Umberto

ECO

Sukurti priešą *ir kiti proginiai rašiniai*

E

U M B E R T O

ECO

Sukurti priešą *ir kiti proginiai rašiniai*

Iš italų kalbos vertė Inga Tuliševskaitė

VILNIUS 2011

Knyga išleista Lietuvos Respublikos
kultūros rėmimo fondui parėmus

Šios knygos vertimą parėmė Italijos
užsienio reikalų ministerija / *Questo libro
e' stato tradotto grazie ad un contributo
per la traduzione assegnato dal Ministero
degli Affari Esteri italiano*

UDK 821.131.1-4
Ec35

Umberto Eco
COSTRUIRE IL NEMICO e altri scritti occasionali
Bompiani, Milano, 2010

ISBN 978-9986-16-864-5

TURINYS

ĮVADAS

Tikrasis šio rinkinio pavadinimas turėjo būti jo paantraštė, kitaip tariant, „proginiai rašiniai“. Tačiau suprantamas leidėjo rūpestis, kad toks pompastiškai kuklus pavadinimas gali nepatraukti skaitytojų dėmesio, tuo tarpu pirmosios esė pavadinimas žadina tam tikrą smalsumą – tai ir nulėmė galutinį pasirinkimą.

Kas yra proginis rašinys ir kokie jo pranašumai? Vienas jų – kad autorius nė negalvojo imtis vienos ar kitos temos, bet buvo į tai pastūmėtas gavęs kvietimą dalyvauti tai temai skirtose diskusijose ar parašyti esė. Tema sužadino autorių ir paskatino jį apmąstyti tai, ko priešingu atveju nebūtų paisęs, o dažnai iš šalies primesta tema būna vaisingesnė nei gimusi iš kokio vidinio įgeidžio.

Kitas proginio rašinio pranašumas tas, kad jis nesiekia originalumo bet kokia kaina, o yra pramoga ir kalbančiam, ir klausantiems. Žodžiu, proginis rašinys yra barokinis retorinis pratimas, panašus į Roksanos iššūkius Kristianui (o per jį Sirano) „kalbėkit man apie meilę“.

Po tekstais (visi iš pastarojo dešimtmečio) užrašiau datas ir progas, bet, norėdamas pabrėžti jų progiškumą, primenu, kad „Absoliutas ir Reliatyvas“ ir „Liepsna yra

graži" buvo perskaityti festivalio *La Milanesiana* susitikimuose, kurie yra būtent teminiai įvykiai, ir tai buvo puiki proga pakalbėti apie absoliutą kilus polemikai dėl reliatyvizmo, o ugnies tema tapo tiesiog geru išbandymu, nes niekada nebūčiau įsivaizdavęs, kad teks šia tema kalbėti (nepasiruošus).

Esė „Embrionai, išmesti iš Rojaus" perskaityta Bolonijoje 2008 metais medicinos etikos problemoms skirtoje konferencijoje, o vėliau įtraukta į Francesco Galofaro sudarytą knygą *Etica della ricerca medica e identità culturale europea* („Medicinos tyrimų etika ir Europos kultūrinė tapatybė", Bolonija: Clueb, 2009). Esė „Grupė 63", po keturiasdešimties metų" atidarė taip pat Bolonijoje vykusią konferenciją, kurios tema atskleista šios esė pavadinime.

Pamąstymai apie pertekliaus poetiką Hugo kūryboje yra iš trijų rašytinių ir žodinių pranešimų, o divertismentas apie tariamas astronomijas buvo įžūliai pristatytas dviejose skirtingose konferencijose: astronomų ir geografų.

Į esė „Lobių ieškojimas" sutrauktos įvairios šia tema pasakytos kalbos, o esė „Fermentuoti skanėstai" perskaityta Piero Camporesi skirtoje konferencijoje.

Esė „*Veline* ir tyla" kone ekspromtu pasakyta per 2009 metų Italijos semiotikos draugijos susitikimą.

Trys rašiniai yra patys tikriausi divertismentai, pasirodę trijuose *Almanacco del bibliofilo* („Bibliofilo almanacho") leidiniuose, įkvėpti trijų temų, kurioms šie almanachai buvo skirti, kitaip tariant, esė „Kiekvienoj šaly savi papročiai" yra iš almanacho *Alla ricerca di nuove isole dell'utopia*

(„Naujų utopijos salų paieškos“), „Aš esu Edmonas Dantesas!“ – iš almanacho *Divagazioni sentimentali sulle letture degli anni più verdi* („Sentimentalūs postringavimai apie jaunystės dienų skaitinius“), o „Mums trūko ir „Uliso“...“ pasirodė almanache *Recensioni in ritardo* („Pavėluotos recenzijos“). Į 2011 metų „Bibliofilo almanachą“ įtraukta esė „Kodėl salos niekada nepavyksta vėl rasti“, tačiau ji perskaityta 2010 metais Karlofortės mieste surengtoje konferencijoje apie salas.

Esė „Pamąstymai apie *WikiLeaks*“ yra dviejų straipsnių, kurių vienas išspausdintas *Libération* (2010 metų gruodžio 2 dieną), o kitas *l'Espresso* (2010 metų gruodžio 31 dieną), perdirbinys. Ir pagaliau, grįžtant prie pirmojo šio rinkinio teksto „Sukurti priešą“, tai jis buvo perskaitytas viename iš Ivano Dionigi Bolonijos universitete surengtų susitikimų, skirtų klasikams. Po Gian Antonio Stellos, puikiai išplėtojusio temą daugiau nei trijų šimtų puslapių knygoje *Negri, froci, giudei & co. L'eterna guerra contro l'altro* („Negrai, pederastai, žydai ir kompanija. Amžinas karas prieš kitokį“, Milanas: Rizzoli, 2009), šie mano dvidešimt puslapių atrodo gan skurdžiai, bet tiek to, nenorėjau nugramzdinti jų užmarštin, juolab kad be paliovos kuriami nauji priešai.

Sukurti priešą

Kadaise Niujorke teko važiuoti taksi, kurį vairavo vyras sunkiai iššifruojamu vardu. Jis paaiškino esąs pakistanietis. Paklausė, iš kur atvykau, atsakiau – iš Italijos. Paklausė, kiek mūsų yra, nustebo, kad tiek mažai ir kad mūsų kalba nėra anglų.

Galiausiai paklausė, kas yra mūsų priešai. Man perklausus: „Atsiprašau?“, kantriai paaiškino norėjęs sužinoti, su kuriomis tautomis nuo amžių kariaujame dėl teritorijų, etninės neapykantos, nuolatinių sienų pažeidinėjimų ir panašiai. Atsakiau, kad su niekuo nekariaujame. Jis kantriai paaiškino norėjęs sužinoti, kas yra mūsų istoriniai priešininkai, tokie, su kuriais vieni kitus žudome. Pakartojau, kad tokių neturime, paskutinį kartą kariavome daugiau nei prieš pusę amžiaus, be to, tą karą pradėjome su vienu priešu, o baigėme su kitu.

Jis liko nepatenkintas. Nejau gali egzistuoti tauta, neturinti priešų? Išlipau palikęs du dolerius arbatpinigių kaip kompensaciją už mūsų vangų pacifizmą, ir tik paskui man toptelėjo, ką būčiau turėjęs jam atsakyti: netiesa, kad italai neturi priešų. Jie neturi išorinių priešų, šiaip ar taip, jie niekaip negali susitarti, kas šie galėtų būti, nes

nuolat kariauja tarpusavyje: Piza su Luka, gvelfai su gibelinais, šiauriečiai su pietiečiais, fašistai su partizanais, mafija su valstybe, vyriausybė su magistratūra – ir gaila, kad tuo metu dar nebuvo kritusios dvi Prodi vyriausybės, priešingu atveju būčiau galėjęs paaiškinti, ką reiškia pralaimėti karą dėl savųjų ugnies.

Geriau apmąstęs tą epizodą, įsitikinau, kad per pastaruosius šešiasdešimt metų mūsų šalies nelaimė buvo būtent išorinių priešų stoka. Italija susivienijo, nes joje šeimininkavo austrai, arba, kaip rašė Giovanni Berchetas, *susivėlę bjaurūs alemanai.* Mussolini galėjo džiaugtis liaudies pritarimu, nes ragino atkeršyti už suluošintą pergalę, už Dogalyje ir Adua patirtą pažeminimą ir už judėjiškas demoplutokratijas, mums primetusias neteisingas sankcijas. Pažiūrėkim, kas atsitiko su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis, kai išnyko Blogio imperija ir išsisklaidė didysis sovietinis priešas. Jungtinių Valstijų tapatybei iškilo pavojus žlugti, kol pagaliau bin Ladenas, atmindamas kovoje prieš Sovietų Sąjungą gautą paramą, ištiesė joms savo gailestingą ranką ir suteikė Bushui progą sukurti naujus priešus ir taip sutvirtinti nacionalinės tapatybės jausmą bei savo valdžią.

Turėti priešą svarbu ne vien tam, kad apibrėžtume savo tapatybę, bet ir kad įgytume kliūtį, su kuria galėtume sulyginti savo vertybių sistemą ir su ja susirėmę parodyti savo vertę. Todėl kai nėra priešo – jį reikia sukurti. Matėme, su kokiu tauriu lankstumu Veronos nacistai skustagalviai įvardijo kaip priešus visus tuos, kurie nepriklausė jų grupei, kad apibrėžtų save kaip grupę. Bet šį vakarą mus domina ne tiek kone natūralus mums grasinančio priešo

individualizavimo fenomenas, kiek priešo sukūrimo ir demonizavimo procesas.

Ciceronui „Katilinarijose“ (II, 1–10) nereikėjo kurti priešo paveikslo, nes jis turėjo Katilinos sąmokslo įrodymus. Tačiau jis jį sukuria antrojoje oracijoje pristatydamas senatoriams Katilinos draugų paveikslą ir taip ant pagrindinio kaltinamojo mesdamas jų moralinio iškrypimo šešėlį:

> Asmenys, nuolat puotaujantys, apsupti begėdiškų moterų, nusilpę nuo vyno, persisotinę maistu, su vainikais, išsikvėpinę, išsekinti santykiavimo, kalba, kad reikia skersti sąžiningus piliečius ir deginti miestus. [...] Matote juos čia: tvarkingomis šukuosenomis, bebarzdžiai ar su gražiai pakirptomis barzdelėmis, jų tunikos iki kulkšnių, ilgomis rankovėmis, jie susisupę į šydus, o ne togas... Šie tokie grakštūs ir trapūs „jaunuoliai“ išmoko ne tik mylėti ir būti mylimi, šokti ir dainuoti, bet ir mojuoti durklais bei girdyti nuodus.

Vėliau Augustinas laikysis tokios pat moralės kaip Ciceronas ir smerks pagonis, nes šie, skirtingai nei krikščionys, vaikšto į cirkus, teatrus, amfiteatrus ir švenčia rengdami orgijas. Priešai yra *kitokie* nei mes ir elgiasi pagal papročius, kurie nėra mūsų.

Tobulai kitoks yra svetimšalis. Jau romėnų bareljefuose barbarai vaizduojami kaip barzdočiai priplotomis nosimis, o ir pats barbaro apibrėžimas yra aliuzija į kalbos, taigi ir mąstymo, trūkumus.

Tačiau jau nuo pat pradžių priešais laikomi ne tie, kurie mums grasina tiesiogiai (kaip barbarų atveju), o tie,

kuriuos kažkam naudinga vaizduoti kaip grėsmę, nors jie ir negrasina tiesiogiai, ir ne tiek jų grėsmė pabrėžia kitoniškumą, kiek jų kitoniškumas tampa grėsmės ženklu.

Štai ką Tacitas rašo apie žydus: „Jiems bedieviška yra viskas, kas mums yra šventa, o kas mums yra nedora, jiems yra leistina" (atsiminkim anglosaksų pasibjaurėjimą varlių valgytojais prancūzais ar vokiečių – italais, kurie valgo daug česnakų). Žydai yra „keisti", nes nevalgo kiaulienos, neraugina duonos, septintą dieną dykinėja, tuokiasi tik tarpusavyje, apsipjausto (dėmesio) ne todėl, kad tokia yra higienos ar religinė norma, bet „norėdami pažymėti savo kitoniškumą", laidoja mirusiuosius ir negarbina mūsų cezarių. Kartą parodžius, kokie skirtingi kai kurie realūs papročiai (apipjaustymas, poilsis šeštadienį), galima dar labiau paryškinti jų kitoniškumą papildžius paveikslą pramanytais papročiais (jie šventina asilo atvaizdus, niekina tėvus, vaikus, brolius, tėvynę ir dievus).

Plinijus neranda, kuo reikšmingiau apkaltinti krikščionis, nes turi pripažinti, kad šie nedaro nusikaltimų, o tik dorus darbus. Bet vis tiek siunčia juos myriop, nes šie nesiaukoja dėl imperatoriaus ir tas jų užsispyrimas atsisakyti tokio akivaizdaus ir natūralaus dalyko rodo jų kitoniškumą.

Vėliau, plečiantis ryšiams tarp tautų, nauja priešo forma taps ne tik tas, kuris yra už ribų ir iš tolo demonstruoja savo keistumą, bet ir esantis viduje, tarp mūsų, šiandien sakytume – imigrantas ne iš Europos Sąjungos šalių, kuris elgiasi kitaip ar prastai šneka mūsų kalba ir kuris Juvenalio satyroje vaizduojamas kaip suktas, klastingas,

įžūlus, gašlus graikas, kuriam nieko nereiškia įsiversti į lovą savo draugo senelę.

Svetimas tarp visų ir kitoks dėl savo odos spalvos yra negras. Pirmajame 1798 metų amerikietiškame *Encyclopaedia Britannica* leidime ties vokabula „Negras" skaitome:

> Negrų oda gali būti įvairių atspalvių, tačiau visi jie vienodai skiriasi nuo kitų žmonių visais savo veido bruožais. Apvalūs skruostai, aukšti skruostikauliai, kiek išgaubta kakta, trumpa, plati, priplota nosis, storos lūpos, mažos ausys, bjauri ir nereguliari forma yra jų išorinės išvaizdos bruožai. Negrių strėnos labai nusvirusios, sėdmenys labai stori ir dėl to jie atrodo kaip balnas. Didžiausios ydos, regis, yra šios nelaimingos rasės likimas, tarsi tinginystė, išdavystė, kerštas, žiaurumas, įžūlumas, vogimas, melas, keikimasis, pasileidimas, niekšybė ir nesaikingumas būtų sunaikinę gamtos dėsnių principus ir nutildę sąžinės graužatį. Jiems svetimas bet koks užuojautos jausmas ir jie yra siaubingas pavyzdys, kaip pakrinka likimo valiai paliktas žmogus.

Negras yra bjaurus. Priešas turi būti bjaurus, nes grožis tapatinamas su gėriu (*kalokagathia*), o vienas iš pamatinių grožio bruožų visada buvo tai, ką vėliau viduramžiai pavadins *integritas* (kitaip tariant, turėjimas visko, kas reikalinga vidutiniam savo rūšies atstovui, todėl tarp žmonių bjaurūs bus tie, kuriems trūksta galūnės, akies, kurie yra žemesni už vidutinį ūgį ar „nežmoniškos" spalvos). Taigi, turime priešo identifikavimo modelį – nuo vienakio milžino Polifemo iki neūžaugos Mimo. v amžiuje

Priskas iš Panjono aprašo Atilą buvus žemo ūgio, plačios krūtinės, didele galva, mažomis akimis, reta žilstelėjusia barzda, plokščia nosimi ir (pagrindinis bruožas) tamsia oda. Įdomu tai, kad Atilos veidas primena velnio fizionomiją – tokią, kokią daugiau nei po penketo amžių regi Rudolfas Plikasis: jis yra žemaūgis, laibakaklis, sukritusio veido, juodų akių, raukšlėtos kaktos, priplota nosimi, atsikišusia burna, storalūpis, smailiasmakris, su ožio barzdele, apžėlusiomis smailiomis ausimis, pasišiaušusiais plaukais, šuniškais dantimis, pailgos kaukolės, atsikišusia krūtine, kuprotas („Kronikos", V, 2).

Susidūrus su dar nežinoma civilizacija, be *integritas* yra bizantiečiai, kokius juos regi Liutprandas Kremonietis, kurį imperatorius Otonas I pakvietė apsilankyti Bizantijoje 968 metais („Pranešimas apie pasiuntinystę į Konstantinopolį"):

> Stojau prieš Nikeforą, tą siaubingą būtybę, didžiagalvį neūžaugą, dėl mažų akių panašų į kurmį, dar bjauresnį dėl trumpos, plačios, tankios, žilstelėjusios barzdos, kurio kaklas ilgio per pirštą, [...] jo odos spalva kaip etiopo, „nenorėčiau jo sutikti naktį", jis pilvotas, plokščiais sėdmenimis, mažam ūgiui per ilgomis šlaunimis, trumpakojis, plokščiapadis, senais kaimiečio drabužiais, kurie nuo ilgo dėvėjimo pradvisę ir išblukę.

Dvokas. Priešas visada smirdi, o toks Berillonas prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui (1915) parašė veikalą *La polychrésie de la race allemande*, kuriame pagrindė, kad vidutinis vokietis pašalina daugiau ir daug nemalonesnio kvapo fekalijų nei vidutinis prancūzas. Dvokė bizantietis,

dvokė ir saracėnas, kurį XV amžiuje Felixas Fabri aprašė kūrinyje *Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Egypti peregrinationem*:

> Saracėnai skleidžia siaubingą smarvę, todėl nuolat plaunasi įvairiausiais būdais, o kadangi mes nedvokiame, jiems nerūpi, jei maudomės kartu su jais. Tačiau jie nėra tokie pat atlaidūs žydams, kurie dvokia dar smarkiau. [...] Tad dvokiantys saracėnai džiaugiasi būdami tokių kaip mes, kurie nedvokia, draugijoje.

Dvokė ir Giusti aprašyti austrai (atsimenat „Jūsų Ekscelencija, kuris ant manęs piktas dėl tų kelių pokštelių"?):

> Įeinu ir matau pilna kareivių,
> tų iš šiaurės,
> gal čekų ar kroatų,
> sustatytų sergėti vynuogyno.
> [...]
> Žingtelėjau atgal, nes neneigsiu,
> kad atsidūręs tarp tų prasčiokų
> pajutau pasidygėjimą,
> kurio jūs nejaučiat dėl įpročio malonės.
> Buvo tvanku, tvyrojo dvokas,
> atleiskit, Ekscelencija, bet man dingojos,
> kad tuose gražiuose Viešpaties namuose
> net žvakės ant didžiojo altoriaus buvo iš lajaus.

Negali nedvokti čigonas, nes, kaip moko Lombroso („Nusikaltėlis", 1876, I, II), jis minta dvėseliena, o knygoje

„Su meile iš Rusijos" dvokia Džeimso Bondo priešė Roza Kleb – ne tik rusė bei sovietė, bet dar ir lesbietė:

> Stovėdama už nepažymėtų, kremine spalva dažytų durų Tatjana jau užuodė kambario kvapą. Kai balsas ją pakvietė įeiti ir ji atvėrė duris, tas kvapas užvaldė jos mintis. Ji stovėjo ir žiūrėjo į moterį, sėdinčią prie apvalaus stalo po šviestuvu. Tai buvo metro kvapas karštą vasarą – pigūs kvepalai, maskuojantys gyvulišką dvoką. Visi Rusijos žmonės permerkti to kvapo, nesvarbu, ar jie maudosi, ar ne (dažniausiai – ne). [...]
>
> Tatjanai atlėgo ir ji svarstė situaciją, kai durys atsivėrė ir „toji Kleb" pasirodė tarpduryje. [...] „Smeršo" pulkininkė Kleb vilkėjo oranžinį, veik permatomą krepdešino peniuarą. [...] Pro klostes kaip gelsvas kokoso riešutas kyšojo ruplėtas kelis – klasikinė modelio poza. Ji avėjo atlasines šlepetes su stručio plunksnų bumbulais, buvo nusiėmusi akinius ir užsitepusi ant veido tirštą skaistalų ir pudros sluoksnį, o lūpas apvedusi ryškiu lūpdažiu. [...] Roza patapšnojo kušetę šalia savęs.
>
> – Užgesink viršutinę šviesą, brangioji, jungiklis šalia durų, o paskui ateik ir sėsk šalia. Mums reikia geriau susipažinti.*

Baisus ir dvokiantis, bent nuo krikščionybės ištakų, yra žydas, nes jo modelis – Antikristas, arkipriešas, ne tik mūsų, bet ir Dievo priešas:

> Tokie yra jo bruožai: galva tarsi liepsna, dešinė akis pasruvusi krauju, kairioji žalia kaip katės ir su dviem vyzdžiais, akių

* Ian Fleming, *Su meile iš Rusijos*, iš anglų kalbos vertė Irena Kupčinskienė, Vilnius: Alma littera, 2007, p. 78, 86–87

vokai balti, apatinė lūpa didelė, dešinysis šlaunikaulis silpnas, pėdos didelės, nykštys suplotas ir ištemptas. („Siriškasis mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus testamentas“, I, 4, V amžius)

Antikristas gims iš judėjų tautos, [...] iš tėvo ir motinos sąjungos kaip visi žmonės, o ne, kaip sakoma, iš mergelės. [...] Jam užsimezgus, velnias įeis į motinos įsčias ir su velnio padėjimu bus maitinamas motinos pilve ir velnio galia visada bus su juo. (Adsas iš Montjė en Dero, „Apie Antikristo gimimą ir laikus“, X amžius)

Jis turės dvi degančias akis, asilo ausis, liūto nosį ir burną ir skelbs žmonėms labiausiai nusikalstamos iš liepsnų beprotybės veiksmus bei pačius gėdingiausius prieštaravimo žodžius, ir vers juos atsižadėti Dievo, ir paskleis jų juslėse baisiausią smarvę, ir sudraskys bažnyčią aršiausiu gobšumu, šiepsis plačiausia grimasa ir rodys siaubingus geležinius dantis. (Hildegarda iš Bingeno, *Liber scivias*, III, 1, 14, XII amžius)

Kadangi Antikristas ateis iš judėjų tautos, jo bruožai negali neatsispindėti žydo paveiksle, nesvarbu, ar tai būtų liaudiškasis antisemitizmas, teologinis antisemitizmas ar XIX–XX amžiaus buržuazinis antisemitizmas. Pradėkime nuo veido:

Jų veidai dažniausiai pablyškę, nosis kumpa, akys įkritusios, smakras atsikišęs, o burnos raumenys labai ryškūs. [...] Be to, žydai yra linkę į ligas, kurios rodo užterštą kraują: seniau tai buvo raupsai, o šiandien yra skorbutas, kuris jiems giminiškas, skrofuliozė, kraujavimas. [...] Sakoma, kad žydai visada

skleidžia blogą kvapą. [...] Kiti tai priskiria gausiam aitraus kvapo daržovių, tokių kaip svogūnai ir česnakai, vartojimui. [...] Dar kiti sako, kad jie yra tokie išblyškę ir ūmaus būdo dėl žąsienos, kurią labai mėgsta, nes toje mėsoje gausu riebaus ir klampaus cukraus. (Baptiste-Henri Grégoire, *Essai sur la régénération physique, morale et politique des Juifs*, 1788)

Vėliau Wagneris užbaigs portretą fonetikos ir mimikos aspektais:

Žydo išorėje yra kažkas svetima, kuo ši tauta labiausiai atstumia. Su tokios išvaizdos žmogumi nesinori turėti nieko bendra. [...] Neįmanoma įsivaizduoti, kad, žydui vaidinant antikos ar šių laikų veikėją, didvyrį ar mylimąjį, nejučia nepagalvotume, kaip tas vaidmuo jam yra netinkamas, negana to, absurdiškas. [...] Bet labiausiai atstumia ta ypatinga žydų kalbai būdinga tartis. [...] Mūsų klausą ypač rėžia šaižūs, šnypščiantys, džeržgiantys jų kalbos garsai. Žydai vartoja žodžius ir sakinio konstrukcijas, kurios yra priešingos mūsų tautinės kalbos dvasiai. [...] Jų klausydami nevalingai labiau kreipiame dėmesį į kalbėseną, o ne į tai, kas sakoma. Tai ypač svarbu aiškinant žydų sukurtų muzikinių kūrinių daromą įspūdį. Klausydami kalbančio žydo, prieš savo valią jaučiamės priblokšti išties žmogiškos raiškos stokos jų kalboje. [...] Natūralu, kad prigimtinė žydų menkystė, mums tokia nemiela, akivaizdžiausiai matyti dainose, kurios yra gyviausia, autentiškiausia žmogaus jausmų išraiška. Galėtume pripažinti, kad žydai turi gabumų bet kuriam kitam menui, tik ne dainai, kuri tarsi pačios gamtos jiems nebuvo skirta. (Richard Wagner, „Žydiškumas muzikoje“, 1850)

Hitleris tęsia palankiau, sakytume, net su pavydu:

> Jaunimo apranga turėtų būti pasitelkiama jų ugdymui. [...] Jei šiandien tobulas kūnas nebūtų nustumtas į mūsų apleistos mados paribius, nebūtų įmanoma, kad šimtai merginų susiviliotų atgrasiomis kreivakojėmis žydų išperomis. (Adolf Hitler, *Mein Kampf*, 1934)

Nuo veido prie papročių – ir štai priešas žydas žudo vaikus bei geria jų kraują. Apie tai rašoma labai seniai, tarkim, jau Chaucerio „Kenterberio pasakojimuose“, kur pasakojama apie berniuką, primenantį šventąjį Simoniną iš Trento, kuris pagrobiamas, kai eina per žydų kvartalą giedodamas *O alma Redemptoris Mater*, jam perrėžiama gerklė ir jis įmetamas į šulinį.

Vaikus žudančio ir jų kraują geriančio žydo genealogija labai sudėtinga, nes toks pat modelis egzistavo ir kuriant priešą krikščionybės viduje – eretiką. Gana vieno teksto:

> Vakare, kai įžiebiami žiburiai ir mes meldžiamės, jie nusiveda į tam tikrus namus mergaites, pažinusias jų slaptąsias apeigas, užpučia žibintus, nenorėdami, kad šviesa liudytų ten vyksiančias nešvankybes, ir išlieja savo pasileidimą su kuo pakliūva, nesvarbu, būtų ji sesuo ar duktė. Priešingai, jie yra įsitikinę, kad sulaužydami Dievo įstatymus, draudžiančius santykiauti su to paties kraujo asmenimis, pamalonina demonus. Pasibaigus apeigoms jie sugrįžta namo ir laukia, kol praeis devyni mėnesiai. Atėjus laikui, kai iš nuodėmingos sėklos turi gimti nuodėmingi vaikai, jie vėl susirenka toje pat vietoje. Praėjus po gimdymo trims dienoms, jie atima vargšus vaikus iš jų motinų,

aštriais ašmenimis įpjauna jų galūnes, surenka į taures ištryškusį kraują, o dar kvėpuojančius naujagimius sudegina sumetę ant laužo. Paskui sumaišo taurėse kraują su pelenais ir taip padaro baisų mišalą, kurį slapta lyg tie, kurie pila nuodus į midų, deda į maistą ir gėrimus. Tokia yra jų komunija. (Michele Psello, *De operatione daemonum*, XI amžius)

Kartais priešas suvokiamas kaip skirtingas ir bjaurus todėl, kad yra žemesnės kilmės. Homero „Iliadoje" Tersitas (susisukęs, viena koja šlubas, sukumpęs, ant krūtinės susiėjusiais pečiais, smaila galva su retais plaukais) yra iš žemesnio visuomenės sluoksnio už Agamemnoną ar Achilą, todėl jiems pavydi. Tarp Tersito ir Frančio iš de Amicio „Širdies" nėra didesnio skirtumo, jie abu bjaurūs: Odisėjas mirtinai primuša pirmąjį, o visuomenė nuteisia Frantį kalėti iki gyvos galvos:

Greta jo sėdi liūdno veido, bet įžūlus vaikas, vardu Frantis, kuris jau kartą buvo išmestas iš kitos mokyklos. [...]

Tik vienas mokinys galėjo juoktis, kai Derosis kalbėjo apie karaliaus laidotuves. Tai Frantis. Aš jo nekenčiu. Jis nedorėlis. Kai į mokyklą ateina tėvas išbarti sūnaus, Frantis visada džiaugiasi. Jeigu kas nors verkia, jis juokiasi. Jis dreba prieš Garonę, bet muša Mūrininkutį dėl to, kad šis silpnas; skriaudžia Krosį dėl to, kad jis sausarankis; tyčiojasi iš Prekosio, kurį visi gerbia, ir šaiposi net iš Robečio, to trečios klasės mokinio, kuris išgelbėjo vaiką ir dabar vaikšto su ramentais.

Frantis visuomet erzina silpnesnius už save, o kai prasideda kumštynės, jis sužvėrėja ir stengiasi kuo skaudžiausiai suduoti. Jo kakta žema, o akys, pridengtos ceratinės kepurės

su snapeliu, labai negeros. Tiesiog nemalonu į jį žiūrėti. Jis nieko nepaiso, juokiasi mokytojui į veidą, tik ir taikosi ką nors pavogti, o nutvertas meluoja nė nemirkteldamas. Visuomet jis su kuo nors pykstasi. Į klasę atsineša smeigtukų, kuriais bado kaimynus, išplėšia sau ir kitiems sagas iš švarkelių ir žaidžia jomis. Jo veršenikė sulamdyta, sąsiuviniai ir knygos sudraskyti, išteplioti, liniuotė dantyta, plunksnakotis apgraužtas, nagai apkramtyti, drabužiai dėmėti ir pilni skylių. [...]

Kartais mokytojas dedasi nematąs jo išdaigų, bet tada jis elgiasi dar bjauriau. Buvo mėginta paveikti jį geruoju, bet jis tik tyčiojosi. Smarkiau sudraustas jis apsikniaubia rankomis veidą, apsimeta verkiąs, bet iš tikrųjų tik juokiasi.*

Dėl savo visuomeninės padėties neabejotinai bjaurūs yra nusikaltėlis iš prigimties ir prostitutė. Tačiau pastaroji perkelia mus į kitą pasaulį – priešiškumo arba lytinio rasizmo. Vyrui, kuris valdo ir rašo, arba valdo rašydamas, nuo pradžių pradžios moteris buvo priešo paveikslas. Ir nesileiskime suklaidinami angeliškųjų moterų, priešingai: būtent todėl, kad aukštojoje literatūroje dominuoja gražios ir švelnios būtybės, satyros pasaulis, atspindintis liaudies įvaizdžius, nuo pat senovės, per viduramžius ir iki pat moderniųjų laikų nesiliauja demonizavęs moters. Iš antikos raštų apsiribosiu Marcialiu („Epigramos", 94):

Tu gyvenai prie trijų šimtų konsulų, Vetustila, tau liko trys plaukai ir keturi dantys, o tavo krūtinė kaip cikados, o kojos

* Edmondas de Amičis, *Širdis*, iš italų kalbos vertė Algimantas Gudaitis, Vilnius: Vyturys, 1989, p. 14, 95

ir odos spalva kaip skruzdės. Vaikštai iškėlusi kaktą, kurioje raukšlių daugiau nei ant tavo stulos, o tavo krūtys tarsi voratinkliai. [...] Tavo regėjimas yra lyg pelėdos dieną, o smarvė kaip ožkos. Tavo sėdmenys tokie pat kaip džiovintos anties. [...] Į šią vaginą gali įeiti tik laidotuvių deglas.

O kas galėtų būti šių žodžių autorius?

Moteris yra netobulas gyvūnas, deganti šimtais niekingų ir pasibjaurėtinų aistrų, nevertų nė atsiminti, ką ir kalbėti, kad apie jas galvotum. [...] Joks kitas gyvūnas nėra už ją nešvaresnis: net labiausiai mėšle išsivoliojusi kiaulė neprilygsta jos bjaurumui. O jei kas norėtų tai paneigti, tepažiūri į jų kūnus, tepaieško tų slaptaviečių, kur jos, gėdydamosi, glaudžia savo siaubingus įnagius, iš kurių teka jų syvų perteklius.

Jei taip galvojo Giovanni Boccaccio („Varnas"), kuris buvo pasaulietis ir gašlūnas, įsivaizduokit, ką turėjo galvoti ir rašyti viduramžių moralistas, dar kartą patvirtindamas šv. Pauliaus principą: jei tik nedegtum, verčiau būtų niekada nepažinti kūno malonumų.

Odonas Kliunietis X amžiuje priminė, kad:

Kūno grožis visas yra odoje. Išties, jei vyrai turėtų akis kaip Bojotijos lūšis ir galėtų pažvelgti po oda, juos supykintų vien pamačius moterį: tas moteriškas grožis tėra viduriai, kraujas, syvai, tulžis. Pagalvokite, kas slypi šnervėse, gerklėje, pilve: visur vien bjaurastis. [...] Kaip mes, kurie šlykštimės net piršto galiuku paliesti vėmalus ar mėšlą, galime geisti savo glėbyje suspausti išmatų maišą!

Nuo, pavadinkim, „normalios“ neapykantos moterims pereinama prie raganos – moderniosios civilizacijos šedevro. Žinoma, ragana egzistavo ir klasikinėje antikoje, apsiribosiu primindamas Horacijų („Aš pats mačiau Kanidiją, apsisiautusią juoda suknia, basomis kojomis ir palaidais plaukais, staugiančią su didžiąja Sagana. Dėl savo blyškumo abi jos atrodė siaubingai“, *Sermones*, 8) ar Apulėjaus „Aukso asilo“ raganas. Tačiau antikoje, kaip ir viduramžiais, apie raganas ir raganius remiantis liaudiškais tikėjimais kalbėta labiau kaip apie atskirus apsėdimo atvejus. Horacijaus laikų Roma nejautė raganų grėsmės, o viduramžiais tebegalvota, kad raganavimas iš esmės yra savitaigos reiškinys, kitaip tariant, kad ragana yra ta, kuri tiki ja esanti, kaip parašyta IX amžiaus „Vyskupų kanone“:

> Kai kurios puolusios moterys, susidėjusios su šėtonu ir jo iliuzijų bei gundymų išvestos iš kelio, tiki ir tvirtina naktimis kartu su daugybe kitų moterų jodinėjančios ant kažkokių žvėrių Dianos palydoje. [...] Kunigai privalo be paliovos mokyti Dievo tautą, kad tokie dalykai yra visiškai netikri ir tokias fantazijas tikinčiųjų galvose sukelia ne dieviškoji dvasia, o piktosios dvasios. Išties, šėtonas pasiverčia šviesos angelu ir užvaldo tų moterėlių protus bei dėl jų menko tikėjimo ir nepasitikėjimo gali jas valdyti.

Bet būtent moderniojo pasaulio aušroje raganos pradeda burtis į sektas, kelti puotas, skraidyti, pasiversti gyvūnais ir tampa visuomenės priešais, nusipelniusiais inkvizicijos teismo ir laužo. Šįvakar nesiruošiu nagrinėti

kompleksinės raganavimo sindromo problemos, kuri siejasi su atpirkimo ožio gilioms socialinėms krizėms spręsti paieškomis, sibirietiško šamanizmo įtakomis ar nekintamais amžinaisiais archetipais. Mus domina pasikartojantis priešo kūrimo modelis – panašus į tą, koks buvo naudojamas kuriant eretiką ar žydą. Ir nesvarbu, kad mokslo vyrai kaip, tarkim, Gerolamo Cardano (*De rerum varietate*, XV) šešioliktame amžiuje skelbė savo blaiviu protu paremtus prieštaravimus:

> Tai yra suvargusios moterėlės, gyvenančios slėniuose ir mintančios kaštonais bei žolelėmis. [...] Todėl jos yra išsekusios, susisukusios, žemės spalvos, išsprogusiomis akimis, o žvilgsnis rodo jas esant melancholiško ir tūžmingo būdo. Jos tylenės, svajoklės ir nedaug skiriasi nuo velnio apsėstųjų. Jos taip tvirtai laikosi savo nuomonės, kad vien klausantis jų kalbų galima patikėti, jog tai, ką jos taip įtikinamai pasakoja, yra tiesa, nors tokie dalykai niekada nevyko ir niekada neįvyks.

Nauja persekiojimo banga nusirita su raupsuotaisiais. Carlo Ginzburgas knygoje „Nakties istorija. Raganų puotos iššifravimas“* primena, kad 1321 metais raupsuotieji deginti visoje Prancūzijoje kaip bandę išžudyti jos gyventojus užnuodydami vandenis, šaltinius, šulinius. „Raupsuotosios, kurios prisipažino nusikaltusios savo valia ar kankinamos, turėjo būti sudegintos, nebent būtų buvusios nėščios. Tokiu atveju jas reikia

* *Storia notturna. Una decifrazione del sabba*, Turinas: Einaudi, 1989, p. 6–8

laikyti atskirai, kol pagimdys ir žindys kūdikį, o paskui sudeginti."

Šiuo atveju nesunku visų teismo procesų ištakas tapatinti su nuodytojais. Tačiau kitas Ginzburgo pateikto persekiojimo aspektas – raupsuotieji nuodytojai automatiškai susiejami su žydais ir saracėnais. Įvairių kronikų autoriai užrašė gandus, pagal kuriuos žydai buvo raupsuotųjų bendrininkai, todėl daugelis jų būdavo sudeginami kartu su raupsuotaisiais. „Gyventojai rengdavo savo teismus, nesikreipdami nei į klebonus, nei į valdžios atstovus: uždarydavo žmones namuose kartu su gyvuliais ir visa manta ir padegdavo."

Vienas iš raupsuotųjų vadų prisipažino, kad buvo papirktas žydo, davusio jam nuodų (pagamintų iš žmogaus kraujo, šlapimo, trijų žolių ir pašventintos ostijos) maišeliuose su svarmeniu, kad lengviau pasiektų šulinio dugną, bet prieš žydus sukilo būtent Granados karalius, o pagal kitus šaltinius sąmoksle dalyvavo ir Babilonijos sultonas. Taip vienu smūgiu sujungti trys tradicinio priešo tipai: raupsuotasis, žydas ir saracėnas. Ketvirtąjį priešą – eretiką – nurodė tai, kad prieš teismą stoję raupsuotieji turėjo spjauti ant ostijos ir trypti kryžių.

Vėliau panašias apeigas atliks raganos. XIV amžiuje pasirodė pirmieji inkvizicijos teismo procesui prieš eretikus skirti vadovėliai, tokie kaip Bernardo Gui *Practica inquisitionis hereticae pravitatis* ar Niccolao Emerico *Directorium Inquisitorum*, o penkioliktame amžiuje (kai Marsilio Ficino Florencijoje Cosimo de'Medici įsakymu verčia Platoną, o garsiojoje studentų parodijoje žmonės skuba dainuoti „koks palengvėjimas, koks palengvėjimas – viduramžiai

baigės“), tarp 1435 ir 1437 metų, pasirodo (vėliau išspausdintas 1473 metais) Niderio veikalas *Formicarius*, kur pirmą kartą kalbama apie įvairias raganavimo praktikas šiuolaikine prasme.

Inocentas VIII 1484 metais bulėje *Summis desiderantes affectibus* rašė:

> Dideliam mūsų sielvartui, mūsų ausis neseniai pasiekė žinia, kad kai kuriuose Vokietijos rajonuose [...] abiejų lyčių asmenys, užmiršę apie savo sveikatą ir apleidę katalikų tikėjimą, nedvejodami kūniškai sueina su velniais, vyriško ir moteriško pavidalo piktosiomis dvasiomis, kad numarintų moterų, gyvulių ar žemės vaisius ar jiems pakenktų [...] per užkerėjimus, burtus, kerus ir kitas pasibjaurėtinas magijos praktikas. [...] Norėdami, kaip dera mūsų padėčiai, atitinkamomis priemonėmis užkirsti kelią tos erezijos rykštės nuodų pasklidimui ir nekaltiesiems daromai žalai, leidžiame minėtiesiems inkvizitoriams Sprengeriui ir Krameriui tose žemėse vykdyti inkviziciją.

Išties, 1486 metais, įkvėpti ir *Formicarius*, Sprengeris su Krameriu išleidžia liūdnai pagarsėjusį veikalą *Malleus Maleficarum* („Raganų kūjis“).

Kaip sukurti raganą, mums pasakoja (vienas iš nesuskaičiuojamų pavyzdžių) 1477 metais įvykusio inkvizicijos teismo prieš Antoniją iš Sen Žorio parapijos Ženevos vyskupijoje aktai:

> Kaltinamoji, pametusi vyrą ir vaikus, kartu su Masset nuvyko į vietą prie šaltinio, vadinamą *laz Perroy*, [...] kur rinkdavosi

eretikai, ir ten rado daug vyrų ir moterų, šie jai meilinosi ir šoko atbulomis. Jie parodė jai demoną, vadinamą Robinet, kuris atrodė kaip negras, tardami: „Štai mūsų mokytojas, kurį privalu garbinti, jei nori gauti tai, ko trokšti." Kaltinamoji paklausė jų, ką turėtų daryti, [...] ir minėtasis Masset jai atsakė: „Atsižadėsi Dievo savo kūrėjo, katalikų tikėjimo ir tos nedorėlės Mergelės Marijos ir priimsi štai šį demoną, vadinamą Robinet, kaip savo Viešpatį ir mokytoją ir darysi viską, ką jis tau lieps [...]." Išgirdusi tokius žodžius kaltinamoji nuliūdo ir iš pradžių atsisakė tai padaryti. Bet galiausiai atsižadėjo Dievo savo kūrėjo tardama: „Atsižadu Dievo savo kūrėjo, katalikų tikėjimo ir šventojo kryžiaus ir priimu tave, demone Robinet, kaip savo Viešpatį ir mokytoją." Ir ji pagerbė demoną, pabučiuodama jam kojas. [...] Paskui išreiškė savo panieką Dievui numesdama ant žemės, užtrypdama kaire koja ir sulaužydama medinį kryžių. [...] Ji keliaudavo ant pusantros pėdos ilgio lazdos. Kad nukaktų į susirinkimą, jai tereikėdavo patepti ją tepalu iš indo, kuris jo buvo pilnas, ir įspraudus tarpukojin tarti: „Keliauk, keliauk pas velnią!", ir ji nedelsiant nulėkdavusi oru į susirinkimo vietą. Dar ji prisipažino, kad ten jie valgydavo duoną ir mėsą, gerdavo vyną ir šokdavo, o paskui, kai tas demonas, jų mokytojas, iš žmogaus virsdavo juodu šunim, šlovindavo ir garbindavo jį, bučiuodami užpakalį. Kai pagaliau demonas, užpūtęs ugnį, degusią žaliomis liepsnomis, kuri nušvietė susirinkimo vietą, garsiai sušuko: „Meclet! Meclet!", sulig tuo šūkiu vyrai gyvuliškai santykiaudavo su moterimis, o ji su minėtuoju Masset Garinu.*

* Cituojama Giuseppinos ir Eugenio Battisti knygoje *La civiltà delle streghe* („Raganų kultūra"), Milanas: Lerici, 1964, p. 73

Ši išpažintis su įvairiomis spjaudymo ant kryžiaus ir užpakalio bučiavimo detalėmis kone pažodžiui primena išpažintis prieš pusantro amžiaus vykusiame tamplierių teismo procese. Stulbina ne tik tai, kad šio penkioliktame amžiuje vykusio teismo proceso inkvizitoriai savo klausimuose ir diskusijose remiasi tuo, ką perskaitė iš ankstesnių procesų, bet ir tai, kad visais atvejais pasibaigus apklausai, kuri paprastai nebūna vieša, auka pripažįsta viską, kuo yra kaltinama. Raganų teismo procesuose ne tik sukuriamas priešo paveikslas ir auka galiausiai pripažįsta savo nuodėmes, bet ir jas pripažindama įtiki tikrai nusidėjusi. Panašus procesas, kaip atmenate, aprašytas Koestlerio knygoje „Vidudienio tamsa“ (1941) ir kad stalininiuose teismo procesuose taip pat pirma būdavo sukuriamas priešo paveikslas, o paskui auka būdavo įtikinama tame paveiksle atpažinti save.

Priešo kūrimas verčia tokį tapti ir tą, kuris norėtų būti pripažintas geru. Teatre ir literatūroje pilna „bjauriųjų ančiukų“, kurie, paniekinti savo giminės, prisitaiko prie jos susikurto savo įvaizdžio. Kaip tipišką pavyzdį pateikčiau „Ričardą III“:

Tik aš ne meilės nuotykiams sutvertas,
Ne man puikuot prieš veidrodį žaismingą,
Per daug grubiai sukaltas mano kūnas,
Ir negaliu aš povyza oria
Žavėti jauną nimfą lengvapėdę.
Ir ūgio, ir grakštumo malonaus
Klastingoji gamta man pašykštėjo;
Neužbaigtas, bjaurus, pusiau padirbtas,

Aš gaivalingan išmestas pasaulin
Ir toks atrodau raišas ir nevykęs,
Jog šunes loja, vos mane pamatę.
Tai kas gi lieka veikti man dabar,
Lepios taikos ir muzikos gadynėj?
Gal saulėje stebėt šešėlį savo
Ir vis galvot, kad išgama esu?
Tad štai dėl ko nuo šiol, vilties netekęs
Šias prašmatnias dienas paskirti meilei,
Nusigręžiau nuo pramogų tuščių
Ir piktadariu tapti pasiryžau.*

Regis, be priešo neįmanoma apsieiti. Civilizacijos procesai nepašalina priešo figūros. Jo poreikis įgimtas ir romiam, taiką mylinčiam žmogui. Tiesiog šiuo atveju priešo įvaizdis perkeliamas nuo žmogaus į kažkokiu būdu mums grasinančias gamtos ar visuomenės jėgas, kurias reikia nugalėti, nesvarbu, ar tai būtų kapitalistinis išnaudojimas, aplinkos tarša, trečiojo pasaulio badas. Net jei tokie atvejai yra „dorybingi", kaip primena Brechtas, veidą iškreipia ir neapykanta neteisingumui.

Taigi, etika yra bejėgė prieš paveldėtą poreikį turėti priešų? Sakyčiau, kad etikos taikymas prasideda ne kai apsimetama, jog priešų nėra, o kai bandoma juos suprasti, įsivaizduoti save jų vietoje. Aischilas nejaučia neapykantos persams, kurių tragediją išgyvena kartu su jais ir iš jų žiūros taško. Cezaris traktuoja galus labai pagarbiai,

* Šekspyras, *Raštai*, iš anglų kalbos vertė Aleksys Churginas, Vilnius: Vaga, 1964, t. 5, p. 9–10

daugių daugiausia kaskart, kai jie pasiduoda, vaizduoja juos verksniais, o Tacitas žavisi germanais, laikydamas juos esant gražaus gymio, ir tik apgailestauja dėl jų nešvaros ir nenoro dirbti sunkius darbus, nes jie nepakelia karščio ir troškulio.

Mėginti suprasti kitą reiškia griauti klišes apie jį, nebandant jo paneigti ar ištrinti jo kitoniškumą.

Bet būkim realistai. Tokios priešo suvokimo formos būdingos poetams, šventiesiems ar išdavikams. Mūsų giliausi instinktai visai kito pobūdžio. 1968 metais Amerikoje išspausdintas „Slaptasis raportas iš Airon Mauntino apie taikos galimybę ir geidžiamumą", parašytas anonimo (kai kas jį net priskyrė Galbraithui)*. Tai neabejotinai buvo pamfletas prieš karą ar bent pesimistinis padejavimas dėl jo neišvengiamumo. Tačiau kadangi karui reikalingas priešas, su kuriuo būtų kariaujama, karo neišvengiamumas susijęs su priešo neišvengiamumu ir sukūrimu. Todėl šiame pamflete absoliučiai rimtai pažymima, kad visos amerikietiškos visuomenės atsivertimas į taiką būtų pražūtingas, nes tik karas yra žmonių visuomenės darnaus vystymosi pagrindas. Karo padaryti nuostoliai yra visuomenės pažangos vožtuvas. Tik karas išsprendžia atsargų problemą. Jis yra smagratis. Karas leidžia bendruomenei tapti „nacija". Be karo vyriausybė net negalėtų nustatyti savo teisėtumo ribų. Tik karas užtikrina pusiausvyrą tarp klasių ir leidžia nustatyti bei išnaudoti antivisuomeninius elementus. Taika kuria nestabilumą ir jaunimo nusikalstamumą. Karas teisingiau nukreipia

* Sudarytojas Leonard C. Lewin, Niujorkas: The Dial Press, 1968

visas kunkuliuojančias jėgas ir suteikia joms „statusą“. Kariuomenė yra paskutinė neturtingųjų ir neprisitaikiusiųjų viltis. Tik karo sistema su savo gyvybės ir mirties galia nuteikia visuomenę mokėti kraujo kainą taip pat ir kitoms, nuo jo nepriklausančioms institucijoms, tokioms kaip automobilizmo vystymasis. Ekologiškai karas yra apsauginis vožtuvas perteklinėms gyvybėms, ir jei iki devyniolikto amžiaus jame žūdavo tik vertingiausi visuomenės nariai (kariai), o netinkami išsigelbėdavo, esamos sistemos leido išspręsti ir šią problemą bombarduojant civilinius objektus. Bombardavimas apriboja populiacijos augimą geriau už apeiginius kūdikių aukojimus, religinį skaistumą, prievartinį luošinimą ar plačiai taikomą mirties bausmę... Galų gale, juk tai karas leidžia vystyti išties „humanistinį“ meną, kuriame dominuoja konfliktinės situacijos.

Tad priešo kūrimas turi būti intensyvus ir tolydus. George'as Orwellas knygoje „1984-ieji“ pateikia išties pavyzdinį šio proceso modelį:

> Staiga iš teleekrano salės gale sugriaudėjo gergždžiantis balsas, lyg būtų buvusi paleista kokia nors baisi netepta mašina. Nuo to garso imdavo gelti dantis ir plaukai ant nugaros pasišiaušdavo. Neapykanta prasidėjo.
>
> Kaip įprasta, ekrane pasirodė Emanuelio Goldšteino, žmonių priešo, veidas. Žiūrovai šen bei ten ėmė švilpti. Nedidukė moteris šiaudiniais plaukais suklykė – lyg iš baimės, lyg iš pasišlykštėjimo. Goldšteinas – tai perbėgėlis ir atskalūnas, kadaise, labai seniai [...], buvęs vienas partijos vadų [...], bet vėliau įsivėlęs į kontrrevoliucinę veiklą, pasmerktas mirti ir

paslaptingai dingęs. [...] Jis buvo pirmutinis išdavikas, sutepęs Partijos grynumą. Visi vėlesnieji nusikaltimai partijai, visos išdavystės, sabotažo akcijos, erezijos, nukrypimai kilo iš jo mokymo. Vis dėlto jis kažkur buvo, gyveno ir rezgė savo sąmokslus. [...]

Vinstonui sutraukė diafragmą. Matant Goldšteino veidą, jį visad apimdavo skausmingas jausmų mišinys. Tai buvo liesas žydiškas veidas su didele puria žilų plaukų aureole ir smailia barzdele; protingas, bet drauge ir atstumiantis veidas su gal kiek seniokiška ilga smailia nosimi, pabalnota akiniais. Jis buvo kiek panašus į aviną, balsas irgi priminė avies mekenimą. Dabar Goldšteinas kaip visada piktai puolė partijos doktrinas, [...] reikalavo nedelsiant sudaryti taiką su Eurazija, propagavo kalbų laisvę, spaudos laisvę, susirinkimų laisvę, minčių laisvę, isteriškai šaukė, kad revoliucija išduota. [...] Praėjus pusei minutės, dalis žiūrovų iš visų pašalių jau įniršę šūkčiojo. [...] Antrąją minutę neapykanta virto įniršiu. Žmonės pašokę iš vietų kiek galėdami šaukė, stengdamiesi kaip nors užgožti tą siutinantį mekenimą, sklindantį iš ekrano. Mažoji šiaudaplaukė moteriškė skaisčiai išraudo, jos burna čiaupėsi ir žiojosi kaip krantan išmestos žuvies. [...] Tamsiaplaukė mergina už Vinstono nugaros pradėjo šaukti: „Kiaulė! Kiaulė! Kiaulė!“, paskui stvėrė storą naujakalbės žodyną ir metė jį į ekraną. Jis pataikė Goldšteinui į nosį ir atšoko, bet merginos balsas netilo. Vieną akimirką atsipeikėjęs Vinstonas pasijuto bešaukiąs su kitais ir įnirtingai kulnu bespardąs skersinį po kėde. Pats baisiausias dalykas neapykantos dviminutėje buvo ne tas, kad privalėdavai vaidinti, o priešingai – kad negalėdavai likti nuošaly. [...] Apimdavo ekstazė, keršto troškulys, noras žudyti, kankinti, traiškyti veidus kūju tarsi įelektrindavo

visus žiūrovus, net prieš asmeninę valią paversdavo juos rėkiančiais, įniršusiais bepročiais.*

Nebūtina pasiekti knygos „1984-ieji“ kliedesius, kad suprastume, jog priešas mums reikalingas. Matome, kokia galinga yra imigracijos bangų baimė. Visai tautai priskiriant kai kurių paribyje gyvenančių jos narių bruožus, šiandien Italijoje kuriamas priešo rumuno įvaizdis – idealus atpirkimo ožys visuomenei, kuri, įtraukta taip pat ir į etninės transformacijos procesą, nebeatpažįsta savęs.

Šiuo klausimu pesimistiškiausią viziją pateikė Sartre'as veikale *Huis clos*. Viena vertus, galime save atpažinti tik Kito akivaizdoje ir tuo remiasi sugyvenimo bei papročių taisyklės. Tačiau mieliau tą Kitą laikome nepakenčiamu, nes jis nėra mes. Todėl pavertę jį priešu kuriame savo pragarą žemėje. Kai Sartre'as uždaro tris gyvenime vienas kito nepažinojusius į viešbučio kambarį, vienas jų supranta siaubingą tiesą:

– Žiūrėkit, kaip prasta. Blanku... Fiziškai nesikankiname, tiesa? Tačiau esame pragare. Ir niekas daugiau čia neateis. Niekas. Tik mes trys, kartu. [...] Trūksta budelio. [...] Jie sumažino personalą. Tai viskas. [...] Kitiems dviem kiekvienas mūsų yra budelis.

Pranešimas skaitytas Bolonijos universitete 2008 metų gegužės 15 dieną per klasikams skirtus susitikimus, vėliau įtrauktas į Ivano Dionigi sudarytą leidinį *Elogio della politica* („Liaupsė politikai“), Milanas: BUR, 2009.

* George Orwell, *1984-ieji*, iš anglų kalbos vertė Virgilijus Čepliejus, Kaunas: Jotema, 2007, p. 27–29

Absoliutas ir Reliatyvas

Jei nepaisydami teroristinio mano pranešimo pavadinimo šįvakar susirinkote čia, vadinasi, esate viskam pasiruošę, tačiau rimta paskaita apie Absoliuto ir Reliatyvo idėjas turėtų tęstis bent du tūkstančius penkis šimtus metų, tiek, kiek tęsiasi pati diskusija. Esu čia, nes šių metų *La Milanesiana* konferencija pavadinta „Absoliuto konfliktai", ir aš natūraliai pradėjau svarstyti, ką šiuo terminu norėta pasakyti. Tai yra elementarus klausimas, kurį filosofas privalo užduoti.

Kadangi nedalyvavau kituose *La Milanesiana* renginiuose, internete paieškojau dailininkų, kurie remiasi Absoliutu, paveikslų ir štai radau Magritte'o „Absoliuto pažinimą" bei įvairių kitų darbų, kurių autorių čia nebūtina minėti, kaip, tarkim, „Absoliuto dailė", *Quête d'absolu*, „Absoliuto paieškos", *Marcheur d'Absolu*, ir įvairių reklaminių vaizdų, kaip degtinės *Absolut*. Regis, Absoliutas yra paklausus.

Kita vertus, Absoliuto sąvoka man priminė vieną iš jo priešybių – Reliatyvo sąvoką, kuri tapo gan madinga nuo tada, kai aukščiausieji dvasininkai ir net mąstytojai pasauliečiai pradėjo kampaniją prieš vadinamąjį reliatyvizmą,

tapusį menkinamu, kone teroristiniais tikslais vartojamu terminu, panašiai kaip Berlusconi yra žodis „komunizmas". Todėl čia sieksiu ne praskaidrinti, o sujaukti jūsų mintis, bandydamas įteigti, kad kiekvienas šių terminų reiškia – atsižvelgiant į aplinkybes ir kontekstus – labai skirtingus dalykus, tad nederėtų jų naudoti kaip beisbolo lazdų.

Pagal filosofijos žodynus Absoliutas būtų visa tai, kas yra *ab solutus*, atsieta nuo ryšių ar ribų, kažkas, kas nepriklauso nuo kito, turi savo pagrindą, kas savaime yra ir priežastis, ir paaiškinimas. Taigi, kažkas labai panašaus į Dievą pagal Jo paties pateiktą apibrėžimą „aš esu tas, kuris yra" (*ego sum qui sum*), kurio atžvilgiu visa kita yra priklausoma, kitaip tariant, neturi savyje savosios priežasties ir net jei atsitiktinai egzistuoja, lygiai taip pat galėtų ir neegzistuoti ar nebeegzistuoti rytoj, kaip yra su Saulės sistema ar kiekvienu iš mūsų.

Kaip galimos, todėl pasmerktos mirti būtybės mes jaučiame begalinį poreikį susisieti su kažkuo, kas yra nemirtinga, taigi, su Absoliutu. Tačiau tas Absoliutas gali būti transcendentinis, kaip biblinė dievybė, arba imanentinis. Net neminėdami Spinozos ar Bruno, su filosofais idealistais taip pat ir mes tampame Absoliuto dalimi, nes Absoliutas yra dydis (tarkim, Schellingo veikaluose), neatsiejamas nuo subjekto, kurį pažįsta, ir nuo to, kas kitados buvo laikoma svetimu subjektui, kaip gamta ar pasaulis.

Absoliute mes tapatinamės su Dievu, esame dalis kažko, kas dar nėra galutinai pasibaigę: proceso, vystymosi, begalinio augimo ir begalinės saviapibrėžties. Bet jei išties

taip yra, mes niekada negalėsime Absoliuto nei apibrėžti, nei pažinti, nes esame jo dalis, o bandyti jį suvokti būtų toks pat veiksmas kaip barono Miunhauzeno, kuris už plaukų ištraukė save iš pelkės.

Taigi, alternatyva yra galvoti apie Absoliutą kaip apie kažką, kas nesame mes ir kas yra kitur, nepriklausomai nuo mūsų, kaip Aristotelio Dievas, kuris mąsto apie save mąstantį ir kuris, kaip Joyce'as rašė „Menininko jaunų dienų portrete", „lieka viduje ir už, kitapus arba virš savo kūrinio, nematomas, toks lengvas, jog net išnykstantis, abejingas, užsiėmęs savo nagų priežiūra". Išties, jau XV amžiuje Niccolò Cusano veikale *De docta ignorantia* rašė: „Deus est absolutus."

Tačiau Cusano Dievas niekada nėra visiškai pasiekiamas, nes yra Absoliutas. Santykis tarp mūsų pažinimo ir Dievo toks pat kaip tarp daugiakampio ir jį supančio apskritimo: didindami daugiakampio kampų skaičių vis labiau priartėjame prie apskritimo, tačiau daugiakampis ir apskritimas niekada nesutaps. Cusano rašė, kad Dievas yra kaip ratas, kurio centras yra visur, o perimetras yra niekur.

Ar galima įsivaizduoti ratą su centru bet kur ir perimetru niekur? Akivaizdu, kad ne. Tačiau galime jį įvardyti ir dabar kaip tik tai darau, o kiekvienas jūsų supranta, jog kalbu apie tai, kas susiję su geometrija, tik tiek, kad tai yra geometriškai neįmanoma ir nesuvokiama. Taigi, yra skirtumas tarp galėjimo kažką suvokti arba ne ir galėjimo tai įvardyti, priskiriant tam tikrą reikšmę.

Ką reiškia vartoti žodį ir priskirti jam reikšmę? Tai reiškia daug dalykų:

A. *Turėti instrukcijas, kaip atpažinti galimą objektą, situaciją ar įvykį.* Tarkim, žodžių „šuo“ ar „suklupti“ reikšmės susideda iš keleto aprašymų, taip pat ir vaizdų pavidalų, kad galėtume atpažinti šunį ir atskirti jį nuo katės ir nepainioti suklupimo su šokinėjimu.

B. *Turėti apibrėžimą ir / arba klasifikaciją.* Duodamas ne tik šuns, bet ir įvykių ar situacijų, tokių, kaip „tyčinė žmogžudystė“, kuri yra skirtinga nuo „netyčinės žmogžudystės“, apibrėžimas ar klasifikacija.

C. *Žinoti kitas duotos esybės savybes, vadinamas faktinėmis arba enciklopedinėmis.* Tarkim, apie šunį žinau, kad jis yra ištikimas, tinka medžioklei ar sargybai; apie tyčinę žmogžudystę žinau, kad pagal baudžiamąjį kodeksą už ją bus paskirta tam tikra bausmė, ir taip toliau.

D. *Galbūt turėti instrukcijas, kaip padaryti atitinkamą objektą ar įvykį.* Žinau termino „vaza“ reikšmę, nes, net jei nesu puodžius, žinau, kaip reikėtų daryti vazą. Tas pat pasakytina ir apie terminus „nukirsdinimas“ ar „sieros rūgštis“. Tuo tarpu žinau termino „smegenys“ reikšmes A ir B, kai kurias C savybes, bet nežinau, kaip galėčiau jas padaryti.

Ch. S. Peirce'as pateikė nuostabų pavyzdį, kai žinomos savybės A, B, C ir D, taip apibrėždamas litį:

Jei chemijos vadovėlyje ieškotumėte ličio apibrėžimo, sužinotumėte, kad tai elementas, kurio atomo svoris apytikriai yra 7. Tačiau labiau į logiką linkęs autorius parašytų, kad jei ieškote

> stikliškos, permatomos, pilkos ar baltos, labai kietos, trapios ir netirpios medžiagos, kuri nekaitriai liepsnai gali suteikti purpurinį atspalvį, jei tą mineralą sutrinsite su kalkėmis ar sausais žiurkių nuodais, o paskui išlydysite – ji bus iš dalies tirpi druskos rūgštyje. Tokį tirpalą išgarinus, nuosėdas, apdorotas sieros rūgštimi ir deramai išvalytas, galima įprastais būdais paversti chloridu. Iš to chlorido kietu pavidalu, išlydyto ir su pustuziniu galingų elementų išskaidyto elektrolizės būdu, rasis rausvai sidabrinės spalvos metalo rutuliukas, plūduriuojantis benzino paviršiuje. Toji medžiaga ir bus ličio pavyzdys. Tokio apibrėžimo – arba tokio pamokymo, kuris yra naudingesnis už apibrėžimą, – ypatybė ta, kad jis pasako žodžio „litis" reikšmę nurodydamas, kokiais būdais galima išgauti jutiminį išorinio objekto potyrį. (*Collected Papers*, 2.330)

Puikus termino išsamaus reikšmės pateikimo pavyzdys. Tačiau kitų posakių reikšmės, priešingai, yra miglotos ir netikslios, o jų aiškumas laipsniškai vis mažėja. Tarkim, posakis „aukščiausias iš lyginių skaičių" turi reikšmę, juolab kad žinome, jog jis turėtų dalytis iš dviejų (kas skiria jį nuo aukščiausio iš nelyginių skaičių), o netgi turime blankią instrukciją, kaip jį gauti – galime įsivaizduoti skaičiuojantys vis didesnius skaičius, atskirdami lyginius nuo nelyginių... Tačiau jaučiame, kad jo niekada nepasieksime, panašiai kaip sapne jaučiame, jog galime kažką sugriebti, bet mums taip ir nepavyksta to padaryti. Tuo tarpu toks posakis kaip „ratas su centru bet kur ir perimetru niekur" nepateikia jokios taisyklės, kaip padaryti atitinkamą objektą, ne tik nepakenčia jokio apibrėžimo, bet ir palaužia visas mūsų pastangas jį įsivaizduoti, sukeldamas

svaigulį. Terminas „Absoliutas“ iš esmės turi tautologinį apibrėžimą (absoliutu yra tai, kad nėra eventualu, bet yra eventualu tai, kas nėra absoliutu), vis dėlto nesiūlo aprašymų, definicijų ir klasifikacijų: nėra instrukcijos, kaip padaryti kažką atitinkamo, nežinome jokių jo savybių, tik galime tarti, kad jis turi jas visas ir, tikėtina, yra tas *id cujus nihil majus cogitari possit*, apie kurį kalbėjo šventasis Anzelmas iš Aostos (atsimenu Rubinsteinui priskiriamą frazę: „Ar aš tikiu Dievą? Ne, aš tikiu kažką... daug didesnį...“). Tai, ką pajėgiame įsivaizduoti bandydami jį suvokti, yra klasikinė naktis, kurioje visos katės juodos.

Be abejo, įmanoma ne tik įvardyti, bet ir pavaizduoti tai, ko negalime suvokti. Tačiau tie vaizdai neperteikia nesuvokiamo: jie tiesiog kviečia bandyti įsivaizduoti kažką nesuvokiamo, o paskui apvilia mūsų lūkesčius. Tai, ką patiriame bandydami juos suprasti, yra tas bejėgiškumo jausmas, kurį Dante aprašė paskutinėje „Rojaus“ giesmėje (XXXIII, 82–96), panoręs mums perteikti tai, ką pamatė įsmeigęs žvilgsnį į dievybę, bet tepajėgia prisipažinti, kad yra bejėgis tai pasakyti, ir pasitelkia žavią knygos su begalybe lapų metaforą:

O, laime neapsakoma, kuriai
Turiu dėkoti, kad jinai man leido
Pajaust nemarią šviesą taip stipriai!
Kas padrika pasauly ir palaida,
Tatai čia tvyro it knyga darni,
Kurios lakštus viena tik Meilė sklaido.
Esmės, veiksnių ir saitų junginy
Teisybę pamačiau, kuri negęsta,

Bet ją išreikšti žodžiai per silpni.
Turbūt suvokiau aš dievybės mastą,
Jei net nūnai, galvojant apie ją,
Mana širdis iš džiugesio dar plasta.
Tas vienas mirksnis buvo praraja
Didesnė negu amžiai, kur prabėgo
Nuo argonautų žygio! Manyje
Jo įtampa nė šiandie neatlėgo.*

Ne kitoks ir Leopardi bejėgiškumo jausmas, kai jis nori mums kalbėti apie begalybę („Taip šioje / beribėje skęsta mano mintis / ir man gera sudužti toje jūroje").

Štai kodėl šių metų *La Milanesiana* konferencijoje apie Absoliutą kalbėjo ir dailininkai. Jau Pseudodionisijas Areopagitas priminė, jog todėl, kad Dieviškasis Vienis yra taip toli nuo mūsų, negalime jo nei suprasti, nei suvokti, o turime apie jį kalbėti metaforomis ir aliuzijomis ir ypač, kad akivaizdžiai parodytume savo kalbos menkumą, per neigiamus simbolius, skirtingus posakius:

> Ir ją vadina menkiausių daiktų vardais, kvapniuoju tepalu, kertiniu akmeniu, ir priskiria jai gyvulišką formą, suteikdami liūto ir panteros bruožus, sakydami, kad ji bus kaip leopardas ir įsiutusi meška. („Dangiškoji hierarchija", II, 5)

Kai kurie naivūs filosofai teigė, kad tik poetai moka mums pasakyti, kas yra Būtis ar Absoliutas, bet iš tiesų

* Dantė Aligjeris, *Dieviškoji komedija. Rojus*, vertė Aleksys Churginas, Vilnius: Vaga, 1971, p. 246

jie išreiškia tik neapibrėžtumą. Tai buvo Mallarmé, visą gyvenimą bandžiusio išreikšti „mistišką žemės išaiškinimą", poetika:

> Sakau „gėlė" ir kitapus užmaršties, kur mano balsas ištremia visas apybraižas, kaip kažkas skirtingo nuo žinomų taurių, melodingai pakyla pati saldžioji mintis, visų kvapų stoka. (*Crise de vers*, 1895)

Iš tiesų šis tekstas yra neišverčiamas ir tik byloja, kad įvardijus žodį, atskirtą jį supančioje baltoje erdvėje, iš jo turi rastis visuma to, kas nepasakyta, bet nebūties pavidalu. Išties

> įvardyti objektą – tai pašalinti tris ketvirčius poezijos galios, kuri yra laimė spėti žingsnis po žingsnio: užsiminti, štai ką svajoju. (*Sur l'Évolution littéraire: réponse à l'enquête de Jules Huret*, 1891)

Ši svajonė persmelkusi visą Mallarmé gyvenimą, kuris tuo pat metu pažymėtas ir pralaimėjimo ženklu. Šachas, kurį Dante numatė iš pat pradžių, suprasdamas, kad yra liuciferiškai išdidu bandyti apibrėžti begalybę, ir jis išvengė poezijos pralaimėjimo sukurdamas pralaimėjimo poeziją, kuri yra ne poezija, norinti išsakyti neapsakomą, o neįmanomybės tai išreikšti poezija.

Neužmirškim, kad Dante (kaip, beje, Pseudodionisijas ir Niccolò Cusano) buvo tikintis. Ar galima tikėti Absoliutu ir tvirtinti, kad jo negalima nei aprėpti protu, nei apibrėžti? Taip, jei sutinkame, kad mintis apie Absoliutą

yra neįmanoma, ir pakeičiame ją Absoliuto jausmu, taigi, tikėjimu, kaip „dalykų, kurių tikimės, esme ir to, kas nematoma, įrodymu". Šioje *La Milanesiana* konferencijoje Elie Wieselis priminė Kafkos žodžius, kad galima kalbėti su Dievu, bet ne apie Dievą. Jei, filosofiškai tariant, Absoliutas yra naktis, kai visos katės juodos, mistikui, kuris, kaip Kryžiaus Jonas, jį suvokia kaip „tamsią naktį" („Naktie, kuri mane vedei, / naktie, kur malonesnė už aušrą"), jis yra neapsakomų jausmų šaltinis. Savo mistinę patirtį Kryžiaus Jonas išreiškia poezija: Absoliuto neapsakomumo akivaizdoje kaip garantas mums gali pasirodyti faktas, kad toji nepatenkinta įtampa materialiai gali būti išspręsta per baigtinę formą. Tai leido Keatsui jo „Odėje ties graikiška urna" matyti Grožį kaip Absoliuto potyrio pakaitalą:

> Grožis yra tiesa, tiesa yra grožis: tai yra viskas, ką šioje žemėje žinote, ir viskas, ką jums reikia žinoti.

Tai priimtina tam, kuris apsisprendė praktikuoti estetinę religiją. Tačiau Kryžiaus Jonas mums būtų pasakęs, kad iš tiesų tik mistinis Absoliuto potyris jam užtikrino vienintelę galimą tiesą. Iš čia daugelio tikinčiųjų įsitikinimas, kad filosofijos, neigiančios galimybę pažinti Absoliutą, automatiškai neigia kiekvieną tiesos kriterijų arba, neigdamos, kad egzistuoja absoliutus tiesos kriterijus, neigia Absoliuto potyrio galimybę. Bet viena yra sakyti, kad kokia nors filosofija neigia galimybę pažinti Absoliutą, ir visai kas kita yra teigti, jog ji neigia kiekvieną tiesos kriterijų – taip pat to, kas susiję su galimu pasauliu, atveju. Ar tikrai Tiesa ir Absoliuto potyris yra tokie neatskiriami?

Žmonių išlikimo pamatas yra tikėjimas, kad egzistuoja tiesa. Jei negalvotume, kad kai kiti kalba su mumis, jie mums sako arba tiesą, arba netiesą – nebūtų įmanomas bendras gyvenimas. Negalėtume pasitikėti net tuo, kad jei ant dėžutės užrašyta „aspirinas“, ten tikrai nebus strichnino.

Veidrodinė tiesos teorija skelbia, kad ši yra *adaequatio rei et intellectus*, tarsi mūsų protas būtų veidrodis, kuris, jei gerai veikia ir nėra iškreiptas ar padūmavęs, privalo ištikimai atspindėti dalykus tokius, kokie jie yra. Šią teoriją palaikė, tarkim, ne tik šventasis Tomas, bet ir Leninas veikale „Materializmas ir empiriokriticizmas“ (1909), o kadangi šventasis Tomas negalėjo būti leninistas, tenka daryti išvadą, kad Leninas filosofijoje buvo neotomistas – žinoma, pats to nežinodamas. Iš tiesų, išskyrus ekstazės būsenas, esame priversti kalbėti ir sakyti tai, ką atspindi mūsų intelektas. Todėl laikome tiesa (ar netiesa) ne pačius dalykus, o savo tvirtinimus apie tų dalykų būklę. Garsusis Tarskio apibrėžimas skelbia, kad teiginys „Sniegas yra baltas“ yra teisingas, jei sniegas iš tiesų yra baltas. Bet palikime sniego baltumą, kuris darosi vis labiau abejotinas, ir pasvarstykime kitą pavyzdį: teiginys „lyja“ (su kabutėmis) yra teisingas tik tuo atveju, jei lauke iš tiesų lyja (be kabučių).

Pirmoji apibrėžimo dalis (toji su kabutėmis) yra žodinis teiginys, kuris perteikia tik patį save, bet antroji dalis turėtų išreikšti tikrąją dalykų būklę. Tačiau tai, kokia yra tikroji dalykų būklė, ir vėl išreiškiama žodžiais. Norėdami išvengti šio lingvistinio tarpininkavimo, turėtume sakyti, kad „lyja“ (su kabutėmis) yra tiesa, jei tas dalykas ten yra (ir

netardami nė žodžio pirštu parodytume į krintantį lietų). Tačiau jei kalbėdami apie lietų galime griebtis nuorodos į akivaizdžius pojūčius, daug sunkiau būtų tai padaryti su teiginiu „Žemė sukasi aplink Saulę“ (nes šiuo atveju pojūčiai mums liudytų visiškai priešingai).

Kad nustatytume, ar teiginys atitinka dalykų būklę, privalome interpretuoti terminą „lyti“ ir turėti jo apibrėžimą. Reikia nustatyti: kad norint kalbėti apie lietų negana pajusti iš viršaus krintančius vandens lašus (nes gal kažkas balkone laisto gėles), kad tie lašai turi būti tam tikros konsistencijos (priešingu atveju kalbėtume apie rasą ar šerkšną), kad tas pojūtis turi būti tolydus (kitaip sakytume, jog tai tebuvo užuomina į lietų) ir panašiai. Šį teiginį vėliau reikia patikrinti empiriškai, kas lietaus atveju yra visiems prieinama (tereikia ištiesti ranką ir patikėti savo pojūčiais).

Tačiau teiginio „Žemė sukasi aplink Saulę“ atveju patikrinimo procedūros yra daug sudėtingesnės. Kokią prasmę įgauna žodis „tiesa“ kiekvieno šių teiginių atžvilgiu?

1. Man skauda pilvą.
2. Šiąnakt sapnavau, kad man apsireiškė Tėvas Pijus.
3. Rytoj tikrai lis.
4. Pasaulio pabaiga bus 2536 metais.
5. Egzistuoja gyvenimas po mirties.

Teiginiai 1 ir 2 išreiškia subjektyvią tikrovę, tačiau pilvo skausmas yra akivaizdus ir nenuslopinamas pojūtis, tuo

tarpu atsimindamas praėjusios nakties sapną galiu suabejoti tuo, ką atsimenu. Be to, šių dviejų teiginių kiti negali tiesiogiai patikrinti. Žinoma, daktaras, norėdamas suprasti, ar mane tikrai ištiko kolito priepuolis, ar esu tik hipochondrikas, turėtų tam tikrų būdų tai padaryti, sunkiau būtų psichoanalitikui, kuriam prisipažinčiau susapnavęs Tėvą Pijų, nes puikiausiai galėčiau jam pameluoti.

Teiginių 3, 4 ir 5 negalima patikrinti tiesiogiai. Tiesa, tai, kad rytoj tikrai lis, bus galima patikrinti rytoj, bet kad pasaulio pabaiga bus 2536 metais, kelia šiokių tokių problemų (štai kodėl orų mergaitės patikimumas skiriasi nuo pranašo patikimumo). Skirtumas tarp teiginių 4 ir 5 tas, kad 4-asis bent jau 2536 metais pasirodys esantis tiesa arba melas, o 5-asis liks empiriškai neišspręstas *per saecula saeculorum*.

6. Kiekvienas status kampas būtinai yra devyniasdešimties laipsnių.
7. Vanduo visada užverda šimto laipsnių temperatūroje.
8. Obuolys yra gaubtasėklis.
9. Napoleonas mirė 1821 metų gegužės 5 dieną.
10. Sekdami Saulės kelią, pasieksime krantą.
11. Jėzus yra Dievo Sūnus.
12. Teisingą Šventojo Rašto interpretaciją apibrėžia Bažnyčios mokymas.
13. Embrionas jau yra žmogus ir turi sielą.

Kai kurie šių teiginių yra tiesa ar melas atsižvelgiant į mūsų susikurtas taisykles: status kampas yra devynias-

dešimties laipsnių tik euklidinėje matematikoje; kad vanduo užverda šimto laipsnių temperatūroje, yra tiesa ne vien tuo atveju, jei tikime fizikos dėsniu, sukurtu remiantis indukciniu apibendrinimu, bet ir pagal šimto laipsnių sistemos apibrėžimą; obuolys yra gaubtasėklis tik pagal tam tikrą botanikos klasifikaciją.

Kai kurie šių teiginių numato, kad pasitikėsime patikrinimu, kurį kažkas jau yra atlikęs: tikime, kad yra tiesa, jog Napoleonas mirė 1821 metų gegužės 5 dieną, nes priimame tai, kas parašyta istorijos knygose, tačiau visada turime pripažinti tikimybę, kad britų admiraliteto archyvuose galbūt rytoj surastas nežinomas dokumentas gali paliudyti kitą jo mirties datą. Kartais utilitariniais sumetimais priimame kaip teisingą idėją, kurią žinome esant klaidingą: tarkim, norėdami orientuotis dykumoje, elgiamės taip, lyg būtų tiesa, kad Saulė juda iš rytų į vakarus.

Apie religinius teiginius negalėtume pasakyti, kad šie yra neišsprendžiami. Jei Evangelijos liudijimas priimamas kaip istorinis, ir protestantas sutiktų su Kristaus dieviškumo įrodymais. Tačiau Bažnyčios mokymo atveju taip nėra. Tuo tarpu teiginys apie embrionų sielą priklauso tik nuo susitarimo dėl tokių terminų kaip „gyvybė", „žmogus" ir „siela" reikšmių. Tarkim, šventojo Tomo nuomone, jie turi tik juslinę sielą, kaip gyvūnai, todėl, dar nebūdami žmogiškomis būtybėmis, apdovanotomis racionaliąja siela, negali dalyvauti kūno prisikėlime. Šiandien jis būtų apkaltintas erezija, bet toje didžiai civilizuotoje epochoje jis buvo paskelbtas šventuoju.

Taigi, reikia nuspręsti, kaip kaskart derėtis dėl vartojamų tiesos kriterijų.

Mūsų tolerancijos jausmas pagrįstas būtent įvairių tiesos įrodomumo ar priimtinumo laipsnių pripažinimu. Galiu turėti mokslinę ir didaktinę pareigą per egzaminą sukirsti studentą, tvirtinantį, kad vanduo užverda devyniasdešimties laipsnių temperatūroje, tiek pat, kiek jų yra stačiame kampe – regis, vieno egzamino metu taip ir buvo pasakyta, – tačiau ir krikščionis turėtų sutikti, kad kažkam nėra kito dievo, išskyrus Alachą, o Mahometas buvo jo pranašas (ir norime, kad musulmonai taip pat elgtųsi krikščionių atžvilgiu).

Tačiau kai kurių naujausių polemikų šviesoje atrodo, kad ši skirtis tarp įvairių tiesos kriterijų, būdinga moderniam mokymui, o ypač loginiam-moksliniam mokymui, užleidžia vietą reliatyvizmui, suprantamam kaip istorinė liga šiuolaikinės kultūros, neigiančios bet kokią tiesos idėją. Tačiau ką reliatyvizmu laiko antireliatyvistai?

Kai kurios filosofijos enciklopedijos skelbia, kad egzistuoja kognityvinis reliatyvizmas, pagal kurį objektus galima pažinti tik apibrėžtomis žmogiškų gebėjimų sąlygomis. Šiuo požiūriu Kantas irgi buvo reliatyvistas, toli gražu neneigęs, kad galima suformuluoti visuotinės vertės dėsnius, ir, beje, nors ir moraliniu pagrindu, tikėjęs Dievą.

Tuo tarpu kitoje filosofijos enciklopedijoje skaitau, kad reliatyvizmas yra „kiekviena pasaulėžiūra, nepriimanti absoliučių principų pažinimo ir veikimo srityse“. Tačiau absoliučių principų neigimas pažinimo srityje skiriasi nuo jų neigimo veikimo srityje. Yra žmonių, linkusių tvirtinti, kad teiginys „Pedofilija yra blogis“ teisingas tik susietai su apibrėžta vertybių sistema, nes tam tikrose

kultūrose ji buvo arba yra priimtina ar toleruojama, ir vis dėlto pasiryžusių teigti, kad Pitagoro teorema turi galioti visais laikais ir visose kultūrose.

Nė vienas rimtas asmuo neprikabintų Einsteino reliatyvumo teorijai reliatyvizmo etiketės. Teigti, kad matavimas priklauso nuo stebėtojo judėjimo sąlygų, yra kiekvienam žmogui visais laikais ir visose vietose teisingas principas.

Kaip filosofinė doktrina reliatyvizmas tokiu pavadinimu atsiranda su devyniolikto amžiaus pozityvizmu, kuris teigė Absoliuto, daugių daugiausia suprantamo kaip judama tolydaus mokslinio tyrimo riba, nepažinumą. Tačiau nė vienas pozityvistas niekada nėra teigęs, kad negalima pasiekti objektyviai patikrinamų ir visiems galiojančių mokslinių tiesų.

Filosofinė pozicija, kuri, peržvelgus vadovėlius, galėtų būti apibrėžta kaip reliatyvistinė, yra vadinamasis holizmas, pagal kurį kiekvienas teiginys yra teisingas / klaidingas (ir įgauna reikšmę) tik organinėje prielaidų sistemoje, tam tikroje konceptualioje schemoje arba, kaip sako kiti, duotoje mokslinėje paradigmoje. Holistas (teisingai) tvirtina, kad erdvė turi skirtingą prasmę Aristotelio ir Newtono sistemose, šios dvi sistemos yra nesulyginamos, o viena mokslinė sistema yra verta kitos tiek, kiek ji pajėgi paaiškinti reiškinių visumą. Tačiau būtent holistai teigia, kad yra sistemų, nesugebančių paaiškinti reiškinių visumos, ir kai kurios jų ilgainiui įsivyrauja, nes veikia geriau už kitas. Taigi, ir iš pažiūros tolerantiškas holistas susiduria su kažkuo, ką reikia paaiškinti, ir net kai to nesako, laikosi to, ką pavadinčiau minimaliu realizmu, pagal kurį

dalykai vyksta arba nevyksta tam tikru būdu. Gal niekada negalėsime jo pažinti, bet jei netikėsime, kad jis yra, mūsų ieškojimas bus beprasmis ir nebus prasmės bandyti vis naujas pasaulio paaiškinimo sistemas.

Paprastai holistas laiko save pragmatiku, bet ir šiuo atveju nereikėtų paskubomis skaityti filosofijos vadovėlių: tikras pragmatikas, koks buvo Peirce'as, nesakė, kad idėjos yra teisingos, tik jei pasirodo esančios veiksmingos, o teigė, kad jos veiksmingos tik tuomet, kai yra teisingos. Ir palaikė falibilizmą, kitaip tariant, galimybę, kad visada galime suabejoti savo pažinimu, bet tuo pat metu tvirtino, jog nuolat taisydama savo pažinimą žmonių bendruomenė neša pirmyn „tiesos deglą“.

Įtarti šias teorijas reliatyvizmu verčia tai, kad įvairios sistemos yra tarpusavyje nesulyginamos. Be abejo, Ptolemajo sistema yra nesulyginama su Koperniko sistema, ir tik pirmojoje įgauna tikslią prasmę tokios sąvokos kaip „epiciklas“ ir „deferentas“. Tačiau tai, jog šios dvi sistemos yra nesulyginamos, nereiškia, kad jos nėra palyginamos, ir būtent jas palygindami suprantame, kokius dangaus reiškinius Ptolemajas aiškino epiciklo ir deferento sąvokomis, ir suprasime, jog tai yra tie patys reiškiniai, kuriuos Koperniko šalininkai norėjo paaiškinti pagal kitokią konceptualią schemą.

Filosofų holizmas panašus į lingvistų holizmą, pagal kurį tam tikra kalba dėl savo semantinės ir sintaksinės struktūros primestų tam tikrą pasaulio viziją, kuri įkalintų kalbantįjį. Benjaminas Lee Whorfas rašė, kad, tarkim, vakarietiškose kalbose daugelis įvykių analizuojami kaip objektai ir pasakymas „trys dienos“ yra gramatiškai

ekvivalentiškas pasakymui „trys obuoliai“, tuo tarpu kai kurios Amerikos čiabuvių kalbos orientuotos į procesą ir ten, kur mes matome daiktus, mato įvykius, todėl hopių kalba geriau už anglų kalbą apibrėžia tam tikrus šiuolaikinės fizikos tiriamus reiškinius. Whorfas taip pat rašė, kad eskimai vietoj žodžio „sniegas“ turi keturis skirtingus terminus, atsižvelgiant į sniego konsistenciją, todėl ten, kur mes matome tik vieną dalyką, jie mato daugiau skirtingų dalykų. Nors tai ir buvo užginčyta, bet kuriuo atveju ir vakarietis slidininkas geba atskirti įvairios konsistencijos sniego tipus, o eskimui tereikia su mumis susisiekti, kad puikiausiai suprastų, jog kai mes tuos tariamus keturis dalykus, kuriuos jis vadina skirtingai, vadiname sniegu, elgiamės kaip prancūzas, kuris vadina *glace* ledą, varveklį, ledus, veidrodį, vitrinos stiklą, tačiau rytais nėra taip įkalintas savo kalbos, kad skustųsi žiūrėdamas į ledus.

Pagaliau, atmetus tai, kad ne visas šiuolaikinis mąstymas priima holistinę perspektyvą, ji seka vėžėmis tų pažinimo perspektyviškumo teorijų, tvirtinančių, jog gali būti įvairios tikrovės perspektyvos, o kiekviena perspektyva pritaiko jai savitą aspektą, nors ir neišsemia jos begalinių turtų. Nėra joks reliatyvizmas teigti, kad tikrovė visada apibrėžiama iš tam tikro žiūros taško (kas nereiškia subjektyvaus ir individualaus), nei tvirtinti, kad ją visada matome tik kaip tam tikrą vaizdą ir galime netikėti ir nesitikėti, jog tai, ką įsivaizduojame, visada yra vis tas pats dalykas.

Enciklopedijose rašoma ne tik apie kognityvinį, bet ir apie kultūrinį reliatyvizmą. Tai, kad skirtingos kultūros turi ne tik skirtingas kalbas ar mitus, bet ir skirtingas

moralės sampratas (kurios savo aplinkoje yra pagrįstos), suprato pirma Montaigne'is, o paskui Locke'as, Europai kritiškiau susidūrus su kitomis kultūromis. Tai, kad kai kurios pirmykštės gentys iš Naujosios Gvinėjos miškų dar ir šiandien kanibalizmą laiko teisėtu ir rekomenduotinu (o anglas taip negalvoja), man atrodo neginčijamas pastebėjimas, kaip neginčijama, jog kai kuriose šalyse svetimvyriautojoms skiriamos kitokios bausmės nei pas mus. Tačiau kultūrų įvairovės pripažinimas, pirma, neneigia to, kad tam tikros elgesio normos yra universalesnės (tarkim, motinos meilė savo vaikams ar tai, jog pasibjaurėjimas ar džiaugsmas paprastai parodomas tokiomis pat veido išraiškomis), ir, antra, automatiškai nereiškia moralinio reliatyvizmo, pagal kurį, nesant visiems ir visoms kultūroms vienodų etinių vertybių, galime laisvai taikyti savo elgesį prie savo troškimų ar interesų. Pripažinti, kad kita kultūra yra skirtinga ir turi būti gerbiama dėl savo skirtingumo, nereiškia atsižadėti savo kultūrinio identiteto.

Tuomet kaip mums pavyko sukurti reliatyvizmo kaip homogeniškos ideologijos, šiuolaikinės civilizacijos vėžio vaiduoklį?

Yra tokia pasaulietinė reliatyvizmo kritika, kurios didžioji dalis nukreipta prieš kultūrinio reliatyvizmo ekscesus. Marcello Pera, pateikęs savo tezes knygoje *Senza radici* („Be šaknų", Milanas: Mondadori, 2004), parašytoje kartu su Ratzingeriu, puikiai žino, kad yra kultūrų skirtumai, tačiau tvirtina esant tam tikrų vakarietiškosios kultūros vertybių (kaip demokratija, valstybės ir religijos atskyrimas, liberalizmas), kurios pasirodė viršesnės

už kitų kultūrų vertybes. Žinoma, šiais klausimais vakarietiškoji kultūra pagrįstai gali laikyti save labiau išsivysčiusia už kitas, bet tvirtindamas, kad ši viršenybė turėtų būti visuotinai akivaizdi, Pera pasitelkia ginčytiną argumentą. Jis rašo: „Jei B kultūros nariai laisva valia rodo teikiantys pirmenybę A kultūrai, o ne atvirkščiai, – tarkim, jei emigracijos srautai eina iš islamo šalių į Vakarus, o ne atvirkščiai, – tuomet turime pagrindą tikėti, kad A yra geriau už B." Silpnas argumentas, nes devyniolikto amžiaus airiai masiškai emigravo į Jungtines Amerikos Valstijas ne todėl, kad ta protestantiška šalis jiems būtų buvusi priimtinesnė už numylėtąją katalikiškąją Airiją, o todėl, kad namuose, užėjus bulvių marui, jie mirė badu. Pera atmeta kultūrinį reliatyvizmą iš susirūpinimo, kad tolerancija kitoms kultūroms išsigims į nuolaidumą ir dėl migracijos srautų spaudimo Vakaruose įsivyraus svetimos kultūros. Pera gina ne Absoliutą, o Vakarus.

Veikale *Contro il relativismo* („Prieš reliatyvizmą", Roma–Baris: Laterza, 2005) Giovanni Jervisas susikuria patogų reliatyvistą, keistą vėlyvojo romantiko, nyčiškos prigimties postmodernaus mąstytojo ir *New Age* sekėjo junginį, kuriam reliatyvizmas būtų tam tikra mokslui priešiško iracionalizmo forma. Jervisas smerkia reakcinę kultūrinio reliatyvizmo prigimtį: tvirtinant, kad privalu gerbti ir pateisinti kiekvieną visuomenės formą, jei ne idealizuojamas, tai skatinamas tautų suvarymas į getus. Ir ne vien tai, nes tie kultūros antropologai, kurie nebandė nustatyti pastovias tautų biologines charakteristikas ir elgsenas, o pabrėžė vien dėl kultūros atsirandantį skirtingumą, – pernelyg sureikšmindami kultūrą ir nepaisydami

biologinių veiksnių, – netiesiogiai dar kartą palaikė dvasios pirmenybę prieš materiją, taigi, buvo solidarūs su religinio mąstymo instancijomis.

Taigi, nėra aišku, ar reliatyvizmas yra prieš religinę dvasią ar yra užslėpta religinio mąstymo forma. Kad bent antireliatyvistai galėtų susitarti. Tačiau akivaizdu, kad skirtingi asmenys kalba apie reliatyvizmą turėdami omeny skirtingus reiškinius.

Kai kurie tikintieji patiria dvejopą baimę: kad kultūrinis reliatyvizmas būtinai veda prie moralinio reliatyvizmo ir kad tvirtinimas, jog yra įvairūs būdai patikrinti teiginio tiesą, kvestionuoja absoliučios tiesos pažinimo galimybę.

Anuomet dar kardinolas Ratzingeris apie kultūrinį reliatyvizmą kai kuriose Tikėjimo doktrinos kongregacijos mokslinėse pastabose glaudžiai susiejo kultūrinį ir etinį reliatyvizmą, padejuodamas, kad iš visų pusių tvirtinama, jog etinis pliuralizmas yra demokratijos sąlyga.

Jau kalbėjome, kad kultūrinis reliatyvizmas nereiškia etinio reliatyvizmo: kultūrinis reliatyvizmas leidžia Naujosios Gvinėjos papuasui įsikalti į nosį vinį, tačiau remiantis etika, kurios mūsų grupė nekvestionuoja, neleidžiama suaugusiajam (net ir dvasininkui) prievartauti septynmečio berniuko.

O dėl priešpriešos tarp reliatyvizmo ir tiesos, tai Jonas Paulius II enciklikoje *Fides et ratio* teigė, kad

> modernioji filosofija, užmiršdama nukreipti savo tyrimą į būtį, susitelkė į žmogaus pažinimą. Užuot pasirėmusi žmogaus geba pažinti tiesą, nutarė pabrėžti to pažinimo ribas ir

sąlygotumus. Iš to radosi įvairios gnosticizmo ir reliatyvizmo formos, nukreipusios filosofinius ieškojimus į klaidžius judančius visuotinio skepticizmo smėlynus.

Ratzingeris 2005 metų homilijoje kalbėjo:

Kuriasi diktatūra reliatyvizmo, nieko nepripažįstančio esant galutiniu arba vieninteliu matu laikančio save ir savo norus. Tačiau mes turime kitą matą: Dievo Sūnų, tikrąjį žmogų. (*Missa pro eligendo romano pontifice*, kardinolo Ratzingerio homilija, 2005 metų balandžio 18 diena)

Čia susipriešina dvi tiesos sąvokos: semantinė teiginių savybė ir Dievo savybė. Taip yra todėl, kad jau Šventajame Rašte (bent jau vertimuose, per kuriuos jį pažinome) aptinkame abi tiesos sąvokas. Kartais tiesa vartojama kaip atitikmuo tarp kažko, kas sakoma, ir dalykų padėties („iš tiesų, iš tiesų sakau jums", ta prasme, kad „tikrai sakau"), o kartais tiesa yra vidinė Dievo savybė („aš esu kelias, tiesa ir gyvenimas"). Tai daugelį Bažnyčios tėvų atvedė į pozicijas, kurias Ratzingeris šiandien pavadintų reliatyvistinėmis, nes, jų teigimu, nereikia rūpintis, kad tam tikras teiginys apie pasaulį atitinka dalykų padėtį, jei tik paisoma vienintelės šio vardo vertos tiesos – išganymo naujienos. Dispute, ar Žemė yra sfera ar plokštuma, šventasis Augustinas linko į sferiškumą, tačiau pabrėžė, kad to žinojimas nepadeda išganyti sielos ir todėl praktiškai viena teorija prilygsta kitai.

Tačiau kardinolo Ratzingerio raštuose, priešingai, sunku rasti kitokį tiesos apibrėžimą nei tą, kad tiesa yra

Kristaus atskleista ir įkūnyta. Tačiau jei tikėjimo tiesa yra atskleista tiesa, kam ją supriešinti su filosofų ir mokslininkų tiesa, kuri yra kitų tikslų ir prigimties idėja? Tereikėtų sekti šventuoju Tomu, kuris, puikiai žinodamas, kad palaikyti Averojaus tezę apie pasaulio amžinybę yra siaubinga erezija, veikale *De aeternitate mundi* remdamasis tikėjimu pritarė, jog pasaulis yra sukurtas, tačiau kosmologiniu požiūriu pripažino, jog negalima racionaliai pademonstruoti nei kad jis buvo sukurtas, nei kad jis yra amžinas. Ratzingeris, priešingai, veikale „Monoteizmas" (Milanas: Mondadori, 2002) rašo, jog visos šiuolaikinės filosofijos ir šiuolaikinio mokslo esmė yra ta, kad

> tiesa kaip tokia – taip galvojama – negali būti pažinta, bet galima pamažu prie jos priartėti mažais patikrinimo ir falsifikavimo žingsniukais. Stiprėja tendencija tiesos idėją pakeisti pritarimo idėja. Tačiau tai reiškia, kad žmogus atsiskiria nuo tiesos, o per tai ir nuo atskyrimo, kas yra gėris ir blogis, visiškai paklusdamas daugumos principui... Žmogus projektuoja ir „konstruoja" pasaulį be iš anksto nustatytų kriterijų, taip neišvengiamai peržengdamas ir žmogiškojo orumo idėją, taigi, ir žmogaus teisės tampa problemiškos. Taip sukurtoje proto ir racionalumo koncepcijoje nelieka jokios erdvės Dievo idėjai.

Tokia ekstrapoliacija, per kurią iš atsargios mokslinės tiesos kaip tolydaus patikrinimo ir korekcijos objekto idėjos pereinama prie viso žmogiškojo orumo griovimo demaskavimo, nėra pateisinama, nebent, kaip pamatysime, visas šiuolaikinis mąstymas būtų sutapatintas su teiginiu,

kad nėra faktų, o vien tik interpretacijos, toliau einama prie teiginio, kad būtis neturi pagrindo, taigi, Dievas mirė ir, pagaliau, jei Dievo nėra – viskas yra įmanoma.

Tačiau nei Ratzingeris, nei antireliatyvistai paprastai nėra nei vizionieriai, nei sąmokslininkai. Tiesiog antireliatyvistai, kuriuos pavadinčiau nuosaikiais ar kritiškais, savo priešą tapatina tik su ta specifiška ekstremalaus reliatyvizmo forma, kuri nepripažįsta faktų, o vien tik interpretacijas, tuo tarpu reliatyvistai, kuriuos pavadinsiu radikaliais, požiūrį, kad neegzistuoja faktai, o yra tik interpretacijos, taiko visam šiuolaikiniam mąstymui ir taip daro klaidą, dėl kurios – bent jau mano laikų universitete – tikrai nebūtų išlaikę filosofijos istorijos egzamino.

Mintis, kad nėra faktų, o yra vien tik interpretacijos, randasi su Nietzsche ir labai aiškiai atskleidžiama veikale „Apie tiesą ir melą ekstramoraline prasme“ (1873). Kadangi gamta išmetė raktą, intelektas žaidžia su konceptualiomis fikcijomis, kurias vadina tiesa. Manome kalbantys apie medžius, spalvas, sniegą ir gėles, tačiau tai tik originalios esmės neatitinkančios metaforos. Daugybės individualių lapų akivaizdoje neegzistuoja pirmapradis „lapas“, „pagal kurio modelį būtų nuausti, suprojektuoti, apibrėžti, nuspalvinti, suraukšlėti, nupiešti – nevikrių rankų – visi kiti lapai“. Paukštis ar vabzdys pasaulį suvokia kitaip nei mes, ir nėra prasmės sakyti, kuris suvokimas teisingesnis, nes tam reikėtų „tikslaus suvokimo“ kriterijaus, kuris neegzistuoja. Gamta „nepažįsta jokios formos ir jokios idėjos, taigi, ir jokios rūšies, o tik X, kuris mums nepasiekiamas ir neapibrėžiamas“. Taigi, tiesa tampa „metaforų, metonimijų ir antropomorfizmų, poetinių išradimų, kurie vėliau

sustingo žinojime, mobiliąja kariuomene", „iliuzijomis su pamiršta iliuzine prigimtimi".

Tačiau Nietzsche vengia atsižvelgti į du reiškinius. Vienas jų – prisitaikydami prie šio mūsų ginčytino žinojimo suvaržymų kažkaip sugebame dorotis su gamta: jei kam įkanda šuo, daktaras žino, kokių vaistų reikia suleisti, nors ir nematė būtent to šuns, kuris įkando. Kita vertus, gamta kartais priverčia mus paskelbti mūsų žinojimą iliuziniu ir pasirinkti alternatyvią jo formą (o tai jau kognityvinių paradigmų revoliucijos problema). Nietzsche pažymi, kad egzistuoja natūralūs suvaržymai, kurie jam atrodo lyg „siaubingos jėgos", kurios mus nuolat spaudžia, priešindamosi mūsų „mokslinėms" tiesoms. Tačiau atsisako jas konceptualizuoti, nes norėdami jų išvengti gynybai susikūrėme konceptualius šarvus. Pasikeitimas įmanomas, bet ne kaip restruktūrizacija, o kaip nuolatinė poetinė revoliucija:

> Jei kiekvienas iš mūsų turėtų savyje skirtingą jausmą, jei galėtume suvokti tai kaip paukščiai, tai kaip kirmėlės, tai kaip augalai arba jei vienas iš mūsų matytų tą patį dalyką raudoną, kitas matytų jį žydrą, o trečias net girdėtų jį skambant – tuomet niekas negalėtų kalbėti apie gamtos taisyklingumą.

Tačiau menas (o su juo ir mitas)

> nuolat painioja idėjų rubrikas ir skyrius, pateikdami naujas transpozicijas, metaforas, metonimijas, tolydžio atskleidžia troškimą egzistuojančiam budraus žmogaus pasauliui suteikti tokį spalvingą, nereguliarų, be pasekmių, nekoheren-

tišką, jaudinantį ir amžinai naują paveikslą, koks būdingas tik sapnų pasauliui. (Friedrich Nietzsche, „Tragiškos graikų epochos filosofija ir Raštai nuo 1870 iki 1873")

Jei tokios yra prielaidos, pirmoji galimybė būtų bėgant nuo tikrovės pasinerti į sapną. Tačiau tas pats Nietzsche sutinka, kad toks meno dominavimas prieš gyvenimą būtų apgaulė, net jei ir labai maloni. Arba – ir būtent tai Nietzschės sekėjai priėmė kaip tikrą pamoką – menas gali sakyti tai, ką sako, todėl, kad yra pati Būtis, kuri priima bet kokį apibrėžimą, nes neturi pagrindo. Toks Būties išnykimas Nietzschei sutapo su Dievo mirtimi. Kas leidžia kai kuriems tikintiesiems iš šios paskelbtos mirties daryti klaidingą dostojevskišką išvadą: jei Dievo nėra ar nebėra, tuomet viskas leidžiama.

Tačiau būtent netikintis žino, kad jei nėra nei pragaro, nei dangaus, būtina gelbėtis žemėje, įtvirtinant geranoriškumą, supratimą ir moralės dėsnius. Praėjusiais metais pasirodė Eugenio Lecaldano knyga *Un'etica senza Dio* („Etika be Dievo", Roma–Baris: Laterza, 2006), kur pagrindžiant plačia antologine dokumentacija tvirtinama, kad tik atmetus Dievą galima iš tiesų gyventi moraliai. Čia jokiu būdu nenoriu tvirtinti, kad Lecaldano ir autoriai, kuriais jis remiasi, teisūs, tik norėčiau priminti, kad yra teigiančių, jog Dievo nebuvimas neeliminuoja etinės problemos – ir tai suprato kardinolas Martini, kaip tik čia, Milane, įkūręs netikinčiųjų katedrą. O tai, kad Martini netapo popiežiumi, verčia suabejoti konklavos dieviškuoju įkvėpimu, tačiau šie argumentai jau ne mano kompetencija. Taip pat ir Elie Wieselis prieš dešimt dienų

mums priminė, kad tie, kurie galvojo, jog viskas yra leidžiama, buvo ne tie, kurie tikėjo, kad Dievas miręs, o tie, kurie manė esantys Dievas (didiesiems ir mažiesiems diktatoriams būdinga yda).

Šiaip ar taip, su mintimi, kad nėra faktų, o tik interpretacijos, toli gražu sutinka ne visas šiuolaikinis mąstymas, kuris didžiąja dalimi skiria Nietzschei ir jo sekėjams tokius prieštaravimus: (i) jei nebūtų faktų, o tik interpretacijos, kokio dalyko interpretacija būtų interpretacija? (ii) O jei interpretacijos interpretuotų vienos kitas, vis tiek turėjo būti pirminis objektas ar įvykis, pastūmėjęs interpretuoti. (iii) Be to, net jei būties ir negalima apibrėžti, reikėtų pasakyti, kas esame mes, kurie kalbame apie ją metaforiškai, ir tiesos sakymo problema persikeltų nuo pažinimo objekto į subjektą. Dievas galbūt ir mirė, bet Nietzsche ne. Kokiu pagrindu pateisiname Nietzschės buvimą? Sakydami, kad jis yra tik metafora? Bet jei taip yra – kas tą metaforą taria? Dar daugiau: jei apie tikrovę dažnai būtų kalbama metaforomis, norint jas sukurti reikia turėti žodžius, kurie turėtų tiesioginę prasmę ir žymėtų iš patirties pažįstamus dalykus: negaliu stalo pasparos vadinti „koja“, jei neturiu nemetaforiško žmogaus kojos supratimo, žinodamas jos formą ir funkciją. (iv) Pagaliau, tvirtinant, kad nebeegzistuoja intersubjektyvus patikrinimo kriterijus, užmirštama, jog kartais tai, kas yra už mūsų ribų (ir ką Nietzsche vadino siaubingomis jėgomis), priešinasi mūsų bandymams tai išreikšti net ir metaforiškai. Kad, tarkim, taikant flogistono teoriją uždegimo nepavyks išgydyti, tačiau antibiotikais pavyks tai padaryti. Ir kad viena medicinos teorija yra geresnė už kitas.

Taigi, gal Absoliutas neegzistuoja, o jei ir egzistuoja – jo negalima nei sumąstyti, nei pasiekti, tačiau egzistuoja gamtos jėgos, kurios palaiko arba meta iššūkį mūsų interpretacijoms. Jei aš interpretuoju nutapytas *trompe l'oeil* duris kaip tikras duris ir einu pro jas, tas faktas, kuris yra siena, pavers mano interpretaciją neteisėta.

Turi būti tam tikra dalykų padėtis – to įrodymas ne vien tai, kad visi žmonės yra mirtingi, bet ir tai, kad jei pabandysiu pereiti kiaurai sieną, susilaužysiu nosį. Mirtis ir toji siena yra vienintelė Absoliuto forma, kuria negalime abejoti.

Realumas tos sienos, bylojančios „ne", kai norime ją interpretuoti, tarsi jos nebūtų, Absoliuto sergėtojams gal tėra kuklus tiesos kriterijus, bet, parafrazuojant Keatsą, „tai yra viskas, ką šioje žemėje žinote, ir viskas, ką jums dera žinoti".

Pranešimas skaitytas 2007 metų liepos 9 dieną *La Milanesiana* konferencijoje, kuri buvo skirta Absoliutui.

Liepsna yra graži

Šių metų *La Milanesiana* konferencija skirta keturiems gaivalams. Neturėdamas galimybės pakalbėti apie visus keturis, apsiribojau ugnimi.

Kodėl? Todėl, kad ji yra tas gaivalas, kuris, nors mūsų gyvenime išlieka pamatinis, labiausia rizikuoja būti užmirštas. Kiekvieną dieną kvėpuojame oru, kasdien vartojame vandenį, nepaliaujamai trypiame žemę, tačiau mūsų patirtis su ugnimi darosi vis menkesnė. Ugnies funkcijas kaskart vis labiau perima nematomos energijos formos. Atskyrėme šviesos idėją nuo liepsnos idėjos, o ugnį patiriame tik per dujas (kur jos beveik nesimato), per degtukus ar žiebtuvėlį – tačiau tik tie, kurie vis dar rūko, per žvakių liepsneles – tačiau tik tie, kurie vis dar eina į bažnyčią.

Privilegijuotiesiems dar lieka židinys, nuo jo ir norėčiau pradėti. Aštuntajame dešimtmetyje įsigijau kaimo namą su puikiu židiniu, ir mano vaikams, anuomet dvylikos ir dešimties metų, ugnies patirtis – degančios malkos, liepsna – buvo visiškai naujas reiškinys. Pastebėjau, kad, liepsnojant židiniui, jie neįjungdavo televizoriaus. Liepsna buvo gražesnė ir įvairesnė už bet kokias laidas,

ji pasakojo nesibaigiančias istorijas, kiekvieną akimirką kisdavo, netilpo į privalomas televizijos šou schemas.

Iš šiuolaikinių autorių tas, kuris labiausiai mąstė apie ugnies poeziją, mitologiją, psichologiją ir psichoanalizę, ko gero, buvo Gastonas Bachelard'as, archetipinių figūrų, lydėjusių žmogaus vaizduotę nuo pradžių pradžios, paieškose negalėjęs nesusidurti su ugnimi.

Ugnies šiluma primena Saulės, kuri savo ruožtu matoma kaip ugnies kamuolys, šilumą. Ugnis užburia, taigi, tuo pat metu yra pirmasis objektas ir paskata svajoti. Ugnis mums primena pirmą visuotinį draudimą (negalima jos liesti), taip tapdama įstatymo apreiškimu. Ugnis yra pirmasis kūrinys, kuris, kad gimtų ir augtų, praryja tuodu medžio gabalėlius, iš kurių atsirado – ir tame ugnies gimime slypi galingas lytinis valentingumas, nes liepsnos sėkla ištrykšta trinant, kita vertus, jei norėtume tęsti psichoanalitinį aiškinimą, priminsiu, jog Freudui ugnies suvaldymo sąlyga buvo atsisakyti malonumo užgesinti ją šlapinimusi, taigi, atsisakyti impulsyvaus gyvenimo.

Tačiau ugnis yra daugelio impulsų metafora: nuo „degti pykčiu“ iki „meilės aistros liepsnų“, metaforiškai ugnis dalyvauja visose kalbose apie jausmus, kaip ir metaforiškai siejama su gyvenimu per šilumą, kuri būdinga ir jai, ir kraujui. Ugnis kaip šiluma valdo maistinių medžiagų perdirbimą, kitaip tariant, virškinimą, o su mitybos procesu turi bendra tai, kad norint palaikyti ją reikia nuolat maitinti.

Ugnis yra kiekvienos transformacijos įrankis ir norėdami ką nors pakeisti pasitelkiame ugnį. Ugniai, kad neužgestų, reikia panašios priežiūros kaip naujagimiui,

ugnyje netrunka išryškėti pamatiniai mūsų gyvenimo prieštaravimai, tai gaivalas, teikiantis gyvenimą, ir gaivalas, teikiantis mirtį, griaunantis ir verčiantis kentėti, tyrumo ir apvalymo simbolis, o kartu purvo simbolis, nes jos išmatos yra pelenai.

Ugnis gali būti akinama šviesa, į kurią skaudu žiūrėti, kaip skaudu žiūrėti į Saulę, bet tinkamai parengta, tarkim, tapusi žvakės šviesa, ji mums teikia šviesos ir šešėlių žaismą, naktinius budėjimus, per kuriuos vieniša liepsna su tamsoje mirguliuojančiais atšvaitais žadina mūsų *vaizduotę*, o žvakė tuo pat metu yra nuoroda į gyvybės šaltinį ir į blėstančią Saulę. Ugnis gimsta iš materijos ir virsta vis lengvesne ir vis labiau orine substancija, nuo raudonos ar melsvos liepsnos ties pagrindu iki baltos liepsnos galuose, kol galiausiai išnyksta kaip dūmas... Šiuo požiūriu ugnies prigimtis yra kylanti, ji byloja mums apie tai, kas transcendentiška, ir visgi, gal todėl, kad žinome, jog ji gyvena Žemės vidury, iš kur ištrykšta tik pabudus ugnikalniams, simbolizuoja pragaro gelmes. Ugnis yra gyvenimas, kaip ir jo išnykimo bei nepaliaujamo trapumo potyris.

Baigdamas apie Bachelard'ą norėčiau pacituoti šią ištrauką iš jo „Ugnies psichoanalizės“:

> Ant kablio virš ugnies kybojo juodas katilas. Priekyje ant karštų pelenų stovėjo trikojis puodas. Išpūstais žandais, prigludusi prie plieninio vamzdžio, mano močiutė siekė atgaivinti užmigusią liepsną. Virė viskas iš karto: bulvės kiaulėms, geresnės bulvės šeimynai. O karštuose pelenuose man buvo verdamas šviežias kiaušinis. Ugnis nematuojama smėlio laikrodžiu: kiaušinis buvo išviręs, kai ant lukšto pasirodydavo

vandens, neretai – seilių, lašas. Tiesiog apstulbau neseniai perskaitęs, kad Denis Papenas tokia pačia procedūra kaip mano močiutė prižiūrėdavo savo verdantį puodą. Prieš kiaušinį tiesiog būdavau pasmerktas suvalgyti duonienės. [...] Bet laimingomis dienomis būdavo atnešama forma vafliams kepti. Stačiais kampais ji prislėgdavo raudoną it kardelio geluonis erškėčių liepsną. O štai vaflis jau mano prijuostėje, karštesnis, kai laikai pirštais negu burnoje. Tuomet tikrai valgydavau ugnį, jos auksą, jos aromatą, jos spragsėjimą, karštam vafliui traškant tarp dantų. Ir taip būna visada, kai tarsi savotišką prabangą, savotišką desertą ugnis mums patiekia savo žmogiškumą.*

Taigi, ugnis yra daug dalykų, ir ne vien fizinis reiškinys – ji tampa simboliu, o kaip visi simboliai yra dviprasmiška, daugiareikšmė ir, atsižvelgiant į kontekstą, sužadina skirtingus jausmus. Todėl šį vakarą pažvelgsiu į ugnį ne per psichoanalizės, o per šiurkščios ir įžūlios semiotikos prizmę, ieškodamas įvairių reikšmių, kurias ji įgijo ir vis dar įgyja mūsų – kurie ja šildomės ir nuo kurios kartais mirštame – akyse.

UGNIS KAIP DIEVIŠKASIS GAIVALAS

Kadangi pirma netiesioginė ugnies patirtis yra per Saulės šviesą, o tiesioginė – per žaibą ir nevaldomą gaisrą, akivaizdu, kad pradžių pradžios ugnis turėjo būti siejama

* Gaston Bachelard, *Svajonių džiaugsmas*, iš prancūzų kalbos vertė Galina Baužytė-Čepinskienė, Vilnius: Vaga, 1993, p. 35–36

su dievybe, ir visose pirmykštėse religijose susiduriame su kokia nors ugnies kulto forma – nuo tekančios Saulės pasveikinimo iki šventosios ugnies, kuri negali užgesti, saugojimo šventyklos gilumoje.

Biblijoje ugnis visada yra dieviškojo apreiškimo vaizdinys, Elijas pagrobtas ugnies vežimu, ugnies šviesoje džiūgaus teisieji („Taip tepražūva visi tavo priešai, Viešpatie! Bet tespindi tavo bičiuliai tarsi savo galybėje tekanti saulė!“, Ts 5, 31; „Išmintingieji švytės dangaus skliauto spindesiu, o vedusieji daugelį į teisumą bus tarsi žvaigždės per amžių amžius“, Dan 12, 3; „Jųjų aplankymo metu jie švytės; tarsi kibirkštys šokinės po ražieną“, Išm 3, 7), o Bažnyčios tėvai kalbės apie Kristų kaip apie *lampas, lucifer, lumen, lux, oriens, sol justitiae, sol novus, stella.*

Pirmieji filosofai mąstė apie ugnį kaip apie kosminę pradžią. Pasak Aristotelio, Herakleitui *archè*, visų dalykų pradžia, buvo ugnis, ir iš kai kurių ištraukų tikrai atrodo, kad Herakleitas palaiko šią tezę. Jis tvirtinęs, kad kiekvienoje eroje pasaulis atgimsta per ugnį, kad vyksta visų dalykų mainai su ugnimi, o ugnies – su visais dalykais, lygiai kaip prekės mainomos į auksą, o auksas – į prekes. O pasak Diogeno Laertiečio, jis tvirtinęs, kad viskas atsiranda iš ugnies ir ugnyje pradingsta, kad visi daiktai per sutirštėjimą ar išretėjimą yra ugnies mutacijos (sutirštėdama ji virsta drėgme, ši tirštėdama virsta žeme, savo ruožtu žemė suskystėdama virsta vandeniu, o vanduo išgarina šviesą, kuri maitina naują ugnį). Deja, žinome, kad Herakleitas kalbėjo mįslėmis, todėl buvo pramintas Tamsiuoju, kad viešpats, kuris Delfuose turi orakulą, nepasako ir nenuslepia, o tik užsimena, ir, daugelio

nuomone, jo kalbos apie ugnį tebuvo metaforos, turėjusios išreikšti nuolatinę visko kaitą. Kitaip tariant, *panta rhei*, viskas teka ir kinta, ir ne tik (pasakyčiau) du kartus neįbrisi į tą pačią upę, bet ir du kartus nenusideginsi ta pačia liepsna.

Turbūt gražiausią ugnies sutapatinimą su dievybe randame Plotino darbuose. Ugnis yra dievybės apraiška būtent todėl, kad, paradoksaliai, Vienis, iš kurio viskas randasi ir apie kurį nieko negalima pasakyti, kūrybos veiksme nejuda ir nesusidėvi. Apie tą Pirmąjį galima galvoti tik kaip apie iš jo sklindantį švytėjimą, lygiai kaip Saulė, kuri vis naujai skleidžia ją supančią šviesą, pati lieka kokia buvusi, nesusidėvinti (*Eneados*, V, 1, 6).

O jei viskas gimsta iš švytėjimo, Žemėje negali būti nieko gražesnio už tai, kas yra pats dieviškojo švytėjimo simbolis, – ugnį. Spalvos, kurioje yra kažkas paprasto, grožis gimsta iš formos, dominuojančios virš materijos tamsos, ir iš nematerialios šviesos spalvos buvimo, kuri yra formali jos priežastis. Todėl ugnis už bet kurį kitą kūną gražesnė pati savaime, nes turi formos nematerialumą, yra lengvesnė už visus kūnus tiek, kad atrodo beveik nemateriali. Ji visada išlieka tyra, nes nepriima į save kitų materiją sudarančių elementų, tačiau visi kiti elementai priima į save ugnį: išties, jie gali įkaisti, tuo tarpu ugnis negali atšalti. Tik ugnis dėl savo prigimties turi spalvas ir iš jos kiti dalykai įgauna formą ir spalvą, o nutolę nuo ugnies šviesos liaujasi būti gražūs.

Neoplatoniško pobūdžio yra Pseudodionisijo Areopagito (V–VI amžius) raštai, darę įtaką visai viduramžių estetikai. „Dangiškojoje hierarchijoje“ (XV) skaitome:

Tikiu, kad ugnis išreiškia tai, kas dangiškuose protuose yra dieviškiausia. Išties, šventųjų raštų autoriai dažnai per ugnies simbolį aprašo jokios formos neturinčią viršsubstancinę substanciją, nes ugnis, jei galime taip pasakyti, turi daug dieviškų bruožų, kiek jų galime rasti regimuose dalykuose. Išties, ugnis yra jautri visuose dalykuose ir per visus juos pereina su jais nesusimaišydama ir nuo visų jų yra atskira, ir nors yra švytinti, tuo pat metu lieka neperregima, nežinoma savyje ir savaime, – jei nesupriešinama su materija, kurios atžvilgiu parodo savo veikimą, – jos negalima sugriebti nei pamatyti, bet ji viską sugriebia.

Viduramžiškoje grožio sampratoje kartu su proporcijos idėja vyrauja šviesos ir švytėjimo idėjos. Kinas ir vaidmenų žaidimai skatina mus galvoti apie viduramžius kaip apie „tamsiuosius" amžius ne vien metaforiškai, bet ir kaip tamsių spalvų ir niūrių šešėlių metą. Nėra nieko klaidingesnio. Viduramžiais žmonių būstai išties buvo tamsūs – miškai, pilių menės, ankšti kambariai, vos apšviesti židinio liepsnos, ką ir kalbėti apie tai, kad anuomet žmonės anksti guldavo ir buvo labiau pratę prie dienos nei nakties (kuri taip patiks romantikams), tačiau viduramžiai save vaizduoja šviesiais tonais.

Viduramžiai tapatina grožį ne tik su proporcija, bet ir su šviesa bei spalva, o toji spalva visada būdavo pirminė – raudonos, žydros, auksinės, sidabrinės, baltos ir žalios simfonija, be atspalvių ir šviesokaitos, kur grožis randasi iš darnios visumos, o ne dėl šviesos, apgaubiančios daiktus iš išorės ar paskleidžiančios spalvą už figūros

ribų. Viduramžių miniatiūrose šviesa tarsi sklinda iš pačių objektų.

Poetai turi šį švytinčios spalvos jausmą: žolė yra žalia, kraujas raudonas, pienas baltas, Guinizzelli gražios moters veidą apsako kaip „sniego baltumo su javų atspalviu“ (ką ir kalbėti apie vėlesnius „tyrus, gaivius, saldžius vandenis“).

Ugnis pagyvina mistikų vizijas, ypač Hildegardos iš Bingeno raštuose. Paskaitykime, pavyzdžiui, *Liber scivias* (II, 2):

> Pamačiau spindinčią šviesą, o joje safyro spalvos vyro formą, jis visas liepsnojo švelniausia žėrinčia ugnimi, o toji nuostabi šviesa pasklido po visą žėrinčią ugnį, o toji žėrinti ugnis po tą spindinčią šviesą, o toji spindulinga šviesa ir toji žėrinti ugnis po visą vyro formą, sukurdamos vieną nepakartojamos dorybės ir galios šviesulį. [...]
>
> Liepsną sudaro nuostabi šviesa, įgimta energija ir ugningas karštis, tačiau tą nuostabią šviesą ji turi, kad žėrėtų, įgimtą energiją – kad neblėstų, o ugningą karštį – kad degintų.

Ką ir kalbėti apie šviesos vizijas, liepsnojančias Dantės „Rojuje“, kurių ryškiausią grožį atskleidė devyniolikto amžiaus dailininkas Doré, pabandęs (kaip galėjo, bet tai neįmanoma) parodyti tą spinduliavimą, tuos liepsnų sūkurius, žibintus, saules, šviesybes, gimstančias „tarsi nušvintantis horizontas“, tas baltąsias rožes, tuos purpurinius žiedus, žėrinčius trečiojoje dalyje, kur ir Dievo vizija pasirodo kaip ugnies ekstazė („Rojus“, XXXIII, 115–120):

Regėjau, kaip gelmėj saulėtoj švyti
Vienodi trys lankai, ir jų spalvų
Skirtybė buvo aiškiai jau matyti;
Lyg dvejetas vaivorykščių lengvų
Papildė vienas antrąjį, o trečias
Iš jų lyg tryško atspindžiu rausvu.*

Viduramžiais dominuoja šviesos kosmologija. Jau IX amžiuje Jonas Škotas Eriugena „Dangiškųjų hierarchijų komentare", I, rašo, kad:

> Šis visuotinis pasaulio fabrikas yra milžiniškas šviesulys, sudarytas iš daugybės dalių kaip daugybės šviesų, kad atskleistų tyrąsias aiškių dalykų rūšis ir nujaustų jas proto akimis, tikinčiųjų išminčių širdyse sujungdamas dieviškąją malonę ir proto pagalbą. Todėl teisingai teologas Dievą vadina Šviesulių tėvu, nes iš Jo yra visi dalykai, dėl kurių ir kuriuose Jis pasireiškia, ir Jo išminties šviesulio šviesoje juos sujungia ir juos padaro.

XIII amžiuje Roberto Grossatestos pasiūlyta šviesos kosmologija kuria visatos, sudarytos iš vieno švytinčios energijos srauto, tuo pat metu grožio ir būties šaltinio, vaizdą, versdama mus galvoti apie tam tikrą *Big Bang*. Iš tos vienintelės šviesos per išretėjimus ir sutankėjimus vėliau randasi dangaus kūnai ir natūralios gaivalų zonos, o iš čia ir begaliniai spalvų atspalviai bei daiktų tūriai.

* Dantė Aligjeris, *Dieviškoji komedija. Rojus*, vertė Aleksys Churginas, Vilnius: Vaga, 1971, p. 247

Bonaventūras iš Banjoredžo („Sentencijų komentaras“, II, 12, 1; II, 13, 2) primins, kad šviesa yra bendra prigimtis, slypinti kiekviename kūne, kaip dangiškame, taip ir žemiškame, ji yra esminė forma kūnų, kurių būtis tuo realesnė ir labiau pelnyta, kuo juose yra daugiau šviesos.

PRAGARO UGNIS

Tačiau nors ugnis juda dangumi ir mums šviečia, ji trykšta ir iš Žemės gelmių, sėdama mirtį, todėl nuo pat pradžių ugnis siejama ir su pragaro karalyste.

Jobo knygoje (41, 1–26) iš Leviatano nasrų „šoka liepsnos, veržiasi kibirkščių srovės. Jo alsavimas uždega anglis, iš jo nasrų veržiasi liepsnos.“ Apokalipsėje, kai perlaužiamas septintas antspaudas, žemę siaubia kruša ir ugnis, atsiveria praraja, iš jos pasklinda dūmai ir skėriai, o keturi angelai, išsivadavę iš Eufrato upės, kur buvo pririšti, pajuda su nesuskaičiuojamomis vyrų ugniniais šarvais kariuomenėmis. Kai pasirodo Avinėlis ir ant balto debesies pasiekia aukščiausiąjį teisėją, Saulė sudegina tuos, kurie išliko gyvi. O po Armagedono Žvėris kartu su netikruoju pranašu prasmenga į ugninį sieros ežerą.

Šventajame Rašte nusidėjėliai pasmerkti Gehenos liepsnoms (Mt 13, 40–42):

> Taigi kaip surenkamos ir sudeginamos raugės, taip bus ir pasaulio pabaigoje. Žmogaus Sūnus išsiųs savo angelus, tie išrankios iš jo karalystės visus papiktintojus bei nedorėlius ir įmes juos į žioruojančią krosnį. Ten bus verksmas ir dantų griežimas.

Įdomu, kad Dantės pragare yra mažiau ugnies, nei galėtume tikėtis, nes poetas užsiėmęs įvairiausių kančių kūrimu, bet galime tenkintis degančiuose kapuose gulinčiais eretikais, į verdančio kraujo upę panardintais smurtautojais, keikūnais, sodomitais ir lupikautojais, ant kurių lyja ugnis, žemyn galva pakabintais simonitais, kurių kojas degina ugnis, į verdančią dervą panardintais sukčiais...

Neabejotinai daugiau ugnies randame barokiniuose tekstuose, kuriuose aprašomos pragaro kančios toli pranoksta Dantės sukurtąsias dar ir todėl, kad jos neturi išganingo meninio įkvėpimo. Kaip šioje šventojo Alfonso de Liguori raštų ištraukoje („Mirties įtaisas", XXVI):

> Pasmerktojo jausmus labiausiai kankinanti bausmė yra pragaro ugnis. [...] Taip pat ir šioje žemėje ugnies bausmė yra visų didžiausia, tačiau tarp mūsiškės ugnies ir pragaro ugnies skirtumas toks didelis, kad šventasis Augustinas mūsiškę vadina tarsi nutapyta. [...]
>
> Kadangi nelaimėlis bus apsuptas ugnies nelyginant malka krosnyje, pasmerktasis atsidurs su ugnies praraja po juo, virš jo ir aplink jį. Jei liečia, mato, kvėpuoja – tai neliečia, nemato, nekvėpuoja nieko kito, tik ugnį. Jis bus ugnyje kaip žuvis vandenyje. Tačiau toji ugnis ne tik sups pasmerktąjį, bet ir prasismelks į jo vidurius pilve, į jo širdį krūtinėje, į smegenis galvoje, į kraują gyslose, į kaulų smegenis: kiekvienas pasmerktasis virs laužu.

O Ercole Mattioli veikale „Iliustruota pieta" (1694) rašys:

Bus didelis stebuklas, kai toje pat ugnyje, didžiųjų teologų nuomone, didingai susitelks ledynų šaltis, spyglių ir geležies smailės, tulžis ir gyvačių nuodai, visų žvėrių žiaurumas, visų gaivalų ir žvaigždžių pyktis. [...] Tačiau dar didesnis stebuklas, *et supra virtutem ignis*, bus, kad toji ugnis, nors tik vienos rūšies, mokės atskirti ir labiau kankinti tą, kuris daugiau nusidėjo, ir bus Tertuliano pavadinta *sapiens ignis*, o Eusebio Emisseno vadinama *ignis arbiter*, nes turės priderinti kančių didį ir įvairovę prie kalčių dydžio ir įvairovės [...], tarsi būtų apdovanota protu ir vieno nusidėjėlio nuo kito atskyrimo geba, ugnis leis daugiau ar mažiau pajusti savo atšiaurumą.

Ir pagaliau – paskutinė Fatimos paslaptis, kurią atskleidžia sesuo Liucija, buvusi piemenaitė:

Paslaptį sudaro trys atskiros dalys, iš kurių atskleisiu dvi. Taigi, pirmoji buvo pragaro vizija. Mergelė mums parodė didžiulę ugnies jūrą, kuri plytėjo tarsi po žeme. Toje ugnyje nardė demonai ir sielos, tarsi perregimos ir juodos ar bronzos spalvos anglys, žmonių pavidalo, jos plūduriavo gaisre, nešamos iš jų pačių sklindančių liepsnų kartu su dūmų kamuoliais, ir krito iš visų pusių, kaip dideliuose gaisruose krinta žiežirbos, be svorio ir pusiausvyros, tarp skausmo ir nevilties šauksmų bei dejonių, versdamos klaikti ir drebėti iš baimės. Demonus galėjai atskirti iš jų siaubingų ir pasibjaurėtinų nepažįstamų gyvūnų pavidalų, skaidrių ir juodų.*

* Tikėjimo doktrinos kongregacija, „Fatimos žinia“, 2000 metų birželio 6 diena

ALCHEMINĖ UGNIS

Pusiaukelėje tarp dieviškosios ugnies ir pragaro ugnies įsiterpusi ugnis kaip alcheminis veiksnys. Regis, ugnis ir tiglis yra esminiai alcheminės operacijos įrankiai. Toji operacija skirta pirminei materijai apdoroti, kad per manipuliacijų seką būtų gautas Filosofijos akmuo, galintis atlikti pakeitimą, kitaip tariant, paversti bevertį metalą auksu.

Manipuliacijos su pirmine materija vyksta per tris fazes, atskiriamas iš spalvos, kurią laipsniškai įgauna materija: juodasis darbas, baltasis darbas ir raudonasis darbas. Juodasis darbas numato materijos virimą (taigi, jame dalyvauja ugnis) ir išskaidymą, baltasis darbas yra sublimacijos arba distiliacijos procesas, o raudonasis darbas yra baigiamasis etapas (raudona yra Saulės spalva, o Saulė dažnai tapatinama su auksu ir atvirkščiai). Pamatinis manipuliacijų įrankis – hermetiška krosnis, atanoras, bet naudojami ir alembikai, indai, grūstuvės, visi vadinami simboliniais vardais, tokiais kaip filosofinis kiaušinis, motinos įsčios, vedybų guolis, pelikanas, sfera, kapas ir taip toliau. Pagrindinės substancijos yra siera, gyvsidabris ir druska. Tačiau procesas taip ir lieka miglotas, nes alchemikų kalba paremta trimis principais:

1. Kadangi meno kūrinys yra didžiausia ir neapsakoma paslaptis, paslapčių paslaptis, kiekvienas posakis niekada nereiškia to, kas atrodo iš pirmo žvilgsnio, kiekviena simbolių interpretacija niekada nebus galutinė, nes paslaptis visada slypės

kitur: „Vargšas kvailys! Esi toks naivus, kad patikėtum, jog atvirai mokysime tave didžiausios ir svarbiausios paslapties? Patikėk, tas, kuris norėtų paprasta ir tiesiogine prasme išaiškinti filosofų hermetikų raštus, atsidurs labirinto vingiuose, iš kurių negalės ištrūkti, ir neturės Ariadnės siūlo, kuris jį iš to labirinto išvestų" (Artefio).

2. Kai atrodo, kad kalbama apie įprastas substancijas – auksą, sidabrą, gyvsidabrį – iš tiesų kalbama visai apie ką kita – apie filosofų auksą ar gyvsidabrį, kurie neturi nieko bendra su tomis įprastomis substancijomis.
3. Jei nė viena kalba niekada nepasako to, ką tarsi pasako, tai, priešingai, kiekviena kalba visada bylos apie tą pačią paslaptį. Kaip parašyta *Turba Philosophorum*: „Žinokite, jog mes visi sutinkame, kad ir ką sakytume. [...] Vienas atskleidžia tai, ką kitas paslėpė, ir tas, kuris iš tiesų ieško, gali viską atrasti."

Kada alchemijos procese atsiranda ugnis? Jei alcheminė ugnis būtų analogiška ugniai, valdančiai virškinimą ar nėštumą, tai ji turėtų pasirodyti juodajame darbe, kai karštis, veikdamas klampią ir aliejingą metališką drėgmę, generuoja subjekto *nigredo*. Jei galime pasitikėti tokiu tekstu kaip Dom Pernety *Dictionnaire Mytho-Hermétique* (Paryžius: Delalain, 1787), tai jame perskaitysime, kad

veikiamos karščio tos medžiagos iš pradžių virsta dulkėmis ir riebiu bei lipniu skysčiu, kuris garuoja indo paviršiuje, paskui

nusileidžia ant dugno kaip rasa ar lietus, kur virsta veik juodu ir riebiu viralu. Todėl kalbama apie sublimaciją ir garavimą, pakilimą ir nusileidimą. Sutirštėjęs skystis iš pradžių virsta tarsi juoda derva, dėl ko buvo pavadintas dvokiančia žeme, nes skleidžia puvėsių, laidojimo rūsio ir kapo dvoką. (*La clef de l'oevre*, p. 155–156)

Tačiau tekstuose galima rasti patvirtinimų, kad terminai „distiliacija", „sublimacija", „kalcinacija", „skaidymas", „virškinimas", „virimas", „lydymas", „tirpdymas", „išskyrimas" ir „koaguliacija" yra ta pati operacija, atliekama tame pat inde, kitaip tariant, yra materijos virimas. Taigi, Pernety užbaigia:

šią operaciją būtina laikyti viena, bet išreiškiama įvairiais terminais; ir paaiškės, kad visi šie pasakymai visada reikš tą patį dalyką: distiliuoti; atskirti sielą nuo kūno; deginti, kalcinuoti; sujungti elementus; juos pakeisti; sumaišyti vienus su kitais; išlydyti; generuoti; užmegzti; paleisti į pasaulį; semti; drėkinti; plauti ugnimi; kalti plaktuku; juodinti; pūdyti; raudoninti; tirpdyti; sublimuoti; skaldyti; sumalti į dulkes; sugrūsti piestoje; sutrinti ant marmuro plokštės – ir dar daug kitų panašių pasakymų reiškia „virti tuo pačiu režimu, iki tamsaus raudonio". Todėl reikia žiūrėti, kad indas nebūtų nuimtas nuo ugnies, nes jei materija atšaltų – viskas būtų perniek. (*Règles générales*, p. 202–206)

Bet apie kokią ugnį tuomet kalbama, jei įvairūs autoriai mini Persijos, Egipto, Indijos ugnį, elementarią, natūralią, dirbtinę ugnį, pelenų ugnį, smėlio ugnį, metalo drožlių

ugnį, lydymo ugnį, liepsnų ugnį, antgamtinę ugnį, *Algir* ugnį, azotinę ugnį, dangiškąją ugnį, naikinančią ugnį, materijos ugnį, liūto ugnį, dūlėjimo ugnį, slibino ugnį, mėšlo ugnį ir taip toliau, ir panašiai?

Ugnis visada kaitina krosnį, nuo pat pradžios iki raudonojo darbo. O gal terminas „ugnis" irgi yra raudonosios materijos, kuri atsiranda alcheminiame procese, metafora? Išties, štai kai kurie Pernety surašyti vardai, kuriais vadinamas raudonasis akmuo: raudonoji guma, raudonasis aliejus, rubinas, vitriolis, vynakmenio pelenai, raudonasis kūnas, vaisius, raudonasis akmuo, raudonoji magnezija, žvaigždėtas akmuo, raudonoji druska, raudonoji siera, kraujas, aguona, raudonasis vynas, raudonasis vitriolis, kriauklė ir – būtent – „ugnis, gamtinė ugnis" (*Signes*, p. 187–189).

Taigi, alchemikai visada darbavosi su ugnimi, ugnis – alcheminės praktikos pagrindas, tačiau būtent ugnis yra viena iš labiausiai neperregimų alchemijos paslapčių. Kadangi niekada negaminau aukso, negaliu šio klausimo išaiškinti, tad pereinu prie kitos ugnies rūšies, kitokios alchemijos – meninės, kur ugnis tampa naujosios genezės įrankiu, o menininkas – dievų imitatoriumi.

UGNIS KAIP MENO PRIEŽASTIS

Platonas dialoge „Protagoras" pasakoja, kad:

> buvo metas, kai gyveno dievai, bet dar nebuvo mirtingųjų giminės. [...] O kai atėjo laikas jai rastis, dievai patikėjo Prometėjui ir Epimetėjui kiekvienai rasei tinkamai padalyti gebėjimus.

[...] Tačiau Epimetėjas paprašė Prometėjo leisti jam vienam juos padalyti: „Kai baigsiu dalybas, – pridūrė, – galėsi pažiūrėti." Ir taip jį įtikinęs ėmėsi dalyti. Kai kurioms rasėms suteikė jėgos be greičio, o silpnesnėms rasėms davė greitį. Dar kitoms paskyrė gynybos ir puolimo ginklus, tuo tarpu vėl kitoms, kurioms davė beginklę prigimtį, suteikė kitų gebėjimų, kad šios galėtų išsigelbėti. Iš tiesų, toms rasėms, kurias padarė mažas, suteikė galimybę pabėgti skrendant ar įsirausiant po žeme, o toms, kurias apdovanojo dydžiu, davė galimybę gelbėtis juo pasinaudojant. Taip pat ir kitus gebėjimus panašiai paskirstė, kad jie vienas kitą atsvertų. [...] Ir taip apdovanojęs įvairias rases būdais išvengti sunaikinimo, sugalvojo priemonę, kad jos galėtų apsiginti nuo Dzeuso siunčiamų metų laikų darganų, padengdamas jas storais kailiais ir tankiais plaukais, galinčiais apsaugoti nuo šalčio ir saugančiais nuo karščio, tokiais, kad, įsitaisius savo guoliuose, tie kailiai būdavo kaip prigimtiniai užklotai, kurį kiekvienas turėjo savą. O kai kuriems parūpino kanopas ant kojų, dar kitiems – kietas bekraujes odas. Vėliau skirtingoms rasėms suteikė skirtingą maistą: vienoms paskyrė ant žemės augančią žolę, kitoms – medžių vaisius, dar kitoms – šaknis. Ir buvo rasių, kurioms leido ėsti kitas gyvūnų rases, kad prasimaitintų, ir pasirūpino, kad pirmieji turėtų nedaug palikuonių, o tie, kurie turėjo būti jų suėsti, turėtų gausius palikuonis ir taip išsaugotų savąją rasę.

Tačiau Epimetėjas nebuvo labai išmintingas ir nepastebėjo gyvūnams išdalijęs visus gebėjimus, o žmonių giminę palikęs neapdalytą, ir nežinojo, kaip tai ištaisyti. Kol jis taip svarstė keblioje padėtyje atsidūręs, Prometėjas atvyko pažiūrėti dalybų ir pamatė, kad visos gyvūnų rasės tinkamai aprūpintos, tuo tarpu žmogus buvo plikas, basas, benamis ir beginklis. [...]

> Tada Prometėjas, nežinodamas, kokį išsigelbėjimo būdą suteikti žmogui, pavagia iš Hefaisto ir Atėnės technikos išmanymą kartu su ugnimi (išties, be ugnies buvo neįmanoma tą išmintį įgyti bei ją panaudoti) ir padovanoja žmogui.

Su ugnies užkariavimu gimsta menai, bent jau graikiškąja technikos prasme, taigi, ir žmogaus viršenybė prieš gamtą. Gaila, kad Platonas nebuvo skaitęs Lévi-Strausso ir nepasakė mums taip pat ir to, kad pasitelkus ugnį pradedamas gaminti maistas, tačiau iš esmės kulinarija yra ne kas kita kaip menas, taigi, patenka į platoniškąjį *techne* supratimą.

O apie tai, kiek ugnis susijusi su menais, puikiai pasakoja Benvenuto Cellini knygoje „Gyvenimas", apsakydamas, kaip jis išliejo savąjį Persėją, apgaubęs jį žemės apsiaustu, kad paskui ant lėtos ugnies ištekintų iš jo vašką,

> kuris veržėsi pro daugelį mano padarytų angų, nes kuo daugiau jų padarai, tuo geriau prisipildo formos. O kai jau turėjau ištekinti vašką, padariau aplink savo Persėją, kitaip tariant, apie tą formą, rankovę iš plytų, sukrovęs jas vieną ant kitos, ir palikau daug erdvės, kad ugnis galėtų geriau kvėpuoti; paskui pradėjau krauti malkas iki pat viršaus ir kūrenau ugnį be perstojo dvi dienas ir dvi naktis, o kai ištekėjo visas vaškas ir mano forma puikiai išdegė, iškart ėmiausi griauti tą šulinį, kad ištraukčiau savąją formą, visomis dailiųjų menų numatytomis priemonėmis. [...] Kadangi buvau ją gerai pritaisęs kabėti per to šulinio vidurį, pamažėle nuleidau iki pat krosnies dugno. [...] O kai ji jau tvirtai stovėjo nejudėdama, gerai iš šonų parėmęs ją latakais [...] nuėjau prie savo krosnies, kurią

buvau paliepęs pripildyti vario luitų ir kitų bronzos gabalų, meistriškai sudėtų vienas ant kito, kitaip tariant, taip pakeltų, kad liepsnos galėtų pakilti ir kuo greičiau minėtieji metalai pajustų jų karštį ir išsilydytų virsdami skysčiu, tada drąsiai liepiau užkurti tą krosnį. Naudojome pušines malkas, kurios dėl pušims būdingų riebių sakų ir dėl puikiai padirbdintos mano krosnelės taip gerai degė [...], jog ugnis dirbtuvėse įsisiautėjo ir baiminomės, kad stogas neužkristų mums ant galvos. Kita vertus, nuo sodo pusės dangus siuntė tiek lietaus ir vėjo, kad šaldė krosnį. Taip daug valandų kovojus su tomis nelemtomis negandomis, dar labiau vargstant, nes mano labai nusilpusi sveikata sunkiai pajėgė tai atlaikyti, mane staiga užliejo karštinė, didžiausia, kokią tik galima įsivaizduoti, dėl to buvau priverstas atsigulti į lovą. (II, 75)

Ir taip toliau, kol toje nelemtoje ugnyje, dirbtinėje ugnyje ir kūno karštinėje statula įgauna formą.

Jei ugnis visgi yra dieviškasis gaivalas, tai ir žmogus, išmokęs uždegti ugnį, įgauna iki tol tik dievams skirtą galią, tad net šventykloje uždegta liepsna yra puikybės išraiška. Graikų civilizacija iškart susieja šią puikybės konotaciją su ugnies užkariavimu ir įdomu tai, kad Prometėjo šlovinimas ne vien klasikinėje graikų tragedijoje, bet ir vėlesniame mene labiau pabrėžia ne ugnies dovaną, o po to sulauktą bausmę.

UGNIS KAIP APREIŠKIMO PATIRTIS

Kai menininkas sutinka ir su pasididžiavimu bei *hybris* pripažįsta esantis lygus dievams, o meno kūrinį traktuoja

kaip dieviškosios kūrybos pakaitalą, tuomet su dekadentišku jautrumu atsiranda estetinės patirties ir ugnies bei ugnies ir apreiškimo sugretinimas.

Apreiškimo sąvoka (jei ne pats terminas) radosi su Walteriu Pateriu ir jo „Esė apie Renesansą“ „Pabaiga“. Neatsitiktinai garsioji „Pabaiga“ prasideda Herakleito citata. Tikrovė yra suma jėgų ir elementų, kurie atsiranda ir pamažu išnyksta, ir tik dėl paviršinės patirties mums jie atrodo turintys formą ir įsitvirtinę atgrasiame kūne: „Bet kai pradedame apie tas regimybes mąstyti, tos refleksijos jas išsklaido, o jų jungiamoji galia išnyksta lyg burtų lazdele pamojus.“ Taigi, gyvename nestabilių, žaibiškų, padrikų įspūdžių pasaulyje: nelieka įpročių, įprastinis gyvenimas išnyksta, o iš jo lieka tik atskiros akimirkos, mirksnį pagaunamos ir tuoj pat pranykstančios.

> Kiekvieną akimirką rankoje ar veide pasirodo tobula forma. Kai kurie kalvų ar jūros atspalviai yra tobulesni už visa kita. Kai kurios aistros, vizijos ar intelektinio susijaudinimo būsenos mums yra neatsispiriamai realios ir patrauklios – tik tą vieną akimirką.

Išlaikyti šią ekstazę yra „gyvenimo sėkmė“:

> Kai viskas taip pasklinda mums po kojomis, galime bandyti sugriebti kiekvieną taurią aistrą, kiekvieną indėlį į pažinimą, kuris brėkštant horizontui akimirką tarsi išlaisvina dvasią, ar kiekvieną jausmų sužadinimą, keistus atspalvius, keistas spalvas ir įdomius kvapus, ar meno kūrinį, ar draugo veidą.

Visi dekadanso rašytojai estetinę ir jausminę ekstazę jaučia kaip švytėjimą. Tačiau pirmasis estetinę ekstazę su ugnies idėja turbūt susiejo D'Annunzio, ir nebūsime tokie banalūs, kad tai priskirtume nuvalkiotai minčiai, jog ugnis yra graži. Estetinės ekstazės kaip ugnies patirties idėja pasirodo romane, kuris taip ir pavadintas: „Ugnis". Pamatęs Venecijos grožį, Stelijas Efrena patiria ugnį:

> Tuomet kiekviena akimirka suvirpėjo daiktuose lyg nepakeliamas blyksnis. Nuo kryžių, stūksančių ant maldų išpūstų kupolų viršūnių, iki trapių druskos kristalų po tiltų arkomis – viskas švytėjo begalinėje šviesos šventėje. Kaip laivas siaučiant nerimo audrai iš gelmių išleidžia veriamą klyksmą, taip ir aukso angelas ant aukščiausiojo bokšto suliepsnojęs pagaliau paskelbė žinią. Ir Jis pasirodė. Pasirodė sėdintis ant debesies lyg ugnies vežime, vilkdamas paskui apsiausto purpurą.

Įkvėptas D'Annunzio romano „Ugnis", kurį buvo skaitęs ir kurį mėgo, pasirodo didžiausias apreiškimo teoretikas Jamesas Joyce'as. „Stivenui apreiškimas buvo netikėtas dvasios pasireiškimas kalboje, moste ar minčių sūkuryje, kurie verti prisiminti" (*Stephen Hero*). Toji patirtis Joyce'o kūryboje visada liepsninga. Žodis „ugnis" „Menininko jaunų dienų portrete" aptinkamas 59 kartus, „liepsna" ir „liepsningas" – 35 kartus, ką ir kalbėti apie kitus susijusius terminus, tokius kaip „švytėjimas" ar „spindesys". Knygoje „Ugnis" Foskarina klausosi Stelijo žodžių ir jaučiasi „įtraukta į šią liepsnojančią nuotaiką tarsi į kalvės žaizdrą". Stivenui Dedalui estetinė ekstazė visada pasireiškia kaip spindesys ir yra išreiškiama saulės metaforomis, tas pat

nutinka ir Stelijui Efrenai. Palyginkime tik dvi ištraukas. D'Annunzio:

> Laivas galingai pasisuko. Jį ištiko stebuklas. Pirmieji saulės spinduliai perskrodė plazdančią burę, sužaibavo aukštieji angelai ant Šventojo Morkaus ir Didžiosios šventojo Jurgio bažnyčių varpinių, uždegė Fortūnos rutulį, apjuosė spindulių karūna penkias bazilikos mitras. [...] Šlovė Stebuklui! Nežmoniškas galios ir laisvės jausmas pripildė jaunuolio širdį, kaip vėjas išpūtė per jo nerangumą subliūškusią burę. Purpuriniame burės spindesy jis stovėjo lyg purpuriniame savo kraujo spindesy.

O štai „Menininko jaunų dienų portretas“:

> Jo mintys buvo aptrauktos abejonių ir nepasitikėjimo ūkanų, bet tarpais jas perskrosdavo ir intuicijos žaibai, ir tokie ryškūs, jog tomis akimirkomis aplinkinis pasaulis prapuldavo iš po kojų lyg ugnies prarytas, o paskui jam lyg kas sukaustydavo liežuvį, ir jis žvelgdavo žmonėms į akis nieko nesakančiu žvilgsniu, nes jausdavo, kad grožio dvasia siaučia jį tarsi mantija.*

REGENERUOJANTI UGNIS

Kaip matėme, pasaulis Herakleitui atgyja per ugnį kiekvienoje eroje. Regis, su ugnimi labiau susigyvenęs buvo

* Džeimsas Džoisas, *Menininko jaunų dienų portretas*, iš anglų kalbos vertė Povilas Gasiulis, Vilnius: Vaga, 1989, p. 315

Empedoklis, kuris, gal norėdamas susidievinti ar įtikinti savo sekėjus, kad tapo dievu, šoko (kaip kai kas sako) į Etnos ugnikalnį. Toks galutinis apsivalymas, tas susinaikinimo ugnyje pasirinkimas visais laikais gundė poetus, atsiminkime Hölderliną:

Ar nematai? Nuostabus laikas
mano gyvenimo šiandien sugrįžta,
betgi ir vėl, ir dar gražiau bus
ateity; eime, sūnau, užkopkim
į senosios šventosios Etnos viršūnę,
nes dievai mieliau gyvena aukštybėse.
Šiandien pat noriu šiomis akimis
iš viršaus pamatyti upes, kalnus ir jūrą;
ten mane palaimins saulėlydžio šviesa,
delsianti virš auksuotų vandenų,
nuostabi ir jauna, kurią kadaise
pirmą pamilau. Paskui aplinkui
tyliai sužibs žvaigždės, aukštyn
iš kalnų gilumos pakils žemės kaitra
ir švelniai mus paglostys visa išjudinanti
dangaus dvasia. Taigi, tuomet...
(Friedrich Hölderlin, „Empedoklio mirtis")

Taigi, Herakleitas ir Empedoklis formuoja kitą ugnies aspektą: ji yra jau ne tik kūrybinis elementas, bet tuo pat metu naikinantis ir regeneruojantis elementas. Stoikai mums kalbėjo apie *ekpyrosis* arba kosminę konflagraciją (gaisrą ir pasaulio pabaigą), kurioje visa, kas iš ugnies atsirado, savo evoliucijos ciklo pabaigoje sugrįš į ugnį.

Pati savaime *ekpyrosis* idėja nereiškia, kad apsivalymas ugnimi gali būti pasiektas per žmogaus sukurtą projektą ir jo pastangomis. Tačiau neabejotinai po daugeliu ugnimi pagrįstų aukų slypi mintis, kad naikindama ugnis apvalo ir regeneruoja. Štai kodėl kalbame apie laužo šventumą.

Praėję amžiai pilni laužų, skirtų ne tik viduramžių eretikams, bet ir šiuolaikiniame pasaulyje sudegintoms raganoms – bent jau iki XVIII amžiaus. Ir tik D'Annunzio estetizmas Milos di Codro lūpomis ištarė žodžius, kad ugnis yra graži. Laužai, sudeginę daugybę eretikų, yra siaubingi dar ir dėl to, kad iki jų jiems teko patirti klaikius kankinimus, ir gana Fra Dolčino (iš „Eretiko Fra Dolčino istorijos") kančių aprašymo, kai jis ir jo žmona buvo atiduoti pasaulietinei valdžiai. Miesto varpams kurtinamai gaudžiant, jie buvo įsodinti į vežimą, apsupti budelių ir su karių palyda apvažiavo visą miestą, o ties kiekvienu kampu jų kūnai buvo draskomi įkaitintomis replėmis. Margarita buvo sudeginta pirma, Dolčino akivaizdoje, kurio veide nesuvirpėjo nė raumenėlis, lygiai kaip jis nesudejavo, kai replės kandžiojo jo galūnes. Paskui vežimas važiavo toliau, o budeliai kaitino reples induose su degančiais deglais. Dolčinas buvo vėl kankinamas, bet liko nebylus, išskyrus kai jam nupjovė nosį – jo pečiai suvirpėjo, o kai jam nurovė vyrišką organą – išleido ilgą atodūsį, tarsi inkštimą. Paskutiniuose jo žodžiuose nebuvo atgailos, ir jis įspėjo, kad trečią dieną prisikels. Paskui jis buvo sudegintas, o jo pelenai paleisti pavėjui.

Visų laikų, rasių ir religijų inkvizitoriams ugnis apvalo ne tik žmonių, bet ir knygų nuodėmes. Daug yra istorijų apie knygų laužus, vieni jų degė per neatsargumą,

kiti – per tamsumą, tačiau dar kiti, tarkim, nacių sukrauti knygų laužai – kad apvalytų ir pašalintų išsigimusio meno liudininkus. Uolūs draugai dėl moralinių ir protinės sveikatos priežasčių sudegina beletristinę Don Kichoto biblioteką. Biblioteka dega ir Elijo Canetti knygoje „Autodafė", o tas laužas primena Empedoklio auką („kai liepsnos pagaliau jį pasiekė – jis garsiai nusikvatojo, kaip dar niekada gyvenime nebuvo juokęsis"). Dega išnykti pasmerktos knygos Rayaus Bradbury romane „451° Farenheito". Atsitiktinai, bet kaip originalios cenzūros rezultatas dega mano biblioteka romano „Rožės vardas" vienuolyne.

Fernando Báezas „Pasaulinėje knygų naikinimo istorijoje" (Roma: Viella, 2007) svarsto, dėl kokių priežasčių ugnis tapo dominuojančiu veiksniu knygų naikinimo procese. Ir atsako:

> Ugnis yra išganingas gaivalas, todėl beveik visos religijos ją naudoja garbindamos savo dievus. Reikia neužmiršti, kad ši gyvybę sauganti galia taip pat yra ir naikinanti galia. Naikindamas ugnimi žmogus apsimeta esąs Dievas, per ugnį tapdamas gyvybės ir mirties viešpačiu. Taip jis susitapatina su apvalančiu saulės kultu ir su didžiuoju naikinimo mitu, kuris beveik visada vyksta per sudeginimą. Ugnies panaudojimo priežastis akivaizdi: ji paverčia kūrinio dvasią gryna materija.

ŠIUOLAIKINĖS *EKPYROSIS*

Ugnis yra naikinanti kiekviename karo etape – nuo pasakiškos ir mitinės bizantiečių graikiškos ugnies (karinė paslaptis, ar tai tiesa, ir norėčiau priminti puikų Luigi

Malerbos tam skirtą romaną) iki atsitiktinai Bertoldo Juodojo, kuris išnyksta asmeniniame bausmės lauže, atrastų šaudymo miltelių. Ugnis yra bausmė tam, kas kare žaidžia dvigubą žaidimą, ir „ugnis" yra komanda sušaudyti, tarsi būtų kreipiamasi į gyvybės ištakas, kad būtų pagreitintas mirties epilogas. Tačiau, ko gero, labiausiai žmoniją – kalbu apie visą žmoniją, pirmąkart visame pasaulyje sužinojusią, kas vyksta vienoje jo dalyje, – įbauginusi karo ugnis buvo atominės bombos sprogimas.

Vienas pilotų, numetusių bombą ant Nagasakio, rašė: „Staiga tūkstančio saulių šviesa užliejo lėktuvo kabiną. Nors dėvėjau tamsius akinius, buvau priverstas porai sekundžių užsimerkti." „Bhagavadgytoje" rašoma: „Jei staiga danguje galėtų nušvisti tūkstančio saulių šviesa, atrodytų lyg Didžiojo spindesys. [...] Aš tapau Mirtimi, Pasaulių naikintoja", tokia mintis toptelėjo ir Oppenheimeriui, kai sprogo pirmoji atominė bomba.

Taip neišvengiamai artėjame prie mano pranešimo pabaigos, o kartu – per racionalesnį laiko tarpą – prie žmogaus nuotykio Žemėje ar Žemės nuotykio kosmose pabaigos. Nes dar niekada negrėsė toks pavojus dviem pirminiams elementams: orui, kurį žudo tarša ir anglies dvideginis, vandeniui, kuris teršiamas ir kurio vis mažiau. Tik ugnis triumfuoja karščio pavidalu, kuris išdžiovina Žemę sujaukdamas metų laikus ir ištirpdo ledynus, kad jūros užlietų sausumas. Patys to nesuvokdami einame į pirmąją ir tikrąją *ekpyrosis.* Kol Bushas ir Kinija atsisako pasirašyti Kioto protokolą, einame mirti ugnyje, ir mums visai nesvarbu, kad po mūsų holokausto pasaulis atgims, nes jis jau bus ne mūsų.

Savo „Ugnies pamoksle“ Buda patarė:

> Vienuoliai, viskas dega! Kas dega? Dega akys, vienuoliai, dega formos ir spalvos, dega regimoji sąmonė, regimasis kontaktas, ir visi jausmai, kylantys žvilgsniui prisilietus prie iškilumų, – ar būtų jie malonūs, nemalonūs, ar neutralūs – jie irgi dega. Per ką dega? Dega per prisirišimo ugnį. [...] Sakau jums, dega dėl gimimo, dėl senatvės ir dėl mirties, dėl skausmo, aimanos, nejaukumo, nerimo ir nevilties. Dega klausa, dega garsai. [...] Dega uoslė, dega kvapai. [...] Dega skonis, o vienuoliai, dega skoniai. [...] Dega lytėjimas, o vienuoliai, dega. [...] Dega protas, vienuoliai, dega. [...] O vienuoliai, visa tai matydamas taurusis mokinys, kuris viską sutapatino su mokymu, yra romus ir be jokių iliuzijų dėl regėjimo, formų ir spalvų, [...] dėl klausos, garsų. Jis romus ir be jokių iliuzijų dėl kvapų, [...] dėl visų jausmų, kurie kyla liežuviui prisilietus prie daiktų, nesvarbu, tie jausmai būtų malonūs, nemalonūs ar neutralūs.

Tačiau žmonija nemokėjo (bent iš dalies) atsisakyti savo prisirišimo prie kvapų, skonių, garsų, lytėjimo malonumų – ir trintimi įžiebiamos ugnies. Gal verčiau ji būtų palikusi ugnį dievams, kurie būtų tik retkarčiais jos davę – žaibo pavidalu.

Pranešimas skaitytas 2008 metų liepos 7 dieną *La Milanesiana* konferencijoje, kurios tema buvo „Keturi gaivalai: ugnis, oras, žemė ir vanduo“.

Lobių ieškojimas

Lobių ieškojimas – labai patraukli patirtis. Neabejotinai verta leistis į kelionę, gerai ją parengus, kad pakeliui prisiliestum prie pačių įdomiausių lobių, net ir mažiausiuose vienuolynuose. Tik gal jau ne į Sen Deni prie Paryžiaus, kur XII amžiuje didysis abatas Sugeras, subtilus kolekcininkas, mylėjęs brangakmenius, perlus, dramblio kaulo dirbinius, aukso kandeliabrus ir altoriaus paveikslus, brangių objektų rinkinį buvo pavertęs kone tikėjimu ir filosofine mistine teorija. Deja, pradingo relikvijoriai, šventieji indai, karalių per įšventinimo ceremoniją vilkėti drabužiai, Liudviko XVI ir Marijos Antuanetės laidotuvių karūnos, piemenėlių garbinimo pano, kurį dovanojo Karalius Saulė, tačiau kai kuriuos, rafinuočiausius, kolekcijos objektus vis dar galima pamatyti Luvre.

Tačiau šiukštu nevalia neapsilankyti Šventojo Vito katedroje Prahoje, kur saugomos šventojo Adalberto ir šventojo Vaclovo kaukolės, šventojo Stepono kardas, Kryžiaus nuolauža, Paskutinės vakarienės staltiesės skiautė, šventosios Margaritos dantis, šventojo Vitalijaus blauzdikaulio gabalas, šventosios Sofijos šonkaulis, šventojo Eobano smakras, Mozės lazda ir Dievo Motinos suknia.

Šventojo Juozapo sutuoktuvių žiedas, buvęs pasakiškų Beri kunigaikščio lobių kataloge, dabar jau prarastas, tačiau turėtų būti Paryžiaus Dievo Motinos katedroje, tuo tarpu Vienos imperatoriškajame lobyne vis dar galima gėrėtis Betliejaus ėdžių dalimi, šventojo Stepono krepšiu, ietimi, kuri pervėrė Jėzaus šonkaulius, ir Kryžiaus vinimi, Karolio Didžiojo kardu, šventojo Jono Krikštytojo dantimi, šventosios Onos rankos kaulu, apaštalų grandinėmis, Jono Evangelisto drabužio skiaute, dar viena Paskutinės vakarienės staltiesės skiaute.

Tačiau kad ir kokie būtume dėmesingi lobiams, netoliese visada rasis tokių, apie kuriuos nieko nežinome. Manau, retas milanietis, ką ir kalbėti apie turistus, yra aplankęs Milano katedros lobyną. Jame galima gėrėtis XI amžiaus Ariberto evangelijos viršeliais su nuostabiomis *cloisonné* emalio plokštėmis, aukso filigranais ir apsodais su brangakmeniais. Brangakmenių ir jų įvairių savybių ieškojimas yra viena mėgstamiausių lobių ieškotojų pramogų, nes reikia atpažinti ne tik deimantą, rubiną ar smaragdą, bet ir tokius šventuosiuose raštuose minimus brangakmenius kaip opalas, chrizoprazas, berilas, agatas, jaspis, sardoniksas. Kad būtume išties patyrę, privalome mokėti atskirti tikrus akmenis nuo netikrų. Tame pačiame Milano katedros lobyne yra baroko epochos sidabrinė šventojo Karolio statula, kuri – kadangi užsakovams ar aukotojams sidabras pasirodė per menka medžiaga – dar turi antkrūtinį su brangakmeniais nusėtu kryžiumi. Pasak katalogo, kai kurie jų tikri, kiti tėra spalvoti stikliukai. Tačiau vertėtų nebūti tokiems priekabiems, o gėrėtis tuo, ką šių objektų kūrėjai siekė išgauti – visuotiniu blizgesio

ir prabangos efektu. Taip pat ir todėl, kad diduma tų lobių brangiųjų medžiagų yra tikros, o palyginti su bet kurio lobyno mažiausia vitrinėle, didžiausio Paryžiaus juvelyro vitrina neverta nė blusturgio prekystalio.

Toliau siūlyčiau tik žvilgtelėti į šventojo Karolio Boromėjaus gerklas, bet ilgėliau stabtelėti prie Pijaus IV kapo, kuris yra nedidelė edikula su dviem lazurito ir aukso kolonomis, įrėminančiomis nuimtąjį nuo kryžiaus ant aukso kapo. Virš jo yra auksinis kryžius su trylika deimantų margame onikso rate, o nedidelis frontonas padabintas auksu, agatais, lazuritu ir rubinais.

Iš dar ankstesnių laikų ten yra šventojo Ambrozijaus laikų dėžutė, skirta apaštalų relikvijoms, iš kalto sidabro, su nuostabiais bareljefais, bet dar labiau nei bareljefai žavi mistinė paveikslėlių knyga dramblio kaulo viršeliais, vadinamasis Penkių dalių diptikas, V amžiaus Ravenos meistrų darbo, su Kristaus gyvenimo scenomis, kurių centre matome mistiškąjį angelą iš auksuoto sidabro alveolių su stiklo masės užpildais – vienintelis blyškių spalvų paveikslas seno dramblio kaulo fone.

Tai pavyzdžiai to, ką istorinė tradicija neteisingai išmokė mus vadinti mažaisiais menais. Akivaizdu, kad tai yra menas be būdvardžio, ir jei jame yra kas nors „mažo“ (to, kas meniškai yra menkesnės vertės), tai būtų pati katedra. Jeigu įvyktų tvanas ir manęs paklaustų – gelbėti katedrą ar Penkių dalių diptiką, neabejotinai pasirinkčiau pastarąjį, ir ne todėl, kad jį lengviau sutalpinti Nojaus laive.

Ir vis dėlto, net pridėjus šventojo Karolio palaidojimo koplyčią su šventojo kūnu ir karstu iš sidabro bei krištolo,

kuris man pasirodė stebuklingesnis už turinį, katedros lobyne nepamatysime visko, ką galėtume pamatyti. Pavartę Milano katedros bažnytinių rūbų ir šventųjų namų apyvokos daiktų inventorių matome, kad tie lobiai tėra maža po įvairias zakristijas pasklidusio rinkinio dalis, o tame rinkinyje rastume nuostabių bažnytinių rūbų, vazų, dramblio kaulo bei aukso dirbinių ir įdomių relikvijų, tokių kaip spygliai iš Kristaus karūnos, Kryžiaus nuolauža ir įvairūs šventosios Agnietės, šventosios Agotos, šventosios Kotrynos, šventosios Praksedos ir šventųjų Simplicijono, Kajaus bei Geruncijaus fragmentai.

Lankantis lobyne, nebūtina į relikvijas žvelgti su moksline dvasia, priešingu atveju kyla pavojus prarasti tikėjimą, nes pasakojama, kad XII amžiuje vienoje Vokietijos katedroje buvo saugoma dvylikos metų sulaukusio šventojo Jono Krikštytojo kaukolė. Tačiau kartą viename Šventojo Atono kalno vienuolyne kalbėdamasis su vienuoliu bibliotekininku sužinojau, kad jis studijavo Paryžiuje pas Roland'ą Barthes'ą ir dalyvavo 1968-ųjų įvykiuose – taigi, žinodamas, jog yra išsilavinęs vyras, paklausiau, ar jis tiki tų relikvijų, kurias kasdien bučiuoja per ilgas ir iškilmingas rytines pamaldas, autentiškumu. Jis švelniai nusišypsojo, kiek šelmiškai, lyg bendrininkas, ir pasakė, kad tai yra ne autentiškumo, o tikėjimo klausimas ir kad bučiuodamas relikvijas jis jaučiąs jų mistinį kvapą. Žodžiu, ne relikvija kuria tikėjimą, o tikėjimas kuria relikviją.

Tačiau net ir netikintis negali atsispirti dviejų stebuklų žavesiui. Pirmiausia paties objekto: tų anoniminių pageltusių kaulų, mistiškai atgrasių, patetiškų ir paslaptingų,

tų nežinia kurios epochos drabužių skiaučių – išblukusių, praradusių spalvas, apdriskusių, kartais susuktų stikliniame inde tarsi koks paslaptingas rankraštis butelyje, dažnai sutrupėjusių medžiagų, kurios susimaišo su audiniu, metalu ar kaulu, ant kurių yra padėtos. Antrasis yra jų konteineriai, dažnai neįtikėtinai prabangūs, kartais kokio dievobaimingo meistrelio sukonstruoti iš kitų relikvijorių liekanų: bokštai, katedra su smailėmis ir kupolais, ką ir kalbėti apie barokinius relikvijorius (gražiausi yra Vienoje), kurie atrodo lyg miniatiūrinių skulptūrų miškas ir primena laikrodžius, karilionus, magiškas dėžutes. Kai kurie jų šiuolaikinio meno gerbėjams primena siurrealistines Josepho Cornellio dėžutes ir serijinės gamybos Armano objektų vitrinas – pasaulietinius relikvijorius, tačiau dvelkiančius tokiu pat pomėgiu sunykusioms ir dulkėtoms medžiagoms, beprotiškam kaupimui, reikalaujančius kruopštaus analitinio žvilgsnio, kurių neperprasi tiesiog žvilgtelėjimu.

Mylėti lobius reiškia suprasti ir senųjų viduramžių mecenatų, ir renesanso bei baroko kolekcininkų, iki pat vokiečių kunigaikščių *Wunderkammern*, skonį: neegzistavo aiški skirtis tarp švento objekto, keisto atradimo ir meno kūrinio. Dramblio kaulo bareljefas buvo vertingas ir dėl savo meistriškumo (šiandien sakytume – meno), ir dėl medžiagos, iš kurios yra padarytas. Dėl tos pačios priežasties brangiu, žaviu, nuostabiu laikomas keistas objektas, todėl Beri kunigaikščio lobyne greta didelės meninės vertės vazų ir taurių buvo dramblio iškamša, baziliskas, kiaušinis, kurį abatas rado kitame kiaušinyje, dykumos mana, kokoso riešutas ir vienaragio ragas.

Viskas prarasta? Ne, nes vienaragio ragą galima pamatyti ir Vienos lobyne, ir jis patvirtina, kad vienaragiai egzistavo, nors kataloge su pozityvistiniu negailestingumu informuojama, jog tai yra narvalo ragas.

Tačiau meilės lobiams persmelktas lankytojas dabar taip pat susidomėjęs žvelgs į ragą, IV amžiaus agato taurę, kuri tradiciškai laikoma Gralio taure, karūną, gaublį ir imperatoriaus skeptrą (viduramžių auksakalių pasididžiavimą), o kadangi Vienos lobynas nežino laiko ribų – į imperatoriškąją lovelę su baldakimu, kurioje miegojo nelaimingas Napoleono sūnus, Romos karalius, vadintas Ereliuku (šiuo atveju toks pat legendinis kaip vienaragiai ar Gralis).

Ir reikia pajėgti užmiršti tai, kas perskaityta meno istorijose, atmesti atskirties tarp keistenybės ir meno kūrinio jausmą, kad galėtume gėrėtis nuostabių objektų gausa, stebuklų paradu, neįtikėtino apreiškimu. Ir svajoti apie dvylikamečio šventojo Jono kaukolę, iš anksto mėgaudamiesi jos rožinėmis gyslelėmis, pelenų spalvos fonu, aptrupėjusių, apirusių sąnarių arabeskomis, relikvijoriumi su žydro emalio lyg Verdeno altorius ornamentais, kuriame ji guli, ir pageltusia atlasine pagalvėle viduje, padengtą nuvytusiomis rožėmis stikliniame relikvijoriuje, be oro jau du tūkstančius metų, nejudrią tuštumoje, dar iki Krikštytojui suaugant ir po budelio kardu prarandant antrąją kaukolę, brandesnę, bet mažesnės mistinės ir prekinės vertės, nes jei tariamoji galva saugoma Šventojo Silvestro *in Capite* bažnyčioje Romoje, pagal ankstesnę tradiciją ji buvo Amjeno katedroje, šiaip ar taip, Romoje saugomoje galvoje turėtų

trūkti žandikaulio, kurį išsireikalavo Šventojo Lauryno bažnyčia Viterbe.

Tada tereikia paimti žemėlapį ir nubrėžti galimus maršrutus. Tarkim, Tikrasis Kryžius, kurį Jeruzalėje rado Konstantino motina šventoji Elena, VII amžiuje pasisavintas persų, o vėliau atgautas Bizantijos imperatoriaus Heraklėjo, 1187 metais kryžiuočių atgabentas į Hatino mūšio lauką, kad užtikrintų jų pergalę prieš Saladiną. Kaip žinome, mūšis buvo pralaimėtas, o kryžiaus pėdsakai pradingo amžiams. Tačiau ankstesniais amžiais buvo paimta daugybė jo nuolaužų, kurios vis dar saugomos daugelyje bažnyčių.

Sakoma, kad tas tris vinis (dvi jų pervėrė rankas, o viena buvo prikaltos abi kojos), kurias šventoji Elena rado vis dar įkaltas į kryžių, ji nuvežusi Konstantino sūnui. Pasak legendos, viena jų buvo pritvirtinta ant jo kovos šalmo, o iš kitos padaryti žąslai jo žirgui. Pagal tradiciją trečioji vinis saugoma Šventojo Kryžiaus Jeruzalėje bažnyčioje Romoje. Tuo tarpu Šventieji Žąslai saugomi Milano katedroje, kur dukart per metus parodomi tikintiesiems. Vinies, kuri buvo pritvirtinta ant šalmo, likimas nežinomas, tačiau pagal tradiciją šiandien ji yra Moncos katedroje esančioje Geležinėje karūnoje.

Erškėčių vainikas, ilgą laiką saugotas Konstantinopolyje, vėliau perleistas Prancūzijos karaliui Liudvikui IX, kuris jį priglaudė Šventojoje koplyčioje, jo rūpesčiu pastatydintoje Paryžiuje. Iš pradžių jis turėjęs dešimtis spyglių, bet laikui bėgant jie buvo padovanoti įvairioms bažnyčioms, koplyčioms ir iškiliems asmenims, ir šiandien liko tik į šalmo formą susivijusios šakelės.

Nuplakimo stulpas yra Romos Šventosios Praksedos bažnyčioje, Šventoji Ietis, priklausiusi Karoliui Didžiajam ir jo įpėdiniams, šiandien yra Vienoje, Jėzaus apyvarpė buvo saugoma ir Naujųjų metų dieną rodoma Kalkatos miestelyje Viterbo rajone iki pat 1970 metų, kai klebonas paskelbė, kad ji pavogta. Tačiau turintys tokią relikviją skelbiasi Roma, Santjago de Kompostela, Šartras, Bezansonas, Mecas, Hildesheimas, Šaru, Konkas, Langresas, Antverpenas, Fekanas, Piui an Velė, Overnė.

Pagal tradiciją, iš pradurto šono ištekėjusį Jėzaus kraują surinko kareivis Lionginas, kuris ir pervėrė jį ietimi. Tą kraują jis nugabenęs į Mantują. Ampulė su tariamuoju krauju saugoma miesto katedroje. Kitą Jėzui priskiriamą kraują galima pamatyti Šventojo Kraujo bazilikoje Briugėje, Belgijoje.

Šventasis Lopšys yra Romos Šventosios Marijos Didžiojoje bažnyčioje, Šventoji Drobulė, kaip žinome, yra Turine, lino rankšluostis, kuriuo Jėzus šluostė apaštalų kojas, yra Romos Šventojo Jono Laterane bažnyčioje, bet ir Vokietijoje, Dakse. Sakoma, kad šiame rankšluostyje matyti Judo kojos atspaudas.

Kūdikėlio Jėzaus vystyklai yra Achene, Marijos namai, kur ji patyrė Apreiškimą, angelų perskraidinti iš Nazareto į Loretą, daugelyje bažnyčių saugomi tariamieji Marijos plaukai (vienas jų yra Mesinoje) ar jos pienas, šventoji juosta (arba Švenčiausiosios Mergelės diržas) yra Prate, šventojo Juozapo sutuoktuvių žiedas yra Perudžos katedroje, Juozapo ir Marijos sužadėtuvių žiedai yra Paryžiaus Dievo Motinos katedroje, šventojo Juozapo diržas (kurį 1254 metais Joinville'is atvežė į Prancūziją)

saugomas Paryžiaus *Feuillants* bažnyčioje, jo lazda – Florencijos kamaldulių bažnyčioje. Šios lazdos nuolaužų dar yra: Romos Šventosios Cecilijos bažnyčioje, Romos Šventosios Anastazijos bažnyčioje, Bolonijos Šventojo Dominyko bažnyčioje, Merkato Šventojo Juozapo bažnyčioje. Šventojo Juozapo kapo fragmentų yra Romos Šventosios Marijos *al Portico* ir Šventosios Marijos *in Campitelli* bažnyčiose.

Švenčiausiosios Mergelės šventojo šydo ir šventojo Juozapo drabužio skiautės saugomos Likodijos Švenčiausiosios Mergelės Marijos bažnyčioje, meniškame XVII amžiaus sidabro relikvijoriuje. Šis relikvijorius būdavo nešamas atlaidų procesijoje iki dvidešimto amžiaus aštuntojo dešimtmečio paskutinį rugpjūčio šeštadienį.

Šventojo Petro kūnas palaidotas Romoje, netoli Nerono cirko, kur jis buvo kankintas. Ant jo kapo Konstantino laikais pastatyta ir jo vardu pavadinta bazilika, o vėliau šiandieninė Šventojo Petro bazilika. 1964 metais buvo paskelbta, kad archeologinių kasinėjimų metu rasti apaštalo kaulai, šiandien jie saugomi po altoriumi.

Pasak legendos, šventojo Jokūbo Didžiojo kūnas jūros srovių nuplukdytas prie Ispanijos krantų Atlanto vandenyne ir palaidotas vietoje, kuri vadinama *campus stellae*. Toje vietoje šiandien stovi Santjago de Kompostelos šventykla, nuo viduramžių kartu su Roma ir Jeruzale viena pagrindinių maldininkų kelionių vietų.

Šventojo Tomo apaštalo palaikai saugomi Ortonos (Kječio rajone) katedroje, kur 1258 metais buvo atgabentas iš Chijo, salos Egėjo jūroje, kur 1146 metais, kritus Edesai, jį paslėpė krikščionys. Į Edesą imperatoriaus Aleksandro

Severo įsakymu apie 230 metus jie atgabenti iš Madraso, kur 72 metais šventasis Tomas buvo kankintas.

Vienas iš trisdešimties sidabrinių, už kuriuos Judas Iskarijotas išdavė Kristų, yra Viso kolegijos bažnyčios zakristijoje. Vienas šventojo Baltramiejaus apaštalo kūnas yra Romoje (Pijaus IV perkeltas į Tibro salą), kitas – Šventojo Baltramiejaus bažnyčioje Benevente. Šiaip ar taip, abejiems palaikams turėtų trūkti kaukolės skliauto, nes vienas yra saugomas Frankfurto katedroje, kitas – Liuneburgo vienuolyne. Nežinia, kokiam kūnui priklausė trečiasis kaukolės skliautas, šiuo metu esantis Kelno vienuolyne. Viena šventojo Baltramiejaus ranka yra Kenterberio katedroje, tačiau Piza teigia turinti dalį jos odos.

Šventojo Luko evangelisto kūnas saugomas Šventosios Justinos bažnyčioje Padujoje, o šventojo Morkaus kūnas iš pradžių saugotas Antiochijoje, vėliau pervežtas į Veneciją.

Milane anksčiau saugoti tariamieji Trijų Karalių palaikai. XII amžiuje imperatorius Frydrichas Barbarosa paėmė juos kaip karo grobį ir perkėlė į Kelną, kur jie tebėra ir šiandien. Kai kurie palaikai šeštajame dešimtmetyje buvo grąžinti į Milaną ir yra Šventojo Eustorgijaus bažnyčioje.

Šventojo Mikalojaus iš Bario arba Kalėdų Senelio palaikai buvo saugomi Myroje, Mažojoje Azijoje, tačiau 1087 metais keletas jūreivių iš Bario pavogė juos ir pergabeno į gimtąjį miestą.

Šventojo Ambraziejaus, Milano globėjo, kūnas palaidotas jam skirtos bazilikos kriptoje kartu su šventųjų Gervazo ir Protazo kūnais.

Šventojo Antano bazilikoje Padujoje yra šventojo liežuvis ir pirštai, šventojo Stepono Vengro ranka saugoma Budapešto bazilikoje, buteliukai su šventojo Dženaro krauju, žinoma, yra Neapolyje, dalis šventosios Juditos kūno yra Nevero katedroje, o jos skeleto fragmentas guli brangiame kalnų krištolo relikvijoriuje Florencijos Šventojo Lauryno bažnyčios Medičių šeimos kapo kriptoje.

Misterbjanke sausio 17-ąją rodoma šventojo Antano abato ranka, o šventojo Benedikto iš Norčos ranka karaliaus Deziderijaus prašymu VIII amžiuje padovanota Leno vienuolynui.

Šventosios Agotos kūnas Katanijoje padalytas po keletą relikvijorių, o Limožo auksakaliai padarė relikvijorius galūnėms – po vieną kiekvienam šlaunikauliui, po vieną kiekvienai rankai, po vieną kiekvienai kojai. 1628 metais nukaldintas relikvijorius krūtims. Tačiau alkūnkaulis ir vienos rankos stipinkaulis yra karališkojoje koplyčioje Palerme. Mesinoje, Šventojo Išganytojo bažnyčioje, yra vienas šventosios Agotos rankos kaulas, kitas yra Ali, vienas šventosios Agotos pirštas yra Goti Šventosios Agotos (Benevento rajone) bažnyčioje. Šventojo Petro Veroniečio kūnas yra Milano Šventojo Eustorgijaus Portinarių koplyčioje (pagal tradiciją balandžio 29-ąją reikia daužyti galvą, kad jos neskaudėtų).

Šventojo Grigaliaus iš Nazianco palaikai yra Romos Šventojo Petro bazilikoje, tačiau dalį jų Jonas Paulius II 2004 metais padovanojo Konstantinopolio patriarchui. Šventojo Liusido relikvijos yra Akvararoje. Jos ne kartą buvo pavogtos, kol galiausiai 1999 metais policija atrado jo galvą privačiuose namuose. Šventojo Pantaleonės

relikvijos yra jo vardo bažnyčioje Lančane (kardas, nukirtęs šventojo galvą, dantytas ratas, kuriuo kankintas jo kūnas, deglas, kuriuo degintos jo žaizdos, alyvmedžio kamienas, ant kurio prisilietus prie jo kūno išsprogo pumpurai).

Vienas šventosios Kotrynos šonkaulis yra Astenete, Belgijoje, viena pėda – Venecijos Šventųjų Jono ir Pauliaus bažnyčioje. Vienas pirštas ir galva (popiežiaus Urbono VI valia atskirta nuo kūno 1381 metais) yra Sienos Šventojo Dominyko bazilikoje.

Šventojo Bjadžio liežuvio dalis yra Karotine, viena ranka – Pulijos Ruvo katedroje, kaukolė – Dubrovnike. Porto katedroje rasime šventosios Apolonijos dantį, Ankonos katedroje yra šventojo Sirijako kūnas, Lentinyje yra šventojo Alfijaus širdis, Venecijoje, Didžiosios mokyklos arkibrolijos bažnyčioje, yra šventojo Roko kūnas, mentikaulio dalis ir kitas skeleto gabalas yra Šiloje, rankos kaulo dalis yra jo vardo bažnyčioje Vogeroje, kita rankos kaulo dalis yra jo vardo bažnyčioje Romoje, blauzdikaulis ir kitos mažos jo *massa corporis* dalys bei tai, kas laikoma jo lazda, yra Monpeljė šventykloje, pirštikaulis yra Čisterna di Latinos parapijos bažnyčioje, dalis kulno – Fridžento katedroje, kai kurios kaulų dalys yra Mauricianos bazilikoje ir Šventojo Roko brolijos bažnyčioje Turine.

Konstantinopolyje buvo garbinamos relikvijos, vėliau, po ketvirtojo kryžiaus žygio, prapuolusios, tokios kaip Švenčiausiosios Mergelės apsiaustas (*maphorion*), Kristaus sandalai, šventojo Jono Krikštytojo drabužis, buteliukas su Kristaus krauju, kuris naudotas pasirašyti kai kuriuos svarbius dokumentus, šulinio, prie kurio vyko

biblinis Kristaus ir samarietės susitikimas, parapetas, akmuo, ant kurio po mirties buvo paguldytas Kristaus kūnas, Saliamono sostas, Mozės lazda, Erodo įsakymu nužudytų nekaltųjų palaikai, asilo, ant kurio Jėzus įjojo į Jeruzalę, mėšlo gabalas, Marijos Kelrodės ikona (kaip sakoma, nutapyta evangelisto Luko), stebuklingomis laikytos ikonos, nes jų nenutapė žmogaus ranka (*acheropite*), mandilionas – drobulė su Kristaus veido atspaudu (iš pradžių buvęs Edesoje, kur garsėjo galintis suteikti nenugalimumo miestui, kai būdavo iškabintas ant jo sienų).

Nenorėčiau, kad susidarytų įspūdis, jog relikvijų saugojimas yra bjaurus krikščioniškas, teisingiau, katalikiškas įprotis. Plinijus mums kalbėjo apie graikų-romėnų pasauliui brangias relikvijas, tokias kaip Orfėjo lyra, Elenos sandalas ar Andromedą užpuolusios pabaisos kaulai. Jau klasikinėje epochoje relikvijos būdavo traukos į miestą ar šventovę priežastis, taigi, buvo ne tik šventas objektas, bet ir brangi turistinė „prekė“.

Relikvijų kultas – tipiškas visų religijų ir kultūrų bruožas, viena vertus, kilęs iš, sakyčiau, mitinės materialistinės paskatos, kai liečiant šventojo ar didžio asmens kūno dalis galima pajusti jo galią, kita vertus, iš paprasto pomėgio antikvariniams daiktams, kai kolekcininkas yra pasiryžęs sumokėti didžiulius pinigus ne tik už pirmąjį išleistą garsios knygos egzempliorių, bet ir už tą, kuris priklausė kokiam nors garsiam asmeniui.

Šia antrąja prasme (o gal ir pirmąja) yra ir pasaulietinis relikvijų kultas, tereikia paskaityti *Christie's* aukcionų biuletenius, kad pamatytume, jog garsios žvaigždės

batelių pora parduodama už didesnę sumą nei Renesanso dailininko paveikslai. Tos *memorabilia* gali būti tiek tikros Jacqueline Kennedy pirštinės, tiek netikros Ritos Hayworth pirštinės, kurias ji mūvėjo vaidindama „Džildoje". Kita vertus, mačiau daug turistų Našvilyje, Tenesio valstijoje, kurie ten atvyko, kad pamatytų Elvio Presley kadilaką. Nors šis nebuvo vienintelis, nes jis juos keitė kas pusę metų.

Žinoma, pati garsiausia visų laikų relikvija yra šventasis Gralis, bet niekam nepatarčiau jo ieškoti, nes visi ankstesni ieškojimai tikrai neskatina ryžtis tokiam žygiui. Šiaip ar taip, moksliškai įrodyta, kad dviejų tūkstančių metų tam nepakanka.

Pirmasis variantas tokiu pavadinimu pasirodė Robertos Cordani sudarytoje knygoje *Milano: meraviglie, miracoli, misteri* („Milanas: įstabumai, stebuklai, slėpiniai"), Milanas: Celip, 2001; antrasis, papildytas, variantas („Lobių semiotikos belaukiant") įdėtas Stefano Jacoviello ir kitų sudarytoje knygoje *Testure. Scritti seriosi e schizzi scherzosi per Omar Calabrese* („Tekstūros. Rimti rašiniai ir smagūs eskizai Omarui Calabresei"), Siena: Protagon, 2009.

Fermentuoti skanėstai

Mano santykiai su Piero Camporesi visada buvo labai draugiški ir nuoširdūs, pagrįsti abipuse pagarba – ar bent to tikiuosi – tokie, kad esu iš jo pagrobęs gardžių citatų savo romanams, tokiems kaip „Rožės vardas“ ir „Vakarykštės dienos sala“, o jis paprašė manęs parašyti įvadą jo knygos apie kraują angliškam leidimui, tačiau tie santykiai visada plėtojosi universitetinėje aplinkoje. Noriu pasakyti, kad fakulteto koridoriuose arba arkadose susitikdavome pasitarti dėl diplominių darbų kurso, tačiau niekada neteko susidurti su jo asmeniniu gyvenimu ar lankytis jo bibliotekoje.

Kiek žinau, Camporesi buvo gurmanas, mėgo gerą virtuvę, kažkas man yra sakęs, kad jis buvo ir puikus virėjas – nenuostabu autoriui, kuris tiek puslapių skyrė ne tik kūno nemalonumams, bet ir jo malonumams, pienui, padažams ir gardėsiams, ir negalėtume tikėtis nieko kito iš to, kuris pareiškė (1985 metų rugpjūtį dienraščiui *La Stampa* duotame interviu), jog po Petrarcos, baroko, Alfieri ir romantizmo studijų septintojo dešimtmečio pabaigoje įvykęs susidūrimas su Artusi jį traumavo.

Tačiau mano žinios apie Camporesi rajumą yra grynai

knyginės. Galėčiau sakyti, kad su juo vakarieniavau tik jo knygų puslapiuose. Taigi, Camporesi gurmaną galiu šlovinti tik kaip jo knygų degustatorius. Jis mums kalbėjo apie kūno negalias, syvus, puvėsius, o tuo pat metu apie jo ekstazes ir gašlumą, tačiau savo skalpeliu raižė visų pirma knyginius kūnus, kitaip tariant, knygas, kurios bylojo apie kūnus ir – it koks Mondino de Liuzzi – pjaustė ne iš kokių nors kapinių pavogtus lavonus, o knygas, iškastas bibliotekose, kur šios gulėjo dažnai apleistos, slėpdamos nuo daugumos savo gardėsius, nelyginant „Atvirkščiai" veikėjas Dezesentas iš užmirštų ankstyvųjų viduramžių kronikų ištraukdavo „pragaišusį vienuolių grakštumą, tokį žavų jų nemiklumą, suteikiantį antikos poezijos likučiams dievobaimingo pikantiškumo; niekas nebegamino grynasyvių veiksmažodžių, smilkalais dvelkiančių daiktavardžių, keistų būdvardžių, negrabiai iškaltų iš aukso nelyginant kerintys barbariški gotų papuošalai"*.

Žinoma, jei Camporesi norėjo tekstų, ties kuriais būtų galima laižyti lūpas ragaujant jų perdėtai atgyvenusią ir nesantūrią leksiką, jis būtų galėjęs kreiptis į lingvistinio pakrikimo klasikus, tokius kaip itališkai džoisišką *Hypnerotomachia*, Folengo makaroniškus makaronus, arba, jei norėtume apžioti nūdieną, į Gaddą. Tačiau jis nutarė atrasti nežinomus arba dėl visai kitų priežasčių žinomus tekstus. Žinoma, perskaitę Camporesi veikalų rinkinį praturtiname savo žinias apie kraują, duoną, vyną ar šokoladą, taip pat sužinome negirdėtų dalykų apie

* Joris-Karl Huysmans, *Atvirkščiai*, iš prancūzų kalbos vertė Diana Bučiūtė, Vilnius: Vaga, 2008, p. 57

badą, kirmėles, votis ir limfmazgių putmenis, skaidulas, vidurius, vėmimą, rajumą, puotas ir karnavalus, bet drįstu tarti, kad šie tyrinėjimai būtų žavūs, net jeigu juose aptariami reiškiniai niekada nebūtų egzistavę, o Camporesi mums būtų kalbėjęs, tarkim, apie Veneros gyventojų kūnus ir tų kūnų mitybą – kurie per daug nuo mūsų skiriasi, kad trauktų ar atstumtų. Noriu pasakyti, kad nuostabu sužinoti, jog praėję amžiai buvo pilni bastūnų, bet dar nuostabiau tai atrasti kaip gryną *flatus vocis* ir skaityti apie netikrus vienuolius, šarlatanus, dailides, lankininkus, elgetas ir skarmalius, raupsuotuosius ir luošius, klajoklius, bastūnus, pasakininkus, benamius šventikus, keliaujančius studentus, sukčius, fokusininkus, luošus samdytus karius, amžinus žydus, bepročius, ieškomus bėglius, piktadarius nupjautomis ausimis, pederastus.

Džiugina ne farmacija, o leksikografija arba kalbos istorija, kai jo knygų puslapiuose atrandi aguonų sirupus, tepalus, vonias, inhaliacijas, miltelius, garo voneles, opijuje įmirkusias miego kempines, drignę, nuodingąją nuokaną, mandragorą...

Atsiverskime „Jausmų dirbtuvių“ pirmąjį skyrių ties „Prakeiktu sūriu“. Tai, kad sūris, nors gaminamas iš tokio tyro ir saldaus skysčio kaip pienas, yra tuo skanesnis, kuo labiau smirda ir primena kūno dvoką bei išskyras, kurias paprastai skubame nuplauti, žino ne tik rajūnas, bet ir – ypač – smaguris. Bet nesu tikras, ar Camporesi būtų galėjęs parašyti dvidešimt aštuonis lapus apie sūrio nedorumą tiesiog uostydamas gorgoncolą ir stiltoną, ant liežuvio tirpindamas avies sūrį, reblošoną, rokforą ar vašreną. Tam jis turėjo patyrinėti nežinomus Campanellos puslapius iš

De sensu rerum et magia ar, dar blogiau, kad galėtų tikro sūrio kvapą pakeisti šiuo daug labiau supuvusiu ir smirdančiu citatų koliažu, panaršyti po dar labiau užmirštą septyniolikto amžiaus Nicolò Serpetro „Gamtos stebuklų turgų", Joachimo Becherio „Požeminę fiziką", Lotichio *De casei nequitia*, Paolo Bocconės „Apie pieno produktus":

> Daugelį amžių ir daugelis manė, kad apie sūriui būdingą kenksmingumą, jo „piktadariškumą" įspėja ir praneša jo kvapas, kuris nemažai žmonių pykina ir verčia lauk vidurius, kas tikrai nurodo „negyvą" medžiagą, yrančias atliekas, persenusią ir pražūtingą medžiagą, pūvančią substanciją, kenksmingą sveikatai ir siaubingai ardančią kūno syvus. [...] *Res foetida et foeda*, separuotos pieno atliekos, kenksmingos, pačios prasčiausios, nešvariausios ir žemiškiausios atmatos, to balto skysčio krešuliai, sukergti [...] į blogiausias substancijas, priešingai nei sviestas, kuris yra geriausioji to skysčio dalis, išrinktoji, tyra, tikras dieviškas skanėstas, *Iovis medulla*, Jupiterio kaulų smegenys. „Res foeda, graveolens, immunda, putidaque" – sūris yra ne kas kita, kaip tik „massa informis, foetida e lactis scoriis partibusque terrestribus ac recrementitiis, alimenti causa, coagulata sive combinata", maistas, tinkamas tik žemdirbiams ir vargetoms („ad fossores et proletarios"), „res agrestis atque immunda", netinkamas pasiturintiems žmonėms, gerbiamiems piliečiams. Trumpai tariant, tai yra skarmalių ir prasčiokų, kurie įpratę valgyti „bjaurastis", maistas. [...] Sūrio valgytojai Pietro Lotichio panašūs į iškrypėlius puvėsių mėgėjus ir atgrasius ragautojus („putredinem in deliciis habent"). Ikimokslinės medicinos logika ne tik sutiko su juo, bet ir suteikė jam priemones parodyti sūrio kenksmingumą, nes yrančiu, dvokiančiu

ir pūvančiu maistu mintantys kūno syvai gali būti tik pakrikę ir pagedę. Jį valgant, paleidžiamas nevaldomas kirminų, kurie ir šiaip „in viscerium latibulis pullulant", dauginimosi mechanizmas. Tokia yra baisioji tiesa: tamsiuose žarnų vingiuose, žmogaus žarnyno slėpiniuose sūris daugino jau ten esančius puvėsius ir mažas, šlykščias pabaisas. [...] Jei iš puvėsių spontaniškai, atsitiktinai (gimimas *ex putri*) formuojasi sraigės ir šliužai, jei iš galvijų mėšlo lenda mėšlavabaliai, kirmėlės, vapsvos, tranai, jei iš rasos randasi drugeliai, skruzdės, skėriai, žiogai – kaip gali būti, svarstė daktaras vokietis, kad žmogaus viduriuose, pilnuose gleivių ir irimo produktų, nevyktų toks pat procesas, kuris nevaldomai ir stulbinamai gimdo (be sueities ir kiaušinėlio apvaisinimo) tūkstančius siaubingų *animalcula*? Kodėl tikėtis, kad ir pilvo apačioje, žmogaus mėšlyne, nėra tokių pat atmatų, neknibžda ta pati „gyvūnėlių", „padarėlių" fauna – žiauri žmogaus rykštė? [...] Kodėl negali nutikti toks pat dalykas, jei iš „pituitosa, crassa, crudaque materia vermes atque lumbrici omnes trahunt originem?"*

Tokių pat neįprastų tekstų tyrinėjimas nesibaigia ties Nicolauso Oseretskowsky septyniolikto amžiaus veikalu *De spiritu ardente ex lacte bubulo*, atskleidusiu mums, kaip totoriai svaiginosi raugintu pienu, bet tik Camporesi, vienas iš nedaugelio dievobaimingųjų, perskaičiusių 1784 metais parašytą „Godotinos motinos Marijos Margaritos Alacoque gyvenimą", knygą apie šventąją, kuri pirmoji išvydo Švenčiausiosios Jėzaus Širdies regėjimą,

* Piero Camporesi, *Le officine dei sensi* („Jausmų dirbtuvės"), Milanas: Garzanti, 1985, p. 53–55

gebėjo toje biografijoje rasti pribloškiančią žinią, kad toji mistikė, pasiryžusi visiems jausmų kankinimams, negalėjo įveikti savo pasišlykštėjimo sūriu ir net buvo pasiruošusi palikti vienuolyną, kad tik nereikėtų valgyti to siaubingo ir prasto maisto, bet paskui sugebėjo pasiaukoti. Camporesi komentaras buvo „neįtikėtini konfliktai ties desperacijos ir savižudybės riba. Kraupi sielos kova ties gabalėliu sūrio."

Išties, toje šventosios biografijoje tas epizodas buvo ir tebėra, bet vienas Dievas težino, kaip galėjo žmogui šauti į galvą tuose dorybinguose puslapiuose ieškoti teksto apie sūrius. Gal Camporesi (šią hipotezę keliu tik iš meilės paradoksui) niekada nebuvo valgęs sūrio, tačiau neabejotinai tarsi apaštalas valgė begalinius nežinia kur prapuolusių knygų lapus ir tai buvo jo dieviškas ir nuodėmingas kamamberas.

Jei ši hipotezė pasirodytų perdėta, pažiūrėkime, kaip lygiai palaimingai Camporesi kalba apie tokį nedorą ar bent jau smerkiamą maistą kaip sūris, apie kulinarines įmantrybes, nuo kurių kiekvienam pradeda tekėti seilės, ir apie bausmes, galinčias supykinti kiekvieną jautrią sielą, ir kunigaikščio Raimondo di Sangro raštuose randa ne – kaip visi – yrančias mumijas ir kraują stingdančius apnuogintų nervų, raumenų ir kraujagyslių vaizdus, o su Arcimboldo fantazija padarytų patiekalų, kur

> viskuo be galo mėgaudamasis, vieną dieną patiekdavo visą vakarienę vien iš žolių, kitą – iš vaisių, kartais vien tik iš saldžių patiekalų, o kitais kartais tik iš pieniškų valgių. Nes turėjo tokius išmanius ir patyrusius gaminti saldžius ir pieniškus

patiekalus tarnus, kad visus valgius, kuriuos virėjai gamindavo iš mėsos ir žuvies, ir dar iš įvairiausių gyvūnų, šie su nuostabia imitacija pagamindavo iš pieno ir medaus, visus valgius tūkstančiais būdų pamėgdžiodami.*

Bet lygiai ir su tuo pačiu malonumu jis skaito Sebastiano Pauli ir jo „Gavėnios priesakus“, nuo kurių mums plaukai šiaušiasi, o jis pasigardžiuodamas čepsi, atskleisdamas kai kuriuos dievobaimingus patarimus gerosios mirties akivaizdoje:

Vos tik tas kūnas, gražiai sutvarkytas ir apgerbtas, bus užvertas kape, kur įgaus geltonį ir baltumą, bet tokį geltonį ir tokį blyškumą, kurie pykina ir baugina. Paskui jis visas pajuos nuo galvos iki kojų ir jį apgaubs bei užklos niūri nelyginant užgesusios anglys tamsa. Tada jis pradės keistai pūstis ties krūtine ir pilvu. Tos išsipūtusios vietos pasidengs dvokiančiais riebiais pelėsiais, liudijančiais greitą irimą. O netrukus toks geltonas ir išsipūtęs pilvas pradės trūkinėti ir sproginėti, o pro tuos plyšius lėtai tekės puvėsiai ir bjaurastis, kurioje plaukios ir plūduriuos tos pajuodusios ir suirusios mėsos gabalai. Vienur matyti plūduriuojanti sukirmijusi akis, kitur – supuvusios lūpos gabalas, dar kitur sudriskusių mėlynų žarnų gumulas. Iš to riebaus purvo paskui rasis daugybė muselių, kirmėlių ir kitų šlykščių gyvūnėlių, kurie knibždės ir suksis tame sugedusiame kraujyje ir prikibę prie tos supuvusios mėsos ją ės bei ris. Dalis tų kirmėlių iškils iš krūtinės, kita dalis su nė

* Iš Piero Camporesi, *Il brodo indiano* („Indiškas viralas“), Milanas: Garzanti, 1990, p. 132

nežinau kokia bjaurastimi ir gleivėmis lįs pro šnerves. Dar kiti kirbantys tuose trūnėsiuose landžios iš burnos ir atgal į burną, o riebiausieji išlįs ir įlįs, išgurguliuos ir įgurguliuos pro gerklę. („Jausmų dirbtuvės“, p. 124–125)

Ar yra skirtumas tarp trimalchioniškos puotos gausybės šalyje aprašymo, primenančio Dario Fo *Mistero Buffo*, kuris varvindamas seiles gardžiuojasi vien tik susapnuotu maistu, mėgavimosi siaubingu Romolo Marchelli gavėnios prakeiktųjų reginiu ir tėvo Segneri pasmerktųjų, kurie dar labiau kenčia matydami, kaip Viešpats juokiasi iš jų kančių, požemių karalystėje vaizdų?

O pakėlę akis į didįjį Dievą, užkūrusį ugnį, mato, kad jis (ar turiu tai sakyti?), mato, kad jis, tapęs jiems [...] Neronu ne todėl, kad yra neteisingas, o kad yra griežtas, ne tik nenori jų paguosti ar jiems padėti, ar juos užjausti, bet dar daugiau *plaudit manu ad manum* ir su neįtikėtinu malonumu iš jų juokiasi. Tad pagalvokite, kokiu šėlsmu jie turi pratrūkti ir kokiu pykčiu! Mes degam, o Dievas juokiasi? Mes degam, o Dievas juokiasi? O, žiaurusis Dieve! [...] Kaip mus apgavo tie, kurie kalbėjo, kad didžiausia kančia bus regėti besibodinčio Dievo veidą. Besijuokiančio Dievo, reikėjo mums tai pasakyti, besijuokiančio Dievo.*

Nematau skirtumo tarp to geismingo tono, su kuriuo Camporesi mėgaujasi Giovano Battistos Barpo knygos

* Piero Camporesi, *La casa dell'eternità* („Amžinybės namai“), Milanas: Garzanti, 1987, p. 131

„Žemės ūkio ir dvaro skanėstai ir vaisiai" puslapiais, sūdytos jautienos, avienos, kiaulienos ir veršienos sąrašais, paskui ėriukais, gaidžiukais, vištomis ir antimis, dar virtomis šaknelėmis ir grūdeliais, miltuose apvoliotomis ir aliejuje iškeptomis nėgėmis ar tešla iš miltų, rožių vandens, šafrano ir cukraus su trupučiu malvazijos, supjaustyta skrituliais kaip langų stiklas ir paskui kimšta duonos trupiniais, medumi, gvazdikėliais ir grūstais riešutais, belaukiant, kad su Velykomis atsirastų ožkelė, veršiukas, šparagai ir karveliai, o vėlesniais mėnesiais varškės sūriai, varškė, grietinėlė, šviežias sūris, žirneliai, kopūstai, išvirtos ir apvoliojus miltuose pakeptos pupelės („Jausmų dirbtuvės"), – tarp šių skonio malonumams skirtų sąrašų ir sąrašų, kurie tarsi skirti (net jei bylotų apie realius asmenis) vien ausiai, Eustachijaus vamzdžiui, tokiam pat godžiam kaip ir gerklė, kaip tuose apgavikų sąrašuose iš *Speculum cerretanorum* ir iš kitų tekstų apie suktybę: fokusininkus, nenaudėlius, baronus, niekšus, šelmius, piktadarius, nedorėlius, pranašautojus, elgetas, lošėjus, gyduolius, *pauperes verecundi*, valkūnus, šliurinus, svieto perėjūnus, suvedžiotojus, miglapūčius, akių dūmėjus, šarlatanus, aferistus ir taip toliau („Bastūnų knyga").

Arba politiškai nekorektiškų moteriškų trūkumų aprašų iš Caraffos knygos „Poetiniai posakiai arba migloti aprašymai", kurie tarsi byloja apie kažkokios retos žvėrienos valgomąsias savybes:

> Argi nežinote, kad moteris vadinama nepastovumo atvaizdu, trapumo pavyzdžiu, gudrybių motina, įvairumo simboliu, klastos meistre, apgaulės ministre, suktybių išradėja,

apsimetinėjimo drauge, kaip toji, kuri yra pati netobulybė; silpno balso, nepastovios kalbos, lėtapėdė, greita supykti, kupina neapykantos, greita pavydėti, silpna darbe, sumani daryti pikta, linkusi meluoti, kaip toji, kuri yra tuščias laukas, kur spiečiasi širšės; užgesę pelenai, kuriuose slypi degantis angliukas; uola, pridengta bangelių; dyglys tarp lelijų ir rožių; nuodinga gyvatė, įšliaužusi tarp žolių ir žiedų; gęstanti šviesa; blėstanti liepsna; slopstanti šlovė; temstanti saulė; kintantis mėnulis; mirštanti žvaigždė; juostantis dangus; bėgantis šešėlis ir nerimstanti jūra.*

O jei vis dar liktume nepamatę, kad Camporesi buvo sąrašų gurmanas, tereikia paskaityti, su kokiu nešvankiu rajumu jis gardžiuodamasis aprašo varganą ir apgailėtiną šventųjų atgailautojų stalą. Tokio Juozapo iš Kopertino, atrasto aštuoniolikto amžiaus knygoje „Gyvenimas", kuris valgė žoleles ir džiovintus vaisius, dar virtas pupeles, pagardintas tik karčiaisiais milteliais, o penktadieniais nesimaitindavo niekuo kitu, kaip tik tokia karčia ir pasibjaurėtina žole, kad vos ją palietus liežuvio galu daug dienų versdavo lauk vidurius. Arba „Gyvenime" aprašyto Dievo tarno Carlo Girolamo Severoli iš Faencos, kuris pamirkytą duoną apibarstydavo pelenais – juos tam tyčia slapta nešiodavosi, – o duoną mirkydavo paplavose, kartais net ir kirmėlėtame vandenyje. Todėl nenuostabu,

kad nuo tokių ir tiekos kančių bei nepriteklių jis prarado savo

* Piero Camporesi, *I balsami di Venere* („Veneros balzamai"), Milanas: Garzanti, 1989, p. 115

pirmykštį veidą, sulyso, liko tik kaulai, aptraukti blyškia oda, jis visai išseko, jo barzda išretėjo, visas persimainė, sukumpo ir atrodė kaip skeletas, gyvas atgailos įsikūnijimas. Todėl tie jo begaliniai svaiguliai, silpnumai, alpuliai ir mirtinas pablyškimas nesiliovė, ir kartais jis būdavo priverstas pertraukti kelionę ir nukritęs ant žemės pailsinti savo numuštas galūnes, ką ir kalbėti apie kitus labai skausmingus lūžius ir išvaržas, kurių niekaip nesidavė gydyti.*

Kartais, skaitydami Camporesi ištisai, visas jo knygas (jas derėtų skanauti po truputį), bandydami gyvai įsivaizduoti jose aprašytus dalykus, galime prisisotinti ir imti įtarinėti, kad tarp plaukiojimo grietinėlėje ir plaukiojimo išmatose nėra didelio skirtumo, o jo kūrinys galėtų būti Ferreri „Didžiojo rijimo" personažų evangelija ar koranas, nes šio filmo pabaigoje rijimas ir tuštinimasis eina lygia greta. Tačiau taip būtų tik jei manytume, kad Camporesi kalba vien apie daiktus, nepastebėdami, jog visų pirma jis kalba apie žodžius, o žodžiai „Rojus" ir „Pragaras" yra tos pačios poemos dalys.

Neabejotina, Camporesi norėjo būti kultūros antropologas ar materialaus gyvenimo istorikas, net jei šią savo veiklą vykdė kaip šiandien jau užmirštų literatūros kūrinių kalnakasys ir per tai ne tik mums pasakojo šimtametes kūno ir maisto istorijas, bet ir neretai atskleisdavo paraleles tarp anų ir mūsų laikų, o mąstydamas apie senovės kraujo apeigas ir mitus neužmiršdavo priminti,

* Piero Camporesi, *La carne impassibile* („Abejingas kūnas"), Milanas: il Saggiatore, 1983, p. 52

kad niekada nebuvo jo tiek pralieta, kaip mūsų civilizuotais laikais, per holokaustą, intifadą, genocidus, gentines pjautynes ir skerdynes, ir visada pakomentuodavo šiuolaikinius iškrypimus – nuo dietos paranojos iki masinio hedonizmo, nuo uoslės nuosmukio iki maisto produktų falsifikacijos ir tradicinio pragaro išnykimo, kone ilgėdamasis mažiau lepių ir labiau sąžiningų laikų, kai pralietas kraujas būdavo uostomas, mistikai mazochistai bučiuodavo raupsuotųjų užpakalius, o išmatos būdavo uodžiamos kaip kasdienių kvapų panoramos elementas (įdomu, ką šiandien jis parašytų apie Neapolio šiukšles).

Tačiau tas troškimas suprasti praeitį ir dabartį reiškėsi, kartoju, tokia gašlumo forma, kuri buvo apibrėžta kaip „knyginis gašlumas", ir Camporesi galėjo uosti gardaus apkepo aromatą ar pūvančio kūno dvoką tik per popieriaus, gimusio iš mirkytų skudurų, su vandens ženklais, papuošto drėgmės ornamentais ir kinivarpų gėlėmis, kvapą, kad tik tas popierius būtų, kaip senovėje sakydavo bibliografai, *de la plus insigne rareté*.

Pranešimas skaitytas Piero Camporesi skirtoje tarptautinėje konferencijoje 2008 metų kovą Forli. Vėliau išspausdintas E. Casali ir M. Soffritti sudarytoje knygoje *Camporesi nel mondo* („Camporesi pasaulyje"), Bolonija: Bononia University Press, 2009.

Embrionai, išmesti iš Rojaus

Šis mano pranešimas neskirtas palaikyti filosofines, teologines ir bioetines pozicijas aborto, kamieninių ląstelių, embrionų ir vadinamojo gyvybės gynimo klausimais. Jis yra grynai istorinio pobūdžio, siekiant atskleisti, ką šiuo klausimu manė šventasis Tomas Akvinietis. O tai, kad jo požiūris skyrėsi nuo nūdienės Bažnyčios požiūrio, daro manąjį pristatymą ypač neįprastą.

Diskusija labai sena, gimusi dar Origeno laikais, kuris tvirtino, kad Dievas sukūrė žmonių sielas iš pradžių pradžios. Tokia nuomonė iškart paneigta, atsižvelgiant ir į Pradžios knygą (2, 7), kur sakoma: „tuomet VIEŠPATS padarė žmogų iš žemės dulkių ir įkvėpė jam į šnerves gyvybės alsavimą. Taip žmogus tapo gyva būtybe." Taigi, Šventraštyje Dievas pirma sukuria kūną, o tik paskui įkvepia jam „gyvybės alsavimą", ir ši doktrina, tapusi oficialia Bažnyčios doktrina, vadinama *kreacionizmu*. Tačiau tokia pozicija kėlė problemų dėl prigimtinės nuodėmės perdavimo. Jei tėvai neperduoda sielos, kodėl vaikai nėra laisvi nuo prigimtinės nuodėmės ir juos reikia dar krikštyti? Tertulianas („Apie sielą") tvirtino, kad tėvo siela „perduodama" iš tėvo sūnui per sėklą. Tačiau *traducianizmas*

iškart buvo paskelbtas erezija, nes darė prielaidą apie materialią sielos prigimtį.

Tai privertė sutrikti šventąjį Augustiną, kuriam teko kovoti su pelagininkais, neigusiais prigimtinės nuodėmės perdavimą. Todėl jis, viena vertus, palaikė kreacionistinę doktriną (prieš kūnišką traducianizmą), kita vertus, pripažino tam tikrą dvasinį traducianizmą. Tačiau jo poziciją visi komentatoriai laiko gana painia. Augustinas buvo susigundęs priimti traducianizmą, bet 190-ajame laiške pagaliau pripažįsta savo dvejones šiuo klausimu ir tvirtina, kad Šventasis Raštas nepalaiko nei traducianizmo, nei kreacionizmo. Jo švytavimas tarp dviejų tezių perteiktas ir veikale *De genesi ad litteram*.

Šventasis Tomas Akvinietis neabejotinai yra kreacionistas ir labai elegantiškai išsprendžia prigimtinės kaltės klausimą. Prigimtinė nuodėmė perduodama kaip sėkla, kaip natūrali infekcija (*Summa Theologiae*, I–II, 81, 1, *ad* 1, *ad* 2), tačiau tai visai nesusiję su racionaliosios sielos perdavimu:

> Sakoma, jog sūnuje nebus tėvo blogio ta prasme, kad jei nėra kaltės bendrininkas – jis nebus baudžiamas už tėvo nuodėmę. Tačiau taip atsitinka mūsų atveju: išties, prigimtinė nuodėmė perduodama iš tėvo sūnui šiam gimstant, kaip esama nuodėmė perduodama per jos pamėgdžiojimą. [...] Net jei siela neperduodama, nes sėkla neturi savybės kurti racionaliąją sielą, sėkla čia dalyvauja kaip sąlyga. Todėl per sėklos savybę vaikams perduodama žmogiškoji tėvų prigimtis, o su šia prigimtimi ir jos pakrikimas. Gimęs individas išties tampa savo protėvių kaltės dalininku, nes gimdamas iš jų gauna savo prigimtį.

Jei siela neperduodama su sėkla, tuomet kada ji atsiranda vaisiuje? Prisiminkime, kad Tomui Akviniečiui augalai turi augalinę sielą, gyvūnai turi juslinę sielą, o žmonėse šios dvi funkcijos sutrauktos į racionaliąją sielą, dėl kurios žmogus ir turi intelektą – ir, pridursiu, kuri padaro jį asmeniu, nes pagal senovės tradiciją asmuo buvo „individuali racionalios prigimties materija". Taigi, siela, kuri pergyvens kūno suirimą ir bus pakviesta į pragarus ar į amžiną šlovę, toji, kuri daro žmogų žmogumi, o ne gyvūnu ar augalu, yra ne kas kita, kaip racionalioji siela.

Tomas Akvinietis turi labai biologinę vaisiaus formavimosi viziją: Dievas suteikia vaisiui sielą tik tuomet, kai šis laipsniškai įgauna iš pradžių augalinę, o paskui juslinę sielą. Tuomet jau susiformavusiame kūne sukuriama racionalioji siela (*Summa Th.*, I, 90).

Todėl embrionas turi tik juslinę sielą (*Summa Th.*, I, 76, 3):

> Filosofas moko, kad embrionas iš pradžių yra gyvūnas, o paskui žmogus. Taip negalėtų būti, jei juslinės ir intelektinės sielų esmės būtų identiškos, nes jis yra gyvūnas dėl juslinės sielos, o žmogus dėl intelektinės sielos. Taigi, žmoguje nėra vienos juslinės sielos ir intelektinės sielos esmės. [...] Dėl to reikia pripažinti, kad žmoguje egzistuoja viena siela, kuri yra kartu juslinė, intelektinė ir augalinė. Nesunku parodyti, kaip tai įvyksta, jei pažvelgsime į rūšių ir formų skirtumus. Išties, yra dalykų, kurių rūšys ir formos skiriasi tarpusavyje pagal įvairius tobulumo laipsnius: gamtoje gyvosios būtybės yra tobulesnės už negyvąsias, gyvūnai tobulesni už augalus, žmonės tobulesni už gyvūnus, be to, atskirose giminėse

> aptinkamos įvairios gradacijos. Dėl šios priežasties Aristotelis […] lygina įvairias sielas su [geometrinėmis] figūromis, kurių viena aprėpia kitą: tarkim, penkiakampis aprėpia keturkampį ir jį pranoksta. Lygiai taip pat intelektinė siela savo savybėmis aprėpia viską, kas yra juslinėje gyvūnų ir augalinėje augalų sielose. Taigi, kaip penkiakampio paviršius aprėpia keturkampį ne dėl to, kad šis yra skirtinga figūra nei penkiakampis, o todėl, kad keturkampio figūra, jau esanti penkiakampyje, būtų perteklinė, taip ir Sokratas yra žmogus ne dėl to, kad turi sielą, skirtingą nuo tos, dėl kurios yra gyvūnas, o todėl, kad turi vieną ir identišką sielą. […] Iš pradžių embrionas turi tik juslinę sielą; šią atmetęs įgauna tobulesnę sielą, kuri yra kartu juslinė ir intelektinė.

Veikale *Summa Th.* (I, 118, 1, *ad* 4) parašyta, kad juslinė siela perduodama su sėkla:

> Kaip moko Filosofas, tobuluose gyvūnuose, kurie gimsta iš sueities, aktyvioji savybė glūdi vyro sėkloje, o patelė suteikia vaisiui materiją. Šioje materijoje iš karto, iš pat pradžių, yra augalinė siela, ne antrajame, o pirmajame veiksme, lygiai kaip miegantysis turi juslinę sielą. Tačiau kai vaisius pradeda traukti maistą, tada jis veikia iš tikrųjų. Taigi, tokia materija transmutuoja dėl vyro sėkloje glūdinčių gerųjų savybių, kol pasiekia juslinės sielos veiksmą. Tai nereiškia, kad sėkloje glūdinčios gerosios savybės tampa jusline siela, nes tokiu atveju generantas ir generatas būtų tas pats dalykas, o procesas, kaip pažymi Filosofas, turėtų daugiau maitinimo ir augimo, bet ne generavimo bruožų. Tačiau kai dėl aktyvaus sėklos prado generate susikuria principinė juslinės sielos struktūra, tuomet

palikuonio juslinė siela pradeda veikti pagal kūno augimą, per maitinimo ir vystymosi veiksmus. Aktyvioji sėklos savybė liaujasi egzistuoti, kai sėkla paskleidžiama ir išnyksta joje glūdinti dvasia. Čia nėra nieko keisto, nes toji jėga nėra principinis, o tik instrumentinis veiksnys, o instrumento veikimas liaujasi, kai individe jau yra sukeltas poveikis.

Veikale *Summa Th.* (I, 118, 2, *Resp.*) Tomas Akvinietis neigia, kad sėklos savybė gali sukurti intelektinį principą, taigi, kad siela egzistuoja jau pradėjimo akimirką. Kadangi intelektinė siela yra nemateriali substancija, ji negali rastis per gimimą, o tegali būti sukurta Dievo. Pripažįstantis, kad intelektinė siela perduodama per sėklą, turėtų pripažinti ir tai, kad ji negali egzistuoti nepriklausomai, taigi, nyksta nykstant kūnui.

Aptardamas vis tą patį klausimą (*ad secundum*) Tomas Akvinietis neigia ir tai, kad po augalinės sielos, kuri yra iš pradžių pradžios, atsiranda kita siela, juslinė, o po šios – dar kita, intelektinė. Taigi žmogus turėtų tris sielas, ir kiekviena jų būtų priklausoma nuo kitos. Jis neigia ir tai, kad toji pati siela, iš pradžių buvusi tik augalinė, vėliau dėl veikliosios sėklos laipsniškai tampa ir jusline, o galiausiai ir intelektine siela, bet jau ne dėl veikliosios sėklos, o dėl aukštesniojo veiksnio, kitaip tariant, Dievo, kuris ją apšviečia:

Bet visa tai yra netikra. Pirma, todėl, kad nė viena esminė forma nėra jautri augimui ar traukimuisi, o pasiekusi didesnę tobulybę pakeičia rūšį, lygiai kaip pridėjus vienetą pasikeičia skaičiaus rūšis. Todėl negali būti taip, kad ta pati forma

priklausytų skirtingoms rūšims. Antra, todėl, kad iš to išplauktų, jog sielų radimasis yra nepertraukiamas veiksmas nuo to, kas netobula, iki to, kas tobula, kaip vyksta pasikeitimo metu. Trečia, todėl, kad žmonių ar gyvūnų dauginimasis jau nebūtų dauginimasis siaurąja prasme – jų subjektas jau veiktų. Išties, pripažįstant, kad palikuonio materijoje jau iš pat pradžių egzistuoja augalinė siela, kuri pamažu pereina į vis tobulesnę būseną, ji įgytų vis didesnę tobulybę, tačiau liktų ir ankstesnioji. O tai prieštarauja dauginimosi siaurąja prasme sąvokai. Ketvirta, todėl, kad tai, kas atsirastų iš Dievo, būtų kažkas esminio, taigi, turėtų iš esmės skirtis nuo ankstesnės formos, kuri neturi substancijos, ir tektų grįžti prie nuomonės tų, kurie pripažįsta sielų pliuralizmą kūne. Arba būtų ne kažkas esminio, o tik ankstesnės sielos patobulinimas, bet tuomet intelektinė siela patirtų kūno gedimą, o tai yra nepriimtina. [...]

Todėl tenka daryti išvadą, kad norint pasiekti tobulą formą reikia sunaikinti ankstesniąją, nes vieno individo gimimas visada susijęs su kito individo sunykimu, kaip žmonėms, taip ir gyvūnams, ir tame procese nauja forma turi visą ankstesnės formos tobulumą ir dar kai ką daugiau. Taip per daugelį gimimų ir sunykimų pasiekiama galutinė esminė forma, kaip žmogaus, taip ir kitų gyvūnų. Tai netgi galima pamatyti iš puvėsių gimusiuose gyvūnuose. Todėl reikia teigti, kad intelektinė siela yra sukurta Dievo pasibaigus žmogaus formavimuisi, išnykus ankstesnėms formoms, ir kad ji tuo pat metu yra ir juslinė, ir mitybinė.

Taigi, nuo pat savo sukūrimo akimirkos racionalioji siela, galima sakyti, *suformuoja* kitas dvi sielas – augalinę

ir juslinę – ir jas *perkrauna* kaip aprėptas racionaliosios sielos.

Veikale *Summa contra gentiles* (II, 89, 11) pakartojama, kad formavimesi yra tam tikra tvarka, laipsniškumas „dėl tarpinių formų, kurias vaisius turi nuo pradžios iki pat savo galutinės formos".*

Kurią vaisiaus formavimosi akimirką jame atsiranda toji intelektinė siela, kuri padaro jį žmogumi visomis prasmėmis? Tradicinė doktrina šiuo požiūriu buvo labai atsargi, ir būdavo kalbama apie keturiasdešimt dienų. Tomas Akvinietis pasako tik tiek, kad siela sukuriama tuomet, kai vaisiaus kūnas yra pasirengęs ją priimti.

Veikale *Summa Th.* (III, 33, 2) Tomas Akvinietis svarsto, ar Kristaus siela buvo sukurta vienu metu su jo kūnu. Reikia pabrėžti, kad kadangi Kristus pradėtas ne per sėklos perdavimą, o per Šventąją Dvasią, nieko stebėtina, jei tokiu atveju Dievas būtų tuo pat metu sukūręs ir vaisių, ir racionaliąją sielą. Tačiau ir Kristus, kaip žmogus-Dievas, turi laikytis žmogiškųjų dėsnių: „Sielos įkvėpimo akimirką galima svarstyti dviem aspektais. Pirma, pagal kūno pasirengimą. Šiuo požiūriu Kristaus siela, kaip ir kitų žmonių sielos, buvo įkvėpta susiformavus kūnui. Antra, tik pagal laiką. Kadangi Kristaus kūnas tobulai suformuotas per

* „In generatione animalis et hominis in quibus est forma perfectissima, sunt plurimae formae et generationes intermediae, et per consequens corruptiones, quia generatio unius est corruptio alterius. Anima igitur vegetabilis, quae primo inest, cum embryo vivit vita plantae, corrumpitur, et succedit anima perfectior, quae est nutritiva et sensitiva simul, et tunc embryo vivit vita animalis; hac autem corrupta, succedit anima rationalis ab extrinseco immissa, licet praecedentes fuerint virtute seminis."

trumpesnį laiką nei kitų žmonių kūnai, todėl ir sielą jis gavo anksčiau už juos."

Tačiau čia ne tiek svarstoma problema, kada vaisius tampa žmogiškąja būtybe, kiek ar embrionas jau yra žmogiškoji būtybė. Kaip matėme, šiuo klausimu Tomas Akvinietis kalba labai aiškiai. Ir net jei *Summa Theologiae* Priedas parašytas ne jo, o greičiausiai jo mokinio Reginaldo da Piperno, įdomu paskaityti 80, 4 klausimą. Keliama problema, ar su kūno prisikėlimu prisikels ir visa tai, kas prisidėjo prie to kūno augimo, o iš to kyla iš pažiūros groteskiški klausimai: maistas transformuojasi į žmogiškos prigimties substanciją, tarkim, tenka suvalgyti jautienos, taigi, jei prisikels tai, kas buvo žmogiškosios prigimties substancija, prisikels ir jautiena? Neįmanoma, kad tas pats dalykas prisikeltų skirtinguose žmonėse. Tačiau įmanoma, kad substanciškai kažkas būtų priklausę skirtingiems žmonėms, kaip žmogėdros atveju, kuris minta žmogiena, paversdamas ją savo paties substancija. Kas tuomet prisikels? Valgantysis ar suvalgytasis?

80 klausimas į tai atsako sudėtingai ir vingiuotai ir tarsi nestoja nė vienos iš skirtingų nuomonių pusėn. Tačiau mus domina tai, kad diskusijos pabaigoje teigiama gamtines būtybes esant tokias, kokios yra ne dėl savo materijos, o dėl savo formos. Todėl net jeigu materija, kuri iš pradžių buvo jaučio mėsos pavidalo, vėliau prisikels žmoguje kaip žmogaus mėsa, ir bus jau ne jaučio, o žmogaus kūnas. Priešingu atveju tektų pripažinti, kad prisikels ir molis, iš kurio buvo nulipdytas Adomo kūnas. O dėl kanibalizmo hipotezės, viena iš nuomonių ta, kad suvalgyta mėsa niekada netampa ją valgančių žmonių

tikrosios prigimties dalimi, o išlieka prigimties dalimi tų, kurie buvo suvalgyti. Todėl tokia mėsa prisikels su pastaraisiais, o ne su juos suvalgiusiais žmonėmis.

Bet esminis mus dominantis dalykas tas, kad pagal šį klausimą embrionų kūnai neprisikels, jei prieš tai į juos nebus įkvėpta racionalioji siela.

Būtų vaikiška prašyti, kad Tomas Akvinietis atleistų nuodėmes tiems, kurie padaro abortą per tam tikrą laiko tarpą, ir jis, ko gero, nė negalvojo apie moralinius savo svarstymų, kuriuos šiandien pavadintume subtiliai moksliniais, keblumus. Tačiau įdomu tai, kad Bažnyčia, kuri visada remiasi daktaro Akviniečio mokymu, šiuo atveju nutarė tyliai pasitraukti nuo jo pozicijų.

Atsitiko panašiai kaip su evoliucionizmu, su kuriuo Bažnyčia jau seniai sutiko, nes gana perkeltine prasme interpretuoti šešias sukūrimo dienas, kaip visada darydavo Bažnyčios tėvai, ir nebelieka biblinių prieštaravimų prieš evoliucionistinę viziją. Negana to, Pradžios knyga yra subtiliai darviniškas tekstas, nes jame sakoma, kad sukūrimas vyko etapais nuo mažiau sudėtingo prie labiau sudėtingo, nuo mineralų prie augalijos, gyvūnijos ir galiausiai žmogaus.

> Pradžioje Dievas sukūrė dangų ir žemę. [...] Tuomet Dievas tarė: „Tebūna šviesa!“ Ir šviesa pasirodė. Dievas matė, kad šviesa buvo gera, ir Dievas atskyrė šviesą nuo tamsos. Dievas pavadino šviesą diena, o tamsą naktimi. [...] Dievas padarė skliautą ir atskyrė vandenis, buvusius po skliautu, nuo vandenų, buvusių viršum skliauto. [...] Dievas tarė: „Tebūna sutelkti vandenys po dangumi į vieną vietą ir tepasirodo sausuma!“ Taip

ir įvyko. Dievas pavadino sausumą žeme, o vandenų telkinį jūromis. Ir Dievas matė, kad tai gera. Dievas tarė: „Teželdina žemė augmeniją: augalus, duodančius sėklas, ir visų rūšių vaismedžius, vedančius žemėje vaisius su sėklomis!“ [...] Dievas padarė du didžiulius šviesulius – didesnįjį šviesulį dienai valdyti ir mažesnįjį šviesulį nakčiai valdyti, ir žvaigždes. [...] Dievas tarė: „Teknibžda vandenys gyvūnų daugybe, teskraido paukščiai viršum žemės po dangaus skliautu!“ Taip ir įvyko. Dievas sukūrė didžiuosius jūrų gyvūnus bei kitus judančius visų rūšių gyvūnus, knibždančius vandenyse. [...] Dievas tarė: „Tepagimdo žemė visų rūšių gyvūnų: galvijus, roplius ir visų rūšių laukinius gyvulius!“ [...] Tuomet Dievas tarė: „Padarykime žmogų pagal mūsų paveikslą ir panašumą.“ [...] Tuomet VIEŠPATS Dievas padarė žmogų iš žemės dulkių ir įkvėpė jam į šnerves gyvybės alsavimą. Taip žmogus tapo gyva būtybe.

Antievoliucionistinės kovos pasirinkimas ir gyvybės iki pat embriono gynimas labiau primena lygiavimąsi į fundamentalistinio protestantizmo pozicijas.

Bet, kaip jau sakiau, šis mano pranešimas neskirtas dalyvauti aktualiuose disputuose, o tik paaiškinti Tomo Akviniečio mokymą, su kuriuo Romos Katalikų Bažnyčia gali daryti ką tik nori. Todėl tuo ir baigiu, perduodamas šiuos dokumentus klausytojų dėmesiui.

Pranešimas skaitytas 2008 metų lapkričio 28 dieną Bolonijoje, Aukštojoje humanitarinių studijų mokykloje, tyrimų etikai skirtoje konferencijoje, vėliau išspausdintas rinkinyje (red. Francesco Galofaro, *Etica della ricerca medica e identità culturale europea* („Medicinos tyrimų etika ir Europos kultūrinė tapatybė“), Bolonija: Clueb, 2009).

„Grupė 63“, po keturiasdešimties metų

Susitikimas ne po dvidešimties, o po keturiasdešimties metų gali būti dvejopos paskirties arba profilio. Pirmoji – tai nostalgijos kankinamų monarchistų, vedamų troškimo pasukti laiką atgal, susibūrimas. Antroji – tai senų trečios A klasės draugų susitikimas, kurio metu gera atsiminti praėjusį laiką būtent todėl, kad jis jau niekada nebegrįš. Niekas negalvoja, kad norėtų grįžti į praeitį, tiesiog atlieka savo *longtemps je me suis couché de bonne heure*, ir kitų kalbose kiekvienas mėgaujasi savuoju *madeleine*, pamirkytu liepžiedžių arbatoje.

Tikiuosi, kad šis mūsų susiėjimas panašesnis į senų klasės draugų susiėjimą nei į nostalgiškų karaliaus šalininkų sąmokslą – bet su viena pataisa. Susirinkome čia ir pamąstyti apie tą Italijos kultūros tarpsnį, įvertinti jį jau vėlesniu protu, geriau suprasti, kas ir kodėl įvyko, ir padėti geriau jį suprasti jaunesniems, kurių tuomet nebuvo. Kadangi iš anksto nežinojau, ką šioje salėje sutiksiu, parengiau keletą pastabų apie prieš keturiasdešimt metų buvusią kultūrinę aplinką, skirtų pirmiausia tiems, kurių tuomet dar nebuvo, o ne visiems tiems, kurie išliko, ir labai džiaugiuosi šiandien juos čia matydamas, nors jie,

kaip anuomet būdavo įprasta, ir prikiš man, kad viskas, ką pasakysiu, yra klaidinga.

Taigi, grįžkime prie ištakų, o kadangi kalbamės čia, Bolonijoje, kur dar gyvas didžiojo Luciano Anceschi atminimas, prisiminkime, kad iš pradžių buvo *Verri*.

VERRI

Puikiai atsimenu tą 1956 metų gegužę, kai man paskambino Anceschi. Buvau apie jį girdėjęs. Ką jis galėjo žinoti apie mane? Kad mažiau nei prieš pusantrų metų baigiau estetikos studijas Turine, kad dabar gyvenau Milane ir draugavau su jaunaisiais poetais, tokiais kaip Luciano Erba ir Bartolo Cattafi, kad matydavausi su Paci ir Formaggio, kad mano tekstai buvo išspausdinti kone pogrindiniuose žurnaluose. Jis man paskyrė pasimatymą bare miesto centre. Norėjo pasidalyti mintimis. Rengėsi leisti žurnalą ir neieškojo garsių vardų (juos jau turėjo), o norėjo suburti jaunimą, nebūtinai savo mokinius, tiesiog įvairius žmones, kurie kalbėtųsi tarpusavyje. Kažkas jam pasakė, kad yra toks dvidešimt ketverių metų jaunuolis, besidomintis tuo, kas ir jam galėtų būti įdomu, taigi, nutarė jį užverbuoti.

Prieš keletą metų, per Anceschi laidotuves čia, Arkigimnazijoje, su Fausto Curi atsiminiau tą epizodą ir jo paklausiau: „Jei šiandien kuriam nors iš mūsų, su visais jo turimais pinigais, pasakytų, kad mieste gyvena jaunuolis, baigęs studijas kitame universitete, ar ieškotume jo norėdami pasiūlyti darbą?“ Curi man atsakė: „Užsisklęstume namuose ir išjungtume telefoną!“ Gal ne visada

užsisklendžiame, bent jau taip tikiuosi. Anceschi tikrai niekada neužsisklęsdavo.

Anceschi supažindino mane su *Blu Bar* Medos aikštėje slėpiniais. Tai buvo gan beveidis baras miesto centre, tačiau su atokesnę sale, ir kiekvieną šeštadienį apie šeštą ten susirinkdavo ponai prie arbatos arba aperityvo pasišnekučiuoti apie literatūrą. Tai buvo Montale, Gatto, Sereni, Ferrata, Dorflesas, Paci, vienas kitas per Milaną važiuojantis rašytojas, o Carlo Bo vyravo virš visų su savo homerišku tylėjimu. Kai kuriais vakarais toji salė primindavo *Giubbe Rosse*.

Vogčiomis atvesti Anceschi, ten pradėjome lankytis ir mes, jaunimas. Atmenu tuos vakarus kaip epines progas, nes dialogas tarp kartų nebuvo bevaisis – bent jau mums. Tam tikra prasme prisidėjome prie lėto aplinkos keitimosi: leidome per rankas būsimųjų *Novissimi* poetų eiles, Glauco Cambonas duodavo mums paskaityti savo pirmųjų džoisiškų esė *Aut-Aut* mašinraščius, Giuseppe Guglielmi skaitydavo eilėraščius, kurie vėliau buvo išspausdinti pirmuosiuose *Verri* numeriuose, – juose prisimindavo ją, ant devyniolikto amžiaus *Sèvres* porceliano lėkštės patiekdavusią „vakarienei parudusį *anifructus*". *Verri* ruošėsi spausdinti poeziją, bylojančią apie šūdą, – nors ir su archajišku akcentu.

Anceschi paimdavo mane už parankės ir tardavo: „Eco, ar negalėtumėt pasirūpinti tuo vaikinu, Balestrini. Jis talentingas, bet tinginys. Reikia jį pastūmėti į kokią nors veiklą, gal kurioje leidykloje." Po keleto metų, kilus „Grupės 63" triukšmui, Anceschi paimdavo mane už parankės ir tardavo: „Eco, ar negalėtumėt pasirūpinti tuo Balestrini.

Reikėtų jį kiek pristabdyti..." Tačiau buvo akivaizdu, kad jis džiaugėsi savo sėjos vaisiais ir sumaniai sukosi tarp kartų.

Žiūriu į pirmojo 1956 metų *Verri* numerio (su laiba, griežta Michelės Provinciali grafika) turinį: Giuseppės Guglielmi ir Luciano Erbos eilės, Rizzardi išverstų amerikiečių poetų antologija, Gorlier, Cambono, Giuliani, Bàrberi Squarotti, Pestalozzos, čia ir pačių jauniausių, tarkim, Barilli, esė. Žurnalo kūrėjai derino *Linea Lombarda* atstovų ir būsimųjų *Novissimi* interesus. Recenzuoti poetai Dylanas Thomas, Poundas, Montale (bet Sanguineti, kraštutinis postpaundiškasis avangardas, ėmėsi Dantės „Pragaro", I–III). Čia pat ir pagarbus dėmesys Bassani „Feraros istorijoms", Anceschi pagerbia Gargiulo, Fausto Curi esė apie Govoni...

Antrajame numeryje yra Montalės straipsnis, skirtas Gozzano, René Welleko mintys apie realizmą (leidykla *Mulino* ką tik buvo išleidusi Welleko ir Warreno „Literatūros teorijos" vertimą), Cambono apybraiža apie Wallace'o Stevenso teatrą. Cattafi ir Giuliani eilės, Lallos Romano apsakymas. Luciano Erba sudarė naujųjų prancūzų poetų antologiją, tarp jų yra ir jaunasis Yves'as Bonnefoy. Tuo tarpu Varezėje, Madžentos leidykloje (o gal Madžentoje, Varezės leidykloje), pasirodė kito jaunuolio knyga *Laborintus*, ir Giuliani pateikia jos recenziją. Bàrberi Squarotti recenzuoja rašytojus Leonetti ir Zolla, jaunasis Melandri recenzuoja Borrello knygą apie egzistencializmo estetiką, Enzo Paci recenzuoja Perinetti, o aš atrandu recenzavęs pirmąjį André Bretono leidžiamo žurnalo *Le surréalisme, même* numerį.

Ketvirtajame numeryje šalia Holthuseno esė apie estetiką yra Sereni ir Balestrini eilės (taigi, dvi kartos greta), naujųjų (ar beveik) vokiečių poetų – Paulio Celano, Höllererio, Ingeborg Bachmann – antologija. Giuliani recenzuoja Luzi ir Pasolini „Gramsci pelenus", Curi recenzuoja Bo, o Bo recenzuoja Ranuccio Bianchi Bandinelli, Pietro Bianchi kino kritiką pristato paslaptingasis A. A., bet kadangi recenzijėlė prasideda užuomina apie „keistas, o neretai atgrasias, daugiausia blogai pasibaigusias" tų metų teorijas, o baigiasi gana snobišku režisierių, apibrėžtų kaip „žavūs numylėtieji", sąrašu, galima įžvelgti debiutuojančio ir dar santūraus Arbasino Alberto ranką.

Tarp 1958 ir 1959 metų pasirodo rusų ir ispanų poetų antologijos, Pontiggia, Buzzi, Calvino apsakymai, Vollaro, Risi, Cacciatore, Pasolini, Antonio Portos, kuris dar pasirašinėja kaip Leo Paolazzi, eilėraščiai. Neoavangardo žurnalas pagarbiai priglaudžia Bàrberi Squarotti esė apie *Gattopardo* ir *Una vita violenta*, bet 1959 metais Renato Barilli jau prabyla apie *Nouveau Roman* su Robbe-Grillet tekstais. Greta šių atradimų ir – šįkart dera tai pasakyti – pranešimų apie „ateinančias naujoves" sūkurio, *Verri* ramiai žvilgčioja į istoriją ir nesibodi stovėti viena koja akademiniame lygyje su Teodorico Moretti Costanzi esė apie Plotiną antrajame numeryje, tuo tarpu antrasis 1958 metų numeris skirtas barokui (su Bottari, Getto, Raimondi apybraižomis, tačiau tema yra labai plati ir prie jos bus sugrįžta 1959 metų šeštajame numeryje). Poetų, pristatomų kaip naujausieji, vardai yra Théodore'as Agrippa d'Aubigné ir Jeanas de Sponde'as, o prozos autorius yra Giordano Bruno.

Taigi, klasikiniai skaitiniai apie naujausiuosius šiuolaikinius autorius ir šiuolaikiniai skaitiniai apie klasikus, per daug nepaisant žanrų skirtumų; subalansuotas žvilgsnis į gimstančio neoavangardo drebulius ir į jau susiformavusių rašytojų bandymus; žvilgsnis į pasaulinę kultūrą – visa tai paverčia *Verri*, kurio lombardiška kryptis nusidriekia už Šveicarijos slėnių, linksma ir nesibaigiančia kelione į arbasiniškąjį Kjasą. Bet, svarbiausia, šiame žurnale jaunieji recenzavo savo bendraamžius, senesnieji recenzavo jaunesniuosius ir atvirkščiai, vedami vien tik susidomėjimo, neskirdami akademinių rangų – tais laikais tai buvo svarbus reiškinys.

Galėtume tęsti žurnalo turinio apžvalgą, tačiau sustosiu ties pirmuoju simptomišku 1960 metų numeriu – metai prieš *Verri* bibliotekoje pasirodant *Novissimi* poetų antologijai. Pratarmėje Anceschi sveikina sulaukus ketverių metų, leidžia suprasti, kad atėjo laikas tęsti tyrimus, ir pradeda disonuojančių balsų diskusiją. Tačiau jau su visai kita pagarba priglaudžia Barilli *cahier de doléances*, kuriuose suvedamos sąskaitos su Cassola, Pasolini ir Testori, Guglielmi esė, kur, žinoma, pristatomas Gadda, išgelbstimas Calvino, bet padaroma išvada, kad Moravia ir Pratolini užsispyrė būti nepriklausomi. O užtvirtindamas sprendimą ateityje vengti nepagarbos, Arbasino pavadina savo esė „Inžinieriaus vaikaičiai ir De Feo namų katinas".

Į duris beldžiasi naujoji *vis polemica*. *Verri* sėkmingai pradeda išsibalansuoti, Anceschi sudegina tiltus, akivaizdžiai pasirengęs atsakyti už pasekmes. Čia norėčiau įterpti asmeninę pastabą. Keliuose numeriuose, rubrikoje „Trumpas dienoraštis", spausdinau tokius savo ir kitų

pastiches su nedidelėmis citatomis, įdomiomis ištraukomis. Vartydamas pirmąjį 1960 metų žurnalo numerį pamačiau, kad mintis apie salą ties 180° dienovidiniu (vėliau, po dvidešimt penkerių metų, tapusi mano trečiojo romano tema) jau tuomet kirbėjo man galvoje, nes cituoju anuomet labai naujas San Remo festivalio dainos eiles („Vidurnaktis, beveik visiems...") ir pavadinu rašinį „Laiko juostos". Ten pateikiu ir dvi ištraukas. Pirmoji yra iš Kanto veikalo „Sprendimo galios kritika" (I dalis, I skyrius, II knyga, 53 paragrafas):

> Be to, muzika stokoja gerų manierų, nes jos įtaka, ypač priklausomai nuo jos instrumentų pobūdžio, sklinda toliau, negu reikia [...]; to nedaro tie menai, kurie kalba akims, nes, nenorint iš jų patirti įspūdžio, pakanka į juos nežiūrėti. Čia beveik tas pats, kaip mėgavimasis toli sklindančiu kvapu. Tas, kuris išsitraukia iš kišenės prikvėpintą nosinę, pavaišina visus aplinkinius prieš jų valią ir verčia juos, jeigu jie nori kvėpuoti, kartu mėgautis.*

O dabar, tarsi norėdamas paliudyti, kad nesąmones kalbėjo ne vien senieji mąstytojai, pateikiu ištrauką iš Joyce'o laiško Frankui Budgenui: „Pastebiu slaptą bandymą sulyginti tokį poną Marcelį Proustą su pasirašiusiuoju šį laišką. Perskaičiau keletą jo knygos puslapių. Neįžvelgiu ten jokio ypatingo talento." Išties, *Verri* pasiryžo nieko nebegerbti.

* Imanuelis Kantas, *Sprendimo galios kritika*, iš vokiečių kalbos vertė Romanas Plečkaitis, Vilnius: Mintis, 1991, p. 186

Tačiau nereikia pamiršti to, kas vyko kituose menuose. Nekalbėsiu apie dailininkus, su kuriais vėliau susitikome pirmuosiuose „Grupės 63" susirinkimuose, nuo Perilli iki Novelli, nuo Franco Angeli iki Fabio Mauri. Verčiau norėčiau priminti tai, kas vyko muzikoje.

Dar 1956 metais Milano *La Scala* teatre nušvilptas Schönbergas. Per *Passaggio* premjerą – su Berio muzika ir Edoardo Sanguineti tekstu – 1962 metais publika taip įsiuto, kad norėdama pasmerkti tą naują ir klaikų dalyką šaukė: „Centro kairė!" Roberto Leydi, kuris niekada nepriklausė „Grupei 63", bet naujosios muzikos istoriją gyveno kartu su praėjusių laikų muzikos atradimais, pasakojo, kad vieną kartą jau nežinau kokia proga juodu su Berio buvo pasitikti šauksmais: „Važiuokit į Rusiją!" Laimė, jie neišvažiavo, nes dėl anuomet ten tvyrojusių nuotaikų viskas būtų pasibaigę gulage. Tačiau to meto publikai visa tai, kas nauja, buvo komunistiška. Iš to matyti, kad per pastaruosius keturiasdešimt metų nedaug kas pasikeitė, kitaip tariant, kad apgaulės karalystėje gyvuoja amžino grįžimo dėsnis.

Milano RAI buvo tokia muzikos fonologijos studija, kuriai vadovavo Luciano Berio ir Bruno Maderna, ir ten ateidavo pasiautėti su naujais elektroniniais instrumentais Pierre'as Boulezas, Karlheinzas Stockhausenas, Henri Pousseuras ir kiti. Šeštojo dešimtmečio pabaigoje Luciano Berio išleido keletą *Incontri musicali* numerių, kur Pousseuro ir Nicolas Ruwet polemikoje įvyko pirmasis *Neue Musik* ir struktūrinės lingvistikos susidūrimas – o iš

tame žurnale išspausdintų straipsnių 1962 metais radosi manasis „Atviras kūrinys". Kita vertus, būtent Boulezo rengtuose muzikiniuose vakarėliuose Paryžiuje šeštojo dešimtmečio pabaigoje susitikau Roland'ą Barthes'ą.

Į fonologijos studiją atvyko ir Johnas Cage'as, kurio partitūros (pusiaukelėje tarp vaizdinio meno ir išpuolio prieš muziką) sudėtos į 1962 metų „Literatūrinį *Bompiani* almanachą", skirtą elektroninių skaičiuoklių pritaikymui mene, – ten pasirodė ir pirmasis kompiuterio sukurtas eilėraštis – Nanni Balestrini *Tape Mark I*. Milane Cage'as sukūrė savo kompoziciją *Fontana Mix*, bet jau niekas neatmena, kodėl ji taip pavadinta. Cage'as buvo apgyvendintas pas ponią Fontana, jis buvo labai gražus vyras, ponia Fontana buvo gerokai už jį brandesnė ir koridoriaus gale vis ieškodavo pretekstų su juo suartėti. Cage'as, kurio pakraipa, kaip žinoma, buvo visai kita, stojiškai priešinosi. Pagaliau pavadino savo kūrinį ponios Fontana vardu. Vėliau, likęs be skatiko, Berio ir Roberto Leydi padedamas, pateko į laidą *Lascia o raddoppia?* kaip grybų ekspertas ir scenoje atlikdavo neįtikėtinus koncertus plaktuvui, radijui ir kitiems elektriniams namų ūkio prietaisams, o Mike'as Bongiorno klausdavo, ar tai yra futurizmas. Tarp avangardo ir masinės komunikacijos priemonių daug anksčiau už popartą mezgėsi paslaptingi ryšiai.

Tęsdamas apie tų metų įvykius, atsimenu, kad 1960 metais Italijoje pagaliau pasirodė Joyce'o „Ulisas", bet dar anksčiau Berio, Roberto Leydi ir Roberto Sanesi surengė muzikinį įvykį „Joyce'o pagerbimas", paremtą knygos 11 skyriaus onomatopėja. Jei šiandien turėtume jį apibrėžti,

sakyčiau, kad tai buvo bandymas per signifikantus suprasti signifikatus, arba duoklė kalbai kaip raktui į pasaulio supratimą.

1962 metais Bruno Munari Milano katedros galerijoje surengia pirmąją kinetinio ir užprogramuoto meno bei multiplikuotų kūrinių parodą, kurioje pristatyti Giovanni Anceschi, Davidės Boriani, Gianni Colombo, Gabrielės Devecchi ir Grazios Varisco iš „Grupės N“, Enzo Mari ir paties Munari darbai.

Taigi, noriu pasakyti, kad „Grupė 63“ negimė tuščioje vietoje, ir ne tuštumoje pasirodė *Novissimi* antologija su Sanguineti, Pagliarani, Giuliani, Portos ir Balestrini tekstais.

Kita proga esu bandęs parodyti, kad daugelis iš tų judėjimų buvo „padaniškosios apšvietos“ išraiška, ir Anceschi ne šiaip sau pavadino savo žurnalą *Verri*. *Verri* gimė tame Milane, kuriame karo metu leidyklų *Rosa* ir *Ballo* dėka pažinome Brechtą, Yeatsą, vokiečių ekspresionistų ir jaunojo Joyce'o tekstus, o Turino leidykla *Frassinelli* mums pristatė ir Melville'į, ir Joyce'o „Portretą“, ir Kafką. Žinoma, tokie terminai kaip „padaniškas“ ar „lombardiškas“ turi simbolinę vertę, nes tai aplinkai priklausė ir sardas Gramsci, ir sicilietis Vittorini, o pirmasis „Grupės 63“ susitikimas neatsitiktinai įvyko Palerme, europinio masto muzikos ir teatro festivalyje. Tačiau kalbu apie padaniškąją apšvietą, nes kultūrinės aplinkos, kurioje radosi „Grupė 63“, pagrindinis bruožas buvo Crocės – taigi, pietinės kultūros – atmetimas. Tai buvo Banfi, Abbagnano – neapoliečio, tapusio turiniečiu, – Geymonato ir Paci aplinka. Tai buvo aplinka, kurioje atrastas neopozityvizmas, skaityti

Poundas ir Eliotas, kurioje leidykla *Bompiani* serijoje „Naujos mintys“ spausdino viską, kas ankstesniais dešimtmečiais nepasirodė gėlėtais leidyklos *Gius. Laterza e figli* viršeliais, kur leidykla *Mulino* supažindino mus su iki tol negirdėtomis kritikos teorijomis, nuo rusų formalistų iki – per Wellekąir Warreną – *New Criticism*, tai buvo leidyklų *Einaudi*, *Feltrinelli*, o vėliau *Saggiatore* aplinka, kurios vertė Husserlį, Merleau-Ponty ir Wittgensteiną, aplinka, kurioje skaitytas Gadda ir pradėta atrasti Svevo – apie pastarąjį iki tol kalbėta, kad jis rašo prastai, – aplinka, kurioje Giovanni Getto skaitydavo Dantės „Rojų“, priartindamas mus prie išminties poezijos, iki tol galutinai nesuprastos De Sanctiso, vis dar susijusio su žmogiškųjų aistrų poezija.

Trikampyje Turinas–Milanas–Bolonija skleidėsi pirmosios pažintys su struktūralizmo teorijomis. Norėčiau pažymėti, kad nors vėliau kai kas kalbėjo apie avangardo ir struktūralizmo santuoką, toji žinia yra klaidinga. Beveik niekas iš „Grupės 63“ neužsiėmė struktūralizmu, kurį daugiau praktikavo Pavijos ir Turino filologai – Maria Corti, Cesare Segre, D'Arco Silvio Avalle, ir šios dvi srovės veikė, galėtume sakyti, nepriklausomai (gal aš buvau vienintelė išimtis ir priklausiau abiem srovėms). Tačiau tokie persikirtimai kūrė aplinką.

Atmenu, kad Eugenio Scalfari, 1965 metais pakvietęs mane bendradarbiauti žurnale *l'Espresso*, iš pradžių, kai recenzavau Lévi-Straussą, primindavo, kad neužmirščiau, jog rašau pietuose gyvenančių Crocės šalininkų advokatų publikai. Tai buvo ir naujovėms atviro mąstymo aplinka, bet aš atsakydavau Scalfari, kuris, beje, leisdavo man

veikti savo nuožiūra, kad dabar *l'Espresso* skaitytojai jau yra tų Crocės šalininkų advokatų vaikaičiai, susiformavę Palermo mokykloje, skaitantys Barthes'ą ir Poundą.

Nereikia pamiršti ir anuometinių marksistinės kultūros griaučių. Didžiuosiuose „oficialiuose" debatuose apie menus ji laikėsi sovietinio socialistinio realizmo taisyklių – ekskomunikuodama autorius, nors ir artimus komunistų partijai, kurie būdavo kaltinami sugrįžusiu romantizmu ar kokiais kitais iškrypimais, ir čia kalbu ne apie avangardo autorius, o apie Pratolini *Metello* ar Visconti *Senso*, ką ir minėti atšiaurumą Antonioni filmams, nors jam iš dalies atleista, nes sakyta, kad jis vaizduoja kapitalistinio pasaulio susvetimėjimą, tegul ir per asmeninių tragedijų prizmę. Bet iš tiesų kultūrinis italų marksistų auklėjimas dar buvo iš esmės kročiškas ir idealistinis.

Kad suprastume tą aplinką, reikia atsiminti Vittorini – eretiko jau nuo *Politecnico* (pavadinimas, kuris dar kartą nukreipė į lombardiškąją Cattaneo apšvietą) laikų – pastangas, kai 1962 metais jis įvykdė istorinį *Menabò* penktojo numerio posūkį. 1961 metais Vittorini ketvirtąjį *Menabò* numerį paskyrė pramoninei literatūrai, šiuo terminu nusakydamas rašytojus, užsiimančius naująja pramonės tikrove (prieš dvejus metus leidykla *Einaudi* serijoje *Gettoni* išleido puikųjį Ottieri „Donnarummos antpuolį", o ketvirtajame *Menabò* numeryje išspausdino „Pramoninę užrašų knygelę". 1960 metų antrajame *Menabò* numeryje Vittorini jau buvo išspausdinęs Pagliarani „Merginą Karlą", taip pat geriausius *Novissimi* antologijos kūrinius.

Turėdamas gerą uoslę, penktąjį *Menabò* numerį jis nutarė paskirti naujajam posakio „literatūra ir pramonė" supratimui, sutelkdamas kritišką dėmesį ne į pramonės temą, o į naujas stiliaus tendencijas technologijos valdomame pasaulyje. Tai buvo drąsus perėjimas nuo neorealizmo (kur turinys vyravo prieš formą) prie naujųjų laikų stiliaus ieškojimo, ir štai po mano ilgos esė „Apie formavimo būdą kaip įsipareigojimą tikrovei" pasirodė agresyvūs Edoardo Sanguineti, Nani Filippini ir Furio Colombo naratyviniai bandymai. Pasirodė ir iš pažiūros polemiška, bet iš esmės pritarianti Italo Calvino esė „Iššūkis labirintui" (anuomet jis man kalbėjo: „Atleisk, bet Vittorini (o Vittorini atstovavo to meto marksistinei kultūrai, iš kurios pats buvo jau išsivadavęs, bet su kuria vis dar turėjo skaitytis) paprašė, kad nubrėžčiau karantino ruožą" – mielasis Calvino, kurio likimas ateityje susikirs su išsišakojančiais keliais ir *Oulipo* eksperimentalizmais).

Žodžiu, marksistinės kultūros pasaulio atžvilgiu naujieji rašytojai, tikėję, kad įsipareigojimas glūdi kalboje, o ne politizuotoje tematikoje, laikyti neokapitalizmo musėmis pagyrūnėmis, ir nesvarbu, kad tarp jų buvo akivaizdžių kairiųjų kaip, tarkim, Sanguineti.

GINČAI

Suprasti tą aplinką – ir „Grupės 63" susidūrimą su kitomis italų kultūros sritimis – reikia norint perprasti neretai tūžmingas reakcijas ir aistringus ginčus. Remdamasis vien asmeniniais atsiminimais, pasakysiu, kad 1962 metais „Atviras kūrinys" (kuriame, priminsiu,

kalbėta apie Joyce'ą ir Mallarmé, netgi apie Brechtą, o ne apie meninį Piero Manzoni šūdą), o vėliau šeštasis *Menabò* numeris sulaukė pritarimo ar vaisingos polemikos „iš vidaus", kurioje dalyvavo Eugenio Battisti, Elio Pagliarani, Filiberto Menna, Walteris Mauro, Emilio Garroni, Bruno Zevi, Glauco Cambonas, Angelo Guglielmi, Renato Barilli ir – drąsiai bei išmintingai polemiškas – Gianni Scalia, tačiau „iš išorės" buvo žiauriai užsipulti. Aldo Rossi dienraštyje *Paese Sera* rašė: „Pasakykite tam jaunam eseistui, kuris atidaro ir uždaro kūrinius, lyg šie būtų durys, kortų lošimas ar kairiosios vyriausybės, kad jis pabaigs savo amžių universitete, o jo studentai, besimokantys semtis informacijos iš daugybės žurnalų, taip ištobulės, jog norės užimti jo vietą" (laimė, tai buvo įstabi pranašystė ir niekada nesupratau, kodėl mano studentai neturėtų skaityti daugybės žurnalų). Dienraštyje *L'Unita* Velso Mucci kalbėjo apie grįžimą į dekadentizmą. Dienraštyje *L'Osservatore Romano* Fortunato Pasqualino svarstė, kodėl rašytojai braunasi į mokslinės ir filosofinės kritikos brūzgynus ir imasi absurdiškų dilemų už estetikos ribų. Žurnale *Filmcritica*, anuomet paleomarksistinės pakraipos (to įrodymas – jo globėjiška dvasia buvo būsimasis Italijos socialinio judėjimo (*Movimento sociale italiano*) narys Armando Plebe), kalbėta apie „atvirą kūrinį kaip absurdišką kūrinį". *L'Espresso*, anuomet vadovaujamas paskutinių Crocės sekėjų, įsitvėrusių lyrinės intuicijos kaip paskutiniai japonai Ramiojo vandenyno salų po Antrojo pasaulinio karo, Vittorio Saltini klausė (nekalto) Machado, kodėl „didžiausi skonio iškrypimai visada turi tuos pačius advokatus, ginančius jų

didžiausias keistenybes". Dienraštis *Rinascita*, nors ir be kairiojo autoriaus Luigi Pestalozzos žinios, savo recenziją pavadino „Atviras muzikinis kūrinys ir Umberto Eco sofizmai". *Paese Sera Libri* pasmerkė neįtikėtinas kalbos pratybas, Walteris Pedullà dienraštyje *Avanti* pažymėjo, kaip „Eco palaiko keletą nepatyrusių ir labai kuklių avangardo rašytojų".

Ką ir kalbėti apie tai, kai 1962 metais, paprašytas neužmirštamo ir labai atviro Mario Spinellos, *Rinascita* išspausdinau du straipsnius, kviesdamas tuomet kairiosios pakraipos kultūrą įdėmiai pažvelgti į naująsias literatūras, į masinės komunikacijos studijas. O, dangau! Tik Alberto Asoras Rosa *Mondo Nuovo* 1962 metų lapkričio numeryje atsišaukė į kvietimą. Pikčiausio atsakymo sulaukiau iš *Rinascita*, kurį kantrybės prašė Rossana Rossanda, kuri per savo gyvenimą nėra pakeitusi nė vienos minties (kas daugeliui, kartais ir man pačiam, atrodo nuopelnas), tačiau įdomu, kad tarp pačių griežčiausių kritikų marksistų buvo Massimo Pini, šiandien priklausantis *Alleanza nazionale* partijai, ir dviejų dalių esė parašęs jaunas prancūzų marksistas, pasak kurio, bandymas sujungti struktūralizmą ir marksizmą yra beviltiškas ir per daug neokapitalistinis užmojis. Jo vardas buvo Louis Althusseras ir tuos dalykus jis išspausdino *Rinascita* 1963-iaisiais, dveji metai prieš parašydamas *Pour Marx* ir *Lire le Capital*. Geri laikai.

Per visas tas istorijas Montale sunerimęs sekė įvykius, su kuriais nepajėgė sutikti, tačiau *Corriere* skirdavo jiems daug straipsnių, kaip tas, kuris svarsto – pasigėrėtinas atvejis, turint galvoje jo amžių ir gyvenimą.

Po to – kitaip ir negalėjo būti – vieną dieną Balestrini (ir nežinau, ar buvau pirmasis, su kuriuo jis kalbėjosi, bet susitikome užkandinėje prie Breros) man tarė, jog atėjo laikas pasekti vokiečių „Grupės 47“ pavyzdžiu ir suburti visus gyvenančius tomis pačiomis nuotaikomis, kad skaitytume vienas kito tekstus ir kritikuotume vienas kitą, o jei liks laiko – ir kitus, tuos, kurie, mūsų nuomone, literatūrą laiko „paguoda“, o ne provokacija. Atmenu, Balestrini man pasakė: „Daugybė žmonių mirs iš pykčio.“ Atrodė pagyrūniška, bet suveikė.

Kodėl „Grupė 63“, kuri susitiko Palerme, iš pradžių be didesnės reklamos ir – gerai pagalvojus – užsiėmusi savo reikalais, sukėlė tiekos žmonių pyktį?

Norėdami suprasti šią istoriją, turėtume grįžti atgal ir priminti, kaip šeštojo dešimtmečio pabaigoje atrodė Italijos literatūrinė visuomenė (nepriklausomai nuo ideologinių pozicijų). Tai buvo visuomenė, kuri gyveno gindamasi ir tyliai palaikydama savo narius, atskirta nuo socialinio konteksto, ir tam būta akivaizdžių priežasčių. Tvyrojo diktatūra ir režimui nepritariantys rašytojai – noriu pasakyti, nepritariantys stilistiškai, nepriklausomai nuo įsitikinimų ir netgi nuo daugelio jų politinio bailumo – buvo vargiai toleruojami. Jie rinkdavosi tamsiose kavinėse, rašydavo mažo tiražo skaitytojams. Gyveno sunkiai ir vienas kitam padėdavo gauti prastai apmokamą vertimo ar straipsnio užsakymą. Arbasino buvo neteisus klausdamas, kodėl jie niekada nesurengė išvykos į Kjasą, kur būtų galėję rasti visą Europos literatūrą. Gal ir ne visai

legaliais keliais, bet Pavese juk buvo skaitęs „Mobį Diką“, Montale – „Bilį Badą“, o Vittorini – tuos autorius, kuriuos išspausdino antologijoje *Americana*. Bet jei čia, viduje, jiems pavykdavo gauti viską arba palyginti nemažai, jie negalėjo išvažiuoti.

Atsiprašysiu, bet turiu papasakoti asmeninį epizodą, nes anuomet patyriau savotišką apreiškimą. 1963 metais *Times Literary Supplement* nutarė keletą rugsėjo numerių skirti *The critical moment*, arba naujų kritikos tendencijų apžvalgai. Mane pakvietė parašyti, o lygiai kaip aš buvo pakviesti ir Roland'as Barthes'as, Raymond'as Picard'as (vėliau tapęs didžiausiu jo priešu), George'as Steineris, René Wellekas, Harry Levinas, Emilis Steigeris, Damaso Alonso, Janas Kottas ir kiti. Galite įsivaizduoti mano pasididžiavimą, kad vos trisdešimties metų atsidūriau tokioje garbingoje draugijoje, kai nė vienas iš mano tekstų dar nebuvo išverstas į anglų kalbą. Regis, pasakiau apie tai savo žmonai, norėdamas parodyti, jog neištekėjo už paskutinio kvailio, ir nutilau.

Kitas pakviestas parašyti italas buvo Emilio Cecchi, taip, pats Emilio Cecchi, vienas iškiliausių anglų ir amerikiečių literatūros tyrinėtojų. Niekas nebuvo labiau už jį vertas atsidurti tame sąraše. Taigi, Emilio Cecchi, su savo akademiniais laurais, anuomet laikytas vieninteliu, galinčiu konkuruoti su Mario Prazu dėl iškiliausio Italijos anglisto titulo, ta proga parašė *Corriere della Sera* du straipsnius: viename pranešė, kad rengiama tokia rinktinė, kitame, vos tik ji pasirodė, ją recenzavo.

Ką tai liudija? Kad toks žmogus kaip Emilio Cecchi po diktatūros ir karo metų pagaliau yra išgirstas anglo-

saksiškajame pasaulyje ir teisėtai tuo didžiuojasi. O dėl manęs, tai laikiau visiškai normaliu dalyku, kad 1962 metais anglai perskaitė mano darbus itališkai ir jau 1963-iaisiais paprašė pasisakyti. Mano kartai pasaulis išsiplėtė. Nevažiuodavome į Kjasą – skrisdavome į Paryžių ir Londoną.

Pasitvirtino dramatiškas skirtumas tarp mūsų ir ankstesnės kartos, turėjusios išlikti fašizmo sąlygomis, prarasti gražiausius gyvenimo metus pasipriešinimo judėjime ar Salò respublikos būriuose. Mes, gimę ketvirtajame dešimtmetyje, buvome sėkmės karta. Mūsų vyresniuosius brolius sužlugdė karas, jei jie nežuvo, tai baigė mokslus dešimt metų pavėlavę, kai kurie iš jų taip ir nesuprato, kas buvo fašizmas, kiti tai patyrė savo kailiu universitetų fašistų grupėse. Mes sulaukėme išlaisvinimo ir šalies atgimimo būdami dešimties, keturiolikos, penkiolikos metų. Nekalti. Pakankamai sąmoningi, kad suprastume, kas įvyko anksčiau, bet ganėtinai tyri, nes neturėjome laiko susikompromituoti. Buvome karta, kuri suaugo tada, kai atsivėrė visos galimybės, ir buvome pasirengę bet kokiai rizikai, tuo tarpu vyresni už mus vis dar buvo įpratę glaustis vienas už kito.

Pradžioje kažkas „Grupę 63" vadino jaunųjų turkų judėjimu, provokacinėmis akcijomis bandančiu užimti kultūrinės valdžios tvirtoves. Bet neoavangardą nuo avangardo, egzistavusio amžiaus pradžioje, skyrė tai, kad mes nebuvome bohema, gyvenusi palėpėse ir beviltiškai bandydavusi išspausdinti savo eiles vietos laikraštyje. Sulaukęs trisdešimties, kiekvienas iš mūsų jau buvo išleidęs dvi ar tris knygas, buvo įsitvirtinęs tame, kas anuomet vadinta

kultūros pramone, kur užėmė vadovaujamas pareigas: vieni leidyklose, kiti laikraščiuose, dar kiti RAI. Tuo požiūriu „Grupė 63“ buvo ne iš išorės, o iš vidaus maištaujančios kartos išraiška.

Tai buvo ne polemika prieš *establishment*, o maištas *establishment* viduje – neabejotinai naujas reiškinys, palyginti su istoriniu avangardu. Jei tiesa, kad istoriniai avangardistai buvo padegėjai, kurie mirdavo tapę ugniagesiais, tai „Grupė 63“ buvo judėjimas, užgimęs ugniagesių dalinyje, o vėliau kai kurie iš jų tapo padegėjais. Grupė skleidė linksmybę, o tai vertė kentėti rašytoją, iš prigimties troškusį kentėti.

REVOLIUCIJA FORMOSE

Vadinamasis „Grupės 63“ avangardas erzino kultūrą, anuomet vadintą angažuota, – kaip matėme, pagrįstą socialistinio realizmo ir marksistinės-kročistinės poetikos sąjunga: šiandienos akimis gan keistas mišrūnas, tarsi kultūriniai Laisvės namai, kuriuose galėjo sugyventi išdidūs reakcionieriai (bent jau literatūriniu požiūriu) ir angažuoti socialistai, paleoidealistai ir materialistai, kaip istoriniai, taip ir dialektiniai. Neatrodo, kad „Grupė 63“ būtų tikėjusi revoliuciniais veiksmais, net ir tokiais kaip futuristų, *Salone Margherita* sukėlusių dorųjų miesčionių pasipiktinimą. Jie jau buvo supratę, kad revoliuciniai veiksmai naujojoje vartotojų visuomenėje smogs tokiam lanksčiam ir apsukriam sluoksniui, kuris moka sugerti visus trikdymus, absorbuoti bet kokį ardomosios veiklos pasiūlymą, įtraukdami jį į pritarimo ir komercializacijos

ratą. Meninė ardomoji veikla nebegalėjo būti panaši į politinę ardomąją veiklą.

Taigi neoavangardas, kurio projektas buvo ardomoji veikla iš vidaus, bandė prisitaikyti, suteikti polemikai radikalesnius tikslus, kuriems sunku įgyti imunitetą, pakeisti kovos laikus ir techniką, o ypač – meniniais sprendimais priartinti arba sukelti kitokią visuomenės nei ta, kurioje gyveno, viziją.

Giluminį vadinamojo neoavangardo pašaukimą gerai apibrėžė Angelo Guglielmi 1964 metais pasirodžiusiame veikale „Avangardas ir eksperimentalizmas". Avangardas visada buvo judėjimas, audringai laužantis normas, o eksperimentalizmas yra kitoks, todėl, jei futuristai, dadaistai, siurrealistai buvo avangardas, tai Proustas, Eliotas ar Joyce'as buvo eksperimentiniai rašytojai. Ir jau tikrai didžioji dalis 1963 metais atvykusiųjų į susitikimą Palerme priklausė labiau eksperimentalistams nei avangardui.

Todėl atsimindamas pirmąjį susitikimą Palerme kalbėjau apie Neptūno kartą, priešingą Vulkano kartai, ir sukūriau terminą „miegamojo vagono avangardas" (piktybiškai galvodamas apie Mussolini, kuris nedalyvavo žygyje į Romą, o atvyko į ją miegamajame vagone rytojaus dieną po savo būrių, puikiai žinodamas, kad tas žygis mažai ką reiškia, nes buvo gautas karaliaus palaiminimas, ir kad demokratinį parlamentą reikia griauti pamažu, iš vidaus, o ne imant jau tuščią Bastiliją).

Sugretinimas sarkastiškas, tačiau naudingas polemizuojant su tais, kurie vis dar įsivaizdavo neoavangardistus kaip literatūrinės valdžios žiemos rūmų puolamuosius

pulkus. Tai reiškė, kad puikiai žinojom, jog niekas mūsų neįkalins, ir nevertėjo puoselėti herojinių iliuzijų. Revoliucinį žygį reikėjo pakeisti lėtu eksperimentu, o sukilimą – filologija. Anuomet rašiau:

> Mostą, kuris viską vienu kirčiu išaiškina (manąją ir kitų poziciją), lydi pasiūlymas, kuris šią akimirką dar nieko neišaiškina. [...] Tik žinoma, kad kryptis yra teisinga, ir ilgainiui pasėtos sėklos duos nelauktų vaisių. O kol kas šioje vidurio fazėje mūsų darbas taps žaidimo dalimi (nors dar be rezultatų). Tačiau tuo tarpu šio darbo dėka formuojasi naujas požiūris į dalykus, naujas kalbėjimas apie juos, tų dalykų identifikavimas, kad galėtume veikti. Nėra herojinio alibi, kuris šiuo metu tai pateisintų. Jaučiamės kaip Dženė piratų smuklėje: vieną dieną atplauks laivas, Dženė spragtels pirštais ir kris galvos. Tačiau kol kas Dženė plauna indus ir kloja lovas. Kol kas ji tiriamai stebi lankytojų veidus, kartoja jų mostus, jų vyno gėrimo būdą... spaudžia delnu pagalves, atkartodama ant jų gulėjusių galvų formas. Kiekviename jos moste [...] slypi planas, kitų mostų eksperimentas. Bet Dženė daro ne vien tai: gal jau tada ji slapta susirašinėja su Tortuga, gilią naktį šviečia žibintu pro savo kambario langą, pranešdama apie lankytojų veiksmus, ir slepia po savo lova persekiojamus draugus. Tačiau ji tai daro jau kaip kita Dženė, ne toji iš smuklės, kurios užduotis labai aiški: plauti indus ir kloti lovas. Kaip atrodo lėkštės? Iš kokio medžio sukaltos lovos? Ar yra ryšys tarp lovų medžio ir formos ir lankytojų prigimties? Ką iš to bus galima panaudoti išsilaipinimo dieną? Todėl savo darbe Dženė nedaro revoliucijų. Ji daro filologiją. Bet ar eksperimentinis veiksmas nesugaišins, ar ieškojimų sekoje

nebus pražiūrėta pabaiga? Nėra nieko lengviau. Todėl reikalinga savitarpio kontrolė, diskusija ne jau pabaigus darbą, o kol jis dar dirbamas. Kiekvieno veiksmai tokie skirtingi, kad tik sugretinant juos žingsnis po žingsnio galima išskirti bendras ar viena kitą papildančias kryptis. Mūsų karta suprato, kad patikra jau nepriklauso nuo kiekvieno atskiro pasiūlymo sukelto skandalo, tad lieka tik bendra patikra, trianguliacijų susitikimas ir kontrolė. Žinoma, niekas labiau už individualų lyrinį proveržį neišslysta iš bet kokios trianguliacijos pavaldumo – ženklas, kad toji karta netiki lyriniu proveržiu. O jei su juo sutapatinama poezija, akivaizdu, kad toji karta nebetiki ir poezija. Taigi, tiki kažkuo kitu. Gal dar net nežino jo vardo.*

Galite įsivaizduoti, ar socialistinio realizmo estetika palankiai žiūrėjo į panašius teiginius. Tačiau literatūrinę visuomenę dar labiau suerzino ne, pavadinkime, „politinė“ Grupės pozicija. Tai buvo kitoks jos pasirengimas dialogui ir susidūrimui. Kalbėjau apie uždarą literatūrinę visuomenę, kuri dėl istorinių išlikimo priežasčių jautėsi atsakinga už savo narių saugumą ir vienintelio savo kapitalo – šventos poeto ir kultūros žmogaus idėjos – išsaugojimą. Tai buvo karta, kuri galėjo žinoti, kas yra nesutarimas, tačiau išreiškė jį nebyliu įvairių uždarų grupuočių viena kitos ignoravimu ir mieliau piktai šnabždėdavosi bare nei paskelbdavo viešą kritinį straipsnį. Galėtume sakyti, kad tai buvo karta, pratusi nenešti iš namų šiukšlių (išsiskirdavo tik marksistai, tradiciškai linkę į

* Umberto Eco, *La generazione di Nettuno* („Neptūno karta“), in AA.VV., *Gruppo 63*, Milanas: Feltrinelli, 1964, p. 413–414

polemiką ir puolimą, bet net ir tais atvejais, nebent būdavo paliesti partijos estetikos kanonai, labiau bandyta pritraukti pakeleivius, o ne juos atstumti).

O kas gi įvyko Palerme? Grupė poetų, prozininkų, kritikų (o dailininkai ir muzikai buvo auditorija), susėdę prie vieno stalo, klausėsi, kaip kai kurie ten atvykusieji skaito savo naujausius kūrinius. Skyriai, puslapiai, fragmentai, pavyzdžiai, *excerpta*. Jei susirinkusieji ir sudarė grupę, tai iš pirmo žvilgsnio toji grupė atrodė susiformavusi tik dėl priežasčių, dėl kurių galėtume pavadinti „grupe" saujelę aukų ant *San Luis Rey* tilto. Kartu su *Verri* komanda ten sėdėjo ir tie, kurie, kaip Pignotti, atėjo iš įvairių florentietiškų patirčių ar, kaip Leonetti, iš *Officina-Menabò* linijos, ir *vagantes*, tokie kaip Ferretti, kaip Marmori, atskirtas Paryžiuje, ar Amelia Rosselli, kuriai vėliau teko krikštatėviai, nebuvę Palerme.

Ir tarp *Verri* bendradarbių jau būta nuomonių skirtumų, iškilusių tomis dienomis – seniai nujaučiamų, vėliau dar paaštrėjusių. Tarkim, Sanguineti ir Barilli skirtingai vertino marksizmą. Atviro kūrinio klausimais Guglielmi pozicija buvo toli nuo manosios. Būtų sunku rasti poetikos analogijų tarp Rosselli žodžių srauto ir Pagliarani brechtiško tikslumo. Nors Balestrini ir Pignotti nuomonės emocinio elgesio šiuolaikinės technologinės tikrovės duomenų atžvilgiu skyrėsi, abu jie susidūrė su radikaliu Sanguineti pasipriešinimu. Ir tereikia sugretinti vieną Balestrini bei Manganelli kūrinių puslapį, kad pradėtum svarstyti, kas sieja tuodu įdomius individus.

Nepaisant to, Palerme susirinkusius asmenis siejo ir noras eksperimentuoti, ir priekabaus dialogo be pagailos

bei apsimetinėjimo poreikis. Rašytojai skaitė savo tekstus, o kadangi kiekvienas jų buvo originalus, nė vienas nesulaukė bendro pritarimo. Nerodytas sutrikimas: kritikuota. Argumentuojant kodėl. Ir nesvarbu, kokie buvo tie „kodėl". Svarbu, kad toje literatūrinėje visuomenėje vienybė radosi pamažu, taikant dvi neskelbiamas metodo prielaidas: (i) kiekvienas autorius jautė būtinybę kontroliuoti savo ieškojimus pateikdamas kitiems vertinti; (ii) bendradarbiavimas reiškėsi kaip pagailos ir atlaidumo stoka.

Skambėjo vertinimai, nuo kurių jautresnėms sieloms būtų pasišiaušę plaukai. Viešai išreikštas apoloniškoje literatūrinės visuomenės aplinkoje kiekvienas tų vertinimų būtų žymėjęs gražios draugystės galą. Palerme priešingai – nesutarimas padėjo rastis draugystei.

Tik po kelių dienų, kalbėdamasis su kitos kartos literatu, supratau, kad grupė egzistuoja. Bandžiau jam įrodyti, kad Palerme nesusikūrė homogeniškas judėjimas. Į tris kaltinimus: „Prikišu jums, kad sudarėte grupę. Kad sudarėte ją kartos pagrindu. Kad sudarėte ją kaip priešpriešą kam nors ir kažkam", atsakiau, kad kiekvienai epochai būdingas srovių atsiradimas, kad dažnai bendras vardiklis yra karta (*si licet*, *Sturm und Drang*, *Scapigliatura*, *Die Brücke* ar *Ronda*), ir pateikiau sutaikantį, lemiamą argumentą: jei būtų norėjęs, jis pats būtų galėjęs atvykti į Palermą, atsisėsti prie to stalo, perskaityti savo naujausius tekstus ir būtų buvęs sutiktas su autoriui priklausančia pagarba bei atvirumu, priklausančiu kritikos objektams, kokie yra meno kūriniai. Atsakymas: „Niekada nebūčiau vykęs į Palermą. Nesutinku pateikti kitiems vertinti dar nebaigto kūrinio. Rašytojas save realizuoja tik prieš baltą

popieriaus lapą ir jame užsibaigia, jį realizuodamas.“ Ką į tai atsakyti?

Tokia buvo puolamoji grupės žinia ir jei perskaitytume anuometines reakcijas, sutriktume pamatę tiek protestų, pasidygėjimų, gynybinių užtvarų. Galėčiau tarti, kad būtent Grupės priešininkai prisidėjo prie jos sėkmės ir išgarsėjimo žiniasklaidoje.

Lieka tipiškas *Liale 63* reikalas. Regis, tai Sanguineti pasakė, kad Cassola ir Bassani yra *Liale 1963*. Šiandien manau, kad tai buvo neteisinga, bent jau Bassani atžvilgiu, ir nereikia užmiršti, jog tuo metu aršus knygos „*Finzi-Contini* sodas“ šmeižikas buvo kaip tik Vittorini. Bet jeigu į šią repliką niekas nebūtų sureagavęs arba jeigu ji būtų pasklidusi kaip daugelis *boutades*, kurias *Piazza del Popolo* ar *Via Veneto* paleisdavo Flaiano ar Mazzacurati, – būtume likę iš lūpų į lūpas perduodamo anekdoto lygyje. Tačiau būtent Bassani, akivaizdžiai nepasiruošęs, kaip anuomet sakyta, kitokios išmonės ir papročių literatūrinės kultūros provokaciniam žaidimui, dienraštyje *Paese Sera* pradėjo skausmingą polemiką, taip padėdamas išplisti skandalui.

Kita vertus, po keleto metų draugai iš Florencijos, prisidėjus man ir Camillai Cedernai, įkūrė *Premio Fata*, kaip atsvarą *Premio Strega* – premiją, skirtą bjauriausiai metų knygai. Tai tebuvo smagi mintis ir žiuri tyčia paskyrė ją Pasolini. O Pasolini, kovingas polemikas, daugeliu atvejų dėmesingas naujoms kultūrinėms provokacijoms, neišlaikė ir – žinodamas, kad premija bus paskirta jam, – premijos paskyrimo vakarą išplatino laišką, kuriame išdėstė, kodėl toks verdiktas yra neteisingas.

Kaip matome, negalima paneigti smagumo elemento daugelyje Grupės provokacijų, tačiau apie Grupę rašyta laikraščiuose ne dėl jos studentiškų pašaipių žygių, o dėl tos pašaipos įžeistų dekanų reakcijos.

Paskui, praėjus pirmam, mažai herojiniam, pykčiui, neoavangardo opozicija pasuko kitu keliu: nebekalbėta apie įžūliuosius padaužas, o sakyta, kad Grupė skelbia daug gražių teorijų, bet nė vieno verto kūrinio. Tas ginčas tęsiasi ir šiandien, tačiau naudodamas argumentą, kurį pavadinčiau *artišokiniu*. Kai buvo atkurtas teisingumas ir oficialioji kritika pripažino, kad Porta yra didis poetas, Germano Lombardi ar Emilio Tadini – didūs romanistai, Manganelli – puikus prozininkas ar, paminint tuos, kurie pelnė pripažinimą dar būdami gyvi, negalima paneigti (iš ilgo sąrašo pateiksiu tik du pavyzdžius) Arbasino ar Malerbos talento, tuomet pasakyta: „Taip, bet jie nepriklausė Grupei, jie tik per ją perėjo." Akivaizdu, kad jei aš, tarkim, šmeižiu amerikiečių kiną ir kas nors man kalba apie Orsoną Wellesą ar Johną Fordą, Humphrey Bogartą ar Bette Davis ir panašiai, sulig kiekvienu vardu atsakau, kad jie nebuvo tikri amerikiečiai giliąja šio žodžio prasme, galiausiai, pamažu nuplėšus visus artišoko lapus, amerikiečių kinas susiaurėja iki Gianni ir Pinotto – ir aš laimiu partiją. Tačiau taip daryta ir tebedaroma įvairiose kronikose.

GRĮŽIMAS PRIE DISKUSIJOS

Žinoma, kaip ir visose avangardo grupėse, kartais polemika ir eksperimentavimas pasiekdavo kraštutinumus, gana atsiminti polinkį į neišskaitomumą. Tačiau manau,

kad tai buvo produktyvus metas, per kurį, šiaip ar taip, sukurta ir daug mėšlo. Bet visų pirma tai nebuvo dogmatiškas metas tuo požiūriu, kad bėgant metams (o tai neabejotinai dar labiau erzino priešininkus) per įvairius susitikimus Grupė mokėjo suabejoti savo pradinėmis idėjomis.

Čia norėčiau atsiminti Grupės susitikimą 1965-aisiais, praėjus dvejiems metams po jos susikūrimo. Norėčiau priminti įvadinį Renato Barilli, jau tapusio visų *Nouveau Roman* eksperimentų teoretiku, pranešimą, kur jis suvedė sąskaitas su naujuoju Robbe-Grillet ir su Grassu, ir su Pynchonu, ir citavo naujai atrastą Rousselį, kuris mėgo Verne'ą. Barilli kalbėjo, kad iki šiol teikta pirmenybė siužetui ir veiksmo sutelkimui į apreiškimą ar materialistinę ekstazę, tačiau prasideda nauja pasakojimo fazė, kur bus naujai įvertintas veiksmas, tegu ir *autre* veiksmas. Tomis dienomis parodytas keistas kinematografinis Baruchello ir Grifi koliažas *Verifica incerta* („Abejotinas patikrinimas"), istorija iš istorijų atraižų, netgi iš standartinių situacijų, komercinio kino *topoi*. Ir įsitikinta, kad publika su didžiausiu malonumu reaguodavo būtent į tas vietas, kurios dar prieš keletą metų būtų ją papiktinusios, kitaip tariant, tokias, kuriose apeitos tradicinio veiksmo loginės ir laiko pasekmės, o lūkesčiai žiauriai apvilti. Avangardas jau tapo tradicija, ir tai, kas vos prieš keletą metų atrodė nedarnu, dabar tapo atgaiva ausims (ar akims). Žinios nepriimtinumas jau nebuvo pirminis eksperimentinio pasakojimo (ar bet kurio kito meno) kriterijus, nes tai, kas nepriimtina, jau būdavo iššifruojama kaip malonu. Tačiau Baruchello ir Grifi darbe

traukė ironiškai ir kritiškai pristatyti kino malonumai, kurie būdavo naujai įvertinami tą pat akimirką, kai būdavo pakertami.

Palerme tomis 1965 metų dienomis kalbėta, to dar nežinant, apie atsirandančią postmodernią poetiką, tik anuomet tas terminas dar nebuvo vartojamas.

Nuo 1962 metų toks griežtai serijinis muzikas kaip Henri Pousseuras, kalbėdamas apie *Beatles*, man sakydavo: „Jie dirba mums", o aš jam atsakydavau, kad ir mes dirbame jiems (o tais metais Cathy Berberian mums parodė, kad *Beatles* galėjo būti atlikti Purcellio stiliumi).

Grupės viduje galėjai justi, kad jei ankstesnis eksperimentavimas atvedė prie baltos drobės ar tuščios scenos, dabar prieitas posūkis. *Non ultra citraque* neabejotinai buvo išreikštas Manzoni meniniu šūdu, tačiau pirmosios „Grupės 63" viršūnė pasiekta, kai 1968 metais leidykla *Lerici* išspausdino Giano Pio Torricelli knygą *Coazione a contare* („Prievartinis skaičiavimas"), kur per penkiasdešimt puslapių abėcėlės tvarka vienas po kito ir be kablelių surašyti skaičiai nuo vieno iki penkių tūkstančių šimto trisdešimt dviejų. Jei prieita iki to – baigėsi viena epocha ir turėjo prasidėti kita.

Epocha, kurioje Balestrini nuo žodžių koliažo pereidavo prie sociopolitinių situacijų koliažo, Sanguineti neatsisakė šeštojo dešimtmečio pradžios *Palus Putredinis*, bet 1963 metais su *Capriccio italiano* („Itališkasis kapričo"), o 1967 metais su *Il Gioco dell'oca* („Trik-trak") leidosi į malonesnes grožinės literatūros teritorijas. Galėčiau pateikti ir kitų pavyzdžių.

Koks buvo pamatinis „Grupės 63" prieštaravimas? Kaip jau sakiau, negalėdami pakartoti nekaltų istorinio avangardo pasirinkimų, didžioji dalis Grupės narių praktikavo labiau pogrindinį literatūrinį eksperimentalizmą, ir neatsitiktinai jų globėjiška dvasia buvo ne dadaistai ar futuristai, o Gadda. Visgi pačiame neoavangardo apibrėžime – kuris, jau neatmenu, kilo iš vidaus ar gal buvo primestas iš išorės (ir priimtas su linksma romybe) – vis dar buvo svarbi nuoroda į istorinį avangardą.

Tačiau yra esminis skirtumas tarp avangardo judėjimų ir eksperimentinės literatūros, bent jau toks, koks galėjo būti tarp Boccioni ir Joyce'o.

Renato Poggioli veikale *Teoria dell'arte d'avanguardia* („Avangardo meno teorija") puikiai apibrėžė tų judėjimų bruožus. Tai buvo: *aktyvizmas* (kerintis nuotykis, nepagrįsta pabaiga), *antagonizmas* (veikiama prieš kažką ar ką nors), *nihilizmas* (nutrinamos visos tradicinės vertybės), *jaunystės kultas* (*querelle des anciens et des modernes*), *žaidybiškumas* (menas kaip žaidimas), *poetikos viršenybė prieš kūrinį*, *autopropaganda* (smurtinis savo modelio primetimas, o visų kitų modelių atmetimas), *revoliucionizmas* ir *terorizmas* (kultūros požiūriu) ir pagaliau *agonizmas*, holokausto agonijos, gebėjimo nusižudyti tinkamą akimirką ir mėgavimosi savo katastrofa požiūriu.

Tuo tarpu eksperimentalizmas yra atsidėjimas pačiam kūriniui. Avangardas iškelia poetiką, iš meilės jai atsisakydamas kūrinių, ir kuria labiau manifestus, o

eksperimentalizmas kuria kūrinius ir tik iš jų išgauna ar leidžia išgauti poetiką. Eksperimentalizmas linksta į vidinę provokaciją intertekstualumo grandinėje, avangardas – į išorinę provokaciją socialinėje visumoje. Kai Piero Manzoni eksponavo baltą drobę, tai buvo eksperimentalizmas, o kai parduodavo muziejams dėžutę su meniniu šūdu – tai jau buvo avangardistinė provokacija.

Taigi, „Grupėje 63" sugyveno dvi sielos, ir akivaizdu, kad avangardistinė siela dominavo kuriant jos įvaizdį žiniasklaidoje. Jei eksperimentiniai tekstai, nepaisant tiekos ginčų, vis dar egzistuoja, avangardistiniai veiksmai galėjo išlikti tik trumpą laiką.

Akimirka, kai „Grupė 63" galutinai pasirinko avangardo kelią, paradoksaliai buvo ta, kai ji nuo eksperimentų su kalba pasuko prie viešo ir politinio užsiangažavimo. Tai buvo *Quindici* metas, regėjęs dramatiškus atsivertimus į septyniolikto amžiaus utopiją ar iškentėtus pasipriešinimus, bet galiausiai atvedęs žurnalą (o kartu su juo netiesiogiai ir Grupę) į sąmoningą savižudybę – būtent Poggioli agonizmo požiūriu.

Be abejo, *Quindici* stojiškai siektoje katastrofoje atsiskleidė nesutarimai, glūdėję ten nuo pat pradžių, tačiau įveikti pasirinkus abipusį dialogą. Susidūrusi su tiesioginėmis prieštaringiausio ir judriausio istorinio laikotarpio įtampomis, Grupė nusprendė nebegalinti ilgiau vaidinti vienybės, kurios niekada ir nebuvo. Tačiau toji vienybės stoka, sukūrusi jos vidinę jėgą ir išorinę provokacinę energiją, dabar sankcionavo jos teisėtą savižudybę. Grupė perleido save jei ne istorijai, tai bent šventinėms progoms po keturiasdešimties metų.

Ar tai buvo tikra šlovė? Į šį klausimą galėtų atsakyti visi, išskyrus mus. Tikiu, kad tas darbas davė vaisių, ir tradiciją bei pavyzdį galima sukurti taip pat per savo klaidas. Telieka apgailestauti, kad čia susitiko ne visi, o kelyje krito, tarp garsiausių, Antonio Porta, Giorgio Manganelli, Enrico Filippini, Emilio Tadini, Adriano Spatola, Corrado Costa, Germano Lombardi, Giancarlo Marmori, o iš tų, kurie anuomet buvo aktyvūs pakeleiviai, – Amelia Rosselli, Pietro Buttitta, Andrea Barbato, Angelo Maria Ripellino, Franco Lucentini, Giuseppe ir Guido Guglielmi, ką ir kalbėti apie Vittorini bei Calvino. Te jų atminimas lydi šį mūsų pasitarimą ir suteikia jam ypatingą bei pagrįstą ilgesio gaidą.

Pranešimas skaitytas Bolonijoje 2003 metų gegužę „Grupės 63" keturiasdešimtmečio proga surengtoje konferencijoje, vėliau išspausdintas konferencijos (vykusios Bolonijoje 2003 metų gegužės 8–11 dienomis) pranešimų rinkinyje *Il Gruppo 63 quarant'ani dopo* („Grupė 63", po keturiasdešimties metų"), Bolonija: Pendragon, 2005.

Hugo, hélas! Pertekliaus poetika

Kiekvienas pokalbis apie Victorą Hugo paprastai prasideda Gide'o atsakymu į klausimą, kas yra iškiliausias prancūzų poetas: *Hugo, hélas!* („Deja, Hugo!")* Jei norima dar labiau suerzinti, galima pacituoti Cocteau: „Victoras Hugo buvo beprotis, kuris manė esąs Victoras Hugo."**

Gide'o skausmo šūksnis buvo daugiareikšmis, tačiau dabar linkstama jį interpretuoti ta prasme, kad Hugo (taip pat – o gal būtent – Hugo pasakotojas) yra didis rašytojas, nepaisant nesuskaičiuojamų jo ydų, pompastiškumo, kartais nepakenčiamos retorikos. Tuo tarpu Cocteau žodžiai yra netikslūs: Victoras Hugo nėra beprotis, kuris manė esąs Victoras Hugo. Victoras Hugo temanė esąs Dievas ar bent jau įgaliotasis jo interpretuotojas.

Žemiškųjų įvykių aprašymas Hugo kūryboje visada pritvinkęs pertekliaus ir nesutramdomo noro viską

* Apie šio atsakymo istoriją ir vėlesnius pasiteisinimus skaitykite André Gide, *Hugo, hélas!*, red. Claude Martin, Paryžius: Editions Fata Morgana, 2002

** Jean Cocteau, *Le Mystère laïc*, in *Oeuvres complètes*, Lozana: Maguerat, 1946, t. x, p. 21

apžvelgti Dievo akimis. Pertekliaus pomėgis veda jį į aprašymus su nesibaigiančiais sąrašais, verčia kurti personažus, kurių psichologija visada laikyta nepagrįsta, lyg kirviu tašyta, bet kurių aistros iškeltos į tokias aukštumas, kad tampa neužmirštamos, jos virsta istoriją kuriančių jėgų ženklu. Troškimas pakeisti Dievą įgalina jį greta jo herojus įtraukiančių įvykių matyti tas jėgas, kurios veikia žmonijos istoriją, ir jei ne Dievą, tai Lemtį, Likimą, kuris kartais pasirodo kaip apvaizda, o kartais kaip kone hėgeliškas projektas, valdantis ir kreipiantis individų valią.

Mėgavimasis pertekliumi paaiškina, kodėl Cocteau galėjo pavadinti Hugo Viešpačiu Dievu, iš esmės ekscesyviu veikėju, kuris sujudina Pragarmę, kad sukurtų dangų ir žemę, sukelia pasaulinius tvanus, nubloškia nusidėjėlius į liepsnojančias Gehenos gelmes ir panašiai (nors kiek santūrumo!), o kita vertus, pateisina melancholišką aimaną Gide'o, akivaizdžiai tapatinusio meną su apoloniškąja pusiausvyra, o ne su dionisiškuoju siautuliu.

Puikiai žinau, kad myliu Hugo, nes kita proga esu atskleidęs pertekliaus didybę – perteklius net prastą tekstą ir banalybę gali paversti vagneriška audra, o aiškindamas tokio filmo kaip „Kasablanka" žavesį pastebėjau, kad viena *cliché* yra kičas, tačiau be jokios gėdos paskleistas šimtas *cliché* kuria didybę. Ir pasakiau, kadangi „Grafas Montekristas" parašytas prastai (skirtingai nuo kitų Dumas romanų, tarkim, „Trijų muškietininkų"), ištęstas ir daugiažodis, būtent dėl šių blogųjų savybių, peržengusių saiko ribas, jis prisiliečia prie didingiausios kantiškosios

atminties energijos ir pateisina tą galią, kurią turėjo ir tebeturi milijonams skaitytojų.*

Bet grįžkime prie Hugo. Pažvelkime į tipišką romantinio pertekliaus teritoriją – bjauraus ir piktadariško vaizdavimo.

Nuo Achilo Pelido iki romantizmo slenksčio herojus visada yra gražus, o nuo Tersito iki daugmaž to paties laikotarpio piktadarys visada yra bjaurus, baisus, groteskiškas ar juokingas. O herojumi tapęs piktadarys virsta gražiu, kaip, tarkim, Miltono Šėtonas. Bet jau su *gothic novel* toks požiūris pasikeičia: ne tik herojus tampa nerimą keliantis ir siaubingas, bet ir antiherojaus niūrumas darosi jei ne žavus, tai bent jau įdomus.

Byronas apie savąjį Giaurą sakys, kad „niūrus ir nežemiškas“ buvo iš po gobtuvo žaibuojantis žvilgsnis, o jo akys ir karti šypsena kėlė baimę ir kaltės jausmą. Ann Radcliffe knygoje „Juodųjų atgailautojų klausykla“ kitą niauriąją sielą aprašys kaip keliančią baimę, su didelėmis, dramblotomis galūnėmis, o kadangi jis vaikščiojo dideliais žingsniais, susisupęs į juodą savojo ordino apsiaustą, visa jo povyza buvo kažkuo klaiki ir veik nežmoniška, ir gobtuvo šešėlis ant jo mirtinai blyškaus veido didelėms melancholiškoms akims teikė siaubo išraišką...

Beckfordo Vatekas buvo patrauklus, didingos išvaizdos, bet kai įtūždavo, viena jo akis tapdavo tokia baisi,

* Umberto Eco, „Casablanca, o la rinascita degli dei“ („Kasablanka, arba Dievų atgimimas“), in *Dalla periferia dell'impero* („Nuo imperijos paribio“), Milanas: Bompiani, 1977, p. 138–146 ir „Elogio del *Montecristo*“ („Liaupsė „Montekristui“), in *Sugli specchi e altri saggi* („Apie veidrodžius ir kitos esė“), Milanas: Bompiani, 1985, p. 147–158

kad negalėjai atlaikyti jos žvilgsnio, ir nelaimingasis, į kurį jis nukrypdavo, krisdavo aukštielninkas, o kartais mirdavo akimirksniu. Stevensono ponas Haidas buvo išblyškęs ir mažaūgis, atrodė luošas, nors nesimatė jokios apibrėžtos deformacijos, jo šypsena buvo nemaloni, jo elgesyje trikdančiai susipynė drovumas ir įžūlumas, jis kalbėjo kimiai, šnabždėdamas, trūkčiodamas, keldamas pasidygėjimą, pasibjaurėjimą ir baimę.

Emily Brontë apie Hitklifą rašys, kad jo kakta buvo niūri, akys it bazilisko, lūpos suspaustos neapsakomo liūdesio išraiška. O Eugène'as Sue Mokytoją aprašys kaip turintį visomis kryptimis gilių blyškių randų išvagotą kaktą, sutinusiomis, vitriolio sugraužtomis lūpomis, nupjautomis nosies šnervėmis, kurių vietoje žiojėjo dvi beformės skylės, pernelyg didele galva, ilgomis rankomis, trumpomis plaštakomis, kurios buvo storos ir apžėlusios plaukais, net pirštai, kreivomis kojomis, lakstančiomis, neramiomis, liepsningomis tarsi žvėries akimis.

Tačiau ir vaizduodamas bjaurastį Hugo perdeda dėl priežasčių, išdėstytų garsiojoje dramos „Kromvelis" pratarmėje, kur pateikiama išsamesnė teorija apie grožio revoliuciją, grožio, kuris romantizmo laikotarpiu virsta savo priešybe – bjauria, darkia ir visada groteskiška.

Modernus genijus paverčia milžinus nykštukais, o iš ciklopų padaro gnomus. Moderniai didybei sąlytis su darkiu suteikė kažką didesnio, didingesnio už antikinį grožį.

Groteskas yra kitas didingumo veidas, šviesos šešėlis, groteskas yra turtingiausias šaltinis, kurį gamta gali suteikti menui. Universalus grožis, antikoje iškilmingai

skleidžiamas ant visų dalykų, buvo monotoniškas, dar kartą pasiūlytas tas pats įspūdis kelia nuobodulį. Grožis turi tik vieną veidą, bjaurastis jų turi tūkstančius. Didingas sunkiai kontrastuoja su didingu, ir reikia nuo visko pailsėti, taip pat ir nuo grožio. Salamandra išryškina undinę, gnomas padaro sisifą gražesnį.

Kūryboje Hugo dar radikalesnis nei savo teorijose. Darkus nėra vien blogio forma, kuri priešinasi gražiam ir geram, jis yra žiauraus ir neplanuoto drovumo strategija, tarsi Dievas būtų norėjęs po išoriniu bjaurumu paslėpti vidinį grožį, deja, pasmerktą pralaimėti. Hugo jaudina beviltiškas voro ir dilgėlės bjaurumas („Myliu vorą ir dilgėlę, nes mes jų nekenčiam... o, praeivi, pagailėk to niūraus augalo, to vargšo gyvio, jų bjaurumo ir dygumo. Pasigailėk blogio!")

Kvazimodo iš „Paryžiaus katedros" nosis kaip tetraedras, burna kaip pasaga, kairiąją akį užstoja raudonas, vešlus antakis, o dešinioji visa pranykusi po milžinišku apgamu, dantys reti it pilies kuorai, pro atvipusią lūpą lyg dramblio iltis kyšo dantis... Jo pagal kūną per didelė galva su pasišiaušusiais raudonais plaukais, ant nugaros didžiulė kupra, pėdos plačios, rankos siaubingos, o kojos taip keistai iškreiptos, kad liečiasi tik per kelius ir žiūrint iš priekio atrodo tarsi per rankenas surišti du pjautuvai.

Lyg atsvarą tokiai atgrasiai išvaizdai Hugo suteikia Kvazimodui jautrią sielą ir meilės kupiną širdį. Tačiau viršūnę jis pasiekia su Gvinplenu romane „Žmogus, kuris juokiasi".

Gvinplenas ne tik visų bjauriausias – dėl savo bjaurumo jis yra ir pats nelaimingiausias. Jo siela, priešingai,

yra visų tyriausia ir jis geba jausti begalinę meilę. Ir – romantinio bjaurumo paradoksas – būdamas toks siaubingas, būtent dėl to, kad yra toks baisus, gražiausiai Londono moteriai sužadina geismą.

Priminsiu tiems, kas gal jau užmiršo. Kilmingos šeimos atžala, dar vaikas pagrobtas dėl politinių vaidų, Gvinplenas *comprachicos* paverčiamas groteskiška kauke – jo veide chirurgo peilis įspaudžia amžiną šypseną.

> Gamta nepašykštėjo savo malonių Gvinplenui. Ji davė jam iki pat ausų išsišiepiančią burną, visai ant akių užsilenkiančias akis, beformę nosį, kad turėtų kur slankioti komedianto akiniai, ir veidą, į kurį negalėdavai žiūrėti nesijuokdamas. [...]
>
> Bet argi tai buvo vien gamtos darbas?
>
> Ar jai kas nors nepadėjo?
>
> Akys buvo kaip du siauri plyšiukai, burnos vietoje žiojinti anga, užsirietęs į viršų gumbas su dviem šnervių skylėm, veidas, suplotas į blyną – ir visa tai juokinimo dėlei; buvo aišku, kad gamta pati viena nesukuria tokių šedevrų. [...]
>
> Šitoks veidas ne atsitiktinis gamtos pokštas, o kažkieno sąmoningų pastangų vaisius. [...]
>
> Ar kartais Gvinplenas vaikystėje nebuvo vertas tiek dėmesio, kad kas nors imtųsi pakeisti jo veidą? Kodėl gi ne? Na kad ir žmonėms jį rodyti ir tuo būdu pasipelnyti? Iš visko sprendžiant, šį veidą sudarkė prityrę vaikų luošintojai. Matyt, ne be kažkokio paslaptingo, tikriausiai okultistinio mokslo, turinčio tiek pat bendro su chirurgija, kiek alchemija su chemija, buvo apdorotas šis kūnas, aišku, labai ankstyvame amžiuje, ir tyčia sukurtas norimas veidas. Remiantis šiuo mokslu, kuris sumaniai vartojo pjūvius, nuskausminimą ir ligatūrą, buvo

prailginta burnos anga, įpjaunant kampuose lūpas, apnuogintos dantenos, ištemptos ausys, išimtos kremzlės, į kitą vietą nustumti antakiai ir skruostai, paplatinti veido raumenys, sulygintos siūlės ir randai, vėl užtempta oda, amžinai paliekant prašieptą išraišką: šitaip iš talentingo skulptoriaus rankų išėjo ši kaukė – Gvinplenas.*

Gvinplenas vaidina cirke, yra mylimas žiūrovų ir nuo pat vaikystės dega tyriausia meile Dėjai, aklai mergaitei, vaidinančiai kartu su juo. Visame pasaulyje Gvinplenas matė tik vieną moterį – tą aklą būtybę. Dėja dievino Gvinpleną, liesdama jį sakydavo: „Tu toks gražus."

Bet nutinka du dalykai. Ledi Džoziana, karalienės sesuo, dėl savo grožio geidžiama visų dvaro vyrų, teatre pamato Gvinpleną, beprotiškai jį pamilsta ir nusiunčia jam raštelį: „Tu – bjaurus, aš – graži. Tu – komediantas, aš – kunigaikštienė. Aš – pirmoji, tu – paskutinis. Aš geidžiu tavęs. Myliu tave. Ateik."

Kol Gvinplenas blaškosi tarp jaudulio, geismo, meilės Dėjai – nutinka dar vienas dalykas. Jis mano, kad yra suimtas, dalyvauja merdinčio bandito apklausoje. Trumpai tariant, staiga jis atpažįstamas kaip lordas Fermenas Klančarlis, Klančarlio ir Hankervilio baronas, markizas Korleonis Sicilietis, Anglijos peras, dėl šeimyninių vaidų vaikystėje pagrobtas ir sudarkytas.

Lekiame šuoliais, nes ir pats Gvinplenas nelabai supranta, kas darosi, jis pakyla iš purvo į žvaigždes ir atsidu-

* Čia ir toliau cituojama iš Victor Hugo, *Žmogus, kuris juokiasi*, iš prancūzų kalbos vertė Rožė Jankevičiūtė, Vilnius: Alma littera, 2006, p. 287–288

ria, prabangiai apsirengęs, savo paties, kaip jam pasakoma, rūmų menėje.

Jaučiasi lyg užburtoje pilyje ir ten pamatyti stebuklai (vienas nuostabioje dykumoje), tos nesibaigiančios salės ir kambariai apsvaigina ne tik jį, bet ir skaitytoją. Neatsitiktinai skyrius pavadintas „Rūmai kaip giria“, o tas Luvro ar Ermitažo aprašymas tęsiasi per penkis ar šešis puslapius, nelygu leidimas. Taigi, Gvinplenas apstulbęs klaidžioja iš kambario į kambarį, kol pagaliau pasiekia alkovą, kur lovoje, greta maudynėms paruoštos vonios, pamato nuogą moterį.

Ne visai nuogą, įspėja Hugo. Ji yra apsirengusi. Tačiau tos apsirengusios moters aprašymas, ypač regimos Gvinpleno akimis, dar niekada nemačiusio moters nuogybių, neabejotinai yra erotinės literatūros aukštumos.

> To voratinklio viduryje, kur paprastai kiūti voras, Gvinplenas pastebėjo kažką nepaprasta – nuogą moterį.
>
> Tiesą sakant, nevisiškai nuogą. Moteris buvo apsirengusi. Apsirengusi nuo galvos iki kojų. Ji vilkėjo labai ilgais marškiniais – panašiai vaizduojami angelai šventuose paveiksluose, – bet tokiais plonyčiais, kad atrodė, lyg jie prilipę prie kūno. Toks vos vos pridengtas nuogumas labiau gundo ir pavojingesnis už visišką nuogumą. [...]
>
> Sidabruotas audeklas, vaiskus kaip stiklas, atstojo uždangą. Jis atsiskleidinėdavo, nes buvo prikabintas tik viršuje. [...]
>
> Ant tos lovos, tokio pat sidabro kaip tualetas ir kanapa, gulėjo moteris. Ji miegojo. [...]
>
> Tarp moters nuogumo ir Gvinpleno žvilgsnio buvo tik dvi kliūtys: marškiniai ir sidabruoto gazo uždanga, dvi perregi-

mybės. Kambarį, kuris greičiau panėšėjo į alkovą, santūriai apšvietė tiktai silpnas atspindys iš vonios. Šviesa gėdijosi, nors šito tikriausiai nebūtų buvę galima pasakyti apie moterį.

Lova buvo be kolonų, be baldakimo, be viršaus, taigi moteris, pramerkusi akis, galėdavo matyti savo nuogą atvaizdą tūkstančius kartų atsimušant veidrodžiuose viršum galvos. [...]

Gvinplenas nepastebėjo nė vienos iš šių smulkmenų. Jis matė tik moterį. [...]

Juk jis pažino tą moterį. [...]

Tai buvo kunigaikštienė. [...]

Ir vėl ją išvydo!

Išvydo baisią.

Nuoga moteris – tai apsiginklavusi moteris. [...]

Šis begėdiškumas tirpo spinduliavime. Ši būtybė gulėjo nuoga taip ramiai, tartum būtų turėjusi teisę į dievų cinizmą, jautėsi saugi kaip olimpietė, kuri laiko save gelmių dukra ir gali vandenyną vadinti tėvu. Didinga ir neprieinama ji siūlėsi žvilgsniams, geismams, beprotybėms, svajonėms, išdidžiai ilsėdamasi ant buduaro lovos kaip Venera putų beribėje.

(p. 543–546)

Bet štai Džoziana pabunda, atpažįsta Gvinpleną ir prasideda pašėlęs viliojimas, prieš kurį nelaimingasis nepajėgia atsilaikyti, tačiau moteris, sukėlusi jam didžiausią geismą, neatsiduoda. Tik pratrūksta fantazijomis, erotiškesnėmis už patį jos nuogumą, kuriose skelbiasi esanti nekaltoji (tokia ir yra) ir kekšė, trokštanti mėgautis ne vien Gvinpleno jai žadamais teratologijos malonumais, bet ir virpuliais, teikiamais pasauliui ir dvarui mesto iššūkio, kurio perspektyva ją svaigina: ji yra Venera, laukianti

dvejopo orgazmo – sukelto asmeninio užvaldymo ir viešo savojo Vulkano parodymo.

– Šalia tavęs aš jaučiuosi pažeminta – kokia laimė! Būti kunigaikštiene – kaip tai lėkšta! Aš esu aukštos kilmės. Niekas taip nevargina kaip šitai. Didybės netekimas suteikia poilsį. Aš taip prisisotinusi pagarbos, jog man būtinai reikia paniekos. [...]

Aš tave myliu ne vien dėl to, kad tu šlykštus, bet dar ir dėl to, kad tu niekingas padaras. Myliu pabaisą ir myliu komediantą. Žeminamas, plūstamas, kvailai komiškas, atgrasus mylimasis, išstatytas juokams prie gėdos stulpo, vadinamo teatru, – juk tai nepaprastai magina. Magu paragauti prarajos vaisiaus. Meilužis, užtraukiąs nešlovę, – tai puiku. Atsikąsti ne rojaus, o pragaro obuolio, – štai kas masina mane, šito aš alkstu ir trokštu, šitokia Ieva esu! Bedugnių Ieva. Tu, tikriausiai pats to nežinodamas, esi demonas. Aš tausojau save baidyklei, kokia tik sapne gali prisisapnuoti. Tu pajacas, kažkokio vaiduoklio timpčiojamas už siūlo. Tu įkūnytas pragariškas juokas. Tu valdovas, kurio aš laukiau. [...]

Gvinplenai, aš – gimusi sostui, tu – scenos pastoliams. Stokim greta. O, kokia aš laiminga taip puolusi! Norėčiau, kad visas pasaulis galėtų sužinoti, kiek aš paniekinta. Žmonės dar labiau keliaklupsčiautų, nes juo labiau kuo šlykštisi, juo nuolankiau prieš jį šliaužioja. Tokia jau žmonių giminė. Pikti šliužai. Slibinai ir sykiu kirminai. O, aš pasileidusi kaip dievai. [...]

Tu ne tik negražus, tu bjaurus. Negražumas – smulkmena, o bjaurumas – didelis dalykas. Negražumas – už grožio stovinčio šėtono vaipymasis. Bjaurumas – išvirkštinis grožis. [...]

– Aš myliu tave! – sušuko ji.

Ir jos bučinys buvo kaip įkandimas.

(p. 554–560)

Kai Gvinplenas jau pasiruošęs atsiduoti, ateina karalienės žinia seseriai, kad Žmogus, Kuris Juokiasi, – atpažintas kaip teisėtas lordas Klančarlis ir yra skirtas jai į vyrus. Džoziana ištaria „gerai", pakyla, ištiesia ranką ir (pereidama nuo „tu" prie „jūs") taria tam, kurio taip nesutramdomai troško: „Išeikite." Ir priduria: „Kadangi jūs mano vyras, išeikite... Jūs neturite teisės čia būti. Čia mano meilužio vieta."

Perdėtas Gvinpleno darkumas, perdėtas Džozianos pradinis sadomazochizmas, perdėta jos reakcija. Situacija, apsivertusi dėl įprasto kilmės paveldėjimo (jūs – ne cirko akrobatas, o lordas), praturtinta dvejopos sėkmės (buvai vargdienis, dabar esi ne tik kilmingas, bet ir tas, kurio geidžia gražiausia karalystės moteris, kurios dabar ir tu geidi visa savo įaudrinta ir sujaudinta siela), – vien to pakaktų jei ne tragedijai, tai bent jau komedijai, – apsiverčia dar kartą. Dar ne tragedija (Gvinplenas nusižudys tik pabaigoje), bet tikrai groteskiškas farsas. Skaitytojas išsekęs ir vienu kartu sugeria ir Likimo pinkles, ir to amžiaus galantiškosios visuomenės intrigas. Hugo nejaučia gėdos, jo akyse Džoziana yra drovi nelyginant šventoji.

Pažvelkim į dar vieną sėkmės apsivertimą. Gvinplenas, kurį epizodas su Džoziana išmokė suprasti ir valdžios, ir ją atspindinčių papročių dėsnius, įžengia į Lordų rūmus, ten jis sutinkamas nepatikliai ir smalsiai. Jis nedaro nieko, kad būtų priimtas, priešingai, per pirmą balsavimą atsistoja

ir rėžia aistringą kalbą už liaudį ir prieš ją išnaudojančius aristokratus. Ištrauka, tinkama Marxo „Kapitalui", bet, ištarti su veidu, kuris juokiasi, net kai yra apimtas pykčio ar aistros, skausmo ar tiesos meilės, tie žodžiai sukelia ne pyktį, o linksmybę. Posėdis baigiasi linksmais pajuokavimais, Gvinplenas supranta, kad tai niekada nebus jo pasaulis, po nevilties kupinų paieškų grįžta pas Dėją, kuri – o varge – kenčia ne tiek dėl savosios negalios, kiek dėl pradingusio mylimojo, nors ir laiminga, miršta ant jo rankų.

Gvinplenas, padalytas tarp dviejų pasaulių, kurių vienas jo nepripažįsta, o kitas sprūsta jam iš rankų, neišlaiko ir nusižudo.

Taip Gvinplene, tobulame romantiniame herojuje, randame visų romano elementų sintezę: tyrą aistrą, nuodėmės gundymą ir žavesį, greitą likimo apsivertimą nuo vargo bedugnės į dvaro prabangą, titanišką maištą prieš neteisybės pasaulį, didvyrišką tiesos liudijimą net rizikuojant viską prarasti, mylimosios mirtį iš širdgėlos, likimą, užbaigiamą savižudybe. Ir viskas liejasi per kraštus.

Nors parašytas jaunystėje, romanas „Paryžiaus katedra" jau turi perteklių poetikos požymių. Pirmuosiuose skyriuose, siekiant perteikti viešos šventės idėją, tai, kad joje dalyvavo ir aristokratai, ir miestiečiai bei liaudis, kad būtų sukurtas (čia pavartosiu Hugo terminą) tas „knibždėlyno" įspūdis, skaitytojas turi sugerti gausybę neabejotinai istorinių veikėjų vardų, apie kuriuos niekada nebuvo girdėjęs, taigi, jam jie nieko nesako. Vargas, jei bandytume juos išskirti, vargas, jei bandytume svarstyti, kas jie buvo, – reikia matyti tarsi paradą, tarkim, liepos 14-osios Paryžiuje ar

Trooping the Colour Londone, kur negalime iš uniformų atskirti pulkų, nežinome jų istorijos, bet regime parado mastą, ir vargas, jei pamatytume tik pusę jo – prarastume įvykio žavesį ir didybę. Hugo niekada nesako „ten buvo minia", jis prievarta įstato mus į tos minios vidurį ir tarsi pristato mums jos sudedamąsias dalis vieną po kitos. Mums priklauso spausti rankas, apsimesti, kad atpažįstame figūrą to, kurį turėtume pažinoti, ir taip toliau, o paskui turime grįžti namo jausdami, jog išgyvenome kažką milžiniško.

Tą patį galima pasakyti ir apie Dantės plunksnos vertą Grenguaro apsilankymą Stebuklų dvare, kur knibžda sukčių, bastūnų, valkatų, buvusių kunigų, ištvirkėlių studentų, šliundrų, čigonų, *narquois, coquillarts, hubins, sabouilleux*, apsimetėlių paralitikų, kišenvagių, elgetų ir taip toliau. Nebūtina visus juos atpažinti, leksika kuria masę, reikia jausti visuomenės atmatų ir vargetų gyvenimo pulsą, suprasti, kokia arši ir aptekusi pūliais driskių minia vėliau, po daugelio skyrių, nelyginant milžiniška termitų, žiurkių, tarakonų, skėrių kolonija suplūs pulti katedros, ir pagrindinis veikėjas bus jau ne individas, o masė. Žodžiu, reikia išmokti išvardijimus, sąrašus, katalogus skaityti lyg muziką. Tuomet įeiname į knygą.

Ir atsiduriame joje tuo metu, kai pertekliaus poetika pasireiškia per katalogo ar sąrašo techniką. Hugo panaudoja šią techniką daugybe progų, tačiau jos tolydus, platus ir nuoseklus pritaikymas, ko gero, aptinkamas romane „Devyniasdešimt tretieji metai".

Kai taip pamažu smeigiame peilį gilyn į žaizdą, vardydami ir analizuodami šios knygos trūkumus, pirmiausia

jos oratorinį nesantūrumą – jie iškyla prieš mus nuostabūs. Tai būtų tas pats, kaip Bacho ir jo bekūnių kone psichinių kūrinių šalininkui sakyti, kad Beethoveno tonas, palyginti su daug nuosaikesniais klavesinais, yra aukštesnis. Tačiau kam to reikia? Ar dėl to Penktosios ar Devintosios simfonijos poveikis būtų menkesnis?

Galima vengti dalyvauti pantagriueliškoje puotoje, bet kartą priėmus žaidimo taisykles neverta galvoti apie dietologo patarimus ar ilgėtis subtilių *nouvelle cuisine* patyrimų. Jei mūsų skrandis tinkamas dalyvauti orgijoje – sukaupsime atmintinų patyrimų, priešingu atveju verčiau iškart išeiti ir užmigti su kokio nors aštuoniolikto amžiaus džentelmeno aforizmų knyga. Hugo – ne silpnų skrandžių savininkams. Kita vertus, nors Hernani kova vėluoja į *Sturm und Drang*, tos audros ir to puolimo šešėlis ir paskutinįjį iš romantikų nušviečia dar 1874 metais – romano publikavimo, jei ne sukūrimo, data.

Norėdami suprasti, kaip „Devyniasdešimt tretieji metai" minta pertekliumi, priminkime istoriją, šiaip jau elementarią, ganėtinai melodramišką ir itališkos pakraipos libreto autoriaus rankose galėjusią tapti kažkuo panašiu – nežinau – į „Toską" ar „Trubadūrą" (kalbu apie juos be muzikinio komentaro, kuris mums leidžia rimtai traktuoti ir libretą).

Veiksmo laikas – revoliucijos *annus horribilis*: Vandėja sukilo, didelių kovinių dorybių kupinas senasis aristokratas vyksta į ją kariškai organizuoti kaimiečių, kurie it velniai išnyra iš paslaptingų miškų ir šaudo kalbėdami rožinį. Tas žmogus – tai markizas Lantenakas. Revoliucija, kurios padarinys yra Konventas, siunčia jį kovoti

prieš tuos, su kuriais kadaise buvo išvien. Pirmiausia – prieš respublikonu tapusį jauną aristokratą Goveną (kuris yra Lantenako sūnėnas) – moteriško grožio, puikų karį, bet angelišką utopistą, vis dar neprarandantį vilties, kad susidūrimas baigsis pagaila ir pagarba priešininkui. Ir prieš tą, kurį šiandien pavadintume politiniu komisaru, – Simurdeną, buvusį kunigą, negailestingą lygiai kaip Lantenakas, įsitikinusį, kad socialinis ir politinis atgimimas gali rastis tik per kraują, kad kiekvienas didvyris, kurio šiandien bus pasigailėta, taps rytoj mus nužudysiančiu priešu. Negana to, Simurdenas (melodrama turi savo reikalavimus) buvo jaunojo Goveno mokytojas ir myli jį kaip savo sūnų. Hugo neleidžia galvoti apie kitokią aistrą nei vyro, kuris iš pradžių tyras dėl tikėjimo, o vėliau dėl revoliucinio pašaukimo visiškai susitapatinęs su dvasine tėvyste – tačiau kas žino? Simurdeno aistra žiauri, visa aprėpianti, kūniškai mistiška.

Toje Revoliucijos ir Reakcijos kovoje Lantenakas ir Govenas bando nužudyti vienas kitą, susitikdami ir vėl išsiskirdami bevardžių žudynių sūkuryje. Tačiau ši siaubo istorija prasideda scena, kai išbadėjusi našlė su trimis vaikais tą nuostabų gegužės mėnesį, kai „les oiseaux gazouilleaient au-dessus des baïonnettes“*, prisistato į respublikonų batalioną, o šis nusprendžia įvaikinti mažylius. Vėliau Lantenakas paims vaikus į nelaisvę – jis šauna į jų motiną ir paima mažylius (tapusius respublikonų talismanais) įkaitais. Motina siaubingai išgyvena ir beviltiškai blaškosi jų ieškodama, o

* Paukšteliai čiulba virš durtuvų (*pranc.*).

respublikonai kaunasi, kad išlaisvintų tris nekaltas būtybes, įkalintas niūriame viduramžių bokšte, kuriame knygos pabaigoje Govenas apguls Lantenaką. Po aršaus pasipriešinimo Lantenakui pavyksta pabėgti iš apgulties slaptu tuneliu, tačiau jo šalininkai padega bokštą, vaikai jau arti pražūties, čia pasirodo vilties netekusi motina ir Lantenakas (kuris patiria lyg atsivertimą ir iš Šėtono virsta Liuciferiu išvaduotoju) grįžta į bokštą, kad išlaisvintų vaikus ir juos išgelbėtų – nors vėliau priešai jį suims.

Govenas, laukdamas teismo proceso, kurį čia pat surengia Simurdenas, prie giljotinos svarsto, ar tikrai privalo nuteisti myriop žmogų, išpirkusį savo klaidas tauriu poelgiu. Jis eina į belaisvio celę, kur ilgame monologe Lantenakas dar kartą patvirtina sosto ir altoriaus teises, ir galiausiai padeda jam pabėgti, o pats lieka celėje vietoj jo. Kai visa tai paaiškėja, Simurdenui nelieka nieko kito, kaip tik savo lemiamuoju balsu nuteisti Goveną mirti – nuteisti myriop vienintelį asmenį, kurį mylėjo.

Sugrįžtantis trijų vaikų motyvas lydi Goveno kančių istoriją, šis po gerumo ir pagailos vėliava sutinka bausmę, kurios reikalauja, ir abu šie motyvai meta vilties spindulį ateičiai, galinčiai įvykti tik per žmogaus auką. Nesvarbu, kad visa kariuomenė garsiai reikalauja pasigailėti savo vado. Simurdenas kenčia baisiausias meilės kančias, tačiau, visą savo gyvenimą paskyręs pareigai ir įstatymams, jis yra to revoliucinio tyrumo, dabar jau tapataus terorui – arba Terorui – sargas. Bet tą akimirką, kai Goveno galva nusirita į pintinę, Simurdenas paleidžia kulką

sau į širdį: „Ir šios dvi sielos – tragiškos seserys – kartu nuskrido į amžinybę, vienos šešėlis susiliejo su antrosios spindesiu.“*

Tai viskas, Hugo tenorėjo mus pravirkdyti? Nieku gyvu, ir pirmoji refleksija, dar prieš politinę, turėtų būti naratologinė. Dabar jau kiekvieno naratyvinių struktūrų tyrinėtojo *koinė* dalis (čia vengiu bet kokių mokytų nuorodų į antraeiles teorines variacijas) ta, kad istorijoje yra veikėjai, tačiau jie įkūnija Aktantus, naratyvinius vaidmenis, per kuriuos veikėjas pereina gal net pakeisdamas savo funkciją fabulos struktūroje. Kad būtų aiškiau, tokiame romane kaip „Sužadėtiniai“ blogio ar žmogiškųjų silpnybių jėgos gali veikti prieš visų likimus valdančios apvaizdos jėgas, ir tas pats veikėjas, tarkim, Bevardis, gali iš Priešininko vaidmens netikėtai pereiti į Padėjėjo vaidmenį. Taip lyginant su veikėjais, prirakintais prie savo nekintamo aktantinio vaidmens, tarkim, Rodrigu vienoje pusėje ir broliu Kristoforu kitoje, paaiškinamas ir dono Abondijo dvilypumas, kuris – molinis indas tarp geležinių – nuolat švytuoja nuo vieno vaidmens prie kito, ir būtent dėl to šio nepastovumas galiausiai atrodo vertas atleidimo.

Taigi, kai būdamas jau vyresnio amžiaus Hugo rašė šį jau senokai puoselėjamą romaną (minėjo jį prieš keletą metų romano „Žmogus, kuris juokiasi“ pratarmėje), jis buvo iš pagrindų pakeitęs savo jaunystės politines ir ideologines pozicijas. Jaunystėje jis skelbė legitimistines

* Čia ir toliau cituojama iš Victor Hugo, *Devyniasdešimt tretieji metai*, iš prancūzų kalbos vertė Kazys Jakubėnas, Vilnius: Margi raštai, 1999, p. 395

idėjas ir simpatizavo Vandėjai, kurią 1793 metais matė kaip tamsią dėmę žydrame 1789 metų danguje, vėliau pasuko link liberalių principų, paskui socialistinių, o po Liudviko Napoleono valstybinio perversmo – socialdemokratinių ir respublikoniškų. 1841-aisiais kalboje, pasakytoje priėmimo į *Académie Française* proga, jis jau buvo atidavęs pagarbą Konventui, kuris „sudaužė sostą ir išgelbėjo šalį [...], įvykdė pasikėsinimus ir padarė stebuklus, kurių galime nekęsti ir keikti, bet turime jais žavėtis". Nors jis ir nesuprato Komunos, tačiau atėjus Restauracijai kovojo už komunarų amnestiją. Žodžiu, romano „Devyniasdešimt tretieji metai" sukūrimas ir išleidimas sutampa su Hugo palinkimu į vis radikalesnes pozicijas. Kad suprastų Komuną, Hugo turi pateisinti ir Terorą. Jau kuris laikas jis kovėsi už mirties bausmės panaikinimą, bet, atmindamas jam gerai pažįstamo autoriaus Josepho de Maistre'o didžiąją reakcionierišką pamoką, žinojo, kad išganymas ir apsivalymas gali ateiti ir per žmogaus aukos siaubą.

Nuoroda į de Maistre'ą pasirodo kaip tik tame „Vargdienių" pirmosios knygos ketvirtame skyriuje, kuriame monsinjoras Mirjelis mąsto apie giljotiną:

> Jos vaizdas žmogui sukelia šiurpą, ir tas šiurpas yra visų paslaptingiausias. [...] Ešafotas – tai pamėklė. [...] Atrodo, kad tai savotiškas gyvas padaras, turįs kažkokią nelemtą iniciatyvą; sakytumei, kad ši pakyla regi, kad ši mašina girdi, kad šis mechanizmas supranta, kad šis medis, ši geležis ir šios virvės turi savo valią. [...] Ešafotas – budelio bendrininkas; jis ryja žmogų; jis ėda jo kūną, geria jo kraują. [...] Ešafotas – [...] šmėkla, kuri

atrodo gyvenanti savotišku klaikiu gyvenimu, pagimdytu nesuskaitomų jo aukų mirties.*

Tačiau romane „Devyniasdešimt tretieji metai" giljotina, nors ir nužudo tyriausią Revoliucijos herojų, pereina iš mirties į gyvenimo pusę ir kaip ateities simbolis iškyla prieš pačius niūriausius praeities simbolius. Dabar ji stūkso priešais Turgą, bokštą, kuriame apgultas Lantenakas. Tame bokšte susitvenkusios pusantro tūkstančio metų feodalinės nuodėmės, jis žymi suraizgytą mazgą, kurį reikia išrišti. Giljotina stovi priešais jį su tyrais ašmenimis, perkirsiančiais tą mazgą. Ji negimė iš nieko – ji yra penkiolika amžių šioje žemėje lieto kraujo vaisius, iš tos žemės gelmių ji – nepažįstamoji keršytoja – iškyla ir taria bokštui: „Aš esu tavo duktė." O bokštas nujaučia artėjant savo pabaigą. Toks supriešinimas Hugo nėra naujas: jis primena epizodą su Frolo „Paryžiaus katedroje", kai spausdinta knyga lyginama su katedros bokštais ir *gargouilles*: „Anoji nužudys šitą." Nors dar tebėra pabaisa, tačiau „Devyniasdešimt trečiuosiuose metuose" giljotina jau yra perėjusi į ateities pusę.

Kas gi tas žiaurus mirties nešėjas, kuris žada geresnį gyvenimą? Oksimoronas. Victoras Brombert'as** atkreipė dėmesį, kad šis romanas knibžda oksimoronų: plėšrus angelas, artimas nesutarimas, kolosalus švelnumas, ne-

* Viktoras Hugo, *Vargdieniai*, vertė Pranas Povilaitis, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, t. 1, p. 65

** Victor Brombert, *Victor Hugo il romanzo visionario* („Vizionieriškas Victoro Hugo romanas"), Bolonija: il Mulino, 1987, p. 261

apkenčiamai pagalbus, siaubinga romybė, nekalti baubai, siaubingi nelaimėliai, aušros pragaras, Lantenakas, iš pragariškojo Šėtono virstantis dangiškuoju Liuciferiu. Oksimoronas yra „retorinis mikrokosmas, teigiantis iš esmės antitezinę pasaulio prigimtį", tačiau pabrėžiantis, kaip antitezės galiausiai išsprendžiamos aukštesniu lygiu. Romanas „Devyniasdešimt tretieji metai" pasakoja apie dorybingą nusikaltimą, pagalbų smurtą, būtina suprasti giliuosius tos istorijos tikslus, kad galėtume pateisinti jos epizodus. Šis romanas nori būti ne istorija apie tai, ką padarė atskiri žmonės, o istorija apie tai, ką Istorija privertė tuos žmones padaryti, kad ir kokia jų valia, neretai draskoma prieštaravimų. O istorijos tikslo idėja pateisina net jėgą, kuri iš pažiūros norėjo tiems tikslams pasipriešinti – Vandėją.

Štai ir sugrįžome, kad apibrėžtume šioje knygoje santykį tarp mažųjų veikėjų ir Aktantų. Kiekvienas individas ir kiekvienas objektas, nuo Marato iki giljotinos, žymi ne patį save, o didžiąsias jėgas, kurios yra tikrosios pagrindinės romano veikėjos. Čia iš tiesų Hugo prisistato kaip įgaliotasis Dievo valios vykdytojas ir bando iš Dievo žiūros taško pateisinti kiekvieną savo papasakotą istoriją.

Kad ir kokios rūšies būtų Hugo Dievas, jo pasakojimuose jam visada skirta paaiškinti kruvinąsias istorijos mįsles. Gal Hugo niekada nebūtų parašęs, kad viskas, kas realu, yra racionalu, tačiau būtų sutikęs, jog racionalu yra viskas, kas idealu. Šiaip ar taip, pripažinime, kad istorija eina link savo tikslo per veikėjų, pasmerktų įkūnyti jos siekius, galvas, visada skamba hėgeliškas tonas. Tereikia atsiminti bethovenišką Vaterlo mūšio aprašymą „Vargdieniuose".

Skirtingai nei Stendhalio, matančio mūšį Fabricijaus, kuris yra tame mūšyje ir nesupranta, kas vyksta, akimis, Hugo aprašo jį lyg žvelgdamas Dievo akimis, iš viršaus: jis žino, kad jei Napoleonas būtų žinojęs, jog už Mon Sen Žano plokštikalnės krašto yra status skardis (bet vedlys jam to nepasakė), Milo raitininkai nebūtų sukritę po anglų kariuomenės kojomis, jei Biulovo vedlys būtų jam pasiūlęs kitą kelią, prūsų kariuomenė nebūtų suspėjusi laiku, kad nulemtų mūšio baigtį. Bet ar tai svarbu, ar svarbu klaidingi Napoleono (veikėjo) skaičiavimai ir Gruši (veikėjo), kuris būtų galėjęs grįžti, tačiau to nepadarė, neišmanymas, arba veikėjo Velingtono gudrybės, jei tokių būta, turint galvoje, kad Hugo apibrėžia Vaterlo kaip pirmaeilį mūšį, kurį laimėjo antraeilis kapitonas?

> Nejaugi šitas pamišimas, šitas siaubas, šito didžiausio, istorijoje neregėto narsumo žlugimas įvyko be priežasties? Ne. Didžiulis Aukščiausiojo rankos šešėlis gulė ant Vaterlo. [...] Neišnykus didžiajam žmogui, negalėjo ateiti didysis šimtmetis. Ir šitai įvykdyti ėmėsi tas, kuriam niekas neprieštarauja. Herojų panika suprantama. Vaterlo kautynėse pasirodė kažkas daugiau negu debesis: pasirodė meteoras. Ten buvo Dievas.*

Dievas pasirodo ir Vandėjoje, ir Konvente, jis vilki tai laukinių, žiaurių kaimiečių veikėjų drapanas, tai į *égalité* atsivertusių aristokratų rūbus, tai tokių niūrių, tamsių herojų kaip Simurdenas, tai tokių spindulingų kaip

* Viktoras Hugo, *Vargdieniai*, vertė Pranas Povilaitis, Vilnius: Vaga, 1972, t. 2, p. 57

Govenas drabužius. Protu Hugo suvokia Vandėjos klaidą, bet kadangi toji klaida buvo sumanyta ir kontroliuojama apvaizdos (ar likimo) plano, jis žavisi Vandėja ir parašo jos epopėją. Jis skeptiškas, sarkastiškas, plepus su mažaisiais žmonėmis, kurie sudaro Konventą, tačiau visus juos kartu mato kaip milžinus ar, teisingiau, pateikia mums milžinišką Konvento vaizdą.

Todėl nesijaudina, jei jo veikėjai yra psichologiškai nelankstūs ir nerangaus likimo. Nesijaudina, kad šaltas Lantenako įtūžis, Simurdeno kietumas ar jo homeriškojo Goveno (Achilo? Hektoro?) šiltas aistringas švelnumas yra neįtikimi. Per juos Hugo siekia perteikti veikiančias Didžiąsias jėgas.

Jis ketina mums papasakoti perteklių kupiną istoriją, tokių nepaaiškinamų perteklių, kad juos galima įvardyti tik pasitelkus oksimoroną. Kokį stilių panaudoti, kad papasakotum vieną, daug perteklių? Perteklinį stilių. Būtent tą, kuris yra būdingas Hugo.

Jau romane „Žmogus, kuris juokiasi" matėme, kad vienas iš pertekliaus pasireiškimų yra svaiginama staigmenų ir perspektyvų kaita. Sunku paaiškinti šią techniką, kurią taip meistriškai įvaldė Hugo. Jis žino, kad tragedijos kanonui reikia būtent to, ką prancūzai vadina *coup de théâtre*, ir paprastai klasikinei tragedijai vieno yra per akis: Edipas sužino, kad nužudė savo tėvą ir gulėjo su savo motina, ko dar norėtumėte? Tragiško veiksmo pabaiga ir katarsis – jei jums pavyks nuryti tą kąsnį.

Tačiau Hugo tuo nepasitenkina (juk jis tiki esąs Victoras Hugo). Pažvelkime, kas vyksta romane „Devyniasdešimt tretieji metai". Korvetė „Kleimoras" bando pramušti

respublikonų jūros blokadą ties Bretanės krantais, kad išlaipintų į sausumą tą, kuris taps Vandėjos sukilimo vadu – Lantenaką. Iš išorės ji atrodo kaip krovininis laivas, tačiau yra ginkluota trisdešimčia patrankų. Ir nutinka drama. Hugo, baimindamasis, kad nepastebėsime jos masto, praneša: „Įvyko kažkas siaubingo." Vienas pabūklas nutrūksta nuo grandinių. Laivas siūbuoja pagal audringos jūros įgeidžius, nuo vieno borto prie kito besišvaistanti patranka yra blogiau už priešo salvę. Ji ridinėjasi į dešinę ir kairę nelyginant vienas iš jos sviedinių, trenkiasi į bortą, pramuša jį – niekas negali jos sustabdyti. Ji pasmerkia laivą paskęsti. Tai – antgamtiška pabaisa, įspėja mus Hugo, baimindamasis, kad gal to nesupratome, ir vengdamas dviprasmybių aprašo tą pragaištingą įvykį per penkis puslapius. Kol drąsus jūreivis, žaisdamas su geležine pabaisa it toreadoras su buliumi, prisiartina prie jos, puola ant jos rizikuodamas gyvybe, nukreipia, provokuoja, vėl puola, toji patranka kone parverčia jį, tik staiga Lantenakas meta po jos ratais pluoštą netikrų asignatų, akimirkai sustabdo pašėlusį lėkimą ir suteikia jūreiviui galimybę sugriebti geležinį strypą tarp galinių ratų, pakelti tą siaubūnę, apversti ir grąžinti jai akmeninį sąstingį. Įgula džiūgauja. Jūreivis dėkoja Lantenakui už išgelbėtą gyvybę, kiek vėliau Lantenakas visos įgulos akivaizdoje liaupsina jį už drąsą ir, nutraukęs nuo karininko, prisega jam prie krūtinės Šventojo Liudviko kryžių.

Paskui įsako sušaudyti.

Jis elgėsi drąsiai, tačiau jis buvo atsakingas už patranką, privalėjo žiūrėti, kad toji neišsilaisvintų. Vyras su apdovanojimu ant krūtinės stoja prieš baudėjų būrį.

Ar pakanka tokio apsivertimo? Ne. Laivas pasmerktas, Lantenakas išplaukia į krantą valtimi, kurią irkluoja vienas jūreivių. Pusiaukelėje jūreivis pasisako esąs sušaudytojo brolis ir taria nužudysiąs Lantenaką. Lantenakas stoja prieš keršytoją ir išrėžia kalbą per penkis puslapius. Paaiškina jam, kas yra pareiga, primena, kad jų uždavinys yra išgelbėti Prancūziją, išgelbėti Dievą, įtikina, kad jo, Lantenako, veiksmai buvo teisėti, o jei jis, jūreivis, pasiduos keršto troškimui – padarys patį neteisėčiausią dalyką („Tu atimi iš karaliaus mano žemiškąjį gyvenimą, o savo amžinąjį gyvenimą atiduodi velniui"). Nugalėtas jūreivis prašo malonės, Lantenakas jam atleidžia, ir nuo tos akimirkos Almalo, neišsipildęs keršytojas, taps savo brolio žudiko parankiniu – dėl Vandėjos.

Tiek kalbos apie apsivertimų pertekliaus grandinę. Dabar pažvelkime į kitą, pagrindinį, pertekliaus variklį – Baisųjį sąrašą.

Apibūdinus vadą, reikia pristatyti jo laukiančią kariuomenę. Hugo nori pavaizduoti visą karaliaus šalininkų sukilimo apimtį, kaimas po kaimo, pilis po pilies, žaizda po žaizdos. Būtų galėjęs tiesiog pateikti to krašto žemėlapį, tašku pažymėdamas jame sukilimo židinius. Tačiau taip jis būtų numatytą kosminį įvykį sutraukęs iki regioninių matmenų. Todėl su pranašišku pasakotojo išradingumu sukuria pasiuntinį, turintį Pico della Mirandolos atmintį. Almalo nemoka skaityti, ir Lantenaką tai tenkina, nes mokantis skaityti žmogus yra problema. Pakanka, kad jis turi atmintį. Ir perduoda jam nurodymus, kuriuos čia pateiksiu dalimis, nes šįkart sąrašas tęsiasi per aštuonis puslapius.

– Puiku. Klausyk, Almalo. Tu eisi į dešinę, aš – į kairę. Aš eisiu Fužero link, o tu – Bazužo. Maišo nenumesk, su juo tu atrodai panašus į valstietį. Ginklus paslėpk. Iš gyvatvorės išsipjauk lazdą. Šliaužk rugiais, jie dabar dideli. Slink patvoriais. Perlipk per tvoras, kad pakliūtum į laukus. Laikykis toliau nuo praeivių. Venk kelių ir tiltų. Į Pontorso neužeik. [...] Pažįsti čionykščius miškus?

– Visus.

– Visoj apylinkėj?

– Nuo Nuarmutjė iki Lavalio.

– O jų pavadinimus žinai?

– Žinau miškus, žinau, kaip jie vadinasi, viską.

– Nieko neužmirši?

– Nieko.

– Gerai. Dabar įsidėmėk. Kiek mylių gali nukeliauti per dieną?

– Dešimt, penkiolika, aštuoniolika. Jei reikės – ir dvidešimt.

– Reikės. Neužmiršk nė žodžio, ką tau pasakysiu. Tu eisi į Sent Obeno mišką.

– Prie Lambalio?

– Taip. Ten daubos krašte, kuri yra tarp Sen Rjelio ir Pledeljako, auga didelis kaštonas. Tu sustosi prie jo. Nieko nepamatysi. [...] Duok signalą. Moki duoti signalą? [...]

Jis ištiesė į Almalo savo žalią šilkinę kokardą.

– Štai mano valdžios kokarda. Imk ją. Svarbu, kad niekas dar nesužinotų mano vardo. Bet užteks šio kaspino. Lelijos žiedą kokardoj išsiuvo jos karališkoji didenybė savo rankomis Tamplio kalėjime. [...] Įsiklausyk gerai. Štai mūsų šūkis: „Sukilkite!.. Nesigailėkite nieko!“ Taigi, Sent Obeno pamiškėj

tu duosi signalą. Sušuksi tris kartus. Po trečio signalo pamatysi žmogų, išeinantį iš po žemių. [...] Tas žmogus – tai Planšeno, jį dar vadina Karaliaus Širdimi. Tu jam parodysi šią kokardą. Jis supras. Po to, pasirinkęs kelią, kuris tau labiausiai patiks, eisi į Astilė mišką; ten sutiksi kreivakojį žmogų, Musketono pravarde, žmogų, nežinantį pasigailėjimo. Pasakyk jam, kad aš jį labai myliu ir tegul jis šaukia sukilti visas savo parapijas. Paskui tu eisi į Kuesbono mišką, esantį už mylios nuo Plermelio. Tu suūksi pelėdos balsu, ir vėl ten išeis žmogus iš požemio; tai bus ponas Tiuo, Plermelio senešalis, buvęs vadinamojo steigiamojo susirinkimo narys, bet mūsiškis žmogus. Pasakyk jam, tegul jis apginkluoja Kuesbono pilį, priklausančią dabar emigravusiam markizui de Gerui. [...] Paskui tu nueik į Sent Uen le Tua ir ten pasikalbėk su Žanu Šuanu, kurį laikau tikruoju vadu. Po to nueik į Vil Anglozo mišką, ten sutiksi Giterą, vadinamą Sen Martenu, ir pasakyk, kad jis neišleistų iš akių tūlo Kurmenilio, senuko Gupijo de Prefelno žento, vadovaujančio Aržentano jakobinams. Pasistenk viską gerai atsiminti. Aš neužrašinėju, nes užrašinėti nereikia. [...] Pagaliau tu nueisi į Ružfė mišką, kur rasi Mjeletą; jis lengvai šokinėja per griovius, pasispirdamas ilga kartimi.

Praleidžiu tris puslapius:

Užsuk ir į Sen Mervė. Ten pasimatysi su Goljė, vadinamu Didžiuoju Petru. Nueisi į Parnė stovyklą, kur žmonės tamsaus gymio. [...] Užeisi dar į „Juodosios karvės“ stovyklą, kuri yra ant kalnelio Šarni miško vidury, paskui į „Avižų“ stovyklą, į „Žaliąją“ stovyklą ir pagaliau dar į „Skruzdžių“ stovyklą. Iš ten

nueisi į Gran Bordažą, kitaip vadinamą O de Pre. Ten gyvena tūla našlė, kurios duktė ištekėjo už Tretono, praminto Anglu. Gran Bordažas yra Keleno parapijoj. Pasimatysi ten su Epine le Ševreju, Sile le Gijomu, Paranu, visais, kurie slapstosi tuose miškuose.

Ir taip toliau, iki paskutinių žodžių:

– Nieko neužmiršk.
– Būkite ramus.
– Dabar keliauk. Teveda tave Dievas. Eik.
– Padarysiu visa, ką įsakėte. Kalbėsiu. Klausysiu. Įsakinėsiu.*

Žinoma, neįmanoma, kad Almalo viską įsimintų, skaitytojas tai supranta, nes jau skaitydamas kitą eilutę yra pamiršęs vardus, surašytus ankstesnėje eilutėje. Sąrašas yra nuobodus, bet jį reikia perskaityti, paskui vėl ir vėl. Jis tarsi muzika. Tai – tyri garsai, galėtų būti vardų rodyklė atlase, bet šis katalogiškas šėlsmas išplečia Vandėjos teritoriją iki begalybės.

Sąrašo technika labai sena. Jei kažkas turi atrodyti toks milžiniškas ir painus, kad vieno apibrėžimo ar aprašymo nepakanka jo sudėtingumui perteikti, pasitelkiamas katalogas, ypač norint suteikti erdvės jausmą su viskuo, ką ji aprėpia. Sąrašas arba katalogas neužpildo erdvės, kuri pati savaime yra neutrali, reikšmingais reginiais, ryšiais, liudijimais, į akis krintančiomis detalėmis – jis surikiuoja

* Victor Hugo, *Devyniasdešimt tretieji metai*, p. 65–73

daiktus, asmenis ar vietas. Tai yra hipotipozė, kuri *flatus vocis* dėka padeda matyti, tarsi ausis skirtų akiai dalį užduoties, per sunkios, kad išlaikytų atmintyje viską, ką girdi, arba lyg vaizduotė stengtųsi sukurti vietą, kurioje galėtų prisiglausti visi išvardyti daiktai. Sąrašas yra Braille'io hipotipozė.

Sąraše, kurį Almalo apsimeta (tikiuosi) prisiminsiąs, nėra nieko nereikšmingo: toji visuma yra pati kontrrevoliucijos platybė, jos įsišaknijimas žemėje, krūmynuose, kaimuose, miškuose, parapijose. Hugo žino visas sąrašo gudrybes, įskaitant įsitikinimą (kurį gal turėjo ir Homeras), kad skaitytojai neperskaitys jo viso ištisai (ar klausytojai klausysis giesmės tarsi rožinio maldos, užvaldyti jos grynųjų kerų). Esu tikras, kad Hugo žinojo, jog skaitytojas praleis tuos lapus, kaip tai žinojo ir Manzoni, kuris, priešingai visoms pasakojimo taisyklėms, palieka doną Abondiją narsuolių akivaizdoje, kad pateiktų keturis puslapius šūksnių (tiesą sakant, keturi puslapiai buvo antrajame leidime, o pirmajame – net šeši). Skaitytojas juos praleidžia (gal permeta akimis skaitydamas antrą ar trečią kartą), bet negali ignoruoti prieš akis esančio sąrašo, jis prisiverčia jį praleisti, nes sąrašas yra nepakeliamas, bet būtent jo nepakeliamumas yra jo jėga. Grįžtant prie Hugo, tai Vandėjos sukilimas yra toks platus, kad skaitydami negalime įsiminti visų jo pagrindinių veikėjų, net jei jie būtų vien tik vadai. Sąžinės graužatis dėl atidėto skaitymo verčia mus pajusti Vandėjos didybę.

Didis yra karaliaus šalininkų sukilimas ir didis turi būti Konvento – Revoliucijos kvintesencijos – paveikslas.

Eikime prie trečiosios knygos, kuri pavadinta Konvento vardu. Pirmuosiuose trijuose skyriuose aprašoma salė ir jau tuose septyniuose puslapiuose aprašymo gausa verčia prarasti erdvės jausmą ir palieka apstulbusius. Toliau dar penkiolika puslapių tęsiamas sąrašas tų, kurie sudaro Konventą, daugmaž tokiu tonu:

> Dešinėje – Žironda, mąstytojų legionas; kairėje – Kalnas, atletų grupė. Vienoje pusėje Briso, gavęs Bastilijos raktus; Barbaru, kurio klausė marseliečiai; Kerveleganas, kuris turėjo savo žinioj Bresto batalioną, stovėjusį Sen Marso priemiesty; Žansonė, kuris pasiekė, kad būtų pripažinta liaudies atstovų pirmenybė prieš generolus. [...] Sileri, iš dešiniųjų suolų šlubis, toks pat kaip iš kairiųjų suolų luošys Kutonas; Loz Diuperė, kuris pakvietė pietauti žurnalistą, pavadinusį jį niekšu, sakydamas: „Aš žinau, kad žodis „niekšas“ reiškia tik kitaip negu mes mąstantį žmogų“; Rabo Sent Etjenas, kuris savo 1790 metų almanachą pradėjo šiais žodžiais: „Revoliucija baigta!“ [...] Vižė, kuris pats save vadino Majenos ir Luaros antrojo bataliono grenadierium ir kuris, atsakydamas į viešųjų publikos tribūnų grasinimus, sušuko: „Reikalauju, kad, išgirdę pirmuosius murmėjimus tribūnose, mes visi iš čia išeitume ir su nuogais kardais žygiuotume į Versalį“; Biuzo, kuriam buvo skirta mirti badu; Valazė, kuris turėjo žūti nuo savo paties durklo; Kondorsė, kuriam likimas lėmė mirti Bur la Rene, vėliau tapusiame Bur Egalitė, ir kurį išdavė Horacijaus tomelis, buvęs jo kišenėje; Petionas, kurį 1792 m. minia dievino, o 1794 m. sudraskė vilkai; dar dvidešimt kitų, tarp kurių Pontekulo, Marbozas, Lidonas, Sen Martenas, Diuso, Juvenalio vertėjas, dalyvavęs Hanoverio žygyje; Bualo, Bertranas,

Lester Bovė, Lesažas, Gomeras, Gardjenas, Menvjejis, Diuplantjė, Lakazas, Antibulis, o visų priešaky tūlas Barnavas, kurį vadino Vernjo.*

Ir taip, kartoju, penkiolika puslapių juodųjų mišių litanijos, Antuanas Lui Leonas Forelis de Sen Žiustas, Merlenas iš Tionvilio, Merlenas iš Duė, Bilo Varenas, Fabras d'Eglantinas, Freronas Tersitas, Oselenas, Garanas Kulonas, Žavogas, Kamblua, Kolo d'Erbua, Gupijo, Loranas Lekuantras, Leonaras Burdonas, Burbotas, Levaseras de la Sartas, Reveršonas, Bernaras de Sentas, Šarlis Rišaras, Šatonefas Randonas, Lavikontri, Lepeletjė Sen Faržo, tarsi Hugo aiškiai suvoktų, kad tame beprotiškame kataloge skaitytojas pames veikėjų tapatybes ir išvys titanišką mastą vieno vienintelio Aktanto, kurį norėjo parodyti: Revoliuciją su jos šlove ir vargais.

Tačiau atrodo, kad Hugo (silpnybė, drovumas, perteklius pertekliuje?) baiminasi, jog skaitytojas (kuris, kaip manyta, praleis tas dalis) nemokės iš tiesų suvokti norimo pavaizduoti siaubūno dydį, ir štai – nauja technika sąrašo istorijoje, šiaip ar taip, skirtinga nuo Vandėjos aprašymo – autoriaus balsas suskamba pradžioje, pabaigoje, pačiame sąraše, nepaliaudamas mokyti:

Prieš mus Konventas.
Šita aukštuma sukausto mūsų žvilgsnį.
Niekas nebuvo aukščiau iškilęs žmonijos horizonte.
Yra Himalajai ir yra Konventas. [...]

* Victor Hugo, *Devyniasdešimt tretieji metai*, p. 161–164

Konventas – pirmasis liaudies įsikūnijimas. [...]

Viskas čia dvelkė laukiniškumu, žiaurumu, taisyklingumu. Santūrumas pašėlime – tokia maždaug buvo revoliucija. [...]

Sunku įsivaizduoti ką nors darkesnio ir kartu kilnesnio. Būrys herojų ir banda bailių. Plėšrieji žvėrys viršukalnėje, o pelkėje ropliai. [...] Milžiniškas sąrašas. [...]

[...] tragedijos, kurias užmezgė milžinai, o atmezgė nykštukai. [...]

Protai blaškomi vėjo.

Bet šis vėjas buvo vėjas stebukladarys. [...]

Toks buvo šis neaprėpiamas Konventas; žmonijos tvirtovė, puolama iš karto visų tamsių galybių, priešo apsuptos minčių kariuomenės sargybų ugnis, didžiulė protų stovykla ant bedugnės krašto. Niekas istorijoj neprilygs šiam sambūriui, kuris kartu buvo senatas ir minia, konklava ir gatvė, areopagas ir viešoji aikštė, tribunolas ir kaltinamasis.

Konventas visada linko pavėjui, bet šis vėjas dvelkė iš liaudies burnos ir buvo Dievo alsavimas. [...]

Ir neįmanoma nesusidomėti šia didinga šešėlių eisena.*

Nepakeliama? Nepakeliama. Pompastiška? Dar blogiau. Didinga? Didinga. Kaip matote, autorius mane įtraukė ir jau kalbu kaip jis, bet kai pompastika išsiveržia per kraštus, prakerta Perteklinio pertekliaus garso sieną – galima įtarti poeziją. *Hélas.*

Rašytojas (nebent siektų pasipelnyti ir rašytų siuvėjoms, keliaujantiems prekeiviams ar pornografijos mėgėjams, kurių skonis tą būtent akimirką ir toje šalyje yra

* Victor Hugo, *Devyniasdešimt tretieji metai*, p. 153–182

žinomas, nesitikėdamas nemirtingumo) niekada nekuria savo empiriniam skaitytojui, o bando sukurti Pavyzdinį skaitytoją, kitaip tariant, tokį skaitytoją, kuris, jei iš pat pradžių priima jam pasiūlytas teksto žaidimo taisykles, tampa idealiu tos knygos skaitytoju, net ir po tūkstančio metų. Apie kokį Pavyzdinį skaitytoją galvoja Hugo? Manau, jis turėjo galvoje du. Pirmasis buvo tas, kuris skaitė romaną 1874 metais, taigi, praėjus aštuoniasdešimčiai metų po lemtingųjų devyniasdešimt trečiųjų. Jis ar ji dar atsiminė daugelį Konvento vardų, panašiai kaip mes šiandien Italijoje skaitytume knygą apie praėjusio amžiaus trečiąjį dešimtmetį ir tokių asmenų kaip Mussolini, D'Annunzio, Marinetti, Facta, Corridoni, Matteotti, Papini, Boccioni, Carrà, Italo Balbo ar Turati vardai mūsų nėmaž nenustebintų. Kitas skaitytojas yra iš ateities (o gal net jo laikų pašalinis skaitytojas), kuris, išskyrus keletą vardų, tokių kaip Robespierre'as, Dantonas ar Maratas, sutrikęs atsidurtų prieš nepažįstamųjų būrį, tačiau tuo pat metu jam susidarytų įspūdis, tarsi jis klausytųsi nesiliaujančių gandų apie pirmąkart aplankytą kaimą, kuriame pamažu išmoksta brautis per prieštaringų asmenų minią, jausti nuotaiką, palengva pripranta judėti toje sausakimšoje puotoje, nuspėdamas, kad kiekvienas nepažįstamas veidas yra kruvinos istorijos kaukė ir galiausiai tik viena iš daugelio Istorijos kaukių.

Kaip sakyta, Hugo nedomina jo medinių ar marmurinių veikėjų psichologija, jį domina jų antonomazija arba, jei norite, jų simbolinė vertė. Tas pats galioja ir daiktams, Vandėjos miškams ar Turgui – milžiniškam *Tour Gauvain*, kuriame Govenas apgula Lantenaką – abu jie susiję su

tuo protėvių būstu, kurį ir vienas, ir kitas siekia sugriauti: apgulėjas iš išorės, o apgultasis iš vidaus, grasindamas gaisru. Šio bokšto simbolinei vertei skirta daug puslapių dar ir todėl, kad jame vyksta kitas nekaltas simbolinis veiksmas – trys vaikai sunaikina knygą.

Lantenakas paima vaikus įkaitais ir grasina nužudysiąs, jei respublikonai bandys juos išlaisvinti. Uždaryti apgulto bokšto bibliotekoje, vaikai nesugalvoja nieko geresnio, kaip tik sunaikinti, paversti skutais brangią knygą apie šventąjį Baltramiejų – ir nėra tokių, kurie nepamatytų, kaip jų poelgis yra Šventojo Baltramiejaus nakties – ano meto monarchijos gėdos – priešprieša, taigi, galbūt istorijos kerštas, vaikiška antistrofa tam praeities sunaikinimo darbui, kurį kitur atlieka giljotina. Kita vertus, šią istoriją istorijoje pasakojantis skyrius pavadintas „Šventojo Baltramiejaus skerdynės“, mat Hugo nuolat baiminasi, kad skaitytojai dar nepakankamai sukrėsti.

Tačiau ir šis veiksmas Perteklіaus dėka tampa simbolinis, vaikų žaidimai smulkiai aprašyti penkiolikoje puslapių ir būtent per šį ekscesą Hugo įspėja mus, kad ir tai nėra individuali istorija, o jei ne išganytojiško, tai bent jau geranoriško Aktanto tragedija, apgaubta Nekaltybės šydu. Be abejo, jis būtų galėjęs viską išspręsti žaibiška epifanija, o kad moka tai daryti, parodo trečiosios knygos šeštojo skyriaus paskutinėse eilutėse: mažoji Žoržetė rieškučiom renka tam šventam *sparagmos* atiduotos knygos skutus, meta juos pro langą ir, matydama sklandančius vėjyje, sako: „Drugeliai“ – naivios skerdynės baigiasi dangaus žydrynėje pranykstančiomis peteliškėmis. Tačiau ši trumpa epifanija negalėjo būti įterpta į perteklių gausą,

nes jai būtų kilęs pavojus likti nepastebėtai. Net ryškiausi paslapčių nušvitimai (priešingai visiems mistiniams papročiams) Pertekliuje privalo tęstis labai ilgai. Romane „Devyniasdešimt tretieji metai" ir malonė perteikiama trykštančių purslų, burbuliuojančios įkaitusios lavos, patvinusio vandens forma – jausmų ir įspūdžių potvynis. Juk negali Wagneris visos Tetralogijos sutalpinti į šopenišką *scherzo*.

Bet neleiskime autoriui mūsų užvaldyti ir šuoliuokime prie pabaigos. Po išties epinio mūšio (Hugo būtų buvęs puikus kino scenaristas) Lantenakas pagaliau Goveno rankose. Dvikova baigta. Simurdenas neturi abejonių ir – dar prieš teismo procesą – liepia pastatyti giljotiną. Nužudyti Lantenaką reiškia nužudyti Vandėją, o nužudyti Vandėją reiškia išgelbėti Prancūziją.

Tačiau, kaip jau sakyta, Lantenakas leidžiasi suimamas, kad išgelbėtų tuos tris vaikus, kuriems buvo iškilęs pavojus sudegti bibliotekoje, nuo kurios jis vienas teturi raktą. Tokio dosnumo akivaizdoje Govenas negali šio vyro pasiųsti myriop ir jį išgelbsti. Ankstesnį Lantenako ir Goveno dialogą ir vėlesnį Simurdeno ir mirties laukiančio Goveno dialogą Hugo perteikia skirtingomis oratorinėmis priemonėmis, supriešina du pasaulius. Pirmajame įžeidi Lantenako kalba prieš Goveną (dar iki jam sužinant, kad pastarasis jį išgelbės) atskleidžia visa *ci-devant* puikybę prieš tų, kurie nukirsdino karalių, atstovą. Simurdeno ir Goveno susidūrimas atveria prarają tarp keršto šventiko ir vilties apaštalo. Norėčiau Euklido žmogaus, sako Simurdenas, o Govenas atsako, kad norėtų Homero žmogaus. Visas romanas (stiliaus požiūriu)

byloja, kad Hugo norėtų būti Homero pusėje, todėl jam nepavyksta priversti mus neapkęsti jo homeriškosios Vandėjos, bet ideologijos požiūriu tas Homeras bando mums pasakyti, kad norint sukurti ateitį reikia pereiti per giljotinos ašmenis.

Tokia yra knygos papasakota istorija, jos stilistinių pasirinkimų istorija, jos supratimo istorija (manoji – nes gali būti ir kitų). Ką dar pridurti? Kad šioje knygoje istorikai rado daugybę anachronizmų ir nepriimtinų savavaliavimų? Ar tai svarbu? Hugo nesiekė kurti istorijos, jis norėjo, kad mes pajustume dusulingą Istorijos alsavimą, neretai dvokiantį jos raugėjimą. Gal turėtume apsirikti kaip Marxas, tvirtinęs, kad Hugo labiau domina moraliniai individų konfliktai, o ne klasių kovos supratimas?* Greičiau priešingai – kaip sakyta, Hugo psichologinius charakterius tašo kirviu, rūpindamasis parodyti konfliktuojančias jėgas, ir jei tai, apie ką jis galvojo, nebuvo klasių kova, tai neabejotinai buvo, ir Lukácsas tą pastebėjo, „revoliucinės demokratijos idealai, rodantys ateities kelią“**. Tas pats Lukácsas vėliau sušvelnino savo vertinimą griežtu perspėjimu, kad „tikrieji žmogiški ir istoriniai aristokrato ir kunigo, stojusių revoliucijos pusėn, konfliktai ir vienam, ir kitam tampa dirbtiniais to abstraktaus humanizmo pareigų konfliktais“. Dievaži, juk sakėme, Hugo domino

* Karl Marx, *Il 18 brumaio di Luigi Bonaparte* („Liudviko Bonaparto brumero mėnesio 18 diena“), Roma: Editori Riuniti, 1974

** György Lukács, *Il romanzo storico* („Istorinis romanas“), Turinas: Einaudi, 1965, p. 352–353

ne klasės, o Tauta ir Dievas. Nelankstus vėlyvojo Lukácso mąstymas negalėjo suprasti, kad Hugo negalėjo būti Leninas (geriausiu atveju Leninu galėjo būti Simurdenas, kuris nenusižudo), o tragiška romantinė „Devyniasdešimt trečiųjų metų“ magija sukurta per Istorijos ir individualių moralių argumentų pynę, įvertinant nenutrūkstamą politikos ir utopijos atotrūkį.

Manau, nėra geresnių skaitinių norint suprasti gelminius ir Revoliucijos, ir jos Priešės – Vandėjos, kuri dar ir šiandien yra daugelio *France profonde* nostalgikų ideologija,– motyvus. Norėdamas sukurti istoriją apie du ekscesus, Hugo (ištikimas savo poetikai) tegalėjo pasirinkti ekscesyvią Pertekliaus techniką. Tik sutikus su šia konvencija galima suprasti Konventą ir tapti Hugo išsvajotuoju Pavyzdiniu skaitytoju, kuris būtų ne tikslių štampų rezultatas, o vos aptašytų riedulių *opus incertum*. Įsijautę į šio romano dvasią, perskaitę jį gal liksime sausomis akimis, bet įaudrintu protu. *Hélas*.

Tekstas sutrauktas iš įvairių rašytinių ir žodinių pranešimų, tokio pavidalo nepublikuotas.

Veline ir tyla

Jaunesnieji iš jūsų mano, kad *veline* – tai tos grakščios gražuolės, kurios šoka su Gabibbo, o jaunesni už jus galvoja, jog *casino* yra triukšmas, netvarka. Mano kartos žmonės žino, kad, istorinės semantikos terminais, *casino* buvo viešnamis ir tik vėliau dėl konotacijos pradėjo reikšti netvarką ir prarado savo pirminę denotaciją, todėl šiandien bet kas, netgi ir kardinolas, vartoja šį žodį kalbėdamas apie netvarką. Lygiai kaip kažkada žodis „bordelis" reiškė viešnamį, bet mano senelė, labai dorybinga moteris, jau kadai sakydavo „nekelkit bordelio" turėdama galvoje „netriukšmaukit", nes buvo visiškai užmiršusi pirmapradę šio žodžio reikšmę. Tad jaunieji gal nežino, kad *veline* buvo veleninio popieriaus lapai, kuriuos fašistinio režimo įstaiga (besirūpinanti kultūros kontrole ir pavadinta Liaudies kultūros ministerija arba sutrumpintai *MinCulPop* – nes anuomet neturėta humoro jausmo, kuris būtų padėjęs išvengti tokio vulgaraus foninio kalambūro) siųsdavo laikraščiams. Tuose lapuose būdavo nurodymai laikraščiams, ką šie privalo nutylėti ar apie ką turi kalbėti. Taigi, žurnalistų žargone *velina* tapo cenzūros simboliu, raginimu pridengti,

nuslėpti*. Mūsų šiandien žinomos *veline* yra tikra buvusiųjų priešybė: jos yra išvaizdos, matomumo, negana to, per gryną matomumą įgytos šlovės garbinimas, kai tiesiog pasirodymas kvalifikuojamas kaip puikus, net ir toks, kuris anksčiau būtų palaikytas gėdingu.

Taigi, turime du *veline* tipus, kuriuos norėčiau susieti su dviem cenzūros formomis. Pirmoji buvo cenzūra per tylą, antroji yra cenzūra per triukšmą, kitaip tariant, *velina* laikau televizijos laidos, reginio, spektaklio, naujienos paskleidimo ir taip toliau simboliu.

Fašizmas suprato (tai supranta visos diktatūros), kad nenormalūs veiksmai yra skatinami pranešimais apie juos žiniasklaidoje. Tarkim, *veline* nurodydavo „nerašyti apie savižudybes“, nes jei būdavo kalbama apie savižudybes, po kelių dienų kas nors pasekdavo pavyzdžiu ir nusižudydavo. O kadangi negalima sakyti, kad fašizmo vadų galvose sukosi tik klaidingos mintys, toks sprendimas buvo teisingas, ir žinome įvykius mūsų šalyje, kurie nutiko tik dėl to, kad apie juos buvo paskelbta žiniasklaidoje. Tarkim, 1977 metai ir *Pantera*: tai buvo trumpalaikiai įvykiai, bandę pakartoti 1968 metus tik todėl, kad

* Išsiaiškinus, kas yra originaliosios *veline*, telieka pasakyti, kaip šis terminas įgavo šiandieninę reikšmę. Antonio Ricci, sukūręs laidą *Striscia la notizia* („Slenkančios naujienos“), joje naudojosi merginomis, kurios įvažiuodavo riedučiais ir perduodavo pranešimus laidos vedėjams. Dėl to jis pavadino jas *veline*. Toks pasirinkimas turi įsidėmėtiną prasmę: tai reiškia, kad tuomet, kai pradėta rodyti laida *Striscia la notizia*, Ricci galėjo taip pajuokauti ir pavadinti merginas *veline*, nes dar buvo žiūrovų, kurie atsiminė ir žinojo, kas buvo *MinCulPop veline*. Šiandien tas žinojimas jau prarastas ir galėtume dar kartą reflektuoti apie gandus ir informacijos persidengimą: per du dešimtmečius istorinė sąvoka buvo ištrinta, nes ją visiškai nustelbė kita.

laikraščiuose pradėta rašyti: „Sugrįžta šešiasdešimt aštuntieji." Tie, kam tuos įvykius teko patirti, puikiai žino, kad juos sukūrė spauda, lygiai kaip spauda sukuria muštynes, savižudybes, šaudymus mokyklose: žinia apie šaudymą mokykloje išprovokuoja kitus šaudymus mokyklose, o daugybė rumunų, ko gero, buvo paskatinti prievartauti pagyvenusias ponias, nes laikraščiuose rašyta, kad tai – imigrantų iš trečiųjų šalių specializacija ir yra visai nesunku padaryti, tereikia nueiti į požemines perėjas, prie geležinkelio stočių ir panašiai.

Ankstesnės *veline* skelbdavo: „Kad nebūtų skatinamas nenormalus elgesys, reikia apie jį nekalbėti", o šiandienykštės *veline* skelbia: „Kad nebūtų kalbama apie nenormalų elgesį, reikia labai daug kalbėti apie ką nors kita." Visada galvojau, jei kartais sužinočiau, kad rytoj laikraščiai prabils apie kokią nors mano nedorybę ir tai galėtų man labai pakenkti – nueičiau ir padėčiau bombą prie policijos nuovados ar geležinkelio stoties. Kitą dieną pirmuosiuose laikraščių puslapiuose būtų rašoma apie šį įvykį, o mano asmeninis skandaliukas atsidurtų įvykių kronikoje kur nors gilumoje. Ir kas žino, kiek kas mėnesį padedama bombų, kad iš pirmųjų puslapių dingtų kiti pranešimai. Bombos pavyzdys yra fonetiškai tinkamas, nes ji sukelia didelį triukšmą, kuris užgožia visus kitus garsus.

Triukšmas kaip priedanga. Sakyčiau, tokia cenzūra per triukšmą gali būti išreikšta vitgenšteiniškais terminais, bylodama: reikia labai daug kalbėti apie tai, kas turi būti nutylėta. Žinių laida TG1 yra puikus tokios technikos pavyzdys: žiniose pilna pranešimų apie dvigalvius veršiukus ar smulkias vagystes, kitaip tariant, antraeilių

naujienų, apie kurias anksčiau kalbėta kur nors ties laidos pabaiga, o dabar jos užima tris ketvirčius žinių laidos laiko, kad klausytojai nesusivoktų, jog buvo nutylėtos kitos naujienos, kurias derėjo paskelbti. Praėjusiais mėnesiais patyrėme skandalų bumą nuo *Avvenire* iki teisėjo turkio spalvos kojinėmis, jų funkcija labai aiški: pasirūpinti, kad pseudoskandalų griūtis taptų tokia triukšminga, jog niekas nebekreiptų dėmesio į naujieną, kuriai skirta būti nutylėtai. Pažymėtina, jog triukšmo grožis yra tai, kad kuo jis garsesnis, tuo mažiau kreipiamas dėmesys į tai, ką jis skelbia. Teisėjo turkio spalvos kojinėmis atvejis yra pavyzdinis, nes tas teisėjas nieko daugiau neveikė, tik rūkė, vaikščiojo pas kirpėją ir mūvėjo turkio spalvos kojines, tačiau tai padėjo tris dienas užpildyti laikraščių puslapius.

Norint sukelti triukšmą nebūtina naujienas prasimanyti. Gana paskleisti tikrą, bet nereikšmingą žinią, kuri sukeltų įtarimo šešėlį vien dėl to, kad buvo paskelbta. Yra tikra ir nereikšminga, kad teisėjas mūvi turkio spalvos kojines, tačiau kai tai paskelbiama su aliuzija į kažką mažiau skelbtino – visada palieka pėdsaką, įspūdį. Nes nėra nieko sunkiau paneigiamo už nereikšmingą, bet tikrą žinią.

Laikraščio *Repubblica* klaida kampanijoje prieš Berlusconi buvo per daug primygtinai kartojama svarbi žinia (pobūvis Noemi namuose). Jei jis būtų paskelbęs, kad, tarkim, „užvakar ryte Berlusconi nuėjo į Navonos aikštę, susitiko su savo pusbroliu ir jie kartu išgėrė alaus... įdomu“, būtų kilusi tokia insinuacijų, šnairavimų, sąmyšio banga, kad šiandien ministras pirmininkas jau seniai būtų atsistatydinęs. Žodžiu, svarbus faktas gali būti

užginčytas, tuo tarpu kaltinimas, kuris nėra kaltinimas, negali būti užginčytas.

Kai buvau dešimties, vieno baro tarpduryje mane sustabdė kažkokia ponia ir tarė: „Duosiu lirą, jei parašysi man laišką, nes aš susižeidžiau ranką." Aš – geras vaikas – atsakiau, kad parašysiu laišką be jokio užmokesčio, tačiau ponia primygtinai prašė bent jau leisti pavaišinti mane ledais. Ji padiktavo laišką, o aš papasakojau apie tai namie. „Dievulėliau, – susikrimto motina, – tave privertė parašyti anoniminį laišką, kas dabar bus, kai viskas išaiškės!" Aš atsakiau: „Betgi tame laiške nebuvo nieko blogo." Išties, jis buvo adresuotas turtingam prekeiviui, kurį aš irgi pažinojau, nes jo parduotuvė buvo miesto centre, o tekstas skambėjo taip: „Sužinojome, kad ruošiatės susituokti su panele X. Norėtume jums pranešti, kad panelė X yra iš gerbiamos turtingos šeimos ir maloniai žinoma visame mieste." Nežinau, ar kada yra buvęs anoniminis laiškas, kuriame kaltinamasis būtų ne šmeižiamas, o giriamas. Koks buvo to anoniminio laiško tikslas? Kadangi mane nusamdžiusi moteriškė akivaizdžiai neturėjo ką daugiau pasakyti – norėjo bent jau sukurti nejaukumo nuotaiką. Adresatas, ko gero, pagalvojo: „Kodėl man apie tai rašo? Ką reiškia būti maloniai žinomam visame mieste?" Manau, tas prekeivis nutarė atsisakyti minties apie vedybas, baimindamasis parsivesti namo taip pagarsėjusį asmenį.

Gandas nebūtinai turi skelbti įdomias naujienas, nes viena naujiena dengia kitą ir visos jos kelia triukšmą. Kartais gandas įgauna perdėtą atgarsį. Prieš keletą mėnesių savaitraštyje *l'Espresso* pasirodė geras Berselli

straipsnis. Jame rašoma: ar pastebėjote, kad reklama mums jau nieko nebesako? Kadangi negalima įrodyti, kad vienas skalbiklis yra geresnis už kitą (išties, visi jie yra vienodi), jau penkiasdešimt metų skalbiklių reklamose nesugalvojama nieko geriau, kaip rodyti namų šeimininkes, kurios atsisako dviejų pakelių mainais už savo pamėgtąjį, ar rūpestingas seneles, informuojančias, kad naudojant tinkamą skalbiklį atsparioji dėmė tikrai išnyks. Taigi, skalbiklių reklama kelia intensyvų, kurtinantį triukšmą, sudarytą iš tos pačios naujienos, kurią visi jau žino atmintinai – tarkim, „*Omo* skalbia balčiau“, – o jos funkcija yra dvejopa: pirma, prastumti tam tikros markės gaminį (kai kuriais atvejais tai yra pergalinga strategija: jei turėčiau eiti į prekybos centrą pirkti skalbiklio, prašyčiau *Dixan* arba *Omo*, nes tuos vardus girdžiu jau penkiasdešimt metų), antra, neleisti susivokti, kad apie skalbiklį negali būti jokio apodiktinio diskurso, nei liaupsinamojo, nei kaltinamojo. Tas pats vyksta ir su kitomis formomis: Berselli pažymi, kad visose TIM, *Telecom* ir taip toliau reklamose sunku suprasti, kas sakoma. Betgi suprasti, kas sakoma, visai nėra svarbu: mobiliuosius telefonus padeda parduoti didelis triukšmas. Manau, kad bendru sutarimu įvairios kompanijos atsisakė pardavinėti kiekviena savo gaminį ir sutarė daryti vieną bendrą reklamą, skleidžiančią mintį, jog yra mobilieji telefonai. Paskui jau kiti veiksniai, ne reklama, nulems, kad nusipirksi *Nokia*, o ne *Samsung*. Iš tiesų reklamos triukšmo pagrindinė funkcija yra priversti įsidėmėti vaizdą, ne gaminį. Pabandykite atsiminti maloniausias, žaviausias reklamas – kai kurios jų dar ir smagios – ir

kokį gaminį jos reklamavo. Labai reti atvejai, kai sėkmė nulemia, kad gaminio vardas susiejamas su reklama, tarkim, vaikas klaidingai ištaria *Simmenthal*, arba „No Martini, no party“ arba „*Ramazzotti* visada gerai“. Visais kitais atvejais triukšmas atstoja galimybę pademonstruoti gaminio kokybę.

Be abejo, internetas, neturintis tikslo cenzūruoti, yra didžiausias jokios informacijos neperteikiantis triukšmas. Ar, teisingiau, pirma, jei kokia nors informacija gaunama, nežinia, ar ji yra tikėtina, antra, pabandykite internete ieškoti informacijos: tik mes, mokslo vyrai, padirbėję dešimt minučių pradedame ją filtruoti ir gauti mums reikalingus duomenis. Visi kiti vartotojai įsikibę į tinklaraščius, specifinius pornografijos tinklalapius ir panašiai, tačiau jie per daug nenaršo, nes naršymas trukdo gauti patikimą informaciją.

Jei liekame prie triukšmo, kuris neketina cenzūruoti, bet vis tiek cenzūruoja, pavyzdžių – tenka pakalbėti ir apie šešiasdešimt keturių puslapių apimties laikraštį. Šešiasdešimt keturi puslapiai – per daug, kad pastebėtum svarbią naujieną. Ir vėl kuris nors iš jūsų man tars: „Aš skaitau laikraštį, kad išskirčiau mane dominančias naujienas.“ Be abejo, tačiau taip besielgiantys asmenys priklauso mokančiam apdoroti informaciją elitui ir turi būti priežastis, kodėl vis mažiau parduodama ir skaitoma laikraščių. Jaunimas jų nebeskaito, nes daug patogiau atsiversti *Repubblica* ar *Corriere della Sera* puslapį internete, nes ten bent jau yra vientisas vaizdas, arba skaito stotyse platinamus nemokamus laikraščius, nes du jų lapai viską pasako.

Taigi, turime tyčinę triukšmo sukeltą cenzūrą: būtent taip nutinka televizijoje, kai kuriami politiniai skandalai ir panašiai, ir netyčinę, tačiau lemtingą cenzūrą, kai dėl savaime visiškai teisėtų priežasčių (reklama, prekių pristatymas ir panašiai) informacijos perteklius virsta triukšmu. Tai (čia pereinu nuo komunikacijos prie etikos temos) sukūrė ir triukšmo psichologiją bei etiką. Kas tie mulkiai, einantys gatve su *iPod* ausyse ar negalintys nė valandos ištverti traukinyje skaitydami laikraštį ar gėrėdamiesi gamtovaizdžiu, o turintys nedelsiant įsijungti mobilųjį telefoną, kad pasakytų: „Pirmoje kelionės pusėje išvažiavau, o antroje kelionės pusėje atvažiuosiu"?

Tie asmenys jau nebegali gyventi be triukšmo. Kaip tik todėl restoranai, jau savaime triukšmingi dėl lankytojų šurmulio, siūlo dar daugiau triukšmo įjungdami televizorių ar muzikos grotuvą. Jei paprašytumėte juos išjungti – į jus pažvelgtų kaip į bepročius. Tas intensyvus triukšmo poreikis veikia it kvaišalai ir trukdo išskirti tikrai esminį dalyką. *Redi in interiorem hominem*: taip, ši rytojaus politikos ir televizijos pasauliui tinkama mintis vėl priklauso šventajam Augustinui.

Tik tyloje veikia vienintelė išties galinga informacijos priemonė – šnabždesys. Kiekviena tauta, net labiausiai prispausta tironų cenzūros, visada sugebėdavo per šnabždesį sužinoti viską, kas vyksta pasaulyje. Leidėjai žino, kad bestseleriais tapusios knygos tokios tapo ne dėl reklamos ar recenzijų, o dėl to, ką prancūzai vadina *bouche à oreille*, anglai – *word of mouth*, o italai – paskalomis: knygų sėkmę nulemia tik šnabždesys. Prarasdami tylą,

prarandame ir galimybę išgirsti šnabždesį – vienintelę patikimą ir pamatinę komunikacijos priemonę.

Taigi, baigdamas pasakyčiau, kad viena iš mums iškylančių etinių problemų būtų – kaip grįžti į tylą. O viena iš semiotinių problemų, kurių galėtume imtis, būtų nuodugniau patyrinėti tylos funkciją įvairiuose komunikacijos būduose. Imkimės tylos semiotikos: tai galėtų būti uždarumo semiotika, tylos teatre semiotika, tylos politikoje semiotika, tylos politiniame diskurse semiotika, kitaip tariant, ilga pauzė, tyla kaip *suspense* kūrimas, tyla kaip grėsmė, tyla kaip sutikimas, tyla kaip neigimas, tyla muzikoje. Matote, kiek temų tylos semiotikos studijoms. Taigi, italai, kviečiu ne pasakoti istorijas – kviečiu jus tylėti.

Pranešimas skaitytas 2009 metų Italijos semiotikos draugijos konferencijoje.

Tariamos astronomijos

Čia noriu iškart paaiškinti, kad kalbėdamas apie tariamas geografijas ir astronomijas nesiimsiu astrologijos. Ne todėl, kad astrologijos istorija nebūtų glaudžiai susijusi su astronomijos istorija, tačiau tariamos astronomijos ir geografijos, apie kurias kalbėsiu, dabar jau visų yra pripažintos kaip tariamos ar klaidingos, tuo tarpu dar ir šiandien verslininkai ir valstybės galvos klausia astrologų patarimo, kaip turėtų pasielgti. Taigi, astrologija nėra mokslas, nesvarbu, tikslus ar klaidingas, o yra religija (arba prietaras – nes svetimos religijos visada yra prietarai) ir kaip tokia negali būti įrodyta kaip tikra ar klaidinga. Ji yra tik tikėjimo klausimas, o į tikėjimo klausimus visada geriau nesikišti – jei ne kitais sumetimais, tai bent iš pagarbos tikinčiajam.

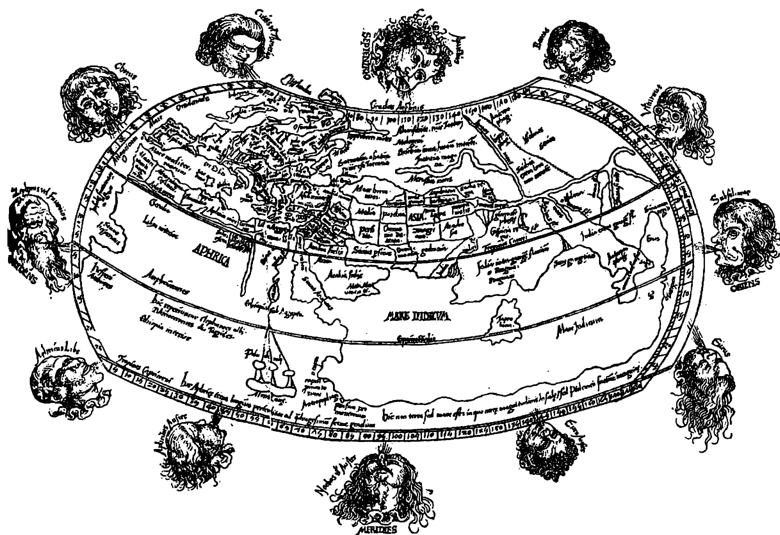
Tariamos geografijos ir astronomijos, apie kurias kalbėsiu, buvo praktikuojamos asmenų, kurie sąžiningai tyrinėjo tokį dangų ir žemę, kokį matė, – o jei ir apsigaudavo, tai negalime sakyti, kad veikė piktavališkai. Tuo tarpu tie, kurie dar ir šiandien imasi astrologijos, puikiai žino, kad ji siejasi su kitokiu dangaus skliautu nei astronomijos jau ištirtas ir apibrėžtas, tačiau ir toliau elgiasi taip, tarsi tas

dangaus vaizdas būtų tikras. Astrologų nesąžiningumas negali sulaukti jokios simpatijos. Jie nėra apgautieji, jie patys yra apgavikai. Taškas.

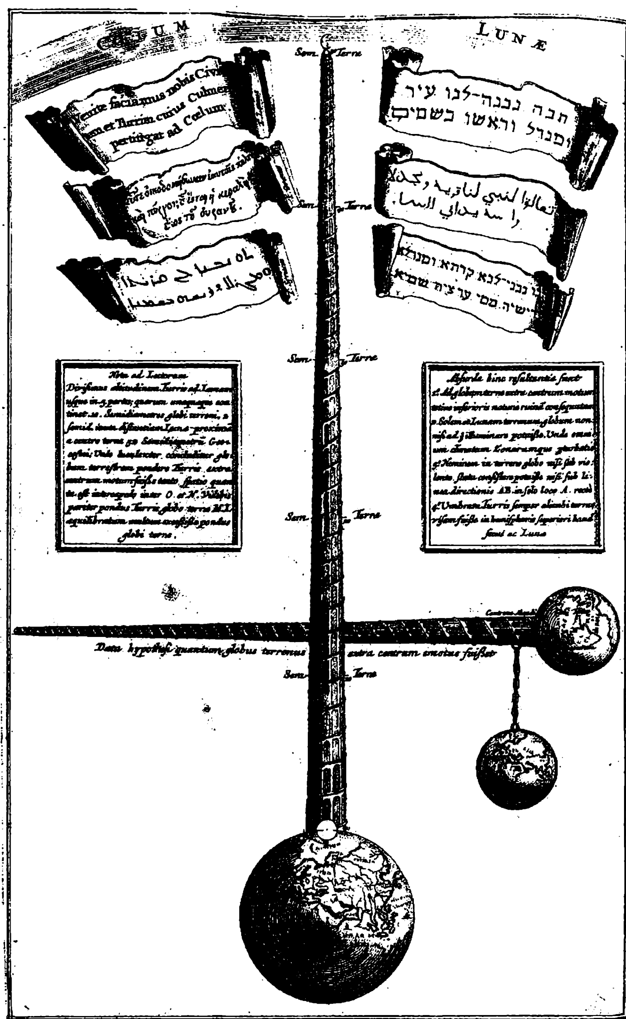
Nuo vaikystės atlasai buvo mano svajonių šaltinis. Įsivaizduodavau keliones ir nuotykius egzotiškuose kraštuose arba tapdavau užkariautoju iš Persijos, kuris skverbiasi į centrinės Azijos stepes, kad paskui pasuktų link Sundos sąsiaurio ir sukurtų imperiją nuo Ekbatano iki Sachalino salos. Gal dėl to suaugęs nutariau aplankyti visas vietas, kurių pavadinimai kadaise žadino mano vaizduotę, tokias kaip Samarkandas ar Timbuktu, Alamo tvirtovė ar Amazonės upė, liko tik Mompracemas ir Kasablanka.

Daug sudėtingesni santykiai buvo su astronomijomis, visada per tarpininkus. Aštuntajame ir devintajame dešimtmečiuose mano kaimo namuose svečiuodavosi vienas draugas, emigrantas iš Čekoslovakijos, konstravęs teleskopus ir naktimis nuo terasos tyrinėjęs dangų; pamatęs ką nors įdomaus, jis man paskambindavo. Nutariau, kad tik aš ir Rudolfas II iš Prahos buvome privilegijuoti nuolat turėti savo asmeninį astronomą bohemą, bet paskui griuvo Berlyno siena ir mano astronomas bohemas sugrįžo į Bohemiją.

Paguodai įnikau į savo senųjų knygų kolekciją, kurią vadinu „Semiologine, įdomiąja, beprotiška ir pneumatine biblioteka", o joje sukauptos knygos, bylojančios tik apie klaidingus dalykus. Manojoje bibliotekoje yra Ptolemajo raštai, bet nėra Galilėjaus, ir jei vaikystėje svajodavau apie keliones prie *De Agostini* atlaso, dabar verčiau darau tai prie ptolemajiškos kilmės žemėlapių.

Ar šis anuomet žinomo pasaulio paveikslas yra tariamas? Vertėtų atskirti įvairias žodžio „tariamas“ reikšmes. Yra astronomijų, kurios įsivaizdavo pasaulį remdamosi gryną ja spekuliacija ir mistiniais impulsais, kad pasakytų mums, ne koks yra regimasis kosmosas, o kokios nematomos ir dvasinės yra jį veikiančios jėgos, ir yra astronomijų, kurios, net jei paremtos stebėjimais ir patirtimi, vis tiek pateikdavo aiškinimus, kuriuos šiandien laikome klaidingais. Gana paskaityti Athanasijaus Kircherio 1665 metais parašytame *Mundus subterraneus* pateiktus Saulės dėmių kaip apie žvaigždės paviršiaus garų proveržių išaiškinimus. Naivu, bet išradinga. O jei liktume su Kircheriu, tai štai kaip jis taikė fizikos principus ir matematinius skaičiavimus savo 1679 metais parašytame veikale *Turris Babel*, kad pagrįstų, kodėl neįmanoma

pastatyti Babelio bokšto iki pat dangaus: išties, perkopęs per tam tikrą aukštį ir pasiekęs Žemės rutulio svorį, jis keturiasdešimt penkiais laipsniais pasuktų Žemės ašį.

ŽEMĖS FORMA

VI amžiuje prieš Kristų Anaksimenas Miletietis kalbėjo apie Žemės kvadratą, sudarytą iš sausumos ir vandens, įrėmintą Vandenyno, kuris plūduriuoja ant tam tikros suspausto oro pagalvės.

Senovėje buvo gana realistiška galvoti, kad Žemė yra plokščia. Homerui ji buvo skritulys, kurį supa Vandenynas ir dengia dangaus skliautas, taip pat ir Talis bei Hekatajas Miletietis Žemę laikė plokščiu skrituliu. Daug mažiau realistiška buvo – kaip tai dėl mistinių-matematinių priežasčių darė Pitagoras – galvoti, kad Žemė yra rutulio formos. Pitagorininkai sukūrė sudėtingą planetų sistemą, kurioje Žemė netgi nebuvo visatos centre. Saulė irgi buvo pakraštyje, o visos planetos sukosi aplink viduryje degančią liepsną. Be to, sukdamasi kiekviena sfera skleidė muzikos garsą, o siekiant nustatyti tikslų atitikimą tarp garsinių ir astronominių reiškinių net buvo sugalvota neegzistuojanti planeta – Antižemė. Dėl savo matematinio-muzikinio įkarščio (ir paniekos apčiuopiamai patirčiai) pitagorininkai neatsižvelgė, kad jei kiekviena planeta būtų skleidusi gamos garsą, jų pasaulietiška muzika būtų sukūrusi pasibjaurėtiną disonansą, tarsi katinas, užšokęs ant fortepijono klaviatūros. Tačiau šią mintį po daugiau nei tūkstančio metų pakartojo Boecijus, o nereikia pamiršti, kad Koperniką įkvėpė taip pat ir matematiniai-estetiniai principai.

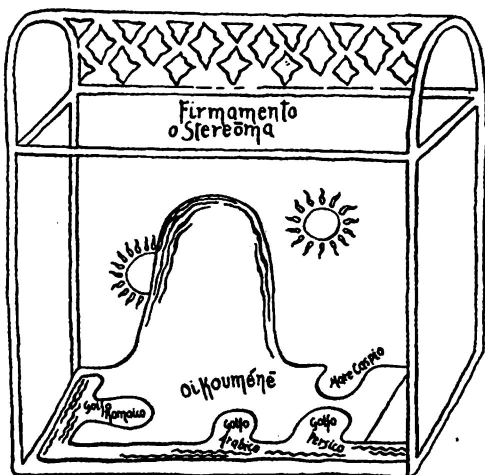
Vėlesni apvalios Žemės įrodymai, priešingai, rėmėsi empiriniais stebėjimais. Be abejo, Ptolemajas žinojo, kad Žemė yra apvali, priešingu atveju jis nebūtų galėjęs jos

padalyti į tris šimtus šešiasdešimt dienovidinio laipsnių, bet tai jau buvo supratę ir Parmenidas, Eudoras, Platonas, Aristotelis, Euklidas, Archimedas. Tai žinojo Eratostenas, kuris III amžiuje prieš Kristų gana tiksliai apskaičiavo Žemės dienovidinio ilgį pagal skirtingą Saulės polinkio kampą pavasario saulėgrįžos vidurdienį, kai ši atsispindėdavo Aleksandrijos ir Sienos arba Asuano šuliniuose.

Tačiau kalbant apie plokščią Žemę reikia padaryti intarpą ir pasakyti, kad egzistuoja ne tik tariamos astronomijos istorija, bet ir tariama astronomijos istorija, kuri dar ir šiandien gyva daugelyje mokslinių sluoksnių, ką ir kalbėti apie visuomenės nuomonę.

Pabandykite padaryti eksperimentą ir paklausti net ir išsilavinusio asmens, ką norėjo įrodyti Kristupas Kolumbas, tikėdamasis pasiekti rytus per vakarus, ir ką užsispyrę neigė Salamankos mokslavyriai. Daugeliu atvejų atsakymas bus, kad, Kolumbo nuomone, Žemė buvo apvali, o Salamankos mokslavyriai tvirtino, kad ji yra plokščia ir kiek paplaukusios visos trys karavelės nusiris į kosminę bedugnę.

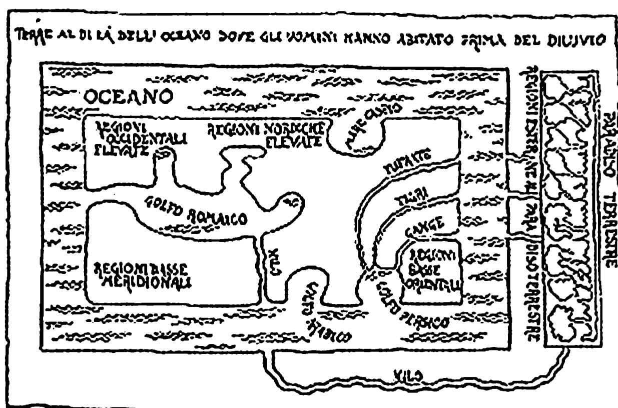
Pasaulietinis devynioliktо amžiaus mokymas, suirzęs, kad Bažnyčia nesutinka su heliocentrine hipoteze, visam krikščioniškajam mokymui (patristiniam ir scholastiniam) priskyrė mintį, jog Žemė yra plokščia. Ši mintis dar labiau sustiprėjo Darwino teorijos šalininkų kovoje su visomis fundamentalizmo formomis. Reikėjo įrodyti, kad kaip šie klydo dėl Žemės rutuliškumo, taip bažnyčios galėjo klysti ir dėl rūšių kilmės. Taigi, buvo pasinaudota faktu, kad IV amžiaus autorius krikščionis Laktancijus (knygoje *Divinae institutiones*) priešinosi pagoniškoms

teorijoms apie Žemės apvalumą, nes Biblijoje pasaulis aprašytas pagal tabernakulio modelį, taigi, yra kvadratinis – dar ir todėl, kad jis negalėjo susitaikyti su mintimi, jog egzistuoja antipodai, kur žmonės turėtų vaikščioti žemyn galva.

Galiausia atrasta, kad toks VI amžiaus Bizantijos geografas Kozmas Indikopleustas savo „Krikščioniškojoje topografijoje", tebeturėdamas galvoje biblinį tabernakulį, tvirtino, jog kosmosas yra stačiakampis su virš plokščio Žemės pagrindo iškilusia arka.

Mūsų akims lenktas skliautas yra nematomas dėl stereomos, arba dangaus šydo. Po ja driekiasi *ecumene* arba visa Žemė, kurioje gyvename, ji plūduriuoja Vandenyne ir nepastebimai bei nepertraukiamai kyla link šiaurės vakarų, kur stūkso toks aukštas kalnas, kad jo nepastebime,

o to kalno viršūnė susilieja su debesimis. Saulė, kurią judina angelai – jie yra atsakingi taip pat už lietų, žemės drebėjimus ir kitus atmosferos reiškinius – ryte pasislenka iš rytų į pietus, priešais kalną, ir apšviečia pasaulį, o vakarais pasitraukia į vakarus ir pranyksta už kalno. Mėnulis ir žvaigždės pasirodo atvirkštiniu ciklu.

Kozmas mums parodo ir Žemę, matomą tarsi iš viršaus. Ją rėmina Vandenynas, už kurio plyti Nojaus žemės, kur šis gyveno iki Tvano. Tolimiausiame rytiniame šių žemių pakraštyje, kurias Vandenynas skiria nuo pabaisų gyvenamų kraštų, yra Žemės rojus. Iš Rojaus išteka Eufratas, Tigras ir Gangas, šios upės prateka po Vandenynu ir įteka į Persijos įlanką, tuo tarpu Nilas labiau vingiuoja per žemes, buvusias iki Tvano, įteka į Vandenyną, vėl pasirodo žemuosiuose šiaurės kraštuose, o tiksliau – Egipto žemėje, ir įteka į Dardanelus arba Helespontą.

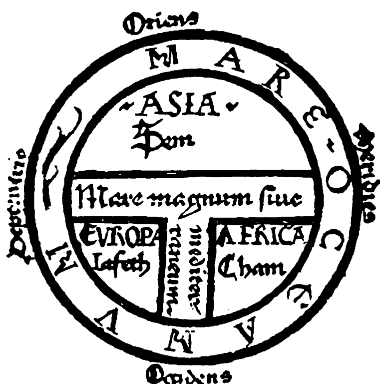
Kaip parodė Jeffrey Burtonas Russellas knygoje *Inventing the Flat Earth* (Niujorkas: Praeger, 1991), daugelis

autoritetingų astronomijos istorijos knygų, iš kurių vis dar mokomasi mokykloje, teigia, kad Kozmo teorija viduramžiais tapo dominuojančia nuomone, kad tuo metu Bažnyčia mokė, jog Žemė yra plokščias skritulys su Jeruzale centre, ir kad per visus viduramžius Ptolemajo raštai buvo nežinomi. Tiesa ta, kad Kozmo tekstas, parašytas graikiškai, kalba, kurią krikščionybė viduramžiais jau buvo užmiršusi, Vakarų pasauliui tapo žinomas tik 1706 metais ir išleistas angliškai 1897-aisiais. Nė vienas viduramžių autorius nebuvo jo skaitęs.

Net ir pirmos licėjaus klasės mokinys nesunkiai nuspėtų, kad jei Dante buvo nusileidęs į Pragaro piltuvą ir išėjo kitoje pusėje, kur Skaistyklos kalno papėdėje pamatė nežinomas žvaigždes, tai reiškia, kad jis puikiai žinojo, jog Žemė yra apvali. Tokios pat nuomonės buvo ir Origenas bei Ambrozijus, Albertas Didysis bei Tomas Akvinietis, Rogeris Baconas, Giovanni di Sacrobosco – jei paminėtume tik kelis. Reikia nepamiršti, kad Kolumbo laikais Salamankos mokslavyriai buvo atlikę tikslesnius skaičiavimus nei jis ir teigė, jog Žemė – apvalutė – yra didesnė, nei galvoja mūsų genujietis, taigi, neprotinga bandyti ją apiplaukti. Tuo tarpu Kolumbas, puikus jūrininkas, bet prastas astronomas, galvojo, kad Žemė yra mažesnė, nei iš tiesų yra. Žinoma, nei jis, nei Salamankos mokslavyriai neįtarė, kad tarp Europos ir Azijos plyti dar vienas žemynas. Salamankos mokslininkai klydo, nors buvo teisūs, o Kolumbas, nors klydo, ištikimai laikėsi savo klaidos ir buvo teisus – dėl savo įžvalgumo.

Kodėl paplito mintis, kad viduramžiais Žemė laikyta plokščiu skrituliu? VII amžiuje Izidorius Sevilietis

(nebuvęs mokslinio tikslumo pavyzdžiu) apskaičiavo, kad pusiaujo ilgis yra aštuoniasdešimt tūkstančių stadijų. Taigi, jis galvojo, kad Žemė yra rutulys. Tačiau būtent Izidoriaus rankraščiuose pasirodo diagrama, vadinamasis T formos žemėlapis, įkvėpęs daugelį mūsų planetos atvaizdų:

Viršutinė dalis vaizduoja Aziją – ji viršuje, nes, pasak legendos, Azijoje buvo Žemės rojus, horizontalus brūkšnys atskiria Juodąją jūrą vienoje pusėje, Nilą kitoje, vertikalusis brūkšnys yra Viduržemio jūra, todėl ketvirtis apskritimo kairėje vaizduoja Europą, o dešinėje – Afriką. Viską juosia didysis Vandenyno ratas. Įspūdis, kad Žemė yra ratas, susidaro iš žemėlapių, iliustruojančių Palaimintojo iš Liebanos Apreiškimo Jonui komentarus. Tekstas, parašytas VIII amžiuje, tačiau mozarabų piešėjų iliustruotas tik vėlesniais amžiais, padarė didelę įtaką romaninio stiliaus abatijų ir gotikinio stiliaus katedrų menui, o pats modelis aptinkamas ir daugelyje kitų iliustruotų rankraščių.

Kaip atsitiko, kad asmenys, laikę Žemę apvalia, piešė žemėlapius, kuriuose matyti plokščia Žemė? Pirmas paaiškinimas: mes irgi taip darome. Kritikuoti tų žemėlapių plokštumą būtų tas pats, kaip kritikuoti mūsų šiuolaikinio atlaso plokštumą. Tai buvo paprasta ir sutartinė kartografinės projekcijos forma. Galėtume paprieštarauti, kad tuo pat metu arabai buvo sukūrę teisingesnių žemėlapių, net jei dažnai turėdavo bjaurų įprotį vaizduoti šiaurę apačioje, o pietus viršuje.

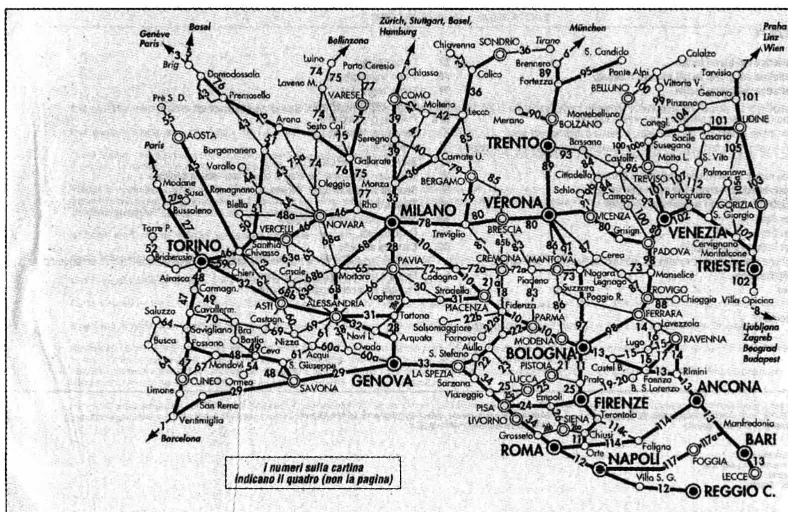
Tačiau privalome atsižvelgti ir į kitus elementus. Pirmąjį mums pasiūlė šventasis Augustinas, puikiai atmenantis Laktancijaus pradėtą ginčą dėl tabernakulio formos kosmoso, tačiau žinantis ir senąsias nuomones apie Žemės rutuliškumą. Ir Augustinas padaro išvadą, kad nereikia pasiduoti bibliniam tabernakulio aprašymui, nes, kaip žinoma, Šventraštis dažnai byloja metaforomis ir galbūt Žemė yra apvali. Bet kadangi žinojimas, apvali ji ar neapvali, nesuteiks sielos išganymo, tą klausimą galima ignoruoti.

Tai nereiškia, kaip dažnai buvo bandoma leisti suprasti, kad viduramžių astronomija neegzistuoja. Gana pacituoti Gerbertą d'Aurillacą – x amžiaus popiežių Silvestrą II, – kuris už Lukano knygą „Farsalija" mainais siūlo dangaus sferą ir, nežinodamas, kad, mirus Lukanui, „Farsalija" taip ir liko neužbaigta, gavęs nepilną knygą mainais duoda tik pusę dangaus sferos. Viena vertus, tai didelio ankstyvųjų viduramžių dėmesio klasikinei kultūrai ženklas, kartu liudijantis ir jų domėjimąsi astronomija. Tarp XII ir XIII amžiaus išversta Ptolemajo *Almagesto*, vėliau – ir Aristotelio *De coelo*. Kaip žinome, vienas iš keturių

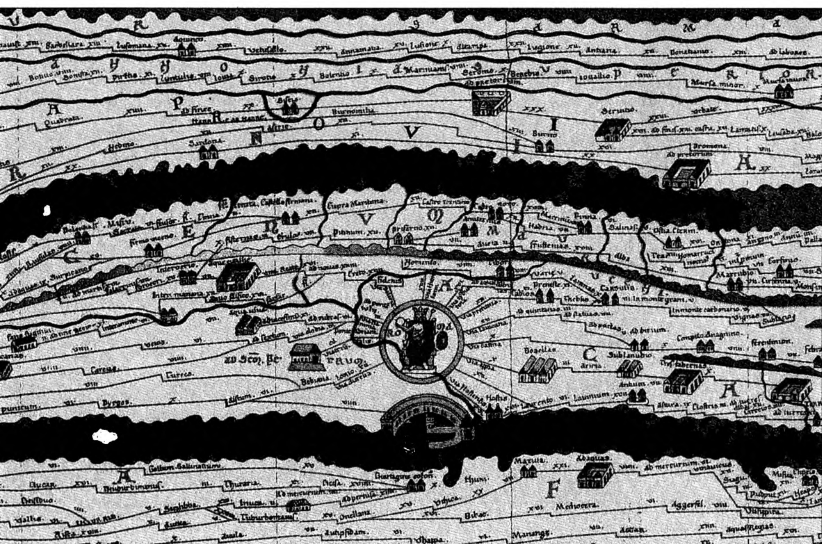
viduramžių mokyklose dėstomų mokslų buvo astronomija, o XIII amžiaus Giovanni di Sacrobosco veikalas *Tractatus de sphaera mundi*, paremtas Ptolemaju, taps neginčytinu keleto vėlesnių amžių autoritetu.

Tačiau tiesa ir tai, kad ilgą laiką geografinės ir astronominės sąvokos miglotai pateikiamos tokių autorių kaip Plinijus ar Solinas, kuriems susirūpinimas astronomija tikrai nebuvo dominuojantis. Ptolemajiškoji kosmoso vizija, gal atėjusi netiesioginiais keliais, teologiškai buvo įtikimesnė. Kaip mokė Aristotelis, kiekvienas pasaulio elementas turėjo būti savo natūralioje vietoje, iš kurios gali būti pašalintas tik jėga, o ne natūraliai. Natūrali žemiškojo elemento vieta buvo pasaulio centras, tuo tarpu vanduo ir oras užėmė tarpines padėtis su ugnimi pakraštyje. Tai buvo racionali bei raminanti vizija, ir pasiremdamas šiuo pasaulio įvaizdžiu Dante galėjo įsivaizduoti savo kelionę į tris pomirtines karalystes. O jei toks paveikslas ir neatspindėjo visų dangaus reiškinių, tas pats Ptolemajas pasirūpino padaryti jame korekcijas ir patobulinimus, tokius kaip epiciklų ir deferentų teorija, pagal kurią, siekiant išaiškinti įvairius astronominius reiškinius, tarkim, įvairių planetų akceleracijas, stacijas, retrogradacijas ir nuotolių variacijas, buvo suponuojama, kad kiekviena planeta apskrieja Žemę didžiuoju perimetru – deferentu, – tačiau atlieka ir apsisukimą, arba epiciklą, apie savojo deferento tašką C.

Pagaliau viduramžiai buvo didžiųjų kelionių epocha, bet dėl prastų kelių, miškų, kuriuos reikėjo pereiti, ir jūrų, kurias reikėjo perplaukti pasitikint kokiu nors to meto žmonių kontrabandininku, ji nebuvo palanki braižyti

tinkamus žemėlapius. Jie buvo grynai indikatyvūs, nelyginant instrukcijos iš Santjago de Kompostelos „Piligrimų vadovo“, ir bylojo maždaug taip: „Jei nori iš Romos nukeliauti į Jeruzalę, eik į pietus ir pakeliui klausk kelio.“ Dabar įsivaizduokite geležinkelio žemėlapį, pridedamą prie bet kokio kioske įsigyjamo traukinių tvarkaraščio. Iš tos mazgų raizgalynės – pačios savaime labai aiškios, jei reikia nuvažiuoti traukiniu iš Milano į Livorną (ir sužinant, kad teks keliauti per Genują) – niekas negalėtų tiksliai ekstrapoliuoti Italijos formos. To, kuriam reikia nuvažiuoti į stotį, tiksli Italijos forma nedomina. Romėnai yra nubraižę kelių tinklus su visais žinomo pasaulio miestais, bet štai kaip šie keliai atrodė vadinamajame *Peutingeriana* žemėlapyje, pavadintame to, kuris penkioliktame amžiuje jį atrado, vardu.

Viršutinėje dalyje vaizduojama Europa, apatinėje – Afrika, tačiau mūsų padėtis lygiai tokia pati kaip ir su geležinkelių žemėlapiu. Šiame žemėlapyje matyti keliai, jų pradžia ir pabaiga, bet negalima nuspėti nei Europos, nei Viduržemio jūros, nei Afrikos formos (romėnai neabejotinai turėjo daug tikslesnių geografinių žinių). Tačiau juos domino ne žemynų forma, o tik žinia, kad, tarkim, yra kelias, kuriuo iš Marselio galima nukakti į Genują.

Kita vertus, kelionės viduramžiais buvo tariamos. Viduriniai amžiai pateikia enciklopedijas – *Imagines Mundi*, – kurios visų pirma stengiasi patenkinti to, kas nuostabu, poreikį, pasakoja apie tolimus ir nepasiekiamus kraštus, o visos tos knygos parašytos žmonių, kurie niekada nematė savo aprašomų vietų, nes anuomet tradicijos jėga

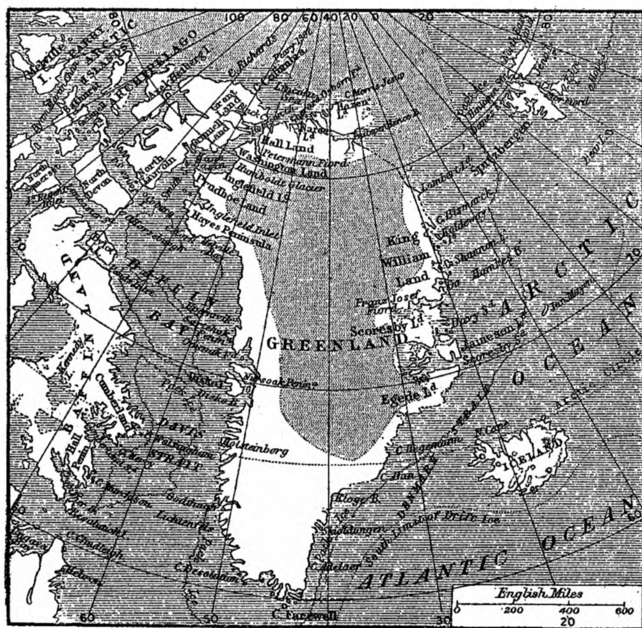
reiškė daugiau nei patirtis. Žemėlapis buvo skirtas ne vaizduoti Žemės formą, o išvardyti miestus ir tautas, kurias galima ten sutikti.

Simbolinis vaizdavimas buvo svarbesnis už empirinį vaizdavimą. Daugelyje žemėlapių didžiausias iliustruotojo rūpestis yra parodyti Jeruzalę Žemės centre, o ne kaip tą Jeruzalę pasiekti. Visa tai vyksta tuomet, kai to paties laikotarpio žemėlapiai jau gana gerai atvaizduoja Italiją ir Viduržemio jūrą.

Dar vienas pastebėjimas. Viduramžių žemėlapių funkcija nebuvo mokslinė, jų paskirtis buvo patenkinti publikos pasakiškų dalykų poreikį, sakyčiau, panašiai kaip šiandien blizgiojo popieriaus žurnalai mums įrodinėja skraidančių lėkščių egzistavimą, o per televiziją pasakojama, kad piramides pastatė ateivių civilizacija. Dangus būdavo stebimas plika akimi, trokštant pamatyti kometą, kurią vaizduotė nedelsiant paversdavo kažkuo, kas (šiandien) patvirtintų NSO egzistavimą. Daugelyje penkiolikto ir šešiolikto amžiaus žemėlapių, kuriuose jau yra kartografiškai priimtinų vaizdų, vis dar piešiamos paslaptingos pabaisos, kaip manyta, gyvenusios prie tų kelių, žemėlapyje pavaizduotų visai ne legendiniu būdu.

Tad nebūkime atšiaurūs viduramžių žemėlapiams. Juk pagal juos Marco Polo nuvyko į Kiniją, kryžiuočiai – į Jeruzalę, o gal airiai ar vikingai – į Ameriką.

NUKRYPIMAS: ar tikrai, kaip byloja legenda, vikingai buvo nuvykę į Ameriką? Visi žinome, kad tikroji revoliucija navigacijoje viduramžiais prasidėjo išradus galinį sukamąjį vairą. Graikų ir romėnų laivuose, vikingų ir net Vilhelmo

Užkariautojo laivuose, kurie 1066 metais prisišvartuoja prie Anglijos krantų (kaip matyti karalienės Matildos Bajo gobelene), vairą atstojo du šoniniai galiniai irklai, kuriuos judinant laivas būdavo nukreipiamas norima kryptimi. Ką ir kalbėti, kad tokia sistema buvo gana varginanti, ji praktiškai neleido pasukti didelės talpos laivų, ir buvo visai neįmanoma plaukti prieš vėją, nes tam reikia sukti laivą šonu į vėją, kitaip tariant, manevruoti kreipiant vairą taip, kad pirma vienas, paskui kitas laivo bortas atsidurtų prieš vėją. Todėl jūreiviai turėjo tenkintis mažais laivais ir plaukti išilgai krantų, kad galėtų sustoti papūtus nepalankiam vėjui.

Taigi vikingai niekada nebūtų galėję nuplaukti iš Ispanijos į Centrinę Ameriką, kaip tai padarė Kolumbas (tai galioja ir airių vienuoliams). Bet viskas keičiasi pagalvojus, kad jie pirma nuplaukė iš Islandijos į Grenlandiją, o jau paskui iš ten prie Kanados krantų. Tereikia pažvelgti į žemėlapį, kad suprastume, kaip geriems jūrininkams su drakarais (nors nežinia, kiek jų sudužo) pavyko tai padaryti ir atvykti į tolimąjį šiaurinį Amerikos žemyno pakraštį, o gal net prie Labradoro krantų.

DANGAUS FORMA

Bet palikime Žemę ir eikime prie dangaus. Tarp IV ir III amžių prieš Kristų Aristarchas Samietis pateikė heliocentrinę hipotezę, ją paminėjo ir Kopernikas. Plutarchas mums pasakoja, jog Aristarchas buvo apkaltintas bedievybe būtent dėl to, kad pasuko Žemę, norėdamas per jos sukimąsi paaiškinti astronominius reiškinius, kurių kitaip negalėjai pateisinti. Plutarchas su šia hipoteze nesutiko, o vėliau Ptolemajas pavadins ją „juokinga". Aristarchas buvo per daug aplenkęs laiką, o gal savo išvadą padarė dėl klaidingų priežasčių. Kita vertus, astronomijos istorija yra labai įdomi. Tokio didžio materialisto kaip Epikūras puoselėta mintis gyvavo taip ilgai, kad apie ją net XVII amžiuje kalba Gassendi, šiaip ar taip, ji yra paliudyta Lukrecijaus *De rerum naturae*: Saulė, Mėnulis ir žvaigždės (dėl daugelio svarių priežasčių) negali būti nei didesni, nei mažesni, nei atrodo mūsų jutimams. Todėl Epikūras teigė, kad Saulės skersmuo yra apie trisdešimt centimetrų.

Koperniko *De revolutionibus orbium coelestium* pasirodė 1543 metais. Mes galvojame, kad pasaulis staiga apsivertė, ir kalbame apie kopernikišką revoliuciją. Tačiau Galilėjaus „Dialogas apie didžiąsias sistemas“ išleistas 1632 metais (po aštuoniasdešimt devynerių metų), o žinome, kokio sulaukė pasipriešinimo. Kita vertus, ir Koperniko, ir Galilėjaus astronomijos buvo tariamos, nes jie klydo dėl planetų orbitų formos.

Tačiau griežčiausią iš tariamų astronomijų sukūrė Tycho Brahe, didis astronomas ir Keplerio mokytojas, pasiūlęs trečią sprendimą: planetos sukasi aplink Saulę, nes kitaip negalima paaiškinti daugelio astronominių reiškinių, tačiau Saulė ir planetos sukasi aplink Žemę – nejudrią visatos centre.

Brahės hipotezė įtiko, tarkim, jėzuitams, labiausiai Athanasijui Kircheriui. Kircheris buvo išsilavinęs žmogus ir nebegalėjo ilgiau laikytis ptolemajiškos sistemos. Knygoje *Iter Extaticum coeleste* (1660 metų leidimas) Saulės sistemoms skirtoje lentelėje kartu su platoniškąja ir egiptietiškąja sistemomis jis pateikia ir kopernikiškąją sistemą, kurią tiksliai paaiškina, tačiau priduria „quem deinde secuti sunt pene omnes Mathematici Acatholici et nonnullis ex Catholicis, quibus nimirum ingenium et calamus prurit ad nova venditanda“. Tad nepriklausydamas tai bjauriai padermei Kircheris pasirenka Brahę.

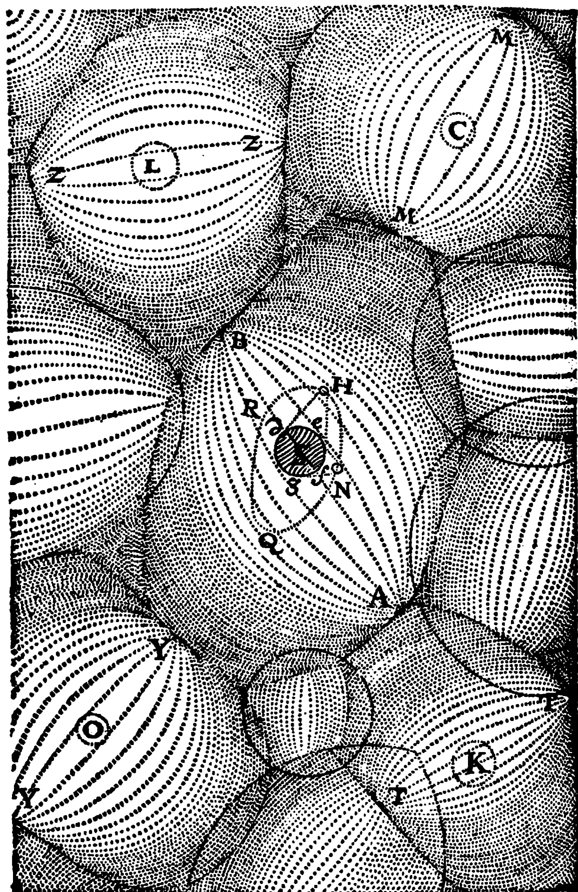
Kita vertus, aplink Saulę besisukančios Žemės idėjai buvo labai argumentuotai pasipriešinta. Robertas Fluddas 1617 metais išleistoje knygoje *Historia utriusque cosmi* remdamasis mechanika pagrindžia, kad norint pasukti

ratą, kaip, tarkim, dangaus ratą, daug lengviau jį sukti iš išorės, ten sluoksniuose, kur yra *Primo Mobile*, o ne iš centro, kuriame kopernikiškieji pamišėliai norėtų patalpinti Saulę ir visas gyvybę bei judėjimą generuojančias jėgas. Alessandro Tassoni 1627 metų knygoje „Dešimt knygų apie įvairias mintis" išvardija keletą priežasčių, dėl kurių Žemės judėjimas yra neįmanomas. Pacituosiu tik dvi iš jų.

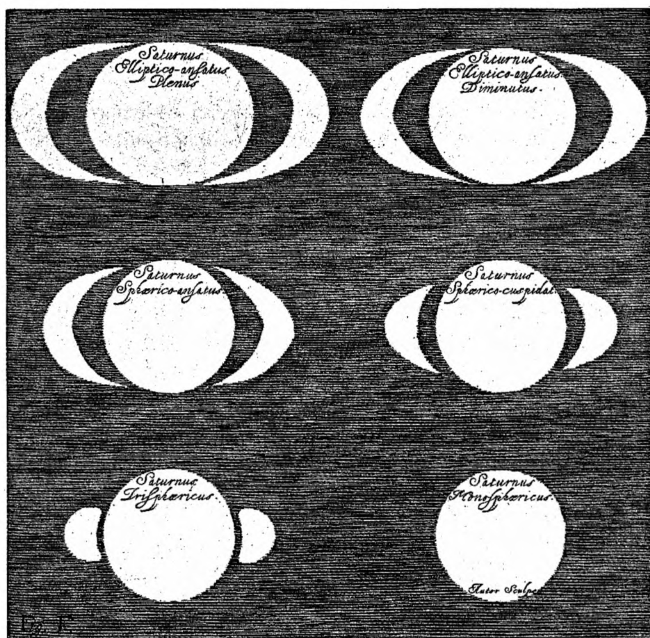
UŽTEMIMŲ ARGUMENTAS. Iš visatos centro patrauktą Žemę teks padėti po Mėnuliu arba virš jo. Jei ji atsidurs po Mėnuliu, Saulės užtemimų niekada nebus, nes Mėnulis, būdamas virš Saulės arba virš Žemės, niekada negalės atsidurti tarp Žemės ir Saulės. Jei jis atsidurs virš Žemės – niekada nebus Mėnulio užtemimų, nes Žemė niekada neatsidurs tarp jo ir Saulės. Negana to, astronomai nebegalėtų numatyti užtemimų, nes savo skaičiavimus jie grindžia Saulės judėjimu, o jei Saulė nejuda – jų darbas yra bergždžias.

PAUKŠČIŲ ARGUMENTAS. Jei Žemė suktųsi, skrisdami į vakarus paukščiai negalėtų jos aplenkti ir todėl nejudėtų į priekį.

Descartes'as, linkęs prie Galilėjaus hipotezės, tačiau neišdrįsęs šiuo klausimu pareikšti savo nuomonės, sukūrė gana žavią sūkurių arba *tourbillons* teoriją (*Principia Philosophiae*, 1664). Jis įsivaizdavo, kad dangus yra skystis, lygiai kaip jūra, ir sukasi ratu sūkuriuodamas bei verpetuodamas. Tie verpetai suka planetas, o vienas jų suka

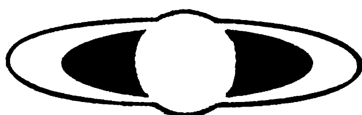
Žemę aplink Saulę. Tas verpetas juda, o Žemė jame yra nejudri. Descartes'o sumanumas buvo tas, kad šiuos stebuklingus paaiškinimus, kurie gelbėjo geocentrinę avį ir pasotino heliocentrinį vilką, paskelbtų kaip gryną hipotezę, taigi, jis nesusipriešino su Bažnyčios pripažinta tiesa.

Kaip rašė Apollinaire'as, *pitié, pitié pour nous qui combattons aux frontières de l'illimité et de l'avenir, pitié pour nos pechés, pitié pour nos erreurs...** Tai buvo laikai, kai rimtas astronomas dar galėjo suklysti, kaip nutiko Galilėjui, kuris pro žiūroną pamatė Saturno žiedą, bet nesuprato, kas tai galėtų būti.

Iš pradžių jis sakė pamatęs ne vieną, o tris žvaigždes vienoje pusiaujui lygiagrečioje tiesėje ir pamatytą vaizdą perteikia trimis skrituliais. Vėlesniuose raštuose jis teigia,

* Pasigailėkite mūsų, kurie kaunamės beribio ir ateities frontuose, atleiskite mūsų nuodėmes ir mūsų klaidas... (*pranc.*).

kad Saturnas gali būti alyvuogės formos, o galiausiai kalba ne apie tris kūnus ar alyvuogės formą, o apie „dvi pusiau elipses su dviem labai tamsiais trikampiukais per vidurį minėtų figūrų" ir pavaizduoja Saturną nelyginant Peliuką Mikį.

Apie žiedą jau vėliau kalbės Huygensas.

BEGALĖ PASAULIŲ

Mūsų protėvių tariama astronomija, persmelkta okultistinių blyksnių, klajodama tarp vaizduotės sukurtų pasaulių sumąstė revoliucinę mintį apie pasaulių begalę. Ją jau buvo išsakę senovės atomistai: Demokritas, Leukipas, Epikūras ir Lukrecijus. Kaip knygoje *Philosophoumena* rašo Ipolitas, nuolat tuštumoje besisukantys atomai negali nesukurti begalės skirtingų pasaulių, kai kuriuose iš jų nėra nei Saulės, nei Mėnulio, kituose žvaigždės yra didesnės nei mūsų pasaulyje, dar kituose jų nepalyginti daugiau. Hipotezė, kurią, kaip teigė Epikūras, reikia priimti kaip tikrą, kol nebus įrodyta, kad ji yra klaidinga, kadangi jos negalima paneigti. Jis cituoja Lukrecijų (*De rerum*, II, 1052 ir 1064): *nulla est finis: uti ducui, res ipsaque per se – vociferatur, et elucet natura profundi* („niekam nėra ribų, pats daiktas apie tai šaukia, pati tuštumos esmė atrodo

akivaizdi...“) ir tęsia: „Todėl visada svarbu pripažinti, kad kitur visatoje egzistuoja kitos materialių kūnų sąjungos, kaip ir šita, kurią dangus laiko godžiame glėbyje.“

Aristotelis, o su Aristoteliu ir tokie didūs mokslininkai kaip Tomas Akvinietis ir Baconas neigė ir tuštumą, ir begalę pasaulių. Tačiau įtarimas, kad egzistuoja begalė pasaulių, atsiras Ockhamo, Buridano, Nicola di Oresmės ir kitų darbuose, diskusijoje apie *infinita potentia Dei*. Apie begalę pasaulių XV amžiuje rašė Mikalojus Kuzietis, o XVI amžiuje – Giordano Bruno.

Šioje hipotezėje slypintys nuodai paaiškės, kai ją parems naujieji septyniolikto amžiaus epikūrininkai – libertinai. Aplankyti kitus pasaulius, rasti juose gyventojų buvo daug pavojingesnė erezija už heliocentrinę hipotezę. Begalė pasaulių sukelia abejonių dėl išganymo išskirtinumo: arba Adomo nuodėmė ir Kristaus kančios yra tik paraštinis epizodas, susijęs su mūsų Žeme, bet ne su kitais Dievo kūriniais, arba Golgota turėjo daugybę kartų pasikartoti begalėje planetų ir Žmogaus Sūnaus auka nėra išskirtinė.

Knygoje *Entretiens sur la pluralité des mondes* (1686) Fontenelle'is primena mums, kad ši hipotezė jau buvo Descartes'o sūkurių teorijoje, nes jei kiekviena žvaigždė traukia savo planetas į verpetą, o didžiausias verpetas suka pačią žvaigždę – nesunku įsivaizduoti dangų su begale sūkurių, kurie suktų begalę planetų sistemų.

Septynioliktame amžiuje kartu su begalės pasaulių idėja atsiranda ir modernioji mokslinė fantastika – nuo Sirano de Beržerako kelionių į Saulės ir Mėnulio imperijas iki Godwino *The Man in the Moone* ir Wilkinso

Discovery of a World in the Moone. O dėl patekimo ten būdų, dar nepriartėjome prie Jules'io Verne'o. Pirmą kartą Sirano apkabinėja kūną daugybe stiklo indelių su rasa ir saulė, traukdama rasą, pakelia jį aukštyn. Antrą kartą jis panaudoja raketų varomą mašiną. Tuo tarpu Godwinas siūlo paukščių varomą lėktuvą *ante litteram*.

MOKSLINĖ FANTASTIKA

Šiuolaikinė mokslinė fantastika nuo Verne'o iki mūsų laikų atveria kitą tariamų astronomijų skyrių, kuriame išnaudojamos ir ekstremaliai išplėtojamos astronomijos ir mokslinės kosmologijos hipotezės. Buvęs mano mokinys Renato Giovannoli parašė aistringą knygą apie „Mokslinės fantastikos mokslą"*, kurioje ne tik tiria visas pseudomokslines (bet kartais labai įtikinamas) hipotezes, išrutuliotas iš ankstesnių pasakojimų, bet ir parodo, kaip mokslinės fantastikos mokslas sudaro gana homogenišką iš pasakotojo pas pasakotoją sugrįžtančių, nuolat tobulinamų bei gerinamų idėjų ir *topoi* kūną – nuo Verne'o nitroglicerinu užtaisomų patrankų ir Wellso antigravitacinių kambarių iki kelionių laiku, įvairių astronavigacinių technikų, kelionių esant užšaldymo būsenos, erdvėlaivio kaip mažo uždaro ir ekologiškai savarankiško pasaulio su hidrofonine augalija, įvairių Langevino paradokso variacijų, kai astronautas grįžta iš kosminės kelionės šviesos greičiu dešimčia metų jaunesnis nei jo brolis dvynys.

* Renato Giovannoli, *Scienza della fantascienza*, Milanas: Bompiani, 1991

Tarkim, Robertas Heinleinas knygoje *Time for the Stars* aprašė panašią kelionėje telepatiškai bendraujančių dvynių istoriją, tačiau Tullio Regge savo knygoje „Kosmoso kronikos“ tvirtino, kad jei telepatiniai pranešimai ateina akimirksniu, keliaujančio brolio atsakymas turėtų ateiti anksčiau už klausimą.

Kita pasikartojanti tema yra hipererdvė, kurią knygoje *Starman Jones* Heinleinas aprašo pasinaudodamas kaklasaičio pavyzdžiu: „Štai Marsas... Ten yra Jupiteris. Kad iš Marso nukaktum į Jupiterį, reikia eiti šituo keliu... Bet jei perlenkčiau kaklasaitį taip, kad Marsas atsidurtų virš Jupiterio? Kas sukliudytų įveikti juos skiriantį kelią?“ Taigi, mokslinė fantastika leidosi ieškoti anomalių visatos taškų, kur erdvė galėtų susitraukti pati į save. Ji panaudojo ir mokslines hipotezes, tarkim, Einsteino-Roseno tiltus, juodąsias skyles, erdvėlaikio *wormholes*, Kurtas Vonnegutas knygoje „Titano sirenos“ pateikė hipererdvinių tunelių egzistavimo ir chronosinklastinių infundibulų teorijas, tuo tarpu kiti sugalvojo tachionus – už šviesą greitesnes daleles.

Buvo aptartos visos kelionės laiku problemos, be keliautojo susidvejinimo ir su susidvejinimu, įskaitant ir garsųjį senelio paradoksą (jei sugrįžtume atgal ir nužudytume savo senelį prieš jam susituokiant, gal tą pat akimirką išnyktume), pasinaudojant ir mokslininkų sukurtomis sąvokomis, kaip Reichenbachas knygoje *The Direction of Time*, kalbėdamas apie uždaras priežasčių grandines, kai bent jau subatominiame pasaulyje A yra B priežastis, B yra C priežastis, o C yra A priežastis. Philipas Dickas knygoje *Counter-Clock World* pateikė entropinės

inversijos teoriją. Fredricas Brownas parašė apsakymą *The End*, kurio pirmoje dalyje pristatoma hipotezė, kad laikas yra laukas, ir profesorius Džounsas išranda mašiną, kuri apverčia laiko lauką: Džounsas paspaudžia mygtuką ir parašo antrąją istorijos dalį tais pačiais žodžiais kaip ir pirmąją, tik iš pabaigos į pradžią.

Ir pagaliau, žaidžiant senąja begalės pasaulių teorija, buvo įsivaizduoti lygiagretūs pasauliai, tad Fredricas Brownas knygoje „Absurdiškas pasaulis" mums primena, kad gali būti begalinis tuo pat metu egzistuojančių pasaulių skaičius: „Tarkim, yra pasaulis, kuriame šią akimirką vyksta ta pati scena, tik tu arba tavo atitikmuo avi rudus, o ne juodus batus... Dar kitur gali turėti įdrėskimą ant piršto arba purpurinius ragus..." Remdamasis galimų pasaulių logika filosofas D. K. Lewisas 1973 metais išleistoje knygoje *Counterfactuals* teigė: „Pabrėžiu, kad niekaip nesutapatinu galimų pasaulių su atitinkamomis lingvistinėmis objektyviomis realybėmis. Priimu jas kaip visateises gerbiamas objektyvias realybes. Kai skelbiu realistinę laikyseną galimų pasaulių atžvilgiu, noriu būti suprastas pažodžiui. [...] Mūsų esamas pasaulis yra tik vienas iš pasaulių. [...] Jūs tikite mūsų esamu pasauliu. Aš teprašau tikėti daugiau panašių dalykų."

Kas mokslinę fantastiką skiria nuo buvusio prieš ją ar būsiančio po jos mokslo? Jei mokslinės fantastikos rašytojai neabejotinai skaito mokslinius veikalus, kiek mokslininkų suteikė peno savo vaizduotei skaitydami mokslinės fantastikos autorius? Kiek mokslinės fantastikos pateiktų tariamų astronomijų dar yra ar kada nors liks tariamos?

Radau tekstą, kuriame Tomas Akvinietis (*In Primum Sententiarum*, 8, 1, 2) skiria du morfologinio ryšio tarp priežasties ir pasekmės tipus: priežastis gali būti panaši į pasekmę – asmuo panašus į savo portretą – arba priežastis gali būti nepanaši į pasekmę – taip nutinka su ugnimi, kuri sukelia dūmus. Į šią antrąją priežasčių kategoriją Tomas Akvinietis patalpina ir Saulę, kuri teikia šilumą, bet pati yra šalta. Šypsomės, nes tokį pavyzdį jis pateikia remdamasis savąja dangaus kūnų teorija, tačiau jei kurią dieną bus rimtai pažvelgta į šaltąjį lydymą, ar neteks pagarbiai permąstyti ir Akviniečio minties?

ŠALTA SAULĖ IR TUŠČIAVIDURĖ ŽEMĖ

Tačiau apie šaltą Saulę sukurta geoastronomijų, kurios yra daugiau nei tariamos – pavadintume jas klejonėmis, jei jos nebūtų įkvėpusios labai rimtų, nors ir sunkiai suprantamų, minčių bei sprendimų.

Nuo 1925 metų nacistiniuose sluoksniuose skelbta austro pseudomokslininko Hannso Hörbigerio teorija, pavadinta WEL – *Welteislehre*, arba amžinojo įšalo teorija*. Šioji teorija buvo palankiai įvertinta tokių veikėjų kaip Rosenbergas ir Himmleris. Hitleriui atėjus į valdžią, į Hörbigerį rimtai pažvelgė ir kai kurie moksliniai sluoksniai, tarkim, tokie mokslininkai kaip Lenardas, kartu su Röntgenu atradęs X spindulius.

Pasak Hörbigerio, kosmosas yra amžinos kovos tarp

* Hanns Hörbiger, *Glazial-Kosmogonie*, Leipcigas: Kaiserslautern Hermann Kaysers, 1913

ledo ir ugnies vyksmo vieta, o toji kova kuria ne evoliuciją, bet ciklų arba epochų kaitą. Kažkada egzistavo milžiniškas įkaitęs kūnas, milijonus kartų didesnis už Saulę, jis susidūrė su milžiniška kosminio ledo sankaupa. Ledo masė prasismelkė į šį liepsnojantį kūną ir šimtus milijonų metų jame garavusi jį išsprogdino. To kūno fragmentai pasklido ne tik po suledėjusią erdvę, bet ir po tarpinę zoną, kur sudarė Saulės sistemą. Mėnulis, Marsas, Jupiteris ir Saturnas lediniai, ledo žiedas yra ir Paukščių Takas, kuriame tradicinė astronomija mato žvaigždes, tačiau tai – tik fotografijos triukai. Saulės dėmes sukuria nuo Saturno atskilę ledo gabalai.

Dabar pirminio sprogimo jėga mąžta ir kiekviena planeta juda ne elipse, kaip klaidingai galvoja oficialusis mokslas, o (nepastebima) spirale sukasi aplink ją traukiančią didžiąją planetą. Ciklo, kuriame gyvename, pabaigoje Mėnulis vis labiau artės prie Žemės, vandenynų vandenys sukils, tropikai paskęs ir liks tik aukščiausi kalnai, kosminiai spinduliai taps vis galingesni ir sukels genetines mutacijas. Galiausiai mūsų palydovas sprogs, virsdamas ledo, vandens ir dujų žiedu, o šis galiausiai nukris ant Žemės rutulio. Dėl sudėtingo Marso poveikio Žemė irgi virs ledo rutuliu ir galų gale ją įtrauks Saulė. Paskui bus naujas sprogimas ir nauja pradžia, lygiai kaip praeityje Žemė jau yra turėjusi ir absorbavusi kitus tris palydovus.

Šioji kosmogonija akivaizdžiai skelbė senovės mitais ir epopėjomis paremtą savitą Amžinąjį grįžimą. Dar kartą tai, ką ir šiandienos nacistai vadina tradicijos žiniomis, buvo supriešinta su klaidingomis liberalaus ir judėjiško

mokslo žiniomis. Be to, ledo kosmogonija atrodė labai šiaurietiška ir arijietiška. Šiam giliam tikėjimui ledinėmis kosmoso ištakomis Pauwelsas ir Bergier knygoje „Magų rytas"* priskiria Hitlerio puoselėtą tikėjimą, kad jo pulkai gali puikiai kovoti Rusijos ledynuose. Tačiau kartu teigia, kad poreikis įrodyti, kaip reaguotų kosminis ledas, suvėlino eksperimentus su V1. 1938 metais autorius Elmaro Bruggo pseudonimu** Hörbigerio kaip XX amžiaus Koperniko garbei išleido knygą, kurioje tvirtino, kad amžinojo ledo teorija paaiškina giluminius ryšius, jungiančius žemiškuosius įvykius su kosminėmis jėgomis, ir padarė išvadą, jog demokratinio-judėjiško mokslo tyla Hörbigerio atžvilgiu yra tipiškas vidutinybių sąmokslo pavyzdys.

Tai, kad aplink nacių partiją sukiojosi magiškųjų ir hermetiškųjų bei neotamplieriškųjų mokslų puoselėtojai, tarkim, Rudolfo von Sebottendorffo įkurtos *Thule Gesellschaft* sekėjai, yra plačiai aptarta***.

Nacistiniuose sluoksniuose buvo paklausi ir kita teorija, skelbianti, kad Žemė yra tuščiavidurė, o mes gyvename ne išorėje, ant išgaubtos Žemės plutos, bet viduje, ant įgaubto vidinio paviršiaus. Devynioliko amžiaus pradžioje šią teoriją paskelbė toks kapitonas J. Clevesas

* Louis Pauwels, Jacques Bergier, *Il mattino dei maghi*, Milanas: Mondadori, 1963

** Iš tiesų tai Rudolf Elmayer-Vestenbrugg, *Die Welteislehre nach Hanns Hörbiger*, Leipcigas: Koehler Amelang, 1938

*** Pavyzdžiui, René Alleau, *Hitler et les societés secrètes*, Paryžius: Grasset, 1969 arba Giorgio Galli, *Hitler e il nazismo magico*, Milanas: Rizzoli, naujas leidimas 2005

Symmesas iš Ohajo, kuris įvairioms mokslinėms draugijoms rašė: „Visam pasauliui skelbiu, kad Žemė yra tuščia ir apgyventa iš vidaus, joje yra tam tikras kietų, koncentrinių, kitaip tariant, patalpintų vienas kitame, rutulių skaičius, ir ji yra atvira ašigaliuose per dvylika ar šešiolika laipsnių." Filadelfijos gamtos mokslų akademijoje vis dar saugomas medinis jo sukurto pasaulio modelis.

Antroje amžiaus pusėje šią teoriją perėmė Cyrusas Reedas Teedas, patikslindamas, kad tai, kas mums atrodo dangus, iš tiesų yra rutulio vidų užpildančios dujos su šviesos zonomis. Saulė, Mėnulis ir žvaigždės yra ne dangaus kūnai, o įvairių reiškinių sukelti vaizdo efektai.

Vokietijoje šią teoriją po Pirmojo pasaulinio karo paskelbė Peteris Benderis, o vėliau perėmė Karlas Neupertas, įkūręs judėjimą *Hohlweltlehre* – tuščios Žemės teorija. Pasak kai kurių šaltinių*, aukščiausia vokiečių hierarchija į šią teoriją žvelgė labai rimtai ir kai kuriuose vokiečių jūreivystės sluoksniuose manyta, kad tuščios Žemės teorija leidžia tiksliau nustatyti anglų laivų padėtį, nes naudojant ultraraudonuosius spindulius Žemės išgaubimas netrukdo stebėjimui. Netgi kalbėta, kad iš V1 šaudyta netaikliai būtent dėl trajektorijos apskaičiavimo remiantis įgaubto, o ne išgaubto paviršiaus hipoteze. Kas – jei tai yra tiesa – liudija istorinę ir palaimingą kliedesiais paremtų astronomijų naudą.

* Pavyzdžiui, Gerardo Kniperio iš Palomaro observatorijos 1946 metais žurnale *Popular Astronomy* išspausdintame straipsnyje ir Willy Ley, kuris Vokietijoje dirbo su V1, 1947 metais žurnalo *Astounding Science Fiction* Nr. 39 išspausdintame straipsnyje *Pseudo-science in Naziland.*

TARIAMOS GEOGRAFIJOS IR TIKRA ISTORIJA

Antrojoje XII amžiaus pusėje Vakaruose pasirodė laiškas, bylojantis, kad toli Rytuose, už musulmonų užimtų teritorijų, už žemių, kurias kryžiuočiai bandė atkariauti iš bedievių, bet kurios vėl sugrįžo į jų rankas, klesti krikščioniška karalystė, valdoma kunigo Jono arba *Presbyter Johannes, re potentia et virtute dei et domini nostri Iesu Christi*. Laiškas prasideda taip:

> žinok ir tvirtai tikėk, kad aš, kunigas Jonas, esu viešpačių viešpats visuose turtuose, kurie tik yra šioje padangėje, ir dorybėje bei galioje esu virš visų žemės karalių. Mums moka mokesčius septyniasdešimt du karaliai. [...] Mūsų Karalystė driekiasi per tris Indijas: nuo Didžiosios Indijos, kur guli apaštalo Tomo kūnas, mūsų žemės eina per dykumą, nusitęsia iki rytinės ribos ir pasuka į vakarus iki neapgyventos Babilonijos, prie Babelio bokšto. [...] Mūsų žemėse gimsta ir gyvena drambliai, kupranugariai dvikupriai ir vienkupriai, hipopotamai, krokodilai, metagalinarai, kameteternai, tinsiretos, panteros, laukiniai arkliai, baltieji ir rusvieji liūtai, lokiai ir baltieji strazdai, nebyliosios cikados, ereliai, tigrai, šakalai, hienos, laukiniai jaučiai, šauliai, laukiniai žmonės, raguoti žmonės, faunai, satyrai ir tokios pat rūšies moterys, pigmėjai, šungalviai, keturiasdešimties uolekčių ūgio milžinai, vienakiai, kiklopai, paukštis, vadinamas feniksu, ir bene kiekvienos rūšies gyvūnai, kokie tik gyvena po dangaus skliautu. [...] Vienoje iš mūsų provincijų teka upė, vadinama Indu. Toji upė, kuri išteka iš Rojaus, vingiuoja daug sieksnių per visą provinciją, o joje

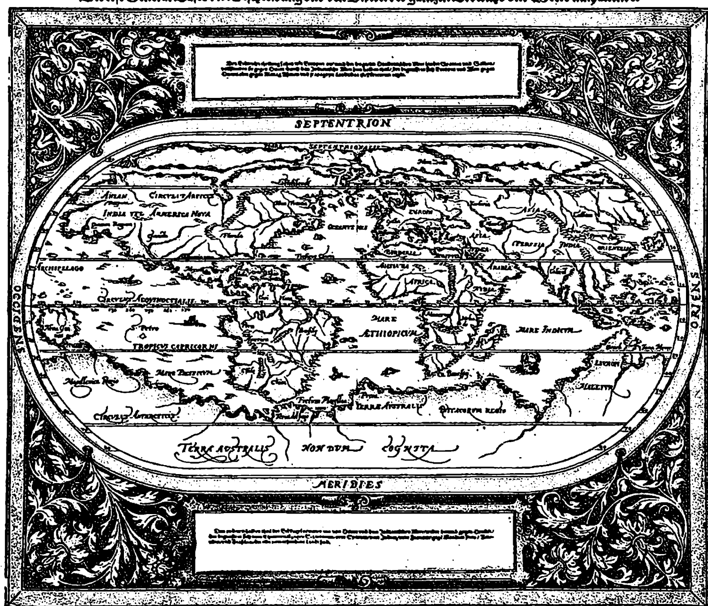
yra gamtiniai akmenys, smaragdai, safyrai, karbunkulai, topazai, chrizolitai, oniksai, berilai, ametistai, sardoniksai ir daug kitų brangakmenių.*

Ir taip toliau, vardijant kitus stebuklus. Laiškas, vėlesniais amžiais, iki pat septyniolikto amžiaus, ne kartą verstas ir parafrazuotas daugeliu kalbų ir variantų, turėjo lemiamą reikšmę krikščioniškųjų Vakarų ekspansijai į rytus. Mintis, kad kitapus musulmonų žemių gali plytėti krikščioniška karalystė, darė šiuos žygius teisėtus. Apie kunigą Joną kalbėjo Giovanni Pian del Carpine, Vilhelmas Rubrukietis ir Marco Polo. Apie XIV amžiaus vidurį, prasidėjus portugalų jūreivių žygiams į Afriką, Kunigo Jono karalystė persikels iš tiksliau neapibrėžtų Rytų link Etiopijos. Penkioliktame amžiuje su Jonu bandys susisiekti Anglijos karalius Henrikas IV, Beri kunigaikštis, popiežius Eugenijus IV. Tuo metu, kai buvo karūnuotas Karolis V, Bolonijoje vis dar kalbėta apie Joną kaip galimą sąjungininką atkariaujant Šventąjį kapą.

Kaip atsirado kunigo Jono laiškas ir koks buvo jo tikslas? Gali būti, kad tai – antibizantiškos propagandos dokumentas, surašytas Frydricho I raštinėje, tačiau svarbiausia yra ne jo ištakos, o kaip jis buvo priimtas. Per geografines fantazijas vis labiau tvirtėjo politinis projektas. Kitaip tariant, kažkokio falsifikuoti linkusio raštininko sukurta šmėkla (anuomet didžiai gerbiamas literatūrinis žanras) tapo krikščioniškojo pasaulio ekspansijos į Afriką

* *La lettera del Prete Gianni*, sudarytoja Gioia Zaganelli, Parma: Pratiche, 1990, p. 55

Die erst General Tafel/die Beschreibung und den Circkel des gantzen Erdreichs und Meers innhaltende.

ir Aziją alibi, draugiška parama, palengvinančia baltojo žmogaus naštą.

Štai toks tariamos geografijos pavyzdys, sukūręs tikrą istoriją. Jis ne vienintelis. Pabaigoje norėčiau pateikti šį Ortelijaus XVI amžiaus *Typus Orbis Terrarum.*

Ortelijus gan tiksliai pavaizdavo Amerikos žemyną, bet vis dar galvojo – kaip daugelis prieš jį ir po jo, – kad egzistuoja *Terra Australis,* milžiniškas skliautas, gaubiantis visą Žemės rutulio Antarktį. Ieškodami šios nesamos *Terra Australis* nepailstantys jūreiviai nuo Mendanos iki Bougainville'io, nuo Tasmano iki Cooko tyrinėjo Ramųjį vandenyną. Tariamos kartografijos nuopelnas, kad

pagaliau buvo atrasta tikroji Australija, Tasmanija, Naujoji Zelandija.

Tad malonė tiems, kurie kovėsi beribio ir ateities frontuose. Malonė visų tariamų geografijų ir astronomijų neretai vaisingai didybei ir klaidoms.

Tekstas parengtas pagal du pranešimus, kurių vienas skaitytas 2001 metais astronomų konferencijoje, kitas – 2002 metais geografų konferencijoje.

Kiekvienoj šaly savi papročiai

Nepaminėta NUC*. Negana to: jos nemini nei Brunetas, nei Graesse, nepaisant temos, ji neįrašyta ir į okultinių leidinių bibliografijas (*Caillet, Ferguson, Duveen, Verginelli Rota, Biblioteca Magica, Rosenthal, Dorbon, Guaita* ir taip toliau), tad apie šią anoniminę knygelę sunku ką nors sužinoti, nors ji, be datos ir išleista viename iš įprastų miestų vaiduoklių (Filadelfija, spaustuvė *Secundus More*), puikuojasi tokiu patraukliu pavadinimu kaip „Naujoji Utopija *[sic]* arba tiesa apie Prarastąją salą, kur Išmintingasis Įstatymų Leidėjas bandė įkurti Laimingąją Respubliką, laikydamasis principo, kad patarlės yra liaudies išmintis", 8° (2) 33; 45 (6) (1 baltas).

Tomelis dviejų dalių: pirmojoje surašyti principai, kuriais remiantis įkurta Laimingoji Respublika, antrojoje išvardijami įkūrus šią valstybę pasireiškę trūkumai ir incidentai, taigi, priežastys, dėl kurių ši Utopija vos per kelerius metus sužlugo.

Pamatinis Utopinis Principas, kuriuo vadovavosi Įsta-

* *National Union Catalog* – Kongreso bibliotekoje bei kitose Amerikos ir Kanados bibliotekose saugomų knygų kataloginis leidinys (*vert.*).

tymų Leidėjas, buvo ne vien tai, kad patarlės yra liaudies išmintis, bet ir kad liaudies balsas yra Dievo balsas. Taigi tobula valstybė turi būti sukurta remiantis šia vienintele išmintimi, nes visi kiti ideologiniai, moraliniai, socialiniai, politiniai ir religiniai projektai žlugo būtent dėl intelektualinio *hybris* atotrūkio nuo senolių išminties (mokykis iš praeities, tikėk ateitimi ir gyvenk dabartyje).

Praėjus keletui mėnesių po Laimingosios Respublikos įkūrimo, netrukta pastebėti, kad Utopinis Principas labai apsunkina kasdienį gyvenimą. Iškart kilo sunkumų dėl medžioklės ir apsirūpinimo būtinaisiais reikmenimis, nes laikytasi principo, kad kas neturi šuns – medžioja su kate (o laimikis tuomet būdavo menkas). Bandyta apsiriboti žvejyba, bet kas miega, visas žuvis pramiega, todėl žvejai suvartodavo begalę stimuliantų ir fiziškai bei dvasiškai palaužti dar jaunystėje užbaigdavo savo karjerą. Žemės ūkyje tvyrojo amžina krizė, nes prinokęs obuolys turėtų pats nukristi, o ką ir kalbėti apie staliaus bei dailidės darbus (net ir paveikslų kabinimą), nes tikėta, kad vinis vinį išmuša, ir be atvangos vietoj senų vinių kaltos naujos. Dėl įsisenėjusio nepasitikėjimo puodžiais šie negalėjo žiesti nei parduoti puodų, nes, kaip žinoma, velniai puodus lipdo (puodžiai pabandė dirbti ir parduoti vienus dangčius, tačiau kad niekas nepirko puodų, tai ir dangčių pasiūla susidūrė su visiška paklausos stoka).

Eismas keliuose buvo labai sunkus, nes kas palieka seną kelią dėl naujo, žino, ką palieka, bet nežino, ką ras, todėl buvo uždrausta ne tik apsisukti (ir negalėjai grįžti iš kur išvažiavęs), bet ir išsukti iš kelio (nemesk kelio dėl takelio). Kita vertus, buvo uždraustos visos transporto

priemonės (lėčiau važiuosi, sveikas ir gyvas toliau nuvažiuosi), bet negalėjai keliauti ir ant asilų, nes tie gyvuliai nepakeliamai dvokia (trinkdamas asilo galvą bergždžiai naudosi ir muilą, ir geldą), beigi suvis buvo nepatariama ne tik keliauti, bet ir imtis kokios nors gamybos, nes kas svajonėmis gyvas, tam mažiau reikia (tai skatino ir svaigalų vartojimą). Panaikintos net pašto paslaugas, nes kas nori – eina, kas nenori – siunčia. Buvo neįmanoma ginti asmeninę nuosavybę, nes lojantis šuo nekanda, tad, siekiant užkirsti kelią tų gyvūnų skalijimui, jiems uždėti glaudūs antsnukiai ir vagys iš jų tik šaipydavosi.

Asmeninės higienos beveik neliko, nes kas nusipliko karštu vandeniu – bijo ir šalto.

Klaidingai suprastas bendradarbiavimo principas teigė, kad norint gero salotų padažo reikia šykštuolio actui, teisiojo druskai ir žvairio aliejui (kaip žinoma, aliejus, actas, pipirai bei druska ir aulinį batą pagardins), tad kaskart norint pagaminti valgį (svetimomis rankomis lengva žarijas žarstyti) tekdavo ieškoti šiam darbui tinkamo pažįstamo (ar bet ko, kas tik sutikdavo jį daryti), ir nesunkiai galėjai rasti žvairį, kurį priverstum pilti aliejų, nes kvailį ir bažnyčioj muša, tačiau dėl šykštuolio kildavo rimtų problemų ne vien todėl, kad niekas nenorėjo prisipažinti toks esąs, bet ir dėl to, kad jei kas jau yra šykštus – gaili ir savo laiko (šykštuolis kaip kiaulė – geras, kai miręs). Galiausiai salotos dažniausia likdavo niekuo neužpiltos, nes alkis yra geriausias padažas.

Panaši problema kaip su salotomis kildavo ir su rytiniu tualetu, nes geriausias veidrodis yra senas draugas, o būdavo nelengva kas rytą rasti paslaugų seną draugą,

nebent du garbūs bendraamžiai nutardavo pabūti vienas kito veidrodžiu, tačiau jiems pasidarbavus skustuvais rezultatas būdavo pražūtingas.

Bendruomeninis gyvenimas susitraukė iki apsikeitimo keletu vienskiemenių žodžių, nes tylėjimas yra auksas, neprasitark blogą valandą, išmintingi neplepa, į užčiauptą burną musė neįskris, mažiau kalbėk, daugiau klausyk ir niekada neapsiriksi, ištartas žodis žmogų silpnina, neištartas – stiprina (atsarga gėdos nedaro). Be to, žinota, kad taurė vyno skrandžiui į sveikatą, o butelis vyno ir skrandį, ir galvą gadina, vynas linksmina, bet ir paslaptis išduoda, o nelaimė ir smuklė yra pakeleivės, todėl vengta puotauti, o tais retais kartais jei kas visgi surengdavo puotą – ši baigdavosi baisiomis muštynėmis, nes kas pirmas trenkia – dukart trenkia. Ir vėl dėl to paties klaidingai suprasto bendradarbiavimo principo niekas nebegalėjo žaisti azartinių žaidimų, nes kas tiki atsitiktinumu – tas eina paskui neregį, o buvo nelengva kiekvienam žaidėjui rasti po neregį, nors galiausiai užtekdavo vienakio, kuris viską išlošdavo – juk neregių šalyje ir vienakis yra karalius. Buvo uždraustos ir įvairios pratybos, tarkim, šaudymo poligonai, nes žmogus šaudo, o velnias kulkas gaudo.

Sunkiai sekėsi krautuvininkams, ypač konditeriams, nes kas dirba, tas ir prisidirba, tad pirkėjai be paliovos mėtydavo į juos tortus. O krautuvininkai sukeldavo baisius vaidus, nes jei tas, kuris peikia, – perka, tai ir tas, kuris perka, – peikia, tad pirkėjui įėjus į krautuvę ir paklausus, kodėl joje parduodamas toks šlamštas, krautuvininkas įsižeidęs atšaudavo: „Pats tu šlamštas, kaip ir toji kekšė

tavo motina", taip sukeldamas vadinamąjį Zidane'o sindromą. Ir pagaliau, kaip žinoma, visada yra laiko susimokėti ir numirti, todėl klientams vis delsiant susimokėti krautuvininkai galiausia bankrutuodavo.

Tiesa, niekas ir taip nepersidirbdavo, nes kiekvienam šventajam sava šventė, todėl metuose buvo 365 šventinės dienos (po šventės tas šventasis būdavo pajuokiamas) ir be paliovos puotauta, nes kas linksminasi – nesensta (ką ir kalbėti apie šventąjį Martyną, kuris visas sultis paverčia į vyną). Dėl tokio perdėto šventųjų garbinimo per Karnavalą, kai kiekvienas pokštas tinka, visi būdavo priversti tyčiotis iš pėstininkų ir kariuomenė prarasdavo orumą. Negana to, pagal nuostatą, kad nuo draugų tesaugo mane Dievas, o nuo priešų aš pats apsiginsiu, kariuomenė buvo visai paleista.

Sunkiai sekėsi ir religinis gyvenimas. Pirma, negalėjai atpažinti kunigų, nes ne drabužiai parodo vienuolį, tad šie Dievo žmonės vaikščiojo persirengę. Antra, kadangi Dievas mėgsta byloti tiems, kurie tyli, niekas nebenorėjo melstis.

Nelengva buvo ir vykdyti teisingumą. Beveik nieko negalėjai nuteisti, nes išpažinta nuodėmė – pusiau atleista nuodėmė, o jei kas ir būdavo nuteistas, tai nebuvo galima paskelbti nuosprendžio, nes reikia smerkti nuodėmę, o ne nusidėjėlį. Niekas nesikreipdavo į advokatus, nes geras patarimas neįkainojamas, o teisėjai į teismo procesus nekviesdavo liudininkų, nes kas daugelio klauso – nieko nenusprendžia (tuos kelis išimtinius liudininkus rasdavo tarp mirtinų ligonių, nes galvota, kad iš ligoninės ir kapinių visi išeina sąžiningesni). Nebuvo galima bausti už

nusikaltimus šeimos nariams (savo namuose kiekvienas karalius), nebuvo tiriamos žmogžudystės darbo vietose, ir buvo neabejojama, kad kas aukštai šoka, žemai krinta (su pagreičiu), tačiau dėl sunkesnių nusikaltimų būdavo bandoma susitarti ir mirties bausmės galėjai išvengti sutikęs, kad tau nupjaus liežuvį (liežuvis daug vargo pridaro, ir verčiau liesas susitarimas nei riebi bausmė). Kartais būdavo kertamos galvos, bet iškart po to tarp nubaustųjų myriop bandyta rengti barbariškas lenktynes (kas neturi galvos, turi kojas), kurių baigtis, žinoma, nuvildavo. Pridursime, kad buvo keblu apkaltinti plėšikus, nes šie, žinodami, jog gerumu viską galima gauti, ateidavo ne ginkluoti, o suktumu išviliodavo pinigus bei gėrybes ir vėliau tvirtindavo, kad apiplėštieji savo valia jiems viską atidavę. Ir išvis vengta taikyti bausmes, nes kas neklauso žodžių, tam ir lazda nepadės.

Tiesa, vienu tarpu pripažinta, kad kas kardą pakelia, nuo kardo ir žūsta, ir priimta viešai vykdoma bausmė akis už akį. Tokia praktika duodavo gerų rezultatų žmogžudysčių atvejais, tačiau viešas sodomitų baudimas nebūdavo patogus ir to papročio atsisakyta.

Dezertyravimas nelaikytas nusikaltimu, nes pabėgęs kareivis tiks ir kitam kartui, bet kažkodėl bausdavo rašančius nematomu rašalu, nes kas neperskaito, ką parašęs, yra asilas iš prigimties. Uždrausti mirusiųjų portretai ant antkapių, nes jei gyvi būsime – pasimatysime, tad akivaizdu, kad su mirusiais nebepasimatoma. Teisėjai gi buvo visiškai diskredituoti, laikantis vadinamojo Pirmojo Bandanos principo: kas klysta – kaltina savo kaltintoją (Antrasis principas teigė, kad tas, kuris

mažai pavagia – sėda kalėti, o kuris daug pavagia – padaro karjerą).

Tokioje akivaizdžiu neteisingumu pagrįstoje respublikoje tragiška buvo moterų padėtis: liaudies išmintis joms niekada nebuvo palanki, teigdama, kad su moterimi, ugnimi ir jūra menki juokai, savo žmoną laikyk atokiau nuo kunigų, kūmų ir svainių, nes jais negalima pasitikėti, verkianti moteris ir prakaituojantis arklys blogesni už Judą, maža moterytė – didelė putytė, pavydūs vyrai ir moterys yra per daug pavojingi, ten, kur yra įsimylėjusių moterų, jokie užraktai nepadės, moteris žino daugiau už velnią, moteris iš pradžių medus, paskui – tulžis, vištidėje nėra tvarkos, jei vištos kudakuoja, o gaidys tyli, moteris tikra pražūtis.

Moterys buvo pasmerktos ištisą mielą dieną klausytis dejonių dėl anytų, nes manyta, kad ką marčiai pasakysi – anyta išgirs, o tuomet, kai jos, savo nelaimei, ištekėdavo už mylinčių vyrų, būdavo nuolat mušamos, nes kas myli, tas ir muša (meilė be peštynių apsamanoja). Netekėjusios neturėjo jokios vilties susirasti aistringesnį pagyvenusį vyrą, nes kai prie šešiasdešimties priartėji – pamiršk moteris ir džiaukis vynu.

Tokia pamatinė nemeilė moterims apsunkino lytinį gyvenimą: pirmiausia žinota, kad Bakchas, tabakas ir Venera vyrą paverčia pelenais, geriau vienam nei su prasta palyda, nepasitikėta ir meilinimusi, nes kas per daug glosto – nori apgauti. Tačiau kartu buvo plačiai paplitęs svetimoteriavimas, nes mylėti kaimynę yra didelis pranašumas: dažnai susitinki ir niekuo neįsipareigoji. Tikėta, kad nauji metai – naujas gyvenimas, todėl manyta, jog

vaikai turi gimti tik sausio mėnesį, taigi poruotis reikia tik balandį, bet kadangi Kalėdas dera sutikti su namiškiais, o Velykas – su kuo nori, balandžio mėnesį klestėjo nesantuokinis poravimasis (kaip žinoma, Kalėdos balkone – Velykos su nuodėguliais, tad per šią šventę vyrai persekiodavo neištikimas žmonas ir savo varžovus ginkluoti nuodėguliais), todėl Laimingoji Respublika kone išimtinai buvo apgyvendinta tik nesantuokiniais vaikais.

Šių lytinio gyvenimo nepatogumų nebuvo galima kompensuoti onanistine praktika ar pornografija, nes (nors ir tiesa, kad kas pasitenkina – tas mėgaujasi) kai matai, bet negali paliesti – širdis sprogsta. Tačiau nevengta homoseksualinių ryšių, nes panašus panašų traukia (kodėl gi ne? juk gražu ne kas gražu, o tai, kas patinka).

Ir negalėjai tikėtis, kad bent dalį sunkumų palengvins daktarai – jie kėlė didžiausią nepasitikėjimą. Pirmiausia manyta, kad labiau kenkia baimė nei pati liga, o baimės joks daktaras nepagydys, kalbėta, kad daktarų klaidų pilni kapai, dantistas valgo kitų dantimis, pagaliau, kad ne visos blogybės yra blogos ir viltis miršta paskutinė (nebent būdavo taikoma eutanazija, nes kraštutiniam blogiui – kraštutinis gydymas). Be to, vienas obuolys per dieną gelbsti nuo visų daktarų, nusiskutęs gerai jautiesi vieną dieną, susituokęs – mėnesį, o nudūręs kiaulę – metus, tad verčiau būdavo nuduriama kiaulė nei einama pas daktarą. Širdžiai neįsakysi, todėl buvo nepatartina eiti pas kardiologus, ne geresnė buvo ir otorinolaringologų reputacija (nosis čia niekuo dėta), ką ir kalbėti apie nepasitikėjimą veterinarais, nes dovanotam arkliui į dantis nežiūri, todėl šiems tekdavo gydyti tik labai brangiai

nusipirktus arklius. Tiesa, buvo paplitusios plaučių ligos, nes tikėta, kad po Grabnyčių žiema iš gryčių, tad po šios šventės visi rengdavosi lengvais drabužiais, nors lauke dar spaudė speigas. Šiaip ar taip, daktarai ir patys nenoriai lankydavosi ligoninėse, nes kas su luošiu susideda, pats pradeda šlubuoti.

Paskutinė šios nelaimingos tautos paguoda galėjo būti žaidimai ir pramogos, tačiau kiekvienų sporto varžybų baigtis visada būdavo nulemta joms dar neprasidėjus (yra pradžia, bus ir pabaiga). Beveik nebuvo įmanomos žirgų lenktynės, nes geras raitininkas visada turi ietį, o ši sukeldavo raiteliui daug nepatogumų. Nevertėjo imtis ir tradicinių grumtynių purve, nes ar laimėsi, ar pralaimėsi – vis tiek purvinas liksi.

Vienintelis praktikuojamas žaidimas buvo toks aukštas stulpas, į kurį įsiropštęs galėjai išgerti šampano (kas nerizikuoja – negeria šampano).

Tačiau nereikia manyti, kad dėl žaidimų ir lytinės veiklos apribojimų Laimingosios Respublikos piliečiai buvo labiau linkę į mokslus. Pirmiausia mokykla nepasitikėta, nes praktika vertesnė už gramatiką, nepasitikėta ir logika, nes su *jei* ir *bet* netoli nukeliausi. Mokytojai buvo prasti, nes kas žino – daro, o kas nežino – moko (bet mokiniai to nepastebėdavo, nes kas klausia – neklysta). Matematikos mokyta minimaliai: vaikai išmokdavo, kad trečias kartas nemeluoja, bet negalėdavo imtis didesnių skaičių, nes trys trina, trys ketina, o keturi duoda, bet nebuvo pasakyta, ką duoda, taigi, čia viskas ir sustodavo. Ką ir kalbėti apie aukštąją matematiką, kadangi egzistavo apskritimo kvadrato tabu (gimęs apvalus nemirs kvadratinis). Diskriminuoti

guvesni vaikai (kas daug kalba – mažai žino), o ir šiaip jie netrukdavo susirgti, nes kas išmano – tas kenčia. Taigi, manyta, kad geriau gyvas asilas nei miręs daktaras.

Pabaigus studijas būdavo draudžiama ieškotis darbo pateikiant gyvenimo aprašymą, nes kas save liaupsina – tuščiažodžiauja. Skatintas nedarbas arba įgytų žinių nepanaudojimas (išmok amato ir pasilaikyk ateičiai). Kita vertus, kas dvidešimties neturi, trisdešimties nedaro, keturiasdešimties praranda tą truputį, kurį turėjo.

Technologinės žinios susiaurintos iki minimumo: uždraustos perdirbimo sistemos (prabėgęs vanduo nesuka malūno) ir praktikuoti tik lėti archajiški metodai (lašas po lašo ir akmenį pratašo, lauk, žirgeli, kol sužels žolelė, skuba blogas patarėjas ir skubos darbą velnias renka).

Žodžiu, nieko stebėtina, kad Laimingosios Respublikos gyventojai nebuvo laimingi ir vienas po kito paliko salą bei jos Įstatymų Leidėją, kuriam teko pripažinti savosios utopijos žlugimą. Geriau vėliau negu niekad. Kaip kritikuodamas perdėtą pasitikėjimą patarlėmis išmintingai pažymi šios knygelės anoniminis autorius, praeities išmintis nepamaitins alkstančio, žodžiais darbų nenudirbsi ir kas per daug – tas nesveika. Įstatymų Leidėjas tikėjosi, kad iš daikto rasis daiktas, bet pagal vaisius pažinsi medį, o visi kaltūnai sueis į šukas. Jei teisybė, kad viskas gerai, kas gerai baigiasi, ir kantrybė nugalės, tai, atitinkamai, blogai, kas blogai baigiasi, ir jei kas pats dėl savo nesėkmių kaltas – tam lieka tik ašaros, nes kas liūdnas gimsta – miršta nepaguostas, ką pasėsi, tą ir pjausi, kas sėja vėją, renka audrą. Ir visa, kas gera, ilgai netrunka.

Jei būtume anksčiau žinoję, kad kiekvienas medis turi savo kirvarpą, o kiekvienas medalis kitą pusę... Bet išmintingų po laiko pilnos kapinės ir kol žmogus turi dantis burnoje, niekada nežino, kas jo laukia.

Tai galioja ir mūsų anonimui. Mirusiems kapai, o gyviesiems – ramybė. Perpasakojau, ką perskaitęs, o pasiuntinys juk nekaltas.

Netikra recenzija išspausdinta knygoje *Almanacco del bibliofilo. Viaggi nel tempo: alla ricerca di nuove isole dell'utopia* („Bibliofilo almanachas. Kelionės laiku: naujų utopijos salų paieškos"), sudarytojas Mario Scognamiglio, Milanas: Rovello, 2007.

Aš esu Edmonas Dantesas!

Kai kurių nelaimėlių pirmoji pažintis su literatūra buvo Robbe-Grillet kūriniai. Robbe-Grillet galima skaityti tik supratus, kokios yra tradicinės jo laužomos pasakojimo struktūros. O tam, kad galėtume mėgautis Gaddos leksikos naujovėmis ir deformacijomis, reikia išmanyti italų kalbos taisykles ir mokėti taisyklingą Toskanos regiono italų kalbą, kuria parašytas „Pinokis".

Pamenu, kai buvau vaikas, man tekdavo nuolat varžytis su draugu iš labai išprususios šeimos. Jis skaitydavo Ariosto, o aš, nenorėdamas nuo jo atsilikti, už savo menkus kišenpinigius pirkdavau iš bukinistų Tasso. Nesakysiu, kad jo neskaitinėjau, bet slapta skaitydavau „Tris muškietininkus". Kartą to berniuko mama, svečiuodamasi pas mus, virtuvėje pamatė tą knygą kaltininkę (būsimieji literatai skaitydavo virtuvėse, susirangę ant kėdės, atrėmę nugaras į indaujas, o jų mamos bardavosi, kad susigadinsime akis ir verčiau eitume pakvėpuoti grynu oru) ir pasipiktino („Kaip galima skaityti tokį šlamštą?"). Pažymėtina, jog ta pati ponia sakydavo mano mamai, kad jos stabas yra Wodehouse'as, aš irgi jį skaitydavau, ir su dideliu malonumu, bet juk abi šios literatūros buvo

vartotojiškos, tad kodėl Wodehouse'as turėtų būti tauresnis už Dumas?

Todėl, kad bulvarinį romaną lydėjo šimtametis pasmerkimas, ir ne tik Riancey pateikta 1850 metų įstatymo pataisa grasino mirtimi ir uždėjo *feuilleton* spausdinantiems laikraščiams nepakeliamus mokesčius, bet ir dievobaimingieji šventai tikėjo, kad *feuilleton* ardo šeimas, tvirkina jaunuolius, pastūmėja suaugusiuosius į komunizmą ir maištą prieš sostą bei altorių – tereikia prisiminti kone du tūkstančius puslapių dviejuose tomuose, kuriuos šios velnio literatūros analizei 1845 metais skyrė Alfredas Nettementas (*Études critiques sur le feuilleton-roman*).

Tačiau tik vaikystėje pradėję skaityti bulvarinius romanus pažinsime klasikinius grožinės literatūros mechanizmus – čia jie pasireiškia savo grynuoju pavidalu, dažnai begėdiškai, bet su triuškinančia mitopoetine energija.

Štai kodėl norėčiau pakalbėti ne apie kurią nors vieną knygą, o apie žanrą (*feuilleton*) ir apie specifinį mechanizmą – *anagnorisis*, arba atpažinimą. Jei reikėtų priminti, kaip ką tik padariau, kad *feuilleton* pristato amžinuosius literatūros mechanizmus, turėčiau pacituoti Aristotelį („Poetika", 1452 a-b). *Anagnorisis* yra „perėjimas nuo neišmanymo prie pažinimo", o ypač prie asmenų atpažinimo, tarkim, tuomet, kai vienas veikėjas netikėtai atpažįsta kitą (iš kitų pasakojimo ar atradęs kokį papuošalą arba pamatęs randą) kaip savo tėvą ar sūnų ar, dar blogiau, kai Edipas supranta, kad Jokastė, su kuria susituokė, yra jo motina.

Į atpažinimą galima reaguoti paprastai, laikantis pasakotojo žaidimo taisyklių, arba jį apmąstyti pagal naratologijos dėsnius. Antruoju atveju kartais manoma, kad

kyla pavojus prarasti jo įspūdį, tačiau tai yra netiesa, tad, norėdamas tai pagrįsti, iš pradžių pateiksiu keletą naratologinių refleksijų, o paskui sugrįšiu prie atpažinimo stebuklų pavyzdžių.

Dvigubas atpažinimas privalo nustebinti ne tik veikėją, bet ir skaitytoją. Toji staigmena gali būti parengta per užuominas ir įtarimus arba užgriūti skaitytoją netikėtai, ir tas vos pastebimų užuominų ar netikėtų posūkių dozavimas priklauso nuo pasakotojo gebėjimų. Tuo tarpu *paprastas* atpažinimas yra tuomet, kai veikėjui jis trenkia tarsi perkūnas iš giedro dangaus, tačiau skaitytojas jau žino, kas vyksta. Tipiškas šio tipo pavyzdys būtų daugkartinis Montekristo atsiskleidimas savo priešams, kurio skaitytojas laukia ir kuriuo mėgaujasi jau nuo knygos vidurio.

Dvigubame atpažinime su veikėju susitapatinęs skaitytojas kartu su juo kenčia, džiaugiasi ir dalijasi staigmenomis. Tuo tarpu paprastame atpažinime skaitytojas suprojektuoja į veikėją, kurio paslaptį jau žino ar nuspėja, savo frustracijas ir keršto troškimą ir numato netikėtą posūkį. Kitaip tariant, skaitytojas norėtų su savo priešais, su savo viršininku, su jam neištikima moterimi pasielgti taip pat, kaip pasielgė Montekristas: „Niekinai mane? Gerai, dabar tu sužinosi, kas esu iš tiesų!“, ir jau mėgaujasi laukdamas pabaigos.

Naudingas sėkmingo atpažinimo elementas yra *persirengimas*: nusimetęs kaukę persirengėlis padidina veikėjo, kuriam atsiskleidžia, nuostabą. Savo ruožtu skaitytojas arba dalyvauja staigmenoje, arba, atpažinęs persirengėlį, mėgaujasi nieko nenutuokiančių veikėjų nuostaba.

Šiuodu atpažinimo tipai paskui išsivysto į dvejopą degeneraciją, kai turimas *perteklinis* arba *nereikalingas* atpažinimas. Atpažinimas – tai pinigas, kurį reikia leisti apdairiai, jis turėtų tapti garbaus siužeto *clou*. Montekristo, kuris atsiskleidžia daug kartų ir savo ruožtu pamažu išsiaiškina intrigą, kurios auka tapo, pavyzdys yra retas ir nuostabus atpažinimo atvejis, kai, nors pasikartojantis daug kartų, dėl to nėra mažiau malonus. Tuo tarpu prastame *feuilleton* atpažinimas, manant, kad jis yra „gera prekė", kartojamas be saiko ir taip praranda savo dramatizmą bei įgyja grynai raminamąją funkciją tuo požiūriu, kad teikia skaitytojui kvaišalus, prie kurių šis priprato ir be kurių nebegali gyventi. Šis mechanizmo eikvojimas vėliau įgauna keistas formas, kai intrigos vystymuisi atpažinimas yra akivaizdžiai nereikalingas ir romanas jo pritvinkęs grynai reklamos tikslais, tarsi pretenduodamas tapti idealiu savo kainos vertu bulvariniu romanu. Akivaizdų nereikalingų atpažinimų srauto pavyzdį rasime Ponsono du Terrailio romane „Vienuolyno kalvis" (*Le forgeron de la Cour Dieu*). Pateikiamame sąraše nereikalingi atpažinimai pažymėti žvaigždute (kaip matyti, jų yra dauguma). Taigi, šiame romane *tėvas Jeronimas atsiskleidžia Joanai, tėvas Jeronimas atsiskleidžia Maziur, *kunigaikštienė Maziur iš Valonjeso pasakojimo sužino, kad Joana yra Auroros sesuo, *iš portreto, kurį jai dėžutėje paliko motina, Aurora atpažįsta, kad Joana yra jos sesuo, perskaičiusi seną motinos rankraštį, Aurora sužino, kad senasis Benjaminas yra Fricas, *iš Auroros Lučanas sužino, kad Joana yra josios sesuo (ir kad jų motina nužudė jojo motiną), *Raulis de la Moreljeras atpažįsta, kad

Cezaris yra Bleso sūnus, o jo persekiotoja yra kunigaikštienė Maziur, *dvikovoje sužeidęs Moreljerą Lučanas po jo marškiniais randa medalioną su Gretchen portretu, *iš Polito rankose rasto medaliono čigonė supranta, kad Aurora laisvėje, *čigonės įskųstas aristokrates Bibi atpažįsta kaip Aurorą ir Joaną, *Paolas (arba Maziur kavalierius) iš Gretchen medaliono, kurį jam parodo Bibi (gavusi jį iš čigonės, kuri jį gavo iš Polito), atpažįsta, kad aristokratė, kurią turi suimti, yra jo duktė Aurora, *Bibi atskleidžia Paolui, kad jo duktė suimta vietoj Joanos, bėgdama Bibi sužino, kad nuo giljotinos išgelbėta mergina yra Aurora, diližane Bibi sužino, kad jos pakeleivis yra Dagobertas, *iš Bibi Dagobertas sužino, kad Aurora ir Joana yra Paryžiuje ir kad Aurora įkalinta, Politas atpažįsta, kad Dagobertas yra tas vyras, kuris Tiuilri rūmuose išgelbėjo jam gyvybę, *Dagobertas atpažįsta čigonę, kuri kadaise jam išpranašavo laimę, *Dagoberto daktaras atpažįsta, kad Raudonųjų kaukių atsiųstas daktaras vokietis yra buvęs jo mokytojas, o šis atpažįsta savo mokinį ir Politą kaip jaunuolį, kurį ką tik išgelbėjo gatvėje, po daugelio metų Politas atpažįsta, kad nepažįstamasis, su kuriuo kalbasi, yra Bibi, abudu atpažįsta čigonę ir Zoe kaip jos padėjėją, Benediktas suranda ir atpažįsta Bibi, *Paolas (jau daugelį metų pamišęs) atgauna protą ir atpažįsta Benediktą, o Bibi atpažįsta, kad senasis atsiskyrėlis yra tėvas Jeronimas, *iš tėvo Jeronimo Maziur kavalierius sužino, kad jo duktė gyva, *čigonė supranta, kad jos mažordomas yra ne kas kitas kaip Bibi, *respublikonas (įviliotas į spąstus) atpažįsta, kad gražioji vokietaitė yra ta mergina, kurios tėvus jis įsakė giljotinuoti (skaitytojui jos tapatybė atskleidžiama

dviem puslapiais anksčiau), *čigonė (pasmerkta čigonų) atpažįsta, kad Lučanas, Dagobertas, Aurora ir Joana yra tie, kuriuos ji persekiojo ir kurių gyvenimus sugriovė.

Nesvarbu, kad tas, kuris (laimė) neskaitė „Vienuolyno kalvio“, visiškai pasimes šiame veikėjų, apie kuriuos nieko nežino, atpažinimų sraute. Juo geriau, jei jo galvoje liks didelė sumaištis, nes, palyginti su *feuilleton* klasika, šis romanas panašus į filmą, kuris, norėdamas sudominti publiką „Paskutiniu tango Paryžiuje“, savo žiūrovams rodo šimtą dvidešimt minučių šimtinės psichiatrijos ligoninės pacientų nepertraukiamo santykiavimo. Tą patį darė ir Sade'as „120 Sodomos dienų“, per šimtus puslapių mygdamas pedalą, kai Dante apsiribojo žodžiais „virpančiam pabučiavo man lūpas“.

Ponsono du Terrailio romane atpažinimai yra nereikalingi, ką ir kalbėti, kad jų perdėtai daug, nes apie veikėjus skaitytojas jau viską žino. Nors tiesa ir tai, kad gurmaniškesniems skaitytojams žaidimas pagardinamas sadizmo žiupsniu. Romano veikėjai atlieka kaimo kvailelio vaidmenį, nes paskutiniai supranta tai, ką ir skaitytojas, ir kiti romano veikėjai jau seniai žino.

Kaimo kvailelio atpažinimą galima skirti į *karaliaus juokdario* ir *apšmeižto juokdario* atpažinimus. Karaliaus juokdarį turime tada, kai visi intrigos elementai – duomenys, faktai, išpažintys, akivaizdūs ženklai – susitelkia tam atpažinimui įvykti, ir tik tas veikėjas lieka užsispyręs savo nežinojime. Kitaip tariant, intriga tiek pat jam, kiek ir skaitytojui pateikia visus elementus mįslei įminti ir visiškai nesuprantama, kodėl jis nepajėgia to padaryti. Autoriaus kritiškai prisiimta tobula karaliaus juokdario

figūra yra detektyvinėje istorijoje – detektyvo (kuris apie viską sužino lygia greta su skaitytoju) priešybė oficialus policininkas. Tačiau gali atsitikti ir taip, kad kvailelis apšmeižiamas, nes intrigos įvykiai jam nieko nesako, o skaitytojas susigaudo tik remdamasis populiarių intrigų tradicija. Kitaip tariant, skaitytojas žino, kad pagal pasakojimo tradiciją veikėjas X negali būti niekas kitas, kaip tik veikėjo Y sūnus. Tačiau Y to negali žinoti, nes nėra skaitęs bulvarinių romanų.

Tipiškas šio pavyzdys būtų Rudolfas di Gerolšteinas iš romano „Paryžiaus paslaptys“. Nuo tada, kai Rudolfas sutiko Gualioz, arba Flior de Mari – švelnią, trapią prostitutę, – ir vos tik skaitytojas sužino, kad dar vaikystėje pagrobta jo ir Saros Makgregor duktė, jis netrunka suprasti, jog Flior de Mari negali būti niekas kitas, kaip Gerolšteino duktė. Tačiau kodėl Rudolfas turėtų manyti esąs skurdžioje smuklėje atsitiktinai sutiktos merginos tėvas? Tad nieko stebėtina, kad jis tai sužino tik romano pabaigoje. Tačiau autorius jaučia, kad skaitytojas jau šį tą įtaria, todėl pirmosios dalies pabaigoje paskuba pateikti išrišimą: čia susiduriame su tipišku intrigos priklausomybės nuo literatūrinės tradicijos ir komercinės sėkmės atveju. Literatūrinė tradicija pasirūpina, kad skaitytojas žinotų tikėtiniausią sprendimą, tuo tarpu *feuilleton* su nesuskaičiuojamą dalių skaičių narpliojama istorija kassavaitinis pardavimas sąlygoja, jog negalima skaitytojo per ilgai laikyti nežinioje, nes jis gali užmiršti, kas buvo anksčiau. Taigi, Eugène'as Sue priverstas baigti šią partiją, kad galėtų pradėti kitas, neperkraudamas skaitytojo atminties ir dėmesio galimybių.

Literatūriniu požiūriu jis nusižudo, jau antrame rate paklodamas geriausią kortą. Tačiau toji savižudybė jau įvyko tą akimirką, kai jis pasirinko veikti akivaizdžių naratyvinių išrišimų lygiu: bulvariniame romane taip pat ir intrigos vingiai negali būti per daug sudėtingi.

Dar vienas nereikalingo atpažinimo kategorijos mechanizmas yra *netikro nepažįstamojo topos*. Bulvariniame romane skyriaus pradžioje neretai pristatomas paslaptingas veikėjas, kuris skaitytojui turėtų būti nežinomas, bet apie kurį netrukus įspėjama: „Nepažįstamasis, kurį skaitytojas jau atpažino kaip mūsų poną X..." Ir vėl susiduriame su antraeile naratyvine priemone, kurią pasitelkęs pasakotojas dar kartą, jau žemesniu lygiu, pateikia atpažinimo malonumą. Atkreiptinas dėmesys, kad čia atpažinimo protagonistas yra ne pats veikėjas (nepažįstamasis puikiai žino, kas esąs, ir paprastai jis pasirodo tamsiame skersgatvyje ar nuošaliame kambaryje, kai kiti dar būna jo nematę), o vien tik skaitytojas. Jei tas skaitytojas mėgsta skaityti bulvarinius romanus – jis iškart supranta, kad pristatytas nepažįstamasis yra netikras nepažįstamasis, ir paprastai iškart atspėja jo tapatybę, bet autorius primygtinai nori, kad skaitytojas nesiliautų vaidinti kaimo kvailelio – ir gal su kokiu mažiau įžvalgiu skaitytoju jam tai pavyksta.

Vis dėlto jei intrigos stilistikos požiūriu šios žemesnio lygio atpažinimo priemonės kuria tokius pat perkrautus pasakojimus, mėgavimosi psichologijos ir sutarimo psichologijos požiūriu jos veikia nuostabiai, nes skaitytojo tingumui būtina pataikauti, pateikiant jam mįsles, kurias jis jau yra įminęs ar gali lengvai įminti.

Dabar galėtume pasvarstyti, ar naudodamas tokias skurdžias priemones atpažinimas bulvariniame romane tikrai turi tą naratyvinę galią, kurią jam priskyriau pradžioje. Tikrai taip. Viena mano draugė sakydavo: „Kai filme suplevėsuoja vėliava – verkiu. Ir visai nesvarbu, kurios ji šalies.“ Kažkas, recenzuodamas *Love Story*, parašė, jog reikia turėti akmeninę širdį, kad neprapliuptum juoku susidūręs su tokiomis istorijomis kaip Oliverio ir Dženės. Klaida: net ir turint akmeninę širdį akys paplūsta ašaromis, nes egzistuoja jausmų chemija, ir kai naratyvinės priemonės sumanytos pravirkdyti – jos visada pravirkdo, o net pats ciniškiausias dendis šluostydamas slaptą ašarėlę daugių daugiausia gali apsimesti, kad kasosi nosį. Gali būti begalę kartų matęs „Raudonuosius šešėlius“ (ir netgi pačius nevalyviausius šio filmo klonus), bet kai su trimito garsais įjoja Septintoji kavalerija ir iškeltais kardais puola jau belaiminčius Džeronimo pulkus – po plono batisto marškiniais suspurda net ir pati nedoriausia širdis.

Tad leiskime atpažinimo malonumui ir jausmams mus užvaldyti, net jei jau žinome, kas ką turi atpažinti, ir sutrikę gėrėkimės ta gausa technikų, per kurias šis naratyvinis archetipas be paliovos kartojasi visą *feuilleton* istoriją:

– Ak, – tarė Miledi atsistodama. – Pabandykite rasti teisėją, kuris paskelbtų šį gėdingą nuosprendį. Pabandykite rasti tą, kuris jį įvykdytų.

– Tylos, – pasigirdo balsas. – Dabar kalbėsiu aš.

Vyras raudonu apsiaustu žingtelėjo priekin.

– Kas jis? Kas jis? – suriko Miledi, o jos plaukai iš siaubo išsileido ir lyg gyvi šiaušėsi jai ant galvos.

– Kas jūs? – šūktelėjo visi šios scenos liudininkai.

– Klauskite tos moters, kaip matot, ji mane atpažino, – atsakė vyras raudonu apsiaustu.

– Lilio budelis, Lilio budelis! – aiktelėjo Miledi, pagauta beprotiško siaubo, rankomis kabindamasi sienos, kad nenukristų.

Tas vyras, kuris trisdešimt metų lenkė galvą prieš Andręją, išsitiesė visu savo ūgiu ir, parodęs suluošintam sūnui į tėvo lavoną, paskui į duris ir į vyrą tarpduryje, tarė:

– Pone vikonte, jūsų tėvas nužudė pirmąjį jūsų motinos vyrą, paskui įmetė į jūrą jūsų vyresnįjį brolį. Tačiau tas brolis nemirė: štai jis.

Ir parodė į Armandą, o Andrėjas tuo tarpu traukėsi, apimtas siaubo.

– Jūsų tėvas, – tęsė Bastjenas, – paskutinę akimirką padarė atgailą ir paliko jūsų broliui viską, ką iš jo buvo pavogęs ir ką ketino palikti jums. Čia jūs jau ne savo, o grafo Armando de Kergazo namuose.

– Išeikite!

Armandas prabilo kaip šeimininkas ir Andrėjas gal pirmą kartą gyvenime pakluso. Jis žengė lėtai, it sužeistas tigras, kuris traukiasi atatupstas, bet traukdamasis vis dar grasina. Pasiekęs slenkstį, įsmeigė žvilgsnį į langą, už kurio pirmuosiuose aušros spinduliuose švito Paryžius, ir, kone mesdamas Armandui baisų iššūkį, suriko:

– Pasiruošk, dorasis broli! Pažiūrėsim, kas nugalės: tu – filantropas, aš – banditas, tu – dangus, aš – pragaras... Paryžius bus mūsų mūšio laukas.

Išėjo pakelta galva, pragariškai kvatodamas ir nepraliejęs nė ašaros it koks piktadarys paliko don Žuaną, namus, kurie jau buvo ne jo. Dar stabtelėjo, žvilgsniu apvesdamas susirinkusiuosius. Svečiai klausėsi tylėdami, o nuo jų lūpų buvo dingusios šypsenos.

– Taigi, – tęsė, – tą vagį, žudiką, tą moterų kankintoją radau šįvakar, prieš valandą... jis yra tarp jūsų: štai ten!

Ir ištiesta ranka parodė į vikontą. Šis pašoko nuo kėdės, tuo tarpu kalbėtojo kaukė nukrito.

– Armandas, skulptorius! – pratarė kažkas.

– Andrėjau, – sugriaudė Armandas. – Andrėjau, ar atpažįsti mane?

Bet tą akimirką, kai svečiai lyg suakmenėję klausėsi netikėtos, siaubingos istorijos pabaigos, atsivėrė durys ir pasirodė juodai apsirengęs vyriškis. Kaip ir senasis tarnas, kuris ūžaujančiam don Žuanui pranešė apie jo tėvo mirtį, taip ir šis vyras, nepaisydamas svečių, žengė tiesiai prie Andrėjo ir prabilo:

– Generolas grafas Feliponė, jūsų tėvas, jau seniai sergantis, labai prastai jaučiasi ir savo mirties patale norėtų jus pamatyti.

Tačiau vyras, atnešęs žinią, pastebėjo Armandą, kuris metėsi paskui Andrėją, norėdamas šį sulaikyti, ir suriko:

– Dangau! Gyvas manojo pulkininko atvaizdas!

Kambario, kuriame buvo sutuoktiniai, tarpduryje pasirodė vyras. Jį pamatęs grafas Feliponė atsitraukė atatupstas, persmelktas nuostabos. Atvykėlis buvo apie trisdešimt šešerių metų, aukštas, vilkėjo ilgą žydrą prefekto apsiaustą, padabintą raudonu kaspinu, kokius dėvėdavo imperijos kariai Restauracijos laikais. Jo akys niūriai švytėjo, suteikdamos iš pykčio pablyškusiam veidui pašaipią išraišką. Jis žengė tris žingsnius

link Feliponės, kuris išsigandęs atsitraukė, kaltinamai ištiesė ranką į jį ir sušuko:

– Žudikas! Žudikas!

– Bastjenas... – sumurmėjo Feliponė sutrikęs.

– Taip, – tarė husaras. – Taip, esu Bastjenas, kurį manei nužudęs, bet kuris vis dar gyvas... Bastjenas, kurį kazokai rado skendintį kraujyje. Bastjenas, kuris po ketverių nelaisvės metų atėjo pareikalauti, kad atsakytumei už savo pulkininko kraują, kuriuo susitepei rankas.

Kol Feliponė, visiškai palaužtas, toliau traukėsi prieš tą siaubingą šmėklą, Bastjenas kreipėsi į grafienę, tardamas:

– Ponia, tas vyras, tas niekšas, nužudė sūnų, kaip anksčiau buvo nužudęs tėvą.

Tuomet grafienė, dar prieš akimirką sutrikusi ir kone pamišusi iš sielvarto, lyg tigrė puolė sūnaus žudiką, kad savo rankomis jį sudraskytų.

– Žudikas! Žudikas! – suriko. – Tavęs laukia kartuvės... aš pati atiduosiu tave į rankas budeliui!..

Tą pačią akimirką, kol tas niekingasis vis dar traukėsi, motina pajuto, kaip kažkas sujudėjo įsčiose. Surikusi sustojo blyški, svyruodama, netekusi jėgų... Vyras, kurį norėjo atiduoti teisingumo kerštui, vyras, kurį norėjo nutempti į kartuves, tas nedoras ir niekingas vyras buvo kito vaiko, kuris jau sujudėjo įsčiose, tėvas.

– Tai ji! Tai ji! – sušuko senis, nukreipdamas žvilgsnį nuo Marcijos į Virginiją.

Jis vienintelis teisingai interpretavo apalpusios moters šūksnį – ir vėl užsnūdo, bet retkarčiais prabusdavo lyg norėdamas pradėti svarbią išpažintį – ir pagaliau ašara sudrėkino laiko, metų ir kančių seniai išdžiovintą skruostą. Senasis Elijas,

kuris jau prieš keletą minučių virto savo kailyje netveriančiu pašėlėliu, pasinaudojo ta akimirka, kai moterys pakėlė grafienės galvą, kad ją pagirdytų, ir savo ruožtu pakišo jai prieš akis aukso vėrinį su nuostabiu kryžiumi, to paties metalo, nusėtu brangiais deimantais, akinančiais savo švytėjimu. Kartu su šiuo veiksmu senis ištarė tokius vardus:

– Virginija ir Silvija!

– Silvija! – šūktelėjo grafienė ir jos stiklinių akių žvilgsnis įsmigo į brangųjį papuošalą, lyg šis būtų buvęs talismanas, o graži jos galvelė nukrito ant pagalvės it žiedas, kurį karštas dykumų vėjas palaužia ant stiebo, kad jau niekada nepakiltų. Tačiau tos gražios išduotos moters valanda dar nebuvo išmušusi. Po akimirkos ji suvirpėjo lyg elektros srovės persmelkta, atsimerkė ir pažvelgė į Marciją tokiu godžiu meilės žvilgsniu, kokį tik motina gali suprasti ir įvertinti.

– Dukrele! – šūktelėjo ir vėl nuleipo.

Tą akimirką vyras aptvarstytu veidu skubiai įžengė į kambarį, suklupo tarp dviejų sužeistųjų lovų ir beviltiškai suriko:

– Atleidimo! Atleidimo!

Nuo to riksmo grafienę tarsi elektra supurtė. Ji išsitiesė neįtikėtinai vikriai ir metusi žvilgsnį į vargšą suklupusįjį veriamai sušuko:

– Marcija! Marcija! Tas nedorėlis yra tavo tėvas!

Stefanas ištraukė iš kišenės savo piniginę, surado joje dideliu juodu antspaudu užantspauduotą laišką ir ištiesė Džordžijui, pridurdamas:

– Brangus sūnau, perskaityk šį laišką... Perskaityk jį garsiai... O jūs, Lučija Fortjė, klausykitės.

Džordžijus Darjė drebančia ranka paėmė laišką. Regėjosi, kad neišdrįs perlaužti antspaudo.

– Skaityk! – pakartojo dailininkas.

Jaunuolis atplėšė voką ir perskaitė: „Mano mylimas Džordžijau. 1861 metų rugsėjo mėnesį į mano namus Ševri kurijoje atėjo vargšė moteris, už rankos vedina vaiku. Tą moterį persekiojo, šnipinėjo, kaltino trim nusikaltimais: žmogžudyste, vagyste ir padegimu. Jos vardas buvo Džanina Fortjė." Šiuos žodžius palydėjo trys vienu metu nuskambėję aiktelėjimai – Džordžijaus, Lučijos ir Lučano Labrujė.

– Aš... aš... aš esu Džaninos Fortjė sūnus, o Lučija... Lučija yra mano sesuo, – ištarė sutrikęs Džordžijus, tiesdamas rankas į merginą.

– Mano broli! Broli! – suriko Lučija puldama Džordžijui ant krūtinės, o šis ją priglaudė kuo stipriausiai.

– Taip... taip... – šūktelėjo. – Tai nusikaltimo įrodymas! Ak, mano motina!.. Mano motina!.. Pagaliau Dievas pasigailėjo! Tačiau manyta, kad šis įrodymas yra prapuolęs... Kur jis buvo?

– Prie popierinio arkliuko, kurį turėjai, kai judu su motina atėjote į Ševri kuriją, – atsakė Stefanas Kastelis.

– Turite to įrodymų?

– Štai jo mirties liudijimas... Dabartinis Paolas Armantas, tas milijonierius, didis pramonininkas, buvęs Džakomo Mortimerio kompanionas, yra ne kas kitas, kaip Džakomas Garo!

Marijus staiga pritraukė savo kėdę prie Tenardjė kėdės, šis pastebėjo šį gestą ir tęsė lėtai, nelyginant oratorius, laikantis kumštyje savo pašnekovą, pajutęs, kaip priešininkas virpa klausydamasis jo žodžių:

– Priverstas slapstytis dėl reikalų, visai nesusijusių su politika, jis pasirinko kanalizacijos požemius savo namais, nes turėjo nuo jų raktą. Kartoju, buvo birželio šeštoji, apie aštunta

valanda vakaro. Dabar suprantate: lavoną nešė Žanas Valžanas, o tas, kuris turėjo raktą, šią akimirką kalbasi su jumis. O švarko skiautė...

Tenardjė užbaigė sakinį ištraukdamas iš kišenės juodą apspurusią skiautę su tamsiomis dėmėmis ir iškėlė ją prieš akis, suspaudęs tarp nykščių ir smilių. Marijus atsistojo, išblyškęs, kone be kvapo, įsmeigęs žvilgsnį į tą skiautę, ir, netardamas nė žodžio, neatitraukdamas akių nuo to skuto, traukėsi link sienos ir dešine ranka už savęs apgraibomis ieškojo sienoje rakto, įkišto į spintelės prie židinio užraktą. Surado, atrakino spintelę, nežiūrėdamas įkišo vidun ranką, o jo sutrikęs lęšiukas nenukrypo nuo tos audinio skiautės, kurią ištiesęs laikė Tenardjė.

Tuo tarpu šis tęsė:

– Pone barone, turiu tvirtą pagrindą manyti, kad nužudytasis jaunuolis buvo turtingas svetimšalis, kurį Žanas Valžanas įviliojo į spąstus ir kuris turėjo didžiulę pinigų sumą.

– Tas jaunuolis buvau aš, o štai ir švarkas! – sušuko Marijus, mesdamas ant grindų seną juodą švarką, permirkusį krauju. Paskui ištraukė skiautę iš Tenardjė rankų, priklaupė prie švarko ir pridėjo ją prie išdrėksto šono. Skiautė puikiai tiko ir užbaigė švarką.

– Viešpatie! – suriko Vilforas, traukdamasis su siaubu veide. – Tai ne abato Buzonio balsas!

– Ne!

Abatas nusiplėšė netikrą tonzūrą, papurtė galvą ir ilgi juodi plaukai, pajutę laisvę, nukrito ant pečių, apsupdami jo blyškų veidą.

– Tai pono Montekristo veidas! – suriko Vilforas išsproginęs akis.

– Net ir ne tai, pone karališkasis prokurore, pagalvokite geriau, pagalvokite.

– Tas balsas, tas balsas! Kur jį girdėjau?

– Girdėjote jį Marselyje, prieš dvidešimt trejus metus, savo sužadėtuvių su panele de Sen Meran dieną. Paieškokite savo bylose.

– Jūs ne Buzonis? Ne Montekristas? Viešpatie, jūs esate tas slaptas, nepermaldaujamas, mirtinas priešas!.. Neabejotinai Marselyje kažkaip jums nusikaltau, ak, aš nelaimingasis!

– Taip, turi gerą atmintį, – tarė grafas, sunėręs rankas ant plačios krūtinės, – galvok, galvok.

– Bet ką tau padariau? – suriko Vilforas, jo galva jau švytavo tarp proto ir beprotybės tame rūke, kuris nebuvo nei sapnas, nei būdravimas. – Ką tau padariau? Sakyk! Kalbėk!

– Jūs pasmerkėt mane lėtai ir bjauriai mirčiai, nužudėte mano tėvą, atėmėt iš manęs meilę laisvėje ir laimę meilėje!

– Bet kas jūs? Kas esate? O, Dieve!

– Aš esu to nelaimingojo, kurį palaidojot Ifo pilies požemiuose, šmėkla. Ir toji šmėkla pagaliau išėjo iš savo kapo, dangus jam uždėjo grafo Montekristo kaukę, apipylė jį deimantais ir auksu, kad tik šiandien jį atpažintumėt.

– Ak, atpažįstu tave, atpažįstu! – pratarė karališkasis prokuroras. – Tu esi...

– Aš esu Edmonas Dantesas!

Montekristas siaubingai išblyško, jo niūrios akys suliepsnojo, jis šoko į greta miegamojo esantį kambarėlį ir akimirksniu nusiplėšė kaklaryšį, švarką ir liemenę. Apsivilko jūreivio švarkelį ir užsidėjo jūrininko kepurę, iš po kurios krito jo ilgi juodi plaukai. Taip sugrįžo, bauginantis, negailestingas, ir sukryžiavęs rankas žengė prie jo laukiančio generolo, kuris,

kalendamas dantimis, linkstančiais keliais, traukėsi, kol sustojo, suradęs stalą, kad galėtų atsiremti ranka.

– Fernanai! – suriko jam tas vyras. – Iš savo šimto vardų man pakaks pasakyti tik vieną, kad tave pritrenkčiau. Bet juk tu jau nuspėjai tą vardą, tiesa?

Generolas, užvertęs galvą, ištiesęs rankas, įsmeigęs žvilgsnį, tylėdamas rijo tą siaubingą reginį, paskui ramstydamasis į sieną lėtai prislinko prie durų ir išėjo pro jas, vengdamas to niūraus, siaubingo, veriamo šūksnio:

– Edmonas Dantesas!

Tada nežmoniškai dūsaudamas nuslinko prie namo kolonados, it girtas perėjo kiemą ir susmuko tarnui ant rankų.

– Ar bent atgailauji? – ištarė liūdnas, rimtas balsas, nuo kurio Danglarui plaukai pasistojo piestu. Silpnu žvilgsniu jis pabandė išskirti daiktus ir už bandito pamatė vyrą, susisupusį į apsiaustą, susiliejusį su didelio pilioriaus šešėliu.

– Dėl ko turėčiau atgailauti? – išlemeno Danglaras.

– Dėl blogio, kurį man padarei! – tęsė balsas.

– Atgailauju, atgailauju! – sušuko Danglaras, sudžiūvusiu kumščiu trankydamas sau krūtinę.

– Tuomet aš tau atleidžiu, – pratarė vyras, nusimesdamas apsiaustą ir žengdamas į šviesą.

– Grafas Montekristas! – pratarė Danglaras, dar labiau išblyškęs iš baimės, nei pirma buvo iš bado ar vargo.

– Klysti, aš nesu grafas Montekristas.

– Kas tuomet būsite?

– Tas, kurį tu pardavei, išdavei, nuplėšei garbę. Tas, kurį spardei, kad praturtėtum. Tas, kurio tėvą numarinai badu ir kuris pasmerkė tave mirti badu. Bet kuris tau atleidžia, nes jam irgi reikia atleidimo. Aš esu Edmonas Dantesas!

Ir prapliupęs siaubingu juoku pradėjo šokti prieš lavoną. Jis išprotėjo.*

Ak, atpažinimo ir netikro nepažįstamojo malonumai. Jų nevengė nė Achille Campanile, tik savo siurrealaus blaivaus proto dėka atstūmęs juos knygos „Jei mėnulis man atneša sėkmę“ pradžioje:

> Jeigu tą apniukusį 19... metų gruodžio 16 dienos rytą kas nors būtų slapta, savo rizika ir atsakomybe, įslinkęs į miegamąjį, kuriame vyksta ši scena, pradedanti mūsų istoriją, – būtų gerokai nustebęs ten radęs blyškiaskruostį, pasišiaušusiais plaukais jaunuolį, nervingai žingsniuojantį po kambarį. O to jaunuolio niekas nebūtų atpažinęs kaip daktaro Falkučio, pirma, todėl, kad jis nebuvo daktaras Falkučis, o antra, todėl, kad į daktarą Falkučį jis nebuvo nėmaž panašus. Čia norėtume pasakyti, kad tas, kuris būtų slapta įsmukęs į minėtąjį miegamąjį, neturėtų jokio pasiteisinimo. Minėtasis jaunuolis buvo savo namuose ir turėjo teisę žingsniuoti kaip ir kiek tinkamas.**

Išspausdinta leidinyje *Almanacco del bibliofilo. Biblionostalgia: divagazioni sentimentali sulle letture degli anni più verdi* („Bibliofilo almanachas. Biblionostalgija: sentimentalūs postringavimai apie jaunystės dienų skaitinius“), sudarytojas Mario Scognamiglio, Milanas: Rovello, 2008.

* Koliažas sudarytas, eilės tvarka, iš Alexandre'o Dumas, Ponsono du Terrailio, Giuseppės Garibaldi, Xavier de Montepino, Victoro Hugo, vėl Dumas ir Carolinos Invernizio romanų ištraukų.

** Achille Campanile, *Se la luna mi porta fortuna*, in *Opere. Romanzi e racconti 1924–1933*, Milanas: Bompiani, 1989, p. 204

Mums trūko ir „Uliso“...

Prieš keletą metų pasirodė keistas romanas (romanas?), kurio autorius yra Jokūbas Džoisas, arba Ioice'as, kaip rašo Piovene, arba Joyce'as, bet tik nedaugelis yra jį perskaitęs, nes jis parašytas mažai paplitusia anglų kalba. Panoręs jį pristatyti skaitytojams (dabar, kai išsilavinę asmenys jau gali perskaityti prancūzišką vertimą), jaučiuosi be galo sutrikęs, nes tapau tokių pat sujauktų kaip ir juos įkvėpęs veikalas jausmų auka, todėl savo mintis išdėstysiu padrikais pastebėjimais ir pastabų apmatais, kuriuos leidžiu sau sunumeruoti, kad nekiltų įspūdis, jog šie paragrafai išdėstyti logiška ar nuoseklia seka.

1. Italijoje šis veikalas, kaip, beje, ir kitos Joyce'o knygos, žinomas nedaugeliui, o ir iš jų daugumai tik iš nuogirdų, nes apie jį šnabždėta rinktinėse draugijose ar intelektualų salonuose. Tad reti šio *Ulysses* egzemplioriai (knygą reikėtų versti kaip „Ulisas“, nes būtent toks buvo šio Homero herojaus vardas britų kalba) ėjo iš rankų į rankas, nenoriai skolinti, bergždžiai bandyti suprasti, palikę sumišusį, miglotą pasipiktinimo ir chaotiško darkumo įspūdį.

2. Kita vertus, dar skaitydami jo ankstesnį kūrinį „Menininko jaunų dienų portretas“, supratome, kad knygos

pabaigoje viskas subyra ir rašymas bei idėjos it šlapias parakas išsprogsta tižiais fragmentais.

3. Su vargais kartą jį perskaitęs ir negaišdamas daugiau laiko iškart pasakysiu, kad *Ulysses* nėra meno kūrinys.

4. Šiame romane Joyce'as naudojo tam tikrą psichologinį ir stilistinį puantilizmą, kuris taip ir nepasiekia sintezės, ir dėl to ne tik Joyce'as, bet ir panašūs į jį, tokie kaip Proustas ar Svevo, tėra ilgai netruksiantys mados reiškiniai.

5. Neatsitiktinai Joyce'as, Trieste gyvenantis prastas airių poetas, sakosi atradęs Svevo (kitą nemokšiškai rašantį autorių). Šiaip ar taip, ko gero, Svevo – italų rašytojas, labiau nei kiti priartėjęs prie tos pasyviai analitinės literatūros, kurios viršūnė yra Prousto kūryba ir kuri yra prastas menas, jei menu laikytume gyvų ir aktyvių žmonių darbą ir jei dailininkas yra vertesnis už veidrodį.

6. Iš esmės Joyce'as yra vienas tų, kuriems skirta įamžinti blogą italų miesčionijos skonį. Bet, ačiū Dievui ir Mussolini, Italija nėra visa miesčioniška, europeistinė ir paryžietiška.

7. Tačiau tiek to, nes Senos pakrantėje nutarta šį kūrinį išversti. O kas pasiekia paskutinį puslapį – lieka nustėręs ir supykintas, tarsi būtų išėjęs iš nesibaigiančio tunelio, užversto atliekomis ir apgyvento pabaisų. Joyce'as – tai viską užsmaugiantis pelenų lietus. Romantikai leido tikėtis, kad esate puolę angelai, tačiau štai šitas negailestingas nuodėmklausys įtikina jus, kad esate tingūs erotinių potraukių pritvinkę gyvuliai, blankiai siekiantys kažkokios klastingos, laukinės magijos. Jūsų sapnai, dėl kurių jautėte šiokį tokį pasididžiavimą, yra ne kas kita, kaip tik-

ros naktinės raganų puotos, minčių orgijoje siekiančios dalyvauti materijos kliedesys. Kartoju, nėra išeities... Be abejo, jo kūrinys kupinas milžiniškos, kone beprotiškos, kone išmintingos, nors ir ne genialios kantrybės, tačiau Joyce'o tiesa tėra antrarūšė, laikina, per daug susijusi su mūsų empirine egzistencija.

8. Ungaretti, priklausantis vadinamiesiems „hermetiniams" poetams, tarsi įžvelgė ryšį tarp Joyce'o ir Rabelais. Aiškioje dviejų pasaulių (rablėjiškojo ir džoisiškojo) struktūroje neabejotinai yra lygiagretus pakrikimas, organiška netvarka, iš kurios randasi, vienu atveju, klasikinės vaizduotės, poetinio vaizdavimo, mito jėgos, kitu atveju – šiuolaikinės išminties, skonio, žmogaus vaizdavimo, psichologijos jėgos. Kartoju, yra pakrikimas, kuris, Rabelais atveju, epinį siužetą paverčia groteskišku, absurdišku, metafiziniu filmu, takia, beforme, padrika, nedarnia, tačiau sintetine materija, o prabangią veikėjų, galėjusių virsti šauniais klasikinės poemos herojais, minią padaro anormalių, slogių, besaikių tipų rinkiniu; tuo tarpu Joyce'as paprastą įvykį, kone sentimentalų, tiesiog psichologinį veiksmą – rytinį žmogaus pabudimą – apipina kapiliariniais, menkais efektais, taškeliniais rezultatais, niūriomis iliuzijomis, kurios, be kita ko, yra siaubingos ir paverčia jį fantastine iki atomo, iki ląstelės, iki kraštutinai cheminės minties kompozicijos susmulkintų skaičiavimų fizine būsena. Trumpai tariant, pirmasis, remdamasis absoliučios fantazijos architektūra, atsiduria antžmogiško absurdo karalystėje, antrasis – subžmogiškų kliedesių kontinente, į kurį prasiskverbia su *dernier cri* išminties skalpeliu, didinamuoju stiklu ir pincetu.

9. Galbūt Joyce'ą galėtume priskirti vadinamajai psichoanalitinei literatūrai, tačiau kai kurios jo savybės atskiria jį ir nuo šio literatūros žanro. Jis rodo žmogų tokį, koks šis yra, tą neapdorotą jausmų sankaupą, gelmę, kurią galėtume pavadinti ir sekluma, ir, kaip buvo pasakyta, kuria kvailybės, prietarų, miglotų kultūrinių reminiscencijų, nereikšmingo sentimentalizmo, seksualinio dominavimo mišinį. Psichoanalizė jam suteikia metodą, kuriuo, beje, būtų galėjęs bent jau pasinaudoti, nenukrypdamas nuo savo tikslų ir vaizdavimo rezultatų. Šioje srityje jo liudijimas yra tik mokslinis, ne literatūrinis. Ir visiškai akivaizdu, kad literatūros istorijoje jis priklauso senai, patikrintai srovei, kur jam neabejotinai teks pasitenkinti buko imitatoriaus padėtimi greta garbingųjų Dostojevskio, Zola ir šiek tiek Samuelio Butlerio.

10. Kai kurie Proustą ar Joyce'ą laiko pirmaeilėmis šio istorinio momento, kurio logiškas padarinys jie ir yra, asmenybėmis. Tačiau norėtume aiškiai pasakyti, kad šiandien mums jie nėra nūdienio dvasingumo įsikūnijimai: mums nėra vertinga jų pasaulio vizija, ta savita ir visuotinė *Weltanschauung*, kurią jie išreiškia, nes ji siejasi su juos pagimdžiusios civilizacijos mentalitetu. Kai kalbame apie „kolektyvinį romaną", galiausiai norime gauti romaną, kuriame į žmonių santykius, visuomeninį gyvenimą, meilę ir visą mūsų gyvenimą būtų žvelgiama tuo nauju kampu, kuris mums yra naujoji moralė ir naujas būdas sutvarkyti gyvenimą. Šią savo etiką jau aptarėme kaip dalį tos, kuri kaip neatskiriamas padarinys išsivysto iš visuomeninio ir žmogiškojo Korporacijų reiškinio, mūsų intensyviai išgyvenamo kaip nauja gyvenimo tvarka, ir

jau kalbėjome, kad būtent dėl to priešinamės visoms dekadentiško individualistinio ir miesčioniško romano formoms (autobiografizmui, pasipūtėliškam dienoraštiškumui, savimonės psichologizmui).

11. Tiesa ta, kad rašytojai iš už Alpių, tokie kaip Jokūbas Joyce'as, Dovydas Herbertas Lawrence'as, Tomas Mannas, Julijonas Huxley ir Andrius Gide'as, ėmėsi menkavertės elegantiškos akrobatikos, paaukodami savo poetinę tiesą ir rimtį... Visų be išimties šių tariamų „europietiškų" menininkų veiduose švyti velniškos šypsenos tų, kurie, turėdami aukščiausią tiesą, retkarčiais pradeda ja žaisti. Toji jų turima tiesa, su kuria pradeda pavojingus žaidimus, yra poetinė tiesa, jų tikrasis jausmas. Visi jie sutartinai siekia šį didžiausią gėrį suklastoti. Kiekvienas savaip, tačiau kiekvienas paklusdamas tai pačiai valiai, jie tarsi trokšta pastatyti intelektualinių melų bokštą. Ir štai Joyce'as sukuria besaikius dalykus, kaip ožka, verčiama atsivesti šunį.

12. Akivaizdu, kad Joyce'ą yra apsėdęs minčių aliuzijos ir asociacijos demonas, o toji mintis kurti prozą tarsi tikrą muziką yra paistalai, kuriuos literatūroje įkvėpė praėjusio amžiaus pabaigoje įsisiautusi vagneriška mada. Joyce'as supina *Leitmotiven*, kurių dėl aliuzijomis perpildyto kontrapunkto jau nebegalima atpažinti. Ne vien tai – savo epizodus jis nori suderinti pagal spalvas: čia dominuos raudona, ten – žalia ir taip toliau. Tai yra menų sumaištis, droviai prasidėjusi su Baudelaire'u, o po garsiojo Rimbaud soneto apie balsių spalvas tapusi dekadentizmo banalybe. Spalvota muzika, verbalinės orkestruotės... Eidami šiuo keliu, pradėsime kurti paveikslus iš laikraščių skiaučių ir butelių dugnų. Joyce'o kalba yra įlaidi, taki (*deliquescente*)

ir – leiskite panaudoti džoisišką žodžių žaismą – nusikalstama (*delinquente*)... Joyce'as leidosi sugundomas esperanto demono.

13. Svarbiausia tai, kad būtina pranokti komunistuojančius Tomo Manno romanus. Kukliojo Dujardino sukurtą vidinį monologą Joyce'as pavertė žodžių viduriavimu, iškreipdamas gražiuosius žodžius laisvėje, dinamišką ir vienalaikę sintetiką, kurią drąsiai kūrė mūsų futuristai, tikrieji režimo menininkai.

14. Negalima apleisti savosios Tautos dvasios. Ištroškęs sėkmės, Joyce'as gan greit prisitaikė prie naujojo meninio internacionalizmo, atmesdamas tikrojo jausmo tiesą ir naujuosiuose kūriniuose suformuluodamas patį neteisingiausią maištą prieš tą tautinę dvasią, kuri buvo jo ištakos, apipildamas ironija savo šalies tautiškumą, kalbą, religiją. Pamynęs savo žmogiškumą, jau nuo „Menininko jaunų dienų portreto" jis sugrįžo į chaosą, miglotą sapną, pasąmonę, buvo užsmaugtas savo paties piktojo demono ir neliko nieko daugiau, kaip tik tarsi psichoanalitiko, kuris savo smurtine valia skverbiasi į Freudo metodą, įsimanytos sterilios įžūlybės. Tas airis – pakrikusios dvasios, labiau linkęs į tai, kas laikina, o ne kas yra tvaru – elgiasi moteriškai ne tik dėl to švelnaus tyrumo, kurio turi būti persmelkta visada helenizuota menininko siela, bet ir dėl arogantiškos intelektualoido, viena koja stovinčio fiziologinėje degeneracijoje, kita – beprotnamyje, pozos. Visa tai galėtume pavadinti tik nuosmukio rinkiniu, derančiu gal tik pornografinių brošiūrų platintojui. Joyce'as yra tipiškas modernaus dekadanso atstovas, pūliuojanti ir užkrečiama taip pat ir mūsų literatūros ląstelė. Kodėl?

Todėl, kad savo antiklasicizmu jis susipriešino su lotyniškaisiais antikos ir moderno veikėjais, prieš kuriuos užėmė satyros poziciją. Nuversdamas nuo altoriaus Didžiąją Romą ir užkeldamas ant jo paauksuotą hebrajiško internacionalizmo stabą, jis savo maištui suteikia netyrą ir griaunamą pobūdį. Tas internacionalizmas jau per ilgai yra užvaldęs daugelį šiuolaikinės filosofinės minties iniciatyvų. Joyce'as išties rėžė sparną apie tą žydišką organizaciją, žmonių ir idėjų kalvę, kuri ypač buvo įsitvirtinusi Paryžiuje. Joyce'as yra prieš visą lotyniškumą, prieš imperiškąją ir prieš katalikiškąją kultūras. Jis yra *stebėtinai* antilotyniškas. Romai ir popiežiaus sostui skirti užgauliojimai, kuriuos jis mėto su netašyta pajuoka, būtų mažiau skaudūs, jei iš jų nekyšotų užslėpta trauka prie Izraelio vaikų.

15. Ar šiuolaikinis romanas tikrai turi būti išmestas į paplavų duobę, ir būtent šitoje Italijoje – etinio atsinaujinimo ir dvasinės stiprybės kalvėje – pavyzdžiu reikia imti Joyce'ą, autorių, kuriam moralė, religija, šeimos ir visuomenės jausmas, dora, pareiga, grožis, drąsa, didvyriškumas, pasiaukojimas – kitaip tariant, vakarietiška kultūra, ką ir kalbėti apie tikrąjį žmogiškumą – yra visiškai prarasti, o viską sugraužusi hebrajiškoji kirvarpa?

16. Tokia yra tiesa, ir nieko neverti iš po Joyce'o gynėjų plunksnų (parduotų kam?) – Corrado Pavolini, Annibalės Pastorės, Adelchi Baratono, ką ir kalbėti apie Montalę, Benco, Linati, Cecchi ar Pannunzio – pasirodę rašiniai. Nors pastarasis ir rašo, kad „tikroji italų literatūros problema yra pagaliau tapti europietiškai, įsiskiepyti į galingą užsienio literatūrų kamieną, bet išlaikyti savąjį

originalumą, turėti pasakyti ką savito, tai, kas pamatyta, mylėta, iškentėta mus supančioje tikrovėje, kas nebūtų vien tik įprastos ponios Teresės ar dėdės Mykolo istorijos ar, dar blogiau, pasakiškų kelionių, beprasmių sugrįžimų, pasivažinėjimų tramvajumi po priemiestį lyriniai aprašymai (kiek daug toje literatūroje pasivažinėjimų!)".

17. Tikrasis pasikėsinimas į naujosios Italijos dvasią yra būtent grožinėje literatūroje, kurioje, pradedant Italo Svevo, rafinuotu žydu, ir baigiant Alberto Moravia – dar rafinuotesniu žydu – rezgamas apgailėtinas tinklas, kad iš dumblino visuomenės dugno būtų ištraukti atgrasiausi žmonės, kurie yra ne „žmonės", o tik bevalės, apatiškos būtybės, susitepusios nedoru, atgrasiu jausmingumu, pasiligojusios fiziškai ir dvasiškai... O visų tų rašytojų mokytojai yra būtent tie patologiniai bepročiai, kurių vardai Marcelijus Proustas ir Jokūbas Joyce'as – svetimšaliai ir žydai iki kaulų smegenų, be to, defetistai iki pašaknių.

PASTABA. Išskyrus jungiamuosius sakinius tarp paragrafų, įvairūs vertinimai paimti iš trečiajame ir ketvirtajame dešimtmečiuose pasirodžiusių straipsnių. Eilės tvarka: 1. Carlo Linati, „Joyce", *Corriere della Sera*, 1925 m. rugpjūčio 20 d.; 2. „Menininko jaunų dienų portreto" rankraščio recenzija, 1916; 3. Santino Caramella, „Anti-Joyce", *Il Baretti*, Nr. 12, 1926; 4. Valentino Piccoli, „Ma Joyce chi è?", *L'Illustrazione Italiana*, Nr. 10, 1927 ir „Il romanzo italiano del dopoguerra", *La Parola e il Libro*, Nr. 4, 1927; 5. Guido Piovene, „Narratori", *La Parola e il Libro*, Nr. 9–10, 1927; 6. Curzio Malaparte, „Strapaese e stracittà", *La Fiera Letteraria*, 1929 m. liepos 7 d.; 8. Elio Vittorini, „Joyce e Rabelais", *La Stampa*, 1929 m. rugpjūčio 23 d.; 9. Elio Vittorini, „Letteratura di psicoanalisi", *La Stampa*, 1929 m. rugsėjo 27 d.; 10. Luciano Anceschi, „Romanzo collettivo o romanzo collettivista", *L'Ambrosiano*, 1934 m. gegužės 14 d. (tam, kuris vėliau tapo kai kurių pačių radikaliausių pokario Italijos kultūros avangardo judėjimų įkvėpėju, pateisinti reikia pasakyti, kad tuo metu jam buvo dvidešimt treji, o kai fašizmas

pradėjo jį ugdyti – dešimt metų); 11. Vitaliano Brancati, „I romanzieri europei leggano romanzi italiani“, *Scrittori nostri*, Milanas: Mondadori, 1935; 12. Mario Praz, „Commento a *Ulysses*“, *La Stampa*, 1930 m. rugpjūčio 5 d.; 13. Filippo Tommaso Marinetti ir kt., *Il romanzo sintetico*, 1939 (dabar knygoje *Teoria e invenzione futurista*, Milanas: Mondadori, 1968); 14. Ennio Giorgianni, „Inchiesta su James Joyce“, *Epiloghi di Perseo*, 1, 1934; 15. Renato Famea, „Joyce, Proust e il romanzo moderno“, *Meridiano di Roma*, 1940 m. balandžio 14 d.; 16. Mario Pannunzio, „Necessità del romanzo“, *il Saggiatore*, 1932 m. birželis; 17. Giuseppe Biondolillo, „Giudaismo letterario“, *L'Unione Sarda*, 1939 m. balandžio 14 d. Už visus šaltinius esu dėkingas Giovanni Cianci, *La fortuna di Joyce in Italia*, Baris: Adriatica, 1974.

Išspausdinta *Almanacco del bibliofilo. Recensioni in ritardo: antologia di singolari e argute presentazioni di opere letterarie antiche e moderne, famose, poco note e sconosciute* („Bibliofilo almanachas. Pavėluotos recenzijos: senųjų ir šiuolaikinių, garsių, mažai žinomų ir visai nežinomų literatūros kūrinių savitų ir šmaikščių pristatymų antologija“), sudarytojas Mario Scognamiglio, Milanas: Rovello, 2009.

Kodėl salos niekada nepavyksta vėl rasti

Utopijos šalys įkurdinamos salose (išskyrus tą vieną vienintelę išimtį – Kunigo Jono karalystę). Į salą žiūrima kaip į nepasiekiamą ne-vietą, kuri priplaukiama atsitiktinai, bet į kurią, kartą ją palikus, jau niekada nelemta sugrįžti. Taigi, tik saloje galima sukurti tobulą civilizaciją, apie kurią mums bylos vien legendos.

Nors graikų civilizacija gyvavo archipelaguose ir prie salų turėjo būti pratusi, tik paslaptingose salose Odisėjas sutinka Kirkę, Polifemą ar Nausikają. Salos atrandamos Apolonijo Rodiečio veikale „Argonautika", šventasis Brandanas per savo *navigatio* išsilaipina Palaimintose ar Laimingose salose, saloje yra Thomo More'o Utopijos miestas, salose klesti nežinomos ir tobulos XVII–XVIII amžiuje išsvajotos civilizacijos – nuo Foigny *Terra Australis* iki Vairassės *Severambes* salos. Saloje prarasto rojaus ieško (bet neranda) laivo *Bounty* maištininkai, saloje gyvena Jules'io Verne'o kapitonas Nemo, saloje paslėptas ir Stevensono, ir grafo Montekristo lobis, ir taip toliau, iki neigiamų utopijų salų, nuo daktaro Moro pabaisų iki daktaro Ne salos, kurioje atsiduria Džeimsas Bondas.

Kodėl salos mus žavi? Ne vien todėl, kad jos yra vieta,

atskirta nuo likusio pasaulio. Begalinėse sausumose nuo civilizuotos bendruomenės atskirtas vietas buvo atradę ir Marco Polo ar Giovanni Pian del Carpine. Taip yra dėl to, kad iki pat XVIII amžiaus, kai jau buvo galima nustatyti ilgumas, salą galėjai atrasti atsitiktinai ir net galėjai iš jos pabėgti kaip Odisėjas, bet jau niekaip nebepavykdavo jos vėl atrasti. Nuo pat šventojo Brandano laikų (ir iki Gozzano) sala visada buvo *insula perdita*.

Tai paaiškina tų XV ir XVI amžiais labai populiarių salų sąvadų sėkmę ir žavesį – juose buvo suregistruotos visos pasaulio salos nuo žinomų iki tų, apie kurias tepasakotos legendos. Salų sąvadus stengtasi parengti su kuo didžiausiu geografiniu tikslumu (skirtingai nuo ankstesnių amžių pasakojimų apie pasakiškas žemes) ir jie buvo kažkur tarp tradicijos ir kelionės aprašymo. Kartais juose būdavo suklystama, tarkim, tikėta, kad yra dvi salos, Taprobanas ir Ceilonas, ten, kur (dabar žinome) tėra viena sala, bet argi tai svarbu? Jie perteikė geografiją to, kas nežinoma ar bent jau mažai žinoma. Vėliau prasideda XVIII amžiaus kelionių aprašymai: Cooko, Bougainville'io, La Pérouse'o... Jie irgi ieškojo salų, tačiau stengėsi aprašyti tik tai, ką pamatydavo, nebepasitikėdami tradicija. Tai jau visai kita istorija. Bet, šiaip ar taip, ir jie ieškojo nesamos salos, tokios kaip *Terra Australis*, apie kurią pasakota visuose atlasuose, arba salos, kurią kažkas kažkada atrado, tačiau kurios jau niekam vėliau nepavyko rasti.

Todėl mūsų fantazijos apie salas dar ir šiandien sklando tarp mito apie *nesamą salą*, kitaip tariant, nebuvimo mito, mito apie *salą, kurios yra per daug*, kitaip tariant, perviršio mito, mito apie *neatrastą salą*, kitaip tariant, netikslumo

mito, ir mito apie *nerastą salą*, arba mito apie *insula perdita*. O tai yra keturios skirtingos istorijos.

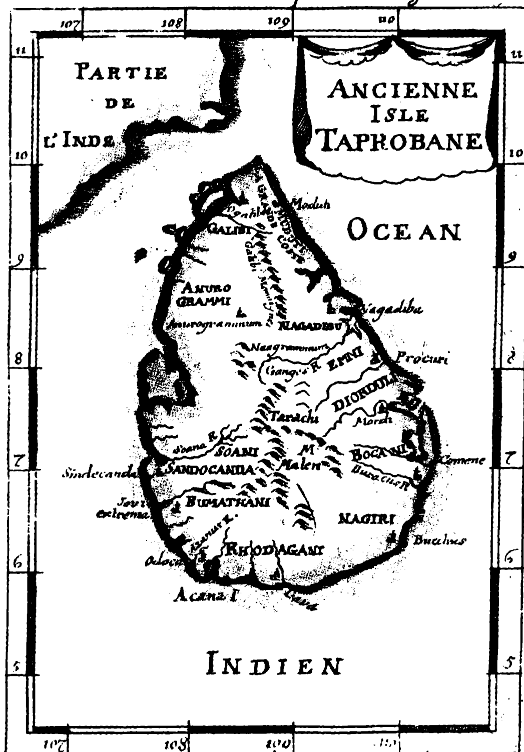
Pirmoji – pasakiška istorija, o pasakos apie salas paprastai skirstomos į tas, kurios nori, kad apsimestume, jog sala egzistuoja (kviesdamos atmesti nepatiklumą) – tarkim, tokios yra Verne'o ar Stevensono salos, – ir tas, kurios mums byloja apie iš esmės nesamą salą, kuri egzistuoja tik siekiant sustiprinti pasakos galią – tokia yra Piterio Peno sala. Sala, kurios iš esmės nėra, mūsų nedomina, bent šiandien. Dėl vienos paprastos priežasties: niekas nesileidžia jos ieškoti. Vaikai neplaukia per jūras ieškoti kapitono Kablio salos, o suaugusieji nebando surasti kapitono Nemo salą.

Lygiai taip pat nekalbėsiu apie perviršinę salą, nes jai, regis, atstovauja tik Ceilono ir Taprobano sudvejinimo atvejis. Šią istoriją labai tiksliai papasakojo Tarcisio Lancioni* ir ją rekomenduoju paskaityti. Nes šiandien mane domina nelaiminga meilė salai, kurios nepavyksta vėl rasti, tuo tarpu Taprobanas būdavo nuolat atrandamas, net ir ten, kur niekas jo neieškojo, taigi, erotikos požiūriu tai buvo ne beviltiškos meilės, o donžuaniško nesusilaikymo istorija, dėl kurios žemėlapiuose atsirado tūkstantis trys Taprobano salos.

Pasak Plinijaus, Taprobano sala atrasta Aleksandro laikais, o anksčiau būdavo nurodoma kaip antiktonų žemė ir laikyta „kitu pasauliu". Plinijaus sala galėjo būti tapatinta su Ceilonu, taip atrodo iš Ptolemajo žemėlapio, bent

* Tarcisio Lancioni, *Almanacco del bibliofilo. Viaggio tra gli isolari* („Bibliofilo almanachas. Kelionė tarp salų"), Milanas: Rovello, 1992

Die alte Insel Taprobane .Fig.LXIV

jau šešiolikto amžiaus leidimuose. Taip pat ir Izidorius Sevilietis ją vaizduoja į pietus nuo Indijos ir tepasako apie ją tiek, kad joje gausu brangakmenių ir būna dvi vasaros bei dvi žiemos. Knygoje *Milione* Taprobanas neminimas, bet kalbama apie Ceiloną, kuris vadinamas Seilamu.

Ceilono ir Taprobano sudvejinimas akivaizdus Mandeville'io kelionių aprašyme, kuris tęsiasi per du skyrius. Jis nesako, kur tiksliai yra Ceilonas, bet patikslina, kad salos krantų ilgis – aštuoni šimtai mylių, o teritorija

knibžda gyvačių, drakonų ir krokodilų, tad joks žmogus nedrįsta ten gyventi. Krokodilai yra tokios geltonos gyvatės išvagotomis nugaromis, su keturiomis kojomis, trumpais sėdmenimis, dideliais nagais nelyginant nagos ar pentinai. Kai kurie jų ilgio per tris uolektis, kiti per šešias, aštuonias ar netgi dešimt uolekčių. Kai jie pereina per kokią smėlėtą vietą, atrodo, lyg ten būtų pravilktas didelis medis. Ten daug ir kitų laukinių gyvūnų, tarp jų ir dramblių. Toje saloje yra aukštas kalnas. Jo viduryje, labai gražiame slėnyje, plyti ežeras, jame labai daug vandens. Vietos gyventojai sako, kad būtent ten Adomas ir Ieva išmesti iš rojaus šimtą metų verkė, ir manoma, kad tas vanduo tebėra jų ašaros: jie išverkė jų tiek, kad pripildė tą ežerą. Jo dugne daug brangakmenių ir didelių perlų. Aplink jis apaugęs vikšriais ir storomis nendrėmis, kuriose daugybė krokodilų, gyvačių ir didelių siurbėlių. Kartą metuose tos šalies karalius leidžia vargšams panerti į ežerą ir rinkti brangakmenius bei perlus. Dėl ežere gyvenančių roplių šie išsitepa rankas, šlaunis ir kojas sunka iš tokių į mažus žirnelius panašių vaisių, kurie vadinami limonais – tada jie nebijo nei krokodilų, nei kitų nuodingų roplių... Toje saloje gyvena ir laukinės dvigalvės žąsys.*

O Taprobanas, rašo Mandeville'is, yra prie Kunigo Jono karalystės. Mandeville'iui Kunigo Jono karalystė dar nebuvo Etiopija – tai bus padaryta vėliau, – o sakė ją esant

* John Mandeville, *Viaggi, ovvero trattato delle cose più meravigliose e più notabili che si trovano al mondo* („Kelionės arba traktatas apie įstabiausius ir garsiausius pasaulio dalykus"), sudarė Ermanno Barisone, Milanas: il Saggiatore, 1982, p. 135–136

prie Indijos, nors Kunigo Jono Indija dažnai painiojama su Tolimaisiais Rytais, kur plyti žemės rojus. Šiaip ar taip, kažkur prie Indijos (nurodoma vieta, kur Raudonoji jūra susilieja su vandenynu) rasime Taprobaną. Kaip ir Izidoriaus raštuose, toje saloje būna dvi vasaros ir dvi žiemos, ten stūkso ir didžiuliai aukso kalnai, kuriuos saugo milžiniškos skruzdėlės.

> Tos skruzdėlės dydžio kaip šunys, todėl niekas nedrįsta prie tų kalnų prisiartinti, kad tie vabzdžiai jų akimirksniu neužpultų ir nepraryty. Tad auksą galima gauti tik dideliu gudrumu. Per karščius skruzdėlės nuo ryto iki ankstyvos popietės ilsisi po žemėmis. Tuomet vietos gyventojai, pasitelkę vienkuprius ir dvikuprius kupranugarius, arklius ir kitus gyvūnus, skuba pagriebti kiek išgali, o paskui kuo greičiau bėga, kol skruzdėlės dar neišlindusios iš po žemių. Kitais kartais, kai nėra taip karšta ir skruzdėlės nelenda po žemėmis ilsėtis, jie naudoja kitą gudrybę auksui paimti. Ant ką tik apsikumeliavusių kumelių, kurios dar su mažais kumeliukais, jie uždeda dvi tuščias pintines taip, kad šios nukartų iki žemės. Tada pasiunčia tas kumeles ganytis prie tų kalnų, o kumeliukus palieka namuose. Vos tik skruzdėlės pamato pintines, tuoj šoka prie jų, mat iš prigimties nepakenčia tuščių daiktų, todėl skuba juo pripildyti bet ko, kas po ranka pakliūva, ir tas pintines prikrauna aukso. O kai jos prisipildo – paleidžia kumeliukus, kad šie žvengdami kviestų savo motinas. Tada kumelės puola pas savo mažylius, nešinos auksu.*

* Mandeville, *Viaggi*, p. 203–205

Nuo tada įvairių kartografų raštuose Taprobanas keliaus iš vieno Indijos vandenyno taško į kitą nelyginant sukutis, kartais vienas, kartais poroje su Ceilonu. Vienu metu ši sala tapatinta su Sumatra, bet tada ji vaizduota tarp Sumatros ir Indokinijos, netoli Borneo.

Knygoje *Isole più famose del mondo* („Garsiausios pasaulio salos", 1572) Porcacchi pasakoja apie Taprobano turtus, dramblius, milžiniškus vėžlius ir dar Diodoro Siciliečio jo gyventojams priskirtą bruožą – dvišaką liežuvį („jis perskirtas iki šaknies ir padalytas: viena puse jie kalbasi su vienu, kita – su kitu"). Pateikęs įvairių tradicinių žinių, jis visgi atsiprašo skaitytojų niekur neradęs šios salos geografinės padėties tikslaus nurodymo ir užbaigia: „Nors daug senovės ir nūdienos autorių kalbėjo apie šią salą, neradau nė vieno, kuris būtų apibrėžęs jos ribas, todėl prašyčiau man atleisti, jei ir aš savo ruožtu to nepateiksiu." O dėl to, kad sala tapatinta su Ceilonu, jis abejoja:

> Iš pradžių (pagal Ptolemają) ji buvo pavadinta *Simondi*, paskui *Salice*, o galiausiai Taprobanu, tačiau šiandien galvojama, kad tai Sumatra, nors nemažai ir tokių, kurie galvoja, kad Taprobanas yra ne Sumatra, o Zeilamas. [...] Tačiau šiandien kai kas galvoja, kad senovėje niekas teisingai nenurodė Taprobano vietos, priešingai, mano, kad ten, kur jis pavaizduotas, nėra jokios salos, kurią būtų galima manyti esant šiąją.

Taip pamažėle Taprobanas iš perteklinės salos virto nesama sala ir kaip tokią ją mini Thomas More'as, kuris „tarp Ceilono ir Amerikos" įkurdins savąją Utopiją, o Campanella pastatys savąjį Saulės miestą Taprobane.

Dabar eikime prie salų, kurių nebuvimas paskatino skausmingus tyrinėjimus ir sužadino begalinį ilgesį.

Apie salas, kurios gal yra, o gal ir ne, mums byloja jau antikos epai, o salos, kurias priplaukė Odisėjas, įkvėpė mokytus raštus, kuriuose bandyta atrasti, kokioms tikrai egzistuojančioms žemėms šios salas yra tapačios. O Atlantidos mitas sukėlė vis dar nesibaigiančias paieškas (sprendžiant iš mistikos žurnalų ir mulkiams skirtų televizijos laidų). Tačiau Atlantida buvo ištisas žemynas ir iškart sutikta su mintimi, kad ji prasmego vandenyne. Taigi, apie ją pasakojamos istorijos, tačiau niekas nebando jos ieškoti.

O pirmuosius liudijimus apie ieškotiną salą, ko gero, rasime knygoje *Navigatio Sancti Brandani*.

Šventasis Brandanas su savo mistiniais jūreiviais priplaukia daug salų: paukščių salą, pragaro salą, salą, susitraukusią iki uolos jūroje, prie kurios prirakintas Judas, ir tą netikrą salą, jau apgavusią Sindbadą, prie kurios sustoja

Brandano laivas, ir tik po dienos įgula, uždegusi laužus ir pamačiusi, kad sala kyla, supranta, jog tai ne sala, o siaubinga jūrų pabaisa, vadinama *Jasconius*.

Tačiau labiausia skaitytojų vaizduotę audrino palaimintųjų sala, tarsi žemės rojus, į kurią mūsų keliautojai atplaukia po septynerių klajonių metų ir kuri yra

> žemė, brangesnė už visas kitas dėl savo grožio, dėl įstabių ir prabangių beigi malonių dalykų, kaip ir dėl gražių, tyrų ir brangių šaltinių su saldžiais, gaiviais ir švelniais vandenimis, ir yra ten medžių brangių įvairiausių su brangiais vaisiais, ir gana rožių, lelijų, gėlių ir našlaičių bei žalumynų, o viskas kvepia ir yra tobulas gėris. Yra ten ir maloniausios prigimties paukščių giesmininkų, ir visi jie tvarkingai gieda mielą ir švelnią giesmę, tad viskas ten malonu, tarsi būtų švelnusis pavasaris. Yra ten kelių ir takų, grįstų brangakmeniais, ir ten taip gera, kad tiems, kas ją pamatė, džiaugėsi širdis, yra ten įvairiausių naminių bei laukinių gyvūnų, jie visur vaikšto ir kuriasi kaip tinkami, ir visi kartu gyvena nenorėdami niekam daryti bloga ar vienas kitam pakenkti, tokie pat ten ir paukščiai, ir visi kartu nuostabiai sugyvena. Yra ten vynuogynų ir vynuogėm apaugusių pavėsinių, pilnų brangiausių vynuogių, kurios savo gerumu ir grožiu visas kitas pranoksta.*

Šventojo Brandano aplankyta rojaus sala sužadina troškimą (ko nenutiko nei su Atlantida, nei su Ogigija ar Fajakų sala). Per visus viduramžius, o ir Renesanso

* *Navigatio Sancti Brandani*, sudarė Maria Antonietta Grignani, Milanas: Bompiani, 1975, p. 229–231

epochoje tvirtai tikima jos egzistavimu. Ji vaizduojama žemėlapiuose, pavyzdžiui, Ebersdorfo pasaulio žemėlapyje. Portugalijos karaliui nubraižytame Toscanelli žemėlapyje šventojo Brandano sala yra vidury jūros, pakeliui į Japoniją, pasiekiama *buscando el levante por el poniente* – ir kone pranašiškai atsiduria ten, kur vėliau atsiras Amerika.

Kartais ji yra ties Airijos platuma, naujesniuose žemėlapiuose nusileidžia į pietus, ties Kanarų salomis ar Palaimintųjų salomis, o neretai Palaimintųjų salos painiojamos su šventojo Brandano paminėta Sala, kartais ji tapatinama su Madeiros salynu, kartais – su kita neegzistuojančia sala – legendine Antilija, kaip nutinka Pedro Mediniečio XVI amžiaus knygoje *Arte del Navegar*. 1492 metų Behaimo gaublyje sala jau yra daug labiau į vakarus ir netoli pusiaujo. Ir jau pavadinta Prarastąja sala, *Insula Perdita*.

Veikale *De Imagine Mundi* (XII amžius) Onorio d'Autunas ją aprašė kaip patraukliausią iš visų salų, nežinomą žmonėms, nes jos, net jei ir būdavo atsitiktinai atrasta, vėliau jau niekada nepavykdavo rasti (*Est quaedam Oceani insula dicta Perdita, amoenitate et fertilitate omnium rerum prae cunctis terris praestantissima, hominibus ignota. Quae aliquando casu inventa, postea quesita non est inventa, et ideo dicitur Perdita*). O XIV amžiuje Pierre'as Bersuire'as panašiai kalbėjo apie Palaimintųjų salas.

Viltis, kad Prarastoji sala turėtų būti kada nors rasta, perteikta Evoros traktate, kuriuo 1519 metų birželį Portugalijos karalius Emanuelis atsisako Ispanijos labui visų savo teisių į Kanarų salas, o Prarastoji arba Paslėptoji sala

aiškiai įvardyta tarp atsisakytų salų. 1569 metais Gerardo Mercatorius tebevaizdavo žemėlapyje paslaptingą salą, o 1721 metais jos ieškoti leidosi paskutiniai tyrinėtojai*.

Šventojo Brandano sala nėra tokia, kurios nėra, nes juk kažkas joje yra lankęsis, tačiau ji prarasta, nes niekam nepavyksta ten grįžti. Štai kodėl ji įkūnija nepatenkintą troškimą, o jos istorija yra visų tikrų meilės istorijų alegorija, Trumpo susitikimo, mistiškojo daktaro Živagos, praradusio savąją Larą, istorija. Beviltiška meilė nėra ta išsvajotoji, kuri niekada neateina (sala, kurios tikrai nėra, meilę įsimylėjusių paauglių iliuzijos), o ta, kuri, kartą atėjusi, vėliau prarandama amžiams.

Tačiau kodėl prarasdavo salas?

Nuo senų senovės jūreivis neturėjo kitų atskaitos taškų, išskyrus žvaigždes. Tokiais prietaisais kaip astroliabija ar kvadrantas būdavo nustatomas žvaigždės aukštis virš horizonto, apskaičiuojamas nuotolis iki zenito ir, žinant deklinaciją, kadangi zenito nuotolis pridėjus ar atėmus deklinaciją parodo platumą, būdavo apskaičiuojama, kurioje lygiagretėje esama, kitaip tariant, koks nuotolis į šiaurę ar į pietus nuo žinomo taško. Tačiau norint vėl rasti kažkada atrastą salą (ką ir kalbėti apie bet kurią kitą vietą) platumos neužteko – reikėjo žinoti ir ilgumą. Žinoma, kad Niujorkas ir Neapolis yra toje pačioje platumoje, tačiau visi puikiai žino, jog jie nėra toje pačioje vietoje. Jie yra skirtingose ilgumose. Kitaip tariant, skirtinguose dienovidiniuose.

* Šiuo klausimu skaityti Arturo Graf, *Miti, leggende e superstizioni del Medio Evo* („Viduramžių mitai, legendos ir prietarai“), Turinas: Loescher, 1892–1893, IV skyrius

Ši problema vargino jūreivius kone iki pat aštuoniolikto amžiaus pabaigos. Nebuvo tikrų priemonių ilgumai nustatyti, pasakyti, kiek esama į rytus ar į vakarus nuo kokio nors taško.

Taip atsitiko ir su Saliamono salomis (pagarsėjęs *insulae perditae* atvejis). Tų legendinių salų, kur tikėtasi rasti to karaliaus auksą, dar 1528 metais leidosi ieškoti Alvaro de Saavedra, tačiau jis plaukė tarp Maršalo ir Admiraliteto salų. 1568 metais į šias salas atkeliaus Alvaro de Mendana, jas pavadins, tačiau vėliau jau niekas jų neberas – net ir jis pats, kai po trisdešimties metų su Queirosu vėl leidžiasi jų ieškoti ir praplaukia pro jas vos per plauką, išsilaipindamas labiau į pietryčius esančioje Santa Kruso saloje.

Tas pat nutiko ir kitiems, po jo. Septyniolikto amžiaus pradžioje olandai sukūrė savo Indijos kompaniją ir Azijoje įkūrė Batavijos miestą kaip ekspedicijų į rytus išeities tašką – tačiau nerado Saliamono salų. Lygiai taip pat žemes į rytus nuo Saliamono salų atrado anglų piratai ir Šventojo Jokūbo dvaras jiems nedvejodamas suteikė didikų titulus. Bet Saliamono salų niekam taip ir nepavyko rasti, todėl daugelis dar ilgai laikė jas tik legenda.

Mendana buvo prie jų priartėjęs, bet neteisingai nustatė ilgumą. O jei su dangaus padėjimu ir būtų nustatęs ją teisingai, kiti tos ilgumos ieškantys jūreiviai (o ir jis pats kitos kelionės metu) nebūtų tiksliai žinoję savosios ilgumos.

Keletą amžių didžiosios Europos jūrinės valstybės varžėsi, kuriai pavyks rasti teisingą *nejudamo taško* nu-

statymo būdą – to *punto fijo*, kurį pašiepė Cervantesas, ir buvo pasiruošusios sumokėti didžiulius pinigus tam, kuris tai padarytų. Jūreiviai, mokslininkai ir šiaip bepročiai prasimanydavo įvairiausių dalykų: sukurtas būdas, paremtas Mėnulio užtemimais, būdas pagal kompaso nukrypimus, *loch* metodas, o Galilėjus pasiūlė būdą, paremtą Jupiterio palydovų užtemimais, kurie yra tokie dažni, kad juos galima stebėti keletą kartų per naktį.

Tačiau visi šie būdai pasirodė nepakankami. Be abejo, egzistavo vienas tikras būdas: tereikėjo laive turėti laikrodį, kuris rodytų žinomo dienovidinio laiką, jūroje nustatyti X vietos laiką ir žinant, kad Žemės rutulys jau nuo senų senovės sudalytas į tris šimtus šešiasdešimt ilgumos laipsnių, o Saulė per valandą pasislenka penkiolika laipsnių, iš skirtumo nustatyti X taško ilgumą. Kitaip tariant, jei išvykimo metu laive esantis laikrodis būtų rodęs, tarkim, kad Paryžiuje yra vidurdienis, kiekvieną skirtumo valandą pavertus penkiolika laipsnių būtų žinoma, jog X vietos ilguma yra per devyniasdešimt laipsnių nuo Paryžiaus dienovidinio.

Tačiau jei esamos padėties laiką buvo nesunku nustatyti – buvo praktiškai neįmanoma turėti laive tiksliai veikiantį laikrodį: ką ir kalbėti apie vandens ar smėlio laikrodžius, kurie veikia tik padėti ant nejudamos plokštumos, bet net ir mechaninį laikrodį, kuris per visus purtymus, po ilgų plaukimo mėnesių, siaučiant vėjams ir šiaušiantis bangoms vis dar tobulai veiktų. Negana to, tas laikrodis būtų turėjęs eiti nepaprastai tiksliai, nes keturių sekundžių paklaida reiškė vieno ilgumos laipsnio paklaidą.

Vienas iš to meto kronikose aprašomų būdų buvo simpatijos milteliai. Taip vadintas toks stebuklingas mišinys, kuris, pabarstytas ant žaizdą padariusio ginklo, veikė (dėl kone atominio tolydumo) ore virš žaizdos sklandančias kraujo daleles, net jei ginklas ir žaizda būtų toli vienas nuo kito. Laikui bėgant žaizda turėjo užgyti, tačiau pirmoji reakcija į tuos miltelius buvo jos sudirginimas ir skausmas.

Todėl nutarta sužeisti šunį, įkelti jį į laivą ir kiekvieną dieną tą pačią valandą barstyti žaizdą padariusį ginklą tais stebuklingais milteliais. Šuo turėjo į tai reaguoti veriamu inkštimu ir taip laive būtų žinoma, kuri valanda tą akimirką yra išvykimo taške*.

Šią istoriją papasakojau savo romane „Vakarykštės dienos sala", ir leiskite man čia pateikti jo ištrauką, nes, tiesą sakant, manasis dokumentas yra vienintelis, bylojantis, kaip viskas galėjo vykti, nes toji žinia nėra niekuo pagrįsta.

Pagaliau vieną rytą, pasinaudodamas tuo, kad vienas jūreivis nukrito nuo rėjos ir susiskaldė kiaušą, o denyje kilo sumaištis

* Apie simpatijos miltelius yra nemažai to meto literatūros, ypač Kenhelmo Digby veikalai (pavyzdžiui, *Theatrum sympatheticum, in quo Sympathiae Actiones variae, singulares & admirandae tàm Macro – quam Microcosmicae exhibentur, & Mechanicé, Physicé, Mathematicé, Chimicé & Medicé, occasione Pulveris Sympathetici, ita quidem elucidantur, ut illarum agendi vis & modus, sine qualitatum occultarum, animaeve Mundi, aut spiritus astralis Magnive Magnalis, vel aliorum Commentariorum subsidium ad oculum pateat*, Niurnbergas, 1660), tačiau šuns istorija, ko gero, yra legenda. Iš naujausių tekstų, kuriuose ji pasakojama, žiūrėti Dava Sobel, *Longitudine* („Ilgumos"), Milanas: Rizzoli, 1996.

ir daktaras buvo pakviestas apžiūrėti nelaimėlį, Robertas prasmuko į triumą.

Kone apgraibomis rado tikrąjį kelią. Gal jam nusišypsojo laimė, o gal nelaimingasis gyvūnas tą rytą inkštė garsiau nei įprastai, bet maždaug toje vietoje, kur vėliau „Dafnėje" aptiko statinaites su degtine, jis išvydo kraupų vaizdą.

Paslėptas nuo smalsių akių, jo dydį atitinkančioje būdoje ant skudurų gulėjo šuo. Gal net veislinis, bet dėl kančių ir ligų iš jo buvo likę tik oda ir kaulai. Tiesa, budeliai, regis, stengėsi palaikyti jo gyvastį: ėdalo ir vandens turėjo pakankamai, net ir maisto, skirto žmonėms, neabejotinai nusukto nuo keleivių.

Šuo gulėjo ant šono, nukarinęs galvą, iškišęs liežuvį. Jo šone žiojėjo didžiulė šiurpi žaizda. Kartu šviežia ir jau gangrenuojanti, ji švietė dviem raudonom išvirtusiom lūpom, atvėrusiom išilgai viso plyšio pūliuojančias mėsas, iš kurių skyrėsi varškinga masė. Robertas suprato, jog žaizda taip atrodo todėl, kad kažkoks chirurgas ne susiuvo jos kraštus, o, priešingai, atvertė juos, pasirūpindamas, kad jie niekada nesuaugtų.

Toji žaizda, medicinos meno pavainikė, buvo ne tik padaryta, bet ir negailestingai prižiūrima taip, kad neužsitrauktų, o šuo nesiliautų kankinęsis, kas žino, jau kiek laiko. Negana to, aplink žaizdą ir joje Robertas pastebėjo kristalų pėdsakus, lyg daktaras (velniško gudrumo!) kasdien dirgintų ją barstydamas druska.

Robertas švelniai paglostė dabar jau slopiai inkščiantį nelaimėlį. Svarstė, kaip galėtų jam padėti, bet stipriau palietęs tik sustiprino šiojo kančias. Kita vertus, pergalės džiaugsmas jau ėmė viršų prieš pagailą. Jokių abejonių, tai ir buvo didžioji daktaro Berdo paslaptis – Londone pakrautas slaptasis krovinys.

Iš to, ką pamatė – kaip ir kiekvienas jo vietoje, žinodamas tai, ką žinojo jis – Robertas galėjo pasakyti, kad žaizda padaryta dar Anglijoje, o daktaro Berdo rūpestis buvo neleisti jai užgyti. Kiekvieną dieną sutartą valandą Londone kažkas kažką darė su šunį sužeidusiu ginklu arba su jo kraujyje įmirkusia audinio atraiža, taip sukeldamas gal palengvėjimą, o gal dar didesnę kančią, nes juk daktaras Berdas minėjo, kad *Weapon Salve* gali ir pakenkti.

Šitaip „Amarilyje" tam tikru momentu buvo žinoma, kelinta valanda tuo metu yra Europoje. O žinant vietos laiką, buvo galima apskaičiuoti dienovidinį!

Ši istorija apie šunį yra pramanyta, tačiau tame pat romane pateikiau ir 1637 metais Galilėjaus Lorenzo Realio rašytame laiške pasiūlytą būdą. Galilėjus manė galintis nustatyti ilgumą pagal Jupiterio palydovų padėtį. Bet ir vėl bangų siūbuojamame laive būtų buvę sunku tiksliai nukreipti teleskopą. Todėl Galilėjus pasiūlė nepaprastą sprendimą. Kad pasismagintume, nebūtina matyti mano tekste atskleistą komiškąją to pasiūlymo pusę – gana paskaityti paties Galilėjaus mintis.

O dėl sunkumų, tai neabejotinai šitas yra didžiausias, tačiau manau radęs jo sprendimą esant vidutiniam laivo sūpavimui. To turėtų pakakti, nes kai didesnis supimas ir audros, per kurias dažnai nei saulės, nei kitų žvaigždžių nematyti, liaujasi visi stebėjimai, o net ir kiti jūreivių darbai. Tačiau esant vidutiniam sūpavimui, manau, galima būseną to, kuris atlieka stebėjimus, padaryti panašią į tą, kokia būna esant ramiai jūrai. Tam sugalvojau patalpinti stebėtoją į specialiai

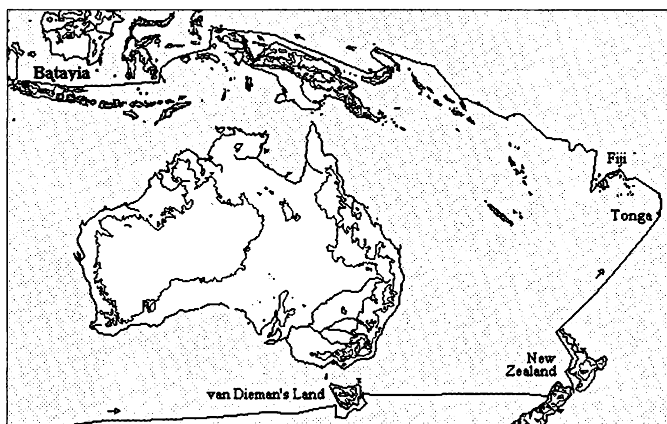
paruoštą vietą laive, kurioje jis nejaustų ne tik išilginių, bet ir skersinių siūbavimų, o mano mintis turi tokį pagrindą. Jei laivas plūduriuotų ramiuose vandenyse, stebėti pro teleskopą neabejotinai būtų taip pat lengva kaip ir iš sausumos. Taigi, sugalvojau patalpinti stebėtoją į laivelį, kuris būtų dideliame laive, o tame laivelyje turėtų būti tam tikras kiekis vandens pagal poreikį, kurį tuojau apsakysiu. Čia pirmiausia noriu pareikšti, kad nedidelėje talpykloje vanduo, nors didysis laivas siūbuotų į dešinę ir į kairę, pirmyn ir atgal, visada išlaikytų pusiausvyrą nepakildamas ir nenusileisdamas nė vienoje iš savo dalių, bet visada išliktų lygiagretus horizontui, todėl jei į tą laivelį patalpintume kitą, dar mažesnį, plūduriuojantį aname esančiame vandenyje, jis atsidurtų ramioje jūroje ir dėl to liktų nejudrus, ir tas antras laivelis būtų vieta, kurioje turėtų įsikurti stebėtojas. Todėl noriu, kad pirmasis indas su vandeniu būtų tarsi didelis pusrutulio formos dubuo, panašus į jį būtų ir mažesnysis indas, bet tik tiek mažesnis, kad tarp jo išgaubto paviršiaus ir įgaubto didžiojo indo paviršiaus tebūtų nykščio storio atstumas, todėl vidiniam indui palaikyti užtektų nedidelio vandens kiekio, bet jis jaustųsi tarsi dideliame vandenyne. [...] Tų indų dydis turi būti toks, kad vidinis, mažesnysis, indas nepanerdamas išlaikytų stebėtojo bei kėdės ir kitos įrangos, reikalingos teleskopui pastatyti, svorį. O kad vidinis indas visada būtų atskirtas nuo išorinio indo ir niekada su juo nesusiliestų, nes jis negali judėti taip, kad jo turinys jaustų laivo sūpavimą, noriu, kad ant vidinio ir įgaubto išorinio indo paviršiaus būtų pritvirtintos spyruoklės, aštuonios ar dešimt, kurios neleistų tiems indams susiliesti, bet vidinis indas niekaip nepriklausytų nuo išorinio indo kraštų pakilimo ir nusileidimo, o jei vietoj vandens įpiltume aliejaus,

jis mums būtų dar naudingesnis, nereikėtų nė didelio jo kiekio, užtektų dviejų ar trijų statinių. [...] Jau iš pat pradžių sukūriau mūsų galerose panaudotiną tam tikrą šalmo formos kepuraitę, kurią stebėtojas užsidėtų ant galvos, prie jos būtų pritvirtintas teleskopas, nustatytas taip, kad visada stebėtų tą patį tašką, į kurį nukreiptų žvilgsnį kita, laisvoji, akis, taigi, objektas, matomas laisvąja akimi, visada atsirastų priešais teleskopą. Tokį aparatą būtų galima sukonstruoti taip, kad jis dengtų ne tik galvą, bet ir pečius bei biustą, ir stebėtojas liktų nejudrus, o prie jo būtų pritvirtintas tokio dydžio teleskopas, kokio reikia gerai atskirti Jupiterio žvaigždes.*

Neįžeidžiant Galilėjaus, kurio nepaprasto išradimo niekas taip ir neišdrįso finansuoti, bei gausaus neįprasčiausių būdų ilgumai nustatyti išradėjų būrio, šiai problemai išspręsti teko palaukti, kol bus išrastas Harrisono jūrinis chronometras, o netgi kol jis bus pradėtas naudoti XVIII amžiaus aštuntajame dešimtmetyje. Nuo tos akimirkos net per audrą laikrodis išlaikydavo tikslią išvykimo vietos valandą. Iki to meto *insulae* būdavo fatališkai *perditae*.

Iki to meto Ramiojo vandenyno tyrinėjimų istorija buvo istorija žmonių, atrasdavusių žemes, kurių neieškodavo. Tarkim, Tasmanas 1643 metais ieško Saliamono salų, iš pradžių priplaukia Tasmaniją (kitaip tariant, lyg niekur nieko per 42 platumos laipsnius labiau į pietus), pamato Naująją Zelandiją, užplaukia į Tongą, neišsilaipindamas praplaukia pro Fidžio salas – iš jų pamato tik keletą

* Laiškas Lorenzo Realio, 1637 (Galileo Galilei, *Opere*, Turinas: Utet, 1964, t. I, p. 951–953)

salelių – ir atplaukia prie Naujosios Gvinėjos krantų, nepastebėdamas, kad tas vingis juosia Australiją, kuri nėra tokia jau menka. Jis riedėjo pakraščiais it biliardo kamuoliukas, o ir vėliau dar daug metų kiti jūreiviai priartėdavo per du žingsnius prie Australijos, jos nepastebėdami.

Žodžiu, tai buvo lyg bepročių šokis aplink saleles, koralų rifus ir žemynus, be jokio plano – vargšeliai, tokį planą galime sukurti mes, dabar, kai jau turime po Cooko nubraižytus žemėlapius, – bet iš esmės visi jie klajojo tarsi kapitonas Blajus gelbėjimosi valtyje Molukų salų link, ir, svarbiausia, nebesusidurti su *Bounty*.

Tarp salų pasimetama net ir išsprendus ilgumų problemą. Prisiminkime Korto Maltezės ir Rasputino plaukiojimus knygoje *Ballata del mare salato* („Sūriosios jūros baladė"). Jos veikėjai skaito. Pandora netikėtai pavaizduojama su Melville'io kūrinių rinkiniu, Kainas skaito Coleridge'ą, kitos – senojo jūrininko – baladės autorių, ir įdomu, kad randa ją Sliuterio vadovaujamame vokiečių

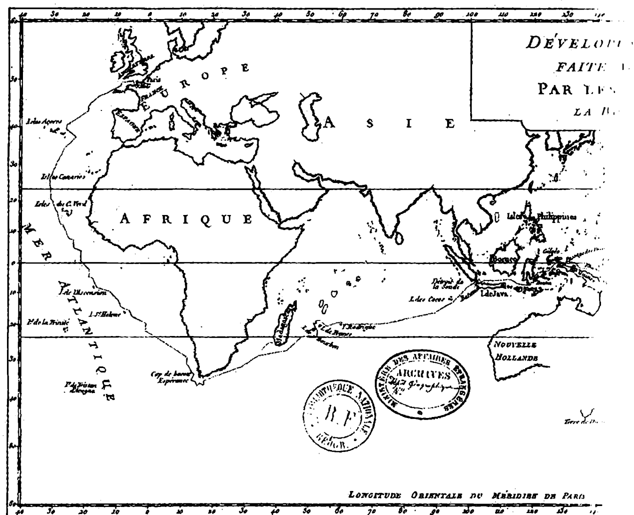
povandeniniame laive – po savo mirties šis paliks Eskondidoje ir Rilkę su Shelley, o pabaigoje Kainas cituoja Euripidą. O netgi toks kalėjimo paukštis kaip Rasputinas jau iš pat pradžių skaito *Voyage autour du monde par la frégate du rois La Boudeuse et la Flûte L'Etoile.* Galiu patikinti, kad tai ne pirmasis 1771 metų leidimas, nes pastarojo

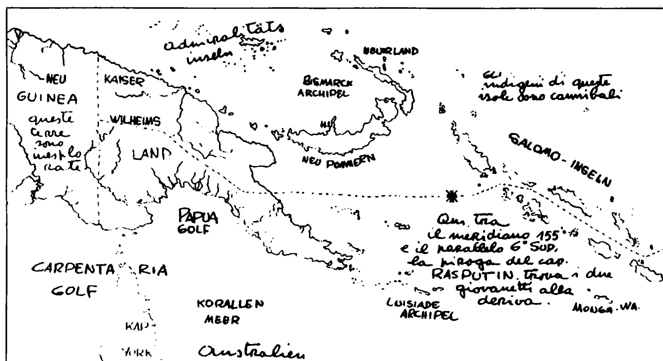

tituliniame lape nėra autoriaus pavardės ir tekstas neišdėstytas trimis skiltimis.

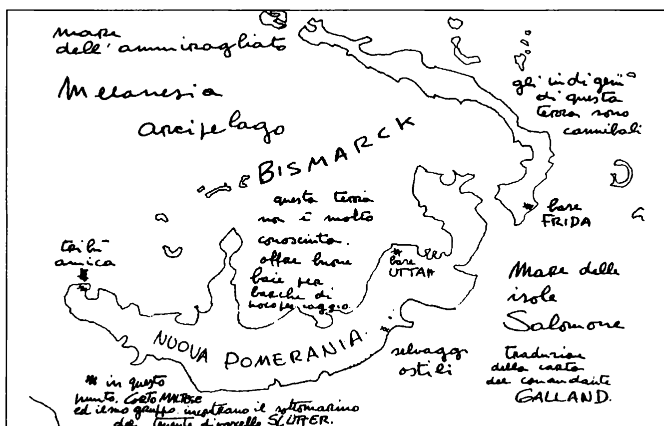
Knyga atversta maždaug ties viduriu ir bent jau tokio pat formato originale ten prasideda v skyrius, *Navigation depuis les grandes Cyclades; découverte du golfe de la Louisiade... Relâche... la Nouvelle Bretagne.*

DÉVELO
FAITE
PAR LES
LA
EUROPE
ASIE
AFRIQUE
MER ATLANTIQUE
NOUVELLE HOLLANDE
LONGITUDE ORIENTALE DU MERIDIEN DE PARIS
ARCHIVES

admiralitäts inseln
NEU GUINEA
questo terre sono inesplorate
KAISER WILHEIMS LAND
BISMARCK ARCHIPEL
NEU POMMERN
NEU LAND
gli indigeni di queste isole sono cannibali
SALOMO-INSELN
PAPUA GOLF
Qui, tra il meridiano 155° E e il parallelo 6° SUD, la piroga del cap. RASPUTIN trova i due giovanetti alla deriva.
CARPENTARIA GOLF
KORALLEN MEER
LUISIADE ARCHIPEL
MONGA-WA
KAP YORK
Australien

Pagal 1913 metų navigacijos techniką Rasputinas turėtų būti (kaip matyti iš Pratto pateikto žemėlapio) ties 155° vakariniu dienovidiniu, bet jei jis pasitiki Bougainville'iu, tuomet yra ties 180° dienovidiniu, ant datos keitimo linijos. Kita vertus, Bougainville'is kalbėjo apie *Isles Salomon dont l'existence et la position sont douteuses*.

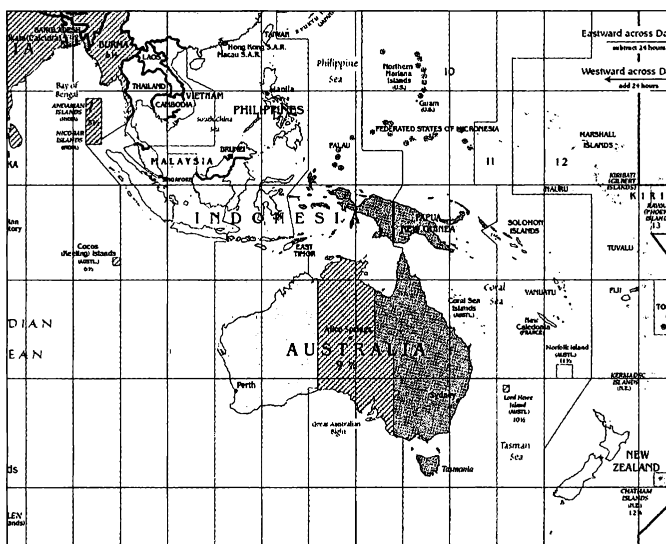
Kai olandų prekybinis laivas susitinka su Rasputino katamaranu, pirmas dalykas, kurį pastebi ir karininkai, ir jūreivis fidžietis, – kad tas laivas, jei jis yra iš Fidžio salų,

per daug nukrypęs nuo kurso, nes fidžiečiai paprastai plaukia link rytų ir pietų. Kaip pamatysim vėliau, tą jie ir turėtų daryti, nes Monako sala yra daug labiau į pietryčius.

Ir pasakykite man, kodėl Kortas Maltezė užtinka Sliuterio povandeninį laivą ties vakariniu Naujosios Pomeranijos kyšuliu, taigi, plaukdamas į vakarus, jei jis išplaukė iš Kaizerinės, nors povandeninio laivo tikslas – Eskondida, o Monako Eskondida (19° į pietus ir 169° į vakarus) turėtų būti piečiau Saliamono salų ir vakariau Fidžio salų. Vokiečių laivyno karininkas, kuris į Eskondidą plaukia Naujosios Gvinėjos link, tariantis „netrukus pasieksime Eskondidą" (nors yra nuo jos nutolęs mažiausia per 20° dienovidinio laipsnių), yra į erdvės ribas supainiojusio Rasputino tinklą pakliuvęs svajotojas. Bet svarbiausia, kad Rasputinas ar Prattas, arba jie abu, bando sujaukti ir laiko ribas.

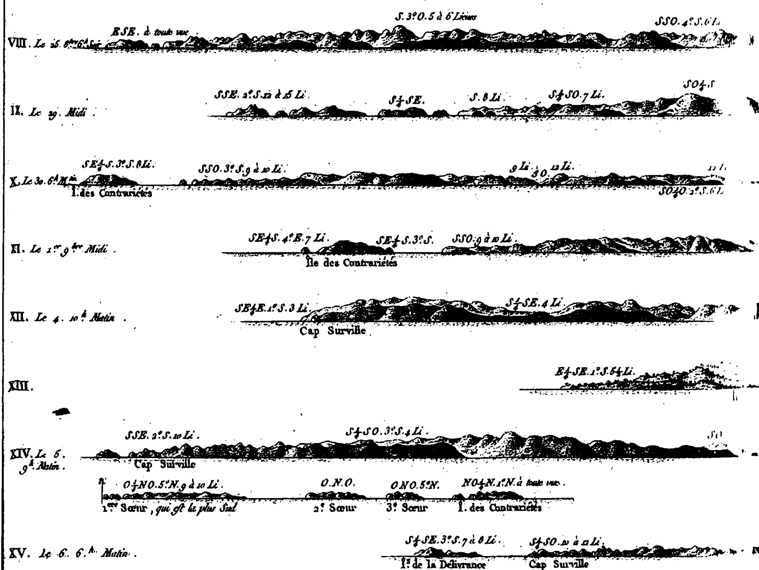
Rasputinas pagrobia Kainą ir Pandorą 1913 metų lap-

kričio 1 dieną, tačiau visi jie atkeliauja į Eskondidą jau po 1914 metų rugpjūčio 4 dienos (Monako jiems praneša, kad tą dieną kilo karas), maždaug tarp rugsėjo ir paskutinės spalio dekados, kai pasirodo anglai. Tarp dviejų Coleridge'o puslapių ir dviejų pokalbių su Sliuteriu prabėgo metai, per kuriuos povandeninis laivas stebėtinai vangiai klajojo XVII amžiaus piratų, Senojo Jūrininko ir kapitono Achabo keliais.

Visi pagrindiniai „Baladės“ veikėjai plaukioja tarytum jei ne Mendanos, tai bent Bougainville'io laikais: jie keliauja po netikrumo archipelagą.

Nes salos žavios būtent tuo, kad pasimeta. Vargas, jei randame jas iš pirmo karto, kaip nutinka varganam keltui tarp Čivitavekijos ir Sardinijos. Amžinasis salų žavesys tas, kurį šlovino Guido Gozzano.

Tačiau visų gražiausia – Nerastoji sala,
Kurią Ispanijos karaliui dovanojo pusbrolis
Portugalijos karalius su antspauduotu parašu
Ir popiežiaus bule lotynišku gotikiniu raštu.
Infantas pakėlė bures link pasakų karalystės
Ir pamatė laimingąsias Junoniją, Gorgo, Herą
ir Sargaso jūrą, ir Tamsiąją jūrą
ieškodamas tos salos... Tačiau salos nebuvo.
Veltui riestašonės galeros pūtė bures,
Bergždžiai ginklavo pirmagalius karavelės:
Slepiasi sala Aukščiausiojo romybės apgaubta,
O Portugalija ir Ispanija vis dar jos ieško.

EAU LE S.T JEAN BAPTISTE, COMMANDÉ PAR M. DE SURVILLE, en 1769.

Sala yra. Kartais ji pasirodo iš tolo
Tarp Tenerifės ir Palmos, su paslapties skraiste:
„...Nerastoji sala!“ Gerasis kanarietis
nuo Teidės viršūnės rodo ją svetimšaliui.
Ji pažymėta senuosiuose korsarų žemėlapiuose.
...Sala, kurią reikia atrasti?.. Sala klajoklė?..
Užkerėta sala, slenkanti jūromis;
Kartais jūreiviai mato ją iš arti...
Pirmagaliais liečia palaimintuosius krantus:
Tarp niekad nematytų gėlių stiebiasi aukštos palmės,
Kvepia dieviškas tankus ir gyvas miškas,
Ašaroja kardamonas, sunkiasi sakai...

Nelyginant kurtizanė praneša apie save kvapais
Nerastoji sala... Bet jei kapitonas dar pasistūmėja į priekį –
Ji tuoj išsisklaido tarsi tuščias regėjimas,
Nusidažiusi žydra tolių spalva...

Nemanau, kad Gozzano būtų turėjęs žemėlapius iš XVIII amžiaus jūreivystės knygų, tačiau mintis apie salą, kuri „išsisklaido tarsi tuščias regėjimas, nusidažiusi žydra tolių spalva", verčia mus atsiminti, kad dar prieš išsprendžiant ilgumų problemą salos būdavo atpažįstamos pagal piešinius tų, kurie pamatė jas pirmą kartą. Atplaukiantys iš toli salą (kurios formos nebuvo jokiame žemėlapyje) atpažindavo, kaip dabar sakytume apie kokį nors Amerikos miestą, pagal *skyline*. O jei būdavo dvi salos labai panašiais *skyline*, tarkim, kaip du miestai su *Empire State Building* ir (anksčiau) *Twin Towers* pietinėje pusėje? Tuomet būdavo išsilaipinama klaidingoje saloje, ir kas žino, kiek kartų taip atsitiko.

Dar ir todėl, kad salos profilis priklauso nuo dangaus spalvos, rūko, dienos meto, o gal net ir metų laiko, kuris pakeičia medžių lapiją. Kartais sala nusidažo žydra tolių spalva, ji gali išnykti naktyje ar migloje, žemi debesys gali paslėpti kalnų viršūnes. Nėra nieko apgaulingesnio už salą, pažįstamą tik iš profilio. Atvykstama į salą, kurios neturima nei žemėlapio, nei koordinačių ir kurioje judama tarsi Abbotto knygos „Flatlandija" veikėjai, žinantys tik vieną matmenį, kai viskas matoma tik iš priekio, kaip linija be storio, kitaip tariant, be aukščio ar gylio, ką ir kalbėti, kad tik ne Flatlandijos gyventojas galėtų pažvelgti į juos iš viršaus.

Išties, kalbėta, kad Madeiros, Palmos, Gomeros ir Fero salų gyventojai dėl rūkų ar fatamorganos pinklių tikėdavo vandenyne matantys nepagaunamą *insula perdita*, pakibusią tarp dangaus ir vandens.

Kaip jūros atšvaituose galėta pamatyti nesamą salą, lygiai taip pat galėta supainioti dvi esamas salas ir niekada neatrasti tos, kurią norėta atrasti.

Taip pametamos salos.

Ir todėl salų niekada nepavyksta vėl rasti. Kaip rašė Plinijus (II, 96), kai kurios salos plaukia.

Išspausdinta *Almanacco del bibliofilo. Sulle orme di san Brandano* („Bibliofilo almanachas. Šventojo Brandano pėdomis", Milanas: Rovello, 2011), pagal pranešimą saloms skirtoje konferencijoje, įvykusioje 2010 metais Karlofortėje.

Pamąstymai apie *WikiLeaks*

Turinio požiūriu *WikiLeaks* atsiskleidė kaip tariamas skandalas, tačiau formų požiūriu jis buvo ir bus kai kas daugiau. Galėtume sakyti, kad jis pradėjo naują istorinę epochą.

Skandalas yra tariamas tada, kai paviešinama tai, ką visi žinojo ir aptarinėjo privačiai ir apie ką šnabždėtasi tik iš veidmainystės (tarkim, kaip gandai apie neištikimybę).

Kiekvienas – nė nekalbu apie tuos, kurie priklauso diplomatiniams sluoksniams, – matęs nors kelis filmus apie tarptautines intrigas, puikiausiai žino, kad bent jau nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos, kitaip tariant, nuo tada, kai valstybių galvos gali susiskambinti arba suskristi vakarienės, ambasados prarado savo diplomatinę funkciją (ar buvo pasiųstas ambasadorius su dvikampe skrybėle, kad praneštų Sadamui apie pradedamą karą?) ir, išskyrus smulkius atstovavimo veiksmus, transformavosi, regimai, į dokumentacijos apie šalį, kurioje įsikūrusios, centrus (kur ambasadorius, jei jis yra kvalifikuotas, dirba kaip sociologas ir politologas), o slaptai – į tikrus šnipinėjimo centrus.

Tačiau viešas to paskelbimas privertė Amerikos diplomatiją pripažinti, kad tai yra tiesa, ir todėl prarasti įvaizdį formų lygiu. Įdomu, kad toks praradimas, slaptų pranešimų paviešinimas labiau pakenkė ne tariamoms aukoms (Berlusconi, Sarkozy, Kadafiui ar Merkel), o tariamam budeliui, kitaip tariant, vargšei poniai Clinton, kurios kaltė, ko gero, tik ta, kad ji gaudavo pranešimus iš ambasados darbuotojų, darančių tai iš profesinės pareigos, nes vien už šį darbą jie gauna atlyginimus. Ko akivaizdžiai ir siekė Assange'as, nes jis griežia dantį prieš Jungtinių Valstijų, o ne Berlusconi vyriausybę.

Kodėl tai nepalietė aukų, nebent paviršutiniškai? Todėl, kad, kaip visi susivokė, garsieji slaptieji pranešimai tebuvo „spaudos aidai" ir juose buvo pranešama vien tai, ką Europoje visi žinojo ir kalbėjo, o net ir Amerikoje apie tai jau buvo paviešinta *Newsweek*. Todėl slaptieji pranešimai buvo tarsi spaudos apžvalgos, kurias įmonės spaudos skyriai siunčia jos vadovui, per darbus neturinčiam laiko paskaityti laikraščių.

Akivaizdu, kad Clinton nusiųsti pranešimai nesusiję su jokiais slaptais dalykais, jie nėra šifruoti šnipų rašteliai. Tačiau net jei tai būtų slaptesnės žinutės, kaip, tarkim, tas faktas, kad Berlusconi turi privačių interesų Rusijos dujų reikaluose, – ir tuomet (nesvarbu, ar tai tikra, ar pramanyta) tokie šifruoti rašteliai tik pakartotų kalbas tų, kuriems fašizmo laikais prilipdytos kavinių strategų etiketės, kitaip tariant, tų, kurie aptarinėja politiką baruose.

Šitai tik patvirtina kitą puikiausiai žinomą dalyką: kiekviena slaptųjų tarnybų (bet kurios tautos) sudaryta byla susideda išimtinai iš viešai žinomos medžiagos.

Amerikiečių „nepaprasti" atskleidimai apie Berlusconi šauniąsias naktines linksmybes tepakartojo tai, ką jau keletą mėnesių galėjai perskaityti bet kuriame Italijos dienraštyje (išskyrus du), o Kadafio despotizmas jau seniai buvo – beje, senstelėjusi – medžiaga karikatūristams.

Taisyklė, kuria remiantis slaptosios bylos turi būti sudarytos išimtinai iš žinomų pranešimų, yra esminė ne tik šių laikų slaptųjų tarnybų dinamikai. Ji yra ta pati, pagal kurią, apsilankę ezoterinių leidinių knygyne, pamatytumėte, kad kiekvienoje naujoje knygoje (apie Gralį, *Rennes-le-Château* paslaptį, tamplierius ar rozenkroicerius) tiksliai pakartojama tai, kas jau buvo parašyta ankstesnėse knygose. Taip yra ne vien ir ne tiek dėl to, kad okultistinių tekstų autorius nemėgsta tyrinėti nežinomų tekstų (ir nežino, kur ieškoti informacijos apie tai, kas neegzistuoja), o dėl to, kad okultizmo sekėjai tiki tik tuo, ką jau žino ir kas patvirtina jiems jau žinomus dalykus. Būtent toks yra ir Dano Browno sėkmės mechanizmas.

Tas pat atsitinka ir su slaptosiomis bylomis. Tingus yra informatorius ir tingus ar siaurakaktis slaptųjų tarnybų vadovas, manantys, kad tiesa yra tik tai, ką jie žino. Bet turint omeny, kad bet kurios šalies slaptosios tarnybos dirba ne tam, kad numatytų tokius atvejus kaip *Twin Towers* užpuolimą (o tam tikrais atvejais, kadangi yra nuolat klaidinamos, netgi juos inspiruoja), ir archyvuoja tik tai, kas yra jau žinoma, jas derėtų pašalinti. Tačiau šiais laikais dar labiau mažinti darbo vietas būtų tikra beprotybė.

Kaip jau minėta, jei turinio požiūriu skandalas yra tik tariamas, formų požiūriu *WikiLeaks* pradėjo naują istorinę epochą.

Jei jis ir toliau skelbs internete ar kitomis elektroninės atminties formomis savo pranešimus ir savo slaptuosius archyvus, nė viena pasaulio vyriausybė nebepajėgs išlaikyti slaptumo – ne tik Jungtinės Valstijos, bet ir San Marinas ar Monako Kunigaikštystė (gal tik Andorai pavyks išsisukti).

Pabandykime aprėpti šio reiškinio mastą. Kadaise, Orwello laikais, Valdžia buvo suvokiama kaip Didysis Brolis, stebintis kiekvieną savo pavaldinių judesį, taip pat – ir ypač – šiems to nežinant. Televizijos laida „Didysis Brolis" tėra vargana to karikatūra, nes ten visi gali stebėti, kas vyksta su grupele ekshibicionistų, susirinkusių kaip tik tam, kad visi juos matytų, – taigi, tas reikalas priskirtinas teatro ar psichiatrijos sričiai. Tačiau tai, kas Orwello laikais buvo tik pranašystė, šiandien galutinai išsipildė, nes Valdžia gali per mobiliuosius telefonus stebėti kiekvieną savo pavaldinių judesį, per jų kreditines korteles – kiekvieną padarytą sandorį, sužinoti viešbutį, kuriame apsistojo, kelią, kuriuo važiavo, per apsaugos kameras – kiekvieną jų apsilankymą prekybos centre, taigi, kiekvienas pilietis yra tapęs Didžiausiojo Brolio akies auka.

Taip bent galvojome vakar. Šiandien akivaizdu, kad programišius gali pasiekti net slapčiausius Valdžios užkaborius, taigi, stebėjimas liaujasi būti vienakryptis ir tampa žiedinis. Valdžia seka kiekvieną pilietį, bet ir kiekvienas pilietis ar bent jau piliečių vardu keršijantis programišius gali sužinoti visas Valdžios paslaptis.

Ir nors didžioji dalis piliečių nėra pajėgūs ištirti ir įvertinti visos programišiaus perimtos ir paskleistos informacijos, čia išryškėja naujas spaudos vaidmuo (pastarosiomis

dienomis ji kaip tik jį ir įkūnija): užuot registravusi svarbias naujienas – o kokios naujienos yra iš tiesų svarbios, kitados spręsdavo vyriausybės, paskelbdamos karus, devalvuodamos pinigus, pasirašydamos sąjungas, – dabar ji savarankiškai sprendžia, kokios naujienos turi būti svarbios, o kokias galima nutylėti, netgi derėdamasi (kaip tai įvyko) su politine valdžia, kurias atskleistas „paslaptis" paskelbti, o kurias – nutylėti.

(Išskyrus tai, kad – kadangi visi slaptieji pranešimai, maitinantys vyriausybės neapykantas ir draugystes, yra paimti iš paskelbtų straipsnių ar žurnalistų konfidencialių pokalbių su ambasados darbuotojais – spauda pradeda įgauti ir kitą funkciją: kadaise ji šnipinėjo užsienio šalių ambasadų pasaulį, kad sužinotų apie slaptus sąmokslus, dabar ambasados šnipinėja spaudą, kad sužinotų apie akivaizdžius įvykius. Bet grįžkime prie bombos.)

Kaip rytoj išsilaikys Valdžia, kuri nebeturi galimybės išlaikyti savo paslaptis? Ir nors tiesa, kad, kaip kalbėjo Simmelis, kiekviena tikra paslaptis yra tuščia paslaptis (nes tuščios paslapties niekas niekada negalės atskleisti) ir tokios tuščios paslapties turėjimas yra valdžios viršūnė; ir nors tiesa, kad visko žinojimas apie Berlusconi ar Merkel charakterius iš tiesų yra tuščia paslaptis, nes toji informacija yra viešai žinoma; tačiau atskleisti, kaip tai padarė *WikiLeaks*, kad Hillary Clinton paslaptys tebuvo tuščios paslaptys, reiškia atimti iš Valdžios visas galias.

Akivaizdu, kad ateityje Jungtinės Valstijos jau nebegalės patikėti internetui jokios įslaptintos informacijos – tai būtų tas pat, kaip paskelbti ją plakate gatvių sankryžoje.

Tačiau taip pat akivaizdu, jog su esamomis klausymosi priemonėmis bergždžia tikėtis, kad slapti pokalbiai galėtų vykti telefonu. Be kita ko, nėra nieko lengviau, kaip sužinoti, ar ir kada valstybės galva nuskrido lėktuvu susitikti su kolega, ką ir kalbėti apie tą protestuotojų mugę, kokia tapo G8 susitikimai.

Bet kaip tuomet ateityje bus palaikomi asmeniniai ir slapti santykiai? Kaip reaguoti į nekontroliuojamą Totalaus Skaidrumo triumfą?

Puikiai žinau, kad kol kas mano prognozė yra iš mokslinės fantastikos srities su romantizmo šydu, tačiau esu priverstas įsivaizduoti vyriausybių agentus, kurie labai slaptai keliauja diližanais ar dviračiais vežimaičiais nuošaliais keliais, menkiausiai išsivysčiusių, net turizmo nepaliestų teritorijų vieškeliais (nes dabar turistas mobiliuoju telefonu fotografuoja viską, kas juda jo akiratyje) su tik atmintinai išmoktais pranešimais ar daugių daugiausia keletu esminių rašytinių žinių, paslėptų bato užkulnyje.

Gražu įsivaizduoti Livonijos ambasadorius, susitinkančius su Durų Skambučių šalies pasiuntiniais ties nuošaliu gatvės kampu, pusiaunaktį, kurie vogčiomis prasilenkdami šnabžda atpažinimo slaptažodžius. Arba per Ruritanijos dvare surengtą kaukių balių blyškusis Pjero, pasišalinęs į kandeliabrų nepaliestą salės šešėlį, nusitraukia kaukę ir parodo Obamos veidą Sulamitai, kuri greitu mostu atmesdama šydą parodo esanti Angela Merkel. Būtent ten, tarp valso ir polkos, įvyks susitikimas, pagaliau nežinomas nė Assange'ui, ir per jį bus nuspręstas euro, dolerio ar abiejų likimas.

Tiek to, surimtėkime, taip nebus, tačiau turės įvykti kažkas labai panašaus. Šiaip ar taip, informacija, slaptojo susitikimo įrašo vienintelė rankraštinė kopija vėliau bus saugoma užrakintuose stalčiuose. Pamąstykime: iš esmės Votergeito šnipinėjimo skandalas (kur buvo išplėšta spinta ar segtuvas) buvo mažiau sėkmingas už *WikiLeaks*. Tad patariu poniai Clinton perskaityti šį internete rastą skelbimą:

> *Matex Security* saugo jūsų nuosavybę nuo 1982 metų. Mes gaminame baldus, pritaikytus jūsų namams, su slaptavietėmis, kuriose galėsite laikyti savo turtus ir svarbius dokumentus, kur joks piktadarys niekada jų neras, net jei apieškotų visus jūsų namus ar biurą, ir bet kokio tipo ar modelio mažų gabaritų laivus. Šie darbai atliekami išlaikant didžiausią *privacy*, jie vykdomi pagal kliento matmenis ir nuorodas, juos gamina tik mūsų staliai ir mūsų didžiausio pasitikėjimo personalas.

Kita vertus, neseniai rašiau, kad technologija dabar jau žengia vėžio žingsniu, kitaip tariant, atpakaliom. Praėjus šimtmečiui nuo belaidžio telegrafo revoliucijos komunikacijose, internetas grąžino laidinį (telefono laidais) telegrafą. Vaizdajuostės (analoginės) leido kino tyrinėtojams žingsnis po žingsnio analizuoti filmus, persukant vaizdus pirmyn atgal ir atskleidžiant visas montavimo paslaptis, tuo tarpu dabar DVD (skaitmeniniai) leidžia peršokti tik skyriais, taigi, makrodalimis. Iš Milano į Romą greituoju traukiniu galime nukakti per tris valandas, tuo tarpu lėktuvu, su visais važinėjimais, sugaištame tris su puse. Todėl nieko stebėtina, jei ir politika

bei vyriausybių bendravimo technika grįžtų prie raitų kurjerių, susitikimų turkiškos pirties garuose ir pranešimų, perduotų kokios nors grafienės Kastiljonės buduare. Todėl rytojaus *veline* ir tiems, kas mokės tinkamai jas panaudoti viešo reikalo labui, atsivers puikios darbo perspektyvos.

Parengta pagal du straipsnius, kurių vienas išspausdintas *Libération* (2010 metų gruodžio 2 dieną), o kitas *l'Espresso* (2010 metų gruodžio 31 dieną).

Eco, Umberto

Ec35 Sukurti priešą ir kiti proginiai rašiniai : [esė] / Umberto Eco ; iš italų kalbos vertė Inga Tuliševskaitė. – Vilnius : Tyto alba, 2011. – 317, [2] p.

ISBN 978-9986-16-864-5

Umberto Eco (Umbertas Ekas; g. 1932 m. Italijoje) – viena ryškiausių kultūros pasaulio asmenybių, rašytojas, semiotikas, medievistas, literatūros kritikas. „Sukurti priešą ir kiti proginiai rašiniai" – per pastaruosius dešimt metų U. Eco parašytų įvairioms progoms skirtų tekstų rinkinys. Medijų istorijos refleksijos, politinis ir „perversiškas" mokslo naudojimas, trumpos istorijos apie U. Eco svarbius ir brangius dalykus – sąrašus, ugnį, Absoliutą... Čia ir ekskursai į pasaulinę literatūrą, ir popkultūros apraiškos. Ši kelionė per istorinius laikotarpius ir kultūrinius fenomenus alsuoja vieno žymiausių šių laikų intelektualų aistra keistoms kultūrologinėms sąsajoms ir faktams, užkrečiamu smalsumu ir erudicija.

UDK 821.131.1-4

Umberto Eco
SUKURTI PRIEŠĄ ir kiti proginiai rašiniai
Esė

Iš italų kalbos vertė Inga Tuliševskaitė
Knygos dailininkas Jokūbas Jacovskis

Tiražas 1500 egz. SL 1686. 2011 11 11. 10,92 apsk. l. l.
Išleido „Tyto alba", J. Jasinskio g. 10, LT-01112 Vilnius, tel. 249 7453, info@tytoalba.lt
Spausdino BALTO print, Utenos g. 41 A, LT-08217 Vilnius, www.logotipas.lt

UMBERTO ECO (Umbertas Ekas; g. 1932 m. Italijoje) – viena ryškiausių kultūros pasaulio asmenybių, rašytojas, semiotikas, medievistas, literatūros kritikas. Vienas garsiausių jo kūrinių – pasauline sensacija tapęs romanas „Rožės vardas“; tačiau ir moksliniai autoriaus tekstai intriguoja ir žavi ne mažiau nei romanai. „Sukurti priešą ir kiti proginiai rašiniai“ – per pastaruosius dešimt metų U. Eco parašytų įvairioms progoms skirtų tekstų rinkinys.

kiekviena visuomenė ir kiekvienas žmogus privalo susikurti priešą – vien tam, kad galėtų geriau suvokti savo tapatybę. Visuomenė susitelkia, kai reikia surasti ir sudoroti priešus, pavyzdžiui, kitataučius, kitatikius ar imigrantus. O bendra kova geriau nei bet kas kitas užkerta kelią vidaus nesutarimams. Esė rinkinys prasideda kritišku antiideologiniu tekstu ir veda skaitytoją tolyn per skirtingas epochas bei temas, iliustruojančias visa aprėpiantį autoriaus išsilavinimą ir nepasotinamą domėjimąsi įvairiausiais dalykais. Medijų istorijos refleksijos, politinis ir „perversiškas“ mokslo naudojimas, trumpos istorijos apie U. Eco svarbius ir brangius dalykus – sąrašus, ugnį, Absoliutą... Čia ir ekskursai į pasaulinę literatūrą (nuo Horacijaus iki Hugo kaip literatūrinio monumento), ir popkultūros apraiškos. Ši kelionė per istorinius laikotarpius ir kultūrinius fenomenus alsuoja vieno žymiausių šių laikų intelektualų aistra keistoms kultūrologinėms sąsajoms ir faktams, užkrečiamu smalsumu ir erudicija. Gerai papasakota istorija privalo ne tik mokyti ir šviesti – ji turi ir linksminti.

...proginio rašinio pranašumas tas, kad jis nesiekia originalumo bet kokia kaina, o yra pramoga ir kalbančiam, ir klausantiems.

ISBN 978-9986-16-864-5

www.tytoalba.lt